

OBSCURA

STUDENTSKÝ HISTORICKÝ ČASOPIS

11. ROČNÍK / 2025

ROČNÍK 11 | 2025

OBSCURA

STUDENTSKÝ HISTORICKÝ ČASOPIS

Obscura: Studentský historický časopis | Obscura: A Student Journal of History
1/2025, ročník 11

Šéfredaktorka | Editor-in-Chief:

Lucie Dvořáková

Zástupce šéfredaktorky | Deputy Editor-in-Chief:

Jonáš Vicherek

Redakce | Editors:

Kateřina Fantová; Nikola Kottová; Ezra Molitor; Marek Palys; Julie Pechová; Kateřina Stará; Lucie Uxová; Jakub Valuch; Daniel Wiesner

Jazykové korektury | Proofreading:

Tereza Boskovicová; Michaela Hájková; Tomáš Matys; Marek Palys; Kateřina Stará; Lucie Uxová

Sazba | Type setting: Abylay Kassenov

Grafický návrh | Design: Lucie Dvořáková

Tisk | Printed by: Expresťa s.r.o., Martina Granca 3615/15, 84102 Bratislava

Vydává | Published by:

Spolek studentů historie FF UK

Adresa redakce: Náměstí Jana Palacha 1/2, 116 00 38, Praha 1

IČO: 22869476

Web: www.obscura.ffabula.cz

E-mail: obscura@ffabula.cz

Obscura vychází jednou ročně. Číslo vyšlo v prosinci 2025.

Obscura is published annually. This issue was published in December 2025.

ISSN 2571-1687 (On-line)

ISSN 3029-8237 (Print)

Otištěné texty prošly jazykovou korekturou. Za věcnou správnost textů odpovídají jejich autoři*ky. Redakce se nemusí shodovat s názory uvedenými v příspěvcích. Časové údaje v čísle jsou platné k datu uzavření publikační výzvy, tj. k 6. 7. 2025.

The published texts have undergone language editing. The authors are responsible for the factual accuracy of their texts. The editorial board does not necessarily share the views expressed in the contributions. All dates stated in this issue are valid as of the closing date of the call for publications, i.e., 6 July 2025.

Díla v tomto časopise lze využít v souladu s podmínkami Creative Commons BY-NC 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode>).

Works published in this journal may be used in accordance with the terms of the Creative Commons BY-NC 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode>).

Obsah | Contents

Editorial	6
-----------	---

Studie | Studies

Ema JANDOVÁ Fenomén přirozené znakovosti v Kristiánově legendě (<i>The Phenomenon of Natural Signs in the Legenda Christiani</i>)	9
Marek PALYS Volba arcivévody Leopolda Viléma vratislavským biskupem v roce 1655 pohledem pramenů české dvorské kanceláře (<i>The Election of Archduke Leopold Wilhelm as Bishop of Wrocław in 1655 from the Perspective of the Sources of the Bohemian Court Chancellery</i>)	28
Vojtěch KUNA Úvěr a sociální síť v životě nejvyššího purkrabího Heřmana Jakuba Černína z Chudenic (<i>Credit and social network in the life of the Supreme Burgrave Heřman Jakub Černín of Chudenice</i>)	45
Petr LELEK Ideově umělecké rady: jejich geneze a přiblížení reálné funkce (<i>“Ideological artistic councils”: their genesis and depiction of their actual function</i>)	68

Reflexe | Reflections

Jan MÜLLER Historiografie vojenství a český středověk (<i>Historiography of Warfare and the Medieval Czech Lands</i>)	85
Barbora ŘEHOŘOVÁ Dvůr Františka Josefa I: ráj sociálních výhod? (<i>The Court of Franz Joseph I: A Paradise of Social Benefits?</i>)	92

Jakub VALUCH	
Česká kubistická architektura jako projev regionalismu (<i>Czech Cubist Architecture as an Expression of Regionalism</i>)	105

Petr ILL	
Střet západního a východního bloku na poli „třetího světa“ v kontextu globálních dějin (<i>The Conflict between the Eastern and Western Blocs in the Field of the Third World in the Context of Global History</i>)	117

Conger WANG	
The Argument Between Keynes and Hayek: Economic or Philosophical?	127

Hugo CHADIMA	
Havel, Heidegger a život v pravdě (<i>Havel, Heidegger and living in truth</i>)	135

Postřehy | Insights

Regina KÖNIGOVÁ	
Liberalism in Czechoslovakia and Slovenia During Transition – Comparative Perspective	142

Jonáš VICHEREK	
Být „sexy a fresh“: festivalizace tzv. sametové revoluce na příkladu pražských a brněnských oslav roku 2024	151

Vojtěch ŠAFRÁNEK	
Proč Česko tak šíleně zchudlo aneb Kritické myšlení a výuka dějepisu	161

Lukáš MIKULECKÝ	
Jak členit dějiny, a proč je to důležité pro školu i společnost	167

Alexander SAVOV	
Musk není první: nestátní aktéři napříč historií	173

Recenze | *Reviews*

Jiří DRÁBEK

Vojáci věčné války – první rozsáhlý příspěvek
k dějinám českého militárního reenactmentu

178

Kunst

Cyril MRÁZEK

Cena literární kritiky a historie

182

Jonáš VICHEREK

Za Nepelou a Duchoněm:

dva filmy o strategiích přežití v nesvobodné společnosti

190

Marek PANOCHA

Když se pozornosti nedostává.

Divadelní obraz samoty uprostřed hojnosti

193

Rozhovory | *Interviews*

Lucie DVOŘÁKOVÁ

„Lákala mě ta celková změna.“

Rozhovor s doc. Matějem Spurným o studiu historie,
vzniku Ústavu historie FF UK a o budoucnosti oboru

197

Reportáže | *Reports*

Tereza HÁLOVÁ

Erasmus jinak – praktická stáž

203

Editorial

Vážené čtenářstvo,

mně i redakci je ctí předložit nový, v pořadí již 11. ročník studentského časopisu Obscura. Jako minulý rok, i letos přinášíme několik novinek, o něž bychom se chtěli podělit prostřednictvím tohoto editoriale. První z nich je revize našich identifikátorů, díky čemuž časopis disponuje novým ISSN pro tištěnou verzi. Abychom ještě lépe chránili texty, které nám autoři* rky svěřili, přihlásili jsme se k mezinárodní licenci CC BY-NC 4.0 International. Zároveň se připojujeme k principu Open access – veškeré příspěvky jsou přístupné okamžitě, bezplatně, trvale a svobodně. Aby byl přístup skutečně trvalý, přesouváme náš online archiv do digitálního repozitáře LINDAT/CLARIAH-CZ, který garantuje bezpečné uchování dat po další desítky let. Poslední novinkou je zprovoznění anglickojazyčné verze webu. Obscura je tak přístupnější pro naše zahraniční kolegy* ně a bude tak opět o něco lépe naplňovat své cíle – spojovat studující se zájmem o historii nehledě na původ a otevírat mladou vědu společnosti.

Nejkrásnějšími novinkami jsou ovšem příspěvky, které čtenářstvo najde na následujících stránkách. S potěšením konstatujeme, že na publikační výzvu odpověděl velmi vysoký počet autorů* ek, jimž děkujeme za skvělou práci a nasazení. Jelikož byl letos rekordní zájem o publikování v rámci recenzovaných rubrik, děkujeme i všem sedmnácti recenzujícím. Poděkování patří také výborům Spolku studentů historie FF UK a Filozofické fakultě UK za finanční podporu a záštitu. Těší nás, že jsme společně dali prostor novinkám a myšlenkám, jež pomáhají budovat soudržnou akademickou komunitu stojící na touze po poznání a vzájemném respektu. Pojdme si nyní představit více než dvacet příspěvků, které jsou výsledkem naší společné snahy.

Předkládané číslo otevírá čtveřice studií, recenzovaných odborných textů, které pokrývají poutavé aspekty dějin od středověku až po 20. století. Studie Emy Jandové, nesoucí název *Fenomén přirozené znakovosti v Kristiánově legendě*, propojuje historii se sémantikou při zkoumání výskytu přirozených znaků ve vybraných rukopisných variantách notorického pramene. Marek Palys nás ve studii *Volba arcibiskupa Leopolda Viléma vratislavským biskupem v roce 1655 pohledem pramenů české dvorské kanceláře* přenese do 17. století, kde se na základě dosud málo zpracovaných primárních zdrojů podíváme na vztah státní moci k volbě významných církevních hodnostářů. Cílem studie Vojtěcha Kuny je ukázat, jak se směřoval ekonomický či sociální kapitál v prostředí raně novověké aristokracie. Výsledky svého bádání předkládá ve studii *Úvěr a sociální síť v životě nejvyššího purkrabího Heřmana Jakuba Černína z Chudenic*. Rubriku studií uzavírá Petr Lelek se svým výzkumem ideově

uměleckých rad a jejich vlivu na československý film v 60. letech 20. století, jež zprostředkovává ve studii *Ideově umělecké rady: jejich geneze a přiblížení reálné funkce*.

Rubrika reflexí, kratších recenzovaných textů, odhaluje další fasety našich i světových dějin. Jan Müller ve svém textu *Historiografie vojenství a český středověk* uvažuje nad limity vědeckého zpracování středověkého vojenství v České republice a navrhuje několik nových směrů bádání. Reflexe *Dvůr Františka Josefa I.: ráj sociálních výhod?* Barbory Řehořové kombinuje fungování vídeňského dvora a postupně se rozvíjejících sociálních opatření. Jakub Valuch se zamýšlí nad možnou aplikací teorií regionalismu na českou kubistickou architekturu v textu *Česká kubistická architektura jako projev regionalismu*. Petr III čtenářstvu představuje známou studenou válku z již ne tolik známe perspektivy tzv. třetího světa v příspěvku *Střet USA a SSSR na poli „třetího světa“ v kontextu globálních dějin*. Rádi jsme přijali i dvojici textů propojujících historii s dalšími obory. Conger Wang nahlíží na konfliktní ekonomické teorie Hayeka a Keynesa skrze filozofii, kdy ve svém příspěvku *The Argument Between Keynes and Hayek: Economic or Philosophical?* pátrá po zdroji jejich neshod. Nová hlediska zkoumání zaběhlých témat hledá i Hugo Chadima, jehož esej *Havel, Heidegger a život v pravdě* propojuje myšlení dvou klasických jmen filozofie při hledání významu hojně zmiňovaného, leč nedefinovaného pojmu „život v pravdě“.

Popularizační rubrika Postřehy přináší řadu inspirativních textů. Regina Königová předkládá komparaci československého a slovinského prostředí během přechodu ze socialismu do liberální demokracie. V eseji *Liberalism in Czechoslovakia and Slovenia During Transition – Comparative Perspective* se zabývá vývojem tohoto procesu a ptá se, zda vzniklé nástupnické státy naplnily svá politická či morální očekávání. Reprezentace změny se stala leitmotivem textu *Být „sexy a fresh“: festivalizace tzv. sametové revoluce na příkladu pražských a brněnských oslav roku 2024* Jonáše Vicherka. Autor se zamýšlí nad tím, zda populární oslavy 17. listopadu přispívají k posilování koheze společnosti, nebo spíše k její fragmentaci. Nesmějí chybět příspěvky budoucích vyučujících dějepisu. Je narativ o „zchudnutí Česka“ výsledkem manipulativního zacházení s historií, založeného na vytržených faktech a kognitivních zkresleních, které podporují antisystémové postoje ve společnosti? Co s tím může dělat výuka dějepisu? Na tyto otázky nalezneme odpověď v příspěvku *Proč Česko tak šíleně zchudlo aneb Kritické myšlení a výuka dějepisu* od Vojtěcha Šafránka. Lukáš Mikulecký se v příspěvku *Jak členit dějiny, a proč je to důležité pro školu i společnost* zabývá otázkou, zda převážně eurocentrické a antropocentrické dělení dějin nepodporuje podvědomou skepsi k jinakosti vytrháváním vyučované látky z důležitých kontextů. Do inspirativních úvah se pouští i Alexandr Savov, autor příspěvku *Musk není první: nestátní aktéři napříč historií*. Čtenářstvo se dozví, jakou roli sehrály soukromé subjekty v utváření dějin a co má Elon Musk společného třeba s templáři.

V čísle nechybí recenzní příspěvky o literatuře, filmu a divadle. Jiří Drábek napsal z pohledu reenactora recenzi na knižní novinku *Vojáci věčné války. Militární*

reenactment v českých zemích mezi historickou rekonstrukcí a nevyřízenými účty dějin. Za poskytnutí recenzního výtisku děkujeme nakladatelství Karolinum. Cyril Mrázek v textu *Cena literární kritiky a historie* diskutuje o historicitě tří populárních beletristických knih, které byly vybrány k posouzení do zmíněné soutěže. Jonáš Vicherek nás z knižních stránek přesouvá k filmovému plátnu se svou recenzí *Za Nepelou a Duchoněm: dva filmy o strategiích přežití v nesvobodné společnosti*. Čtveřici recenzentských počinů uzavírá Marek Panocha se svým hodnocením činohry Privatizace, která na prkna Národního divadla přinesla příběh Petra Kellnera, nedávno zesnulého českého miliardáře. Text *Když se pozornosti nedostává. Divadelní obraz samoty uprostřed hojnosti* potěší všechny, koho zajímá, jak si divadlo poradilo s tématy kupónové privatizace, devadesátek či boje o moc a majetek.

Letošní ročník uzavírá dvojice rozhovoru a reportáže. Docent Matěj Spurný s námi hovořil o své roli ředitele nově vzniklého Ústavu historie FF UK, o budoucnosti oboru i o vlivu AI na výuku. Tereza Hálová čtenářstvu přibližuje, jaké to je vyzkoušet si netradiční Erasmus v podobě praktické stáže, již absolvovala v Bruselu.

V redakci věříme, že si v tomto čísle přijde na své každý čtenář i čtenářka, a těšíme se na setkání na stránkách budoucího čísla!

Za redakci časopisu Obscura
Lucie Dvořáková, šéfredaktorka

Fenomén přirozené znakovosti v Kristiánově legendě

The Phenomenon of Natural Signs in the Legenda Christiani

Ema Jandová

Anotace:

Tato studie si klade za cíl ukázat možnosti analýzy přirozeného znaku v historickém výzkumu na příkladu Kristiánovy legendy. Vychází z teorií Ch. S. Peirce a T. Reida, na jejichž základě vymezuje pojem přirozeného znaku a dále jej modifikuje pro potřeby historické interpretace. Komparací vybraných rukopisných verzí legendy zkoumá vývoj užívání přirozených znaků a jejich adaptaci na prostředí středověkých Čech.

Klíčová slova / Keywords:

Kristiánova legenda – sémiotika – sémantika – přirozený znak – historická hermeneutika – biblické motivy

Legenda Christiani – Semiotics – Semantics – Natural Sign – Historical Hermeneutics – Biblical Imagery

Analýza jazyka, kterým je psán historický pramen, představuje podstatnou část pramenné kritiky – je možné pramen datovat, vysledovat původ či zázemí autora, odhalit falsum a mnohem více. V posledních letech se, jak upozorňuje například práce Josefa Macka *Historická sémantika*,¹ v historické práci uplatňují také postupy sémantické, zkoumající významové složky jednotlivých jazykových výrazů. Právě sémantiku uplatňuje také tato práce: historický pramen – v tomto případě Kristiánovu legendu – zkoumá prostřednictvím přirozené znakovosti a snaží se tak načrtnout možnosti analýzy středověkého textu pomocí tohoto konceptu, který v historické práci není zcela pevně zakotven.

Text legendy je v různém rozsahu a variantách dochován ve čtrnácti opisech, jejichž specifikům se budeme věnovat níže. Je to ale právě množství opisů a již středověká reflexe Kristiánovy legendy, co umožňuje sledovat kupříkladu vývoj obsahu jednotlivých rukopisů a uvažovat tak o tom, jak se v čase mění interpretace opisovaného textu.

Spory o pravost legendy (tedy příslušnost do 10. století) spojujeme již s počátkem 19. století, kdy Josef Dobrovský² na základě prvního plně dochovaného textu

1 Josef MACEK, *Historická sémantika*, Český časopis historický 89(1), 1991, s. 1–30.

2 Jako první proti Balbínově výkladu sice vystoupil Gelasius Dobner, jeho text ale nebyl uveřejněn.

v Dražickém rukopise rozporoval Balbínovu dataci³ a zasadil text do 14. století. Jelikož příspěvek k diskusím o pravosti legendy ani identifikace autora legendy (pročež by bylo třeba shrnout celý kristiánovský diskurs) ale není cílem naší práce, odkážme alespoň na práce Jaroslava Ludvíkovského,⁴ Dušana Třeštíka⁵ a Davida Kalhouse,⁶ které se, stejně jako my, přiklání k příslušnosti textu do 10. století, a práci Petra Kubína, který zastává stanovisko o příslušnosti do 12. století⁷ (z nějž pocházejí nejstarší dochované rukopisy). Tyto práce historiografický vývoj shrnují v celé šíři a nedopouští se tak zkratkovitosti, ke které bychom byli nuceni my.

Komplexní analýzu textu provedl již Ludvíkovský⁸ a k dílčím tématům se vyjádřila také Dana Martínková⁹ či Bohumil Ryba.¹⁰ Možnosti bádání ale ještě nebyly zcela vyčerpány.

Nejprve je třeba definovat pojmy, v nichž se v rámci naší práce budeme pohybovat, a to především termíny *znak* a *přirozený znak*.

Přirozený znak je označující – výraz, obraz, idea – které má se svým významem přímou, zkušenostně zakotvenou souvislost (např. kouř jako znak ohně). Není tedy znkem arbitrárním, není konvenční, nevzniká na základě lidské domluvy. Je člověkem chápán automaticky na základě smyslové a kulturní zkušenosti, případně na základě lidské přirozenosti (úsměv jako znak radosti).

Znak můžeme nejobecněji chápat, dle slov Umberta Eca, jako „vše, co lze považovat za náhradu něčeho jiného“.¹¹ Je prostředkem komunikace – v jazyce, vizuální kultuře, tradicích, obyčejích i společenském chování. V naší práci vycházíme z tzv. triadického modelu znaku, za jehož zakladatele je považován Charles Sanders Peirce. Proti triadickému stojí dyadický model de Saussureův. Právě tyto dva modely z přelomu 19. a 20. století načrtávají dvě hlavní linie, kterými se sémiotika později ubírá.¹² De Saussureův model, který se prosadil především

3 Balbín legendu našel v treboňském archivu a byl také prvním, kdo publikoval její text a přisuzoval jí původ v 10. století.

4 Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ (ed.), *Kristiánova legenda: Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*, Praha 2012, s. 119–125.

5 Dušan TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, Praha 1981, kapitola 6.

6 David KALHOUS, *Kristiánova legenda a počátky českého politického myšlení*, disertační práce, Brno 2005, s. 5–26.

7 Petr KUBÍN, *Znovu o Kristiána*, in: Eva Doležalová – Robert Šimůnek (edd.), *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*, Praha 2007, s. 63–72.

8 Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ (ed.), *Kristiánova legenda: Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*, Praha 2012.

9 Dana MARTÍNKOVÁ, *Sémantické poznámky ke Kristiánově legendě*, *Listy filologické*, 109(2), 1986, s. 72–75 a Dana MARTÍNKOVÁ, *Příspěvek k poznání slovní zásoby Kristiánovy legendy*, *Listy filologické*, 111(2), 1988, s. 83–87.

10 Bohumil RYBA, *Kronika Kristiánova s Hlediska Textové Kritiky*, *Listy Filologické*, 59(4/5), 1932, s. 112–121 a 237–245.

11 Umberto ECO, *A theory of semiotics*, Bloomington 1979, s. 7.

12 Obě teorie pravděpodobně vznikly nezávisle na sobě a položily tak základ dvěma odlišným přístupům – evropskému a americkému. Viz Halina Sendera MOHD YAKIN – Andreas TOTU,

v lingvistice, pracuje s pojmy signifiant a signifié, úplně tedy vypouští element pozorovatele, analyzuje pouze vztah označujícího a označovaného. Tento vztah pojímá jako nutně konvenční, nezávislý na jakémkoli přirozeném vztahu. Peircovo pojetí mezi označované a označující přidává ještě tzv. interpretanta – poznatek, který vzniká u interpretujícího subjektu.¹³ Právě na Peircovo pojetí navazuje naše práce. Triadické chápání znaku umožňuje zkoumat a brát v potaz onen účinek, který znak na člověka má a chápat význam nejen jako statický vztah mezi formou a obsahem, ale jako dynamický proces interpretace. Tento model je vhodný právě pro „přirozené znaky“, jejichž význam se nevychýlí z konvencí, ale rozvíjí se v interakci mezi zkušeností, odkazovanou skutečností a čtenářovým výkladem. Peirce uznává arbitrárnost některých znaků, rozvádí ale také myšlenku, že některé znaky existují zcela přirozeně: jejich smysl je s označovaným pevně spjat a je automaticky chápán. Tyto znaky Peirce nazývá *Indexy* (bolest je indexem zranění apod). Odlišuje je tak od *Ikon*, tedy znaků vzniknuvších na základě vizuální podobnosti (obraz, mapa) a *Symbolů*, které jsou plně konvenční (písmeno, dopravní značka).

S termínem *přirozený znak* v současnosti v přednáškovém cyklu o raně křesťanském umění pracuje prof. Jan Royt, který s jeho pomocí analyzuje křesťanskou ikonografii a považuje ho za jeden z hlavních důvodů plyného přechodu umění římského v umění křesťanské. Právě proto se i my přikláníme k termínu *přirozený znak*, ne *index* – Jan Royt pomocí konceptu přirozeného znaku analyzuje velmi podobnou skupinu znaků jako tato práce. Se samotným zavedením termínu přirozené znakovosti pak spojujeme jméno skotského osvícence Thomase Reida. Právě na jeho práci navazuje Charles Sanders Peirce a rozpracovává jeho kategorizace znaku. Thomas Reid rozeznává, na rozdíl od Peirce, pouze dva hlavní druhy znaku – znak přirozený, čili ten, který existuje nezávisle na lidské konvenci, a znak uměle vytvořený.¹⁴

Pro lepší pochopení si představme tmavé mraky – ty jsou přirozeným znakem deště – člověk po několikátém zmoknutí pochopí, že právě tmavé nebe mu oznamuje přicházející déšť a tím skrze zkušenost odhaluje, jaký je mezi mrakem a deštěm vztah, přičemž tento vztah sám nevytváří. Cesta znaku je však v případě naší studie poněkud zajímavější, neboť se jeho význam posouvá a samotný znak obsahuje několik interpretačních rovin. Budeme totiž pracovat se znaky, které mají v archaické společnosti podtext přežití (obživy). Jsou proto chápány v kontextu zachování života vezdejšího: nedostatek znamená smrt. Právě tyto znaky bývají přeznačeny ve smyslu života věčného a stávají se náboženskými. Jsou tak díky obsažené

The Semiotic Perspectives of Peirce and Saussure: A Brief Comparative Study, *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 155, 2014, s. 5.

13 Charles Sanders PEIRCE, *The essential Peirce*, druhý svazek, Bloomington 1998, s. 519 a Vladimír MATLACH, *Peircův triadický model znaku*, in: Kateřina Prokopová (ed.), *Encyklopedie lingvistiky*, Olomouc 2014.

14 Thomas REID, *Inquiry into the human mind: On the principles of common sense (Vol. 2)*, Edinburgh 2000, s. 177.

přirozené znakovosti velmi přístupné a pochopitelné, vychází-li recipient ze stejného prostředí, jako znak samotný. „Základovým“ znakem by mohl být například chléb. Po několika zážitcích naplnění žaludku, tedy splnění existenční potřeby a zachování života, může být ale chléb (či jakýkoli jiný zdroj obživy) asociován s životem a přežitím. Význam se přenese, aniž by si recipient tento přenos nutně uvědomoval a je pak logické, že se chléb stane součástí náboženských praktik. Náboženský narativ tak dostává další vrstvu. I proto je v ikonografii, nejen křesťanské, využíváno zdrojů obživy věřících (chléb, víno, olej atp.).¹⁵

Ohlasy teorie přirozeného znaku jsou k nalezení také v rámci francouzské historiografické školy Annales. Umberto Eco navazuje na Peircovu práci a nalézá jakousi syntézu mezi Peircovským a de Saussurovským pojetím v tzv. motivovaném znaku. Tvrdí, že zdánlivě arbitrární znaky mohou mít kořeny v lidské přirozenosti a naopak znaky, které se nám zdají přirozené, mohou být pouze naturalizovanými kulturními konvencemi.¹⁶ Navíc představa naprostých protipólů, totiž se Saussurem anebo proti němu, je v zásadě mylná, neboť koncepce strukturalismu nutně neodporuje konceptu přirozeného znaku, naopak: jestliže znak chápeme jako něco, co významu nabývá pouze ve vztahu k ostatním znakům a vymezuje ho spíše to, čím není, než to, čím jest, můžeme dost dobře říci, že přirozený znak je chápán určitým způsobem právě proto, že se odlišuje od svého okolí. Pšenice je spojována s obživou právě proto, že mnoho dalších rostlin zrno neplodí a pšenice tak nutně existuje v kontrastu s nimi, had je negativním stvořením, protože mnoho dalších zvířat není člověku tolik nebezpečných a nemají schopnost ho uštknout. Kdyby tuto schopnost mělo každé zvíře, byla by buď přijata jako součást zvířecí podstaty, tedy jako neutrální vlastnost, případně by byla všechna zvířata vnímána jako stvoření nebezpečná, had by ale ztratil výsadní postavení jako ztělesnění zla.

Je samozřejmě otázkou, zda je výběr konkrétních znaků dle jediného kritéria (tedy jejich přirozenosti) korektním postupem, zda není příliš anachronický. Na kategorii znaku pohlíží tento přístup úplně jinak než samotný středověký člověk, který konkrétní znak vnímá vždy v úzkém vztahu k celku a dalším znakům a neustále pracuje s mnohoznačností, často radikálně protichůdnou.¹⁷ Argumentem pro korektnost našeho postupu je pak právě ona přirozená vrstva znaku – mimolingvistické zakotvení – která dovoluje jaksí se oprostit od konkrétních vědomých

15 Je na místě odkázat také na mýty o původu některých vládnoucích dynastií (Přemyslovci, Piastovci...), v nichž hrají zásadní roli obdělavatelé půdy, tedy obstaravatelé obživy. Právě schopnost nakrmit – zajistit život – jim zajišťuje výsadní postavení ve společnosti a dává jim pravomoc vládnout. K tomu například Dušan TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů: (7.–10. století): tři studie ke „Starým pověstem českým“*, Praha 2003 a jeho výzkum zabývající se motivem posvátné orby v indoevropské tradici.

16 Massimo LEONE, *Indexes: Cultural Nature and Natural Culture*, *Rivista di Estetica* 76, 2021, s. 112–129.

17 Jacques LE GOFF – Jean-Claude SCHMITT, *Encyklopedie středověku*, 4. vyd, Praha 2020, s. 777.

výkladů a snažit se znak analyzovat z pohledu životní potřeby, nikoli arbitrárních významů. Přirozená znakovost je navíc fenoménem, který je ze své podstaty lidské mysli vlastní, zavádí-li pro něj konkrétní termín či nikoli. Právě znak tak může být historikovi určitým prismatem, skrze nějž lze nahlížet historickou realitu – reflektuje určitou sociologickou a psychologickou situaci z níž plynou konkrétní zákonitosti a v níž se odehrávají historické události a situace. Mohou tak dodat tolik potřebný rámec, skrze který tuto unikátnost a neopakovatelnost historických událostí chápeme.

Z výše uvedených důvodů si pro prostředek analýzy vybíráme právě přirozenou znakovost. V první řadě jde o pokus vůbec tuto teorii aplikovat na historický text a zjistit, zda se dá použít jako vědecká metoda. Výskyt (nebo nepřítomnost) těchto znaků v různých částech textu dále může indikovat něco o původu nebo funkci daného úseku. Tyto znaky tvoří jakýsi most mezi textem a kulturní zkušeností.

Tato studie bude tedy legendu nahlížet z hlediska přirozeného znaku a jeho použití v textu – bude zkoumat roli znaků, které vznikají bez lidského úmyslu a jsou chápány v transcendentálním slova smyslu. Pokusí se probádat možnosti využití tohoto konceptu pro práci s historickým pramenem. Dále bude zkoumat, zda v konkrétních případech dochází k adaptaci biblických znaků¹⁸ na středoevropské prostředí a zda se jedná o znaky v době vzniku rukopisu stále živé, či od svého předobrazu již izolované, tedy vyprázdněné. Práce tak umožní vhlédnout do myšlenkového světa středověkého člověka a popsat, v jakých vzájemných vztazích v něm existovaly určité pojmy. Tím lze mj. přispět k výzkumu středověkých mentalit.

Vývoj v chápání jednotlivých znaků bude zkoumán pomocí komparace jednotlivých rukopisných verzí – budeme sledovat případné odchylky a změny v interpretaci textu legendy. K tomuto postupu podněcuje především práce Petra Sommera *Začátky křesťanství v Čechách*,¹⁹ v níž autor poukazuje na zajímavý fenomén – transformaci pohanského zvyku stavět nad pohřbeným dům či přístřešek ve stavbu kostelů nad mrtvým (zrovna tak, jak je kostel stavěn nad Ludmilou). Zmiňuje zde vývoj opisů Lex Salica, v němž se původní formulace „jestliže by někdo vyloupil mohyly nad mrtvým člověkem“ postupně komolila, neboť jí písaři v návaznost na vytrácení zvyku přestali rozumět.

Jak bylo zmíněno výše, text legendy je v různém rozsahu uchován ve čtrnácti manuskriptech. Ty byly pro přehlednost zaneseny do tabulky, viz přílohy – tabulka 1. Zkratky pro označení rukopisů, které používá Ludvíkovský²⁰ a dále přejímá

18 Pod pojmem biblický znak zde rozumíme motivy a obrazy, které se v biblických textech opakují a fungují jako významově nosné symboly (např. světlo, voda, pastýř). Vycházejí z kulturní zkušenosti starověkého Předního východu, ale skrze biblickou tradici byly přeneseny do křesťanského prostředí, kde se dále uplatnily v liturgii, ikonografii i teologickém výkladu.

19 Petr SOMMER, *Začátky křesťanství v Čechách*, Praha 2001.

20 J. LUDVÍKOVSKÝ, *Kristiánova legenda*, s. 105–106.

Ryba²¹ či Třeštík,²² byly pro přehlednost zachovány. Některé údaje (především místo uložení či zpřesnění datace) byly tam, kde je to možné, oproti údajům uváděným Ludvíkovským aktualizovány, aby odpovídaly nynější situaci.

Budeme pracovat s latinským textem a jeho překladem tak, jak je vydán v Ludvíkovské edici – tedy textem rukopisu Dražického, který legendu jako první z dochovaných opisů podává v celém jejím rozsahu. Využíváme také zde obsažené textové kritiky a aditivních poznatků Ryby a Martínkové. Pro značení umístění slov v textu využíváme opět Ludvíkovské edice, a to ve formátu *kapitola, řádek*.

Zdaleka znakově „nejzatíženějšími“ částmi legendy jsou kapitoly 1, tedy působení Metodějovo a Cyrilovo (zde do celkového počtu zahrnujeme také zmínky o včelách a medu, které ale níže vzhledem k omezenému rozsahu práce hlouběji neanalyzujeme), 2, tedy vyprávění věnující se Bořivojově vládě a křtu, a 6, popisující Václavovu výrobu vína a oplatek (která je obecně považována za alegorickou, tento vysoký výskyt přirozených znaků tedy není překvapením). Porovnání viz přílohy – tabulka 2.

OVCE, PASTÝŘ A STÁDO

de creditis ovibus; prolog, 50; užitek odevzdaný ze svěřených ovcí
oviculas Christo domino aggregaret; 6, 138; ovečky stádu Krista Pána získal
pastor bonus cum grege; 7, 117; dobrý pastýř se stádem
percutite pastorem et dispergentur oves gregis; 8, 23; bijte pastýře a rozprchnou se ovce stáda

Motivem velmi častým a používaným je samozřejmě dobrý pastýř. Ovce znamená, nejen ve Středomoří a na Blízkém východě, zachování života vezdejšího a je snadné přeznačit ji ve smyslu zachování života věčného.

Téma dobrého pastýře, jak upozorňuje Jan Royt,²³ křesťanství přejímá primárně z tradice antické a hebrejské. Motiv pastýřské výchovy nebo setkání s pastýřem má v antice zásadní význam, zejména u hrdinů s královským nebo božským původem, kteří jsou ohroženi a odloženi, aby přežili – zmiňme Oidipa, Romula a Rema či Parida. Motiv je také velmi výrazný v bukolických románech a básních²⁴ – i zde je idealizované povolání pastýře propojeno s vlastnostmi krále, vůdce. Zmíněn musí být také Hermes Krioforos, v jehož případě došlo k přímému vývoji k postavě Kristově. Sám Ježíš se za pastýře označuje,²⁵ biskupská berla se vyvíjí přímo z berly

21 Bohumil RYBA, *Kronika Kristiánova s Hlediska Textové Kritiky*, Listy Filologické, 59(4/5), 1932, s. 112–121 a 237–245.

22 Dušan TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, Praha 1981, kapitola 6.

23 Frederik VELINSKÝ – Jan ROYT, *Obrazy z katakomb*, Planetárium, Český rozhlas, 2009. Dostupné z: <https://sever.rozhlas.cz/obrazy-z-katakomb-7794288> [náhled 14-12-2025].

24 Wolfgang ISER, *Fiktivní a imaginární: perspektivy literární antropologie*, překl. Miroslav Petříček, Praha 2017, s. 45.

25 Typicky Jan 10:11.

pastýřské, podobenství s ovečkami je velmi oblíbené – výčet by mohl ještě dlouho pokračovat.

V Kristiánově legendě pastýř navazuje přímo na Novozákonní tradici, role dobrého pastýře se přesouvá k postavě sv. Václava. Je zde možno demonstrovat sílu přirozené znakovosti. Ve všech případech použití v Kristiánově legendě byla formulace zachována a nedošlo k žádným změnám. Výjimkou je pouze šestá kapitola obou Universitních rukopisů, kde je slovesný tvar *aggregaret* – ve smyslu rozšiřování již existujícího společenství (doslova *stáda* – grex) o nové členy – nahrazen tvarem *congregaret* – pouhé svolávání již existujících věřících oveček, bez zisku nových. Význam je sice o něco posunut, nosná myšlenka ale zůstává. Bylo by samozřejmě chybné spojovat přesné zachování formulací pouze se silnou biblickou tradicí. Podobenství zahrnující ovce a pastýřská tematika v křesťanském kontextu samozřejmě přicházely do středoevropského prostředí, v němž ale byly, v pohanském slova smyslu, již dávno přítomné.²⁶ To reflektuje i Dušan Třeštík.²⁷ Dle skythské pověsti o původu *gens* mají z nebe spadnout předměty, mezi nimi také jho a pluh. Zvednout je dokáže pouze král – opět upozorníme na souvislost mezi panovníkem a obdávatelem půdy/zemědělcem. Třeštík tento mýtus o zlatých předmětech dovádí až ke společné indoevropské tradici. Tak významný zdroj obživy, jako je ovce a další zemědělská zvířata, zkrátka podléhal kultickým interpretacím i v prostředí pohanském. I díky tomu může docházet k tak hladkému přeznačení a přisvojení si výkladu znaku. V případě drahých olejů či oliv, ve středomořské tradici tak významných, o tom však na našem území nemůže být řeč.²⁸

Přirozené zakořenění pastýřské symboliky v tradici, nejen té antické, je možné dokázat i využitím motivu ve Starém zákoně, a to bez významového posunu. Jedná se o znak živý, Kristiánem zachovaný v celé jeho šíři a hloubce.

26 První archeologické doklady domestikace ovci klademe přibližně k roku 8 000 př.n.l. do oblasti Asie. S neolitickou revolucí probíhá proces domestikace také na našem území. Viz Miroslav MELKES, *Zemědělský rok ve středověku (archeologické nálezy zemědělského nářadí ve 13.–15. století na území ČR)*, bakalářská práce, České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta 2013. K problematice archeologických ovčích nálezů také viz Emanuel PURKYNĚ, *O českých ovčích praehistorických. Kritická studie osteologická*, Sborník výzkumných ústavů zemědělských, svazek 19, číslo 2, Praha 1925.

27 D. TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů*, s. 46.

28 Zde upozorníme na husitské polemiky o svátosti pomazání – Mikuláš Biskupec z Pelhřimova sám konstatuje, že „protože díky přírodním podmínkám se v oněch končinách hojně vyskytuje olej prospěšný tělesnému zdraví, připomíná toto pomazání, ne že by onen olej působil na duši, nýbrž že modlitba, zbožným knězem pronášená, zprostředkuje někdy nemocné duši pomoc Boží. Neboť kdyby toto tělesné mazání bylo svátostí, za níž je teď vydáváno, Kristus a ostatní apoštolové nebyli by smlčeli, že byla vyhlášena a že je třeba ji vysluhovat“. Sám si tedy do jisté míry uvědomuje geografickou podmíněnost jistých prvků křesťanského obřadu. Mikuláš Biskupec z Pelhřimova, *Vyznání a obrana Táborů*, Praha 1972, s. 85.

PASÁK SVINÍ

cum subulcis humotenus incubare; 2,33; s pasáky sviní na zemi seděti

Dle legendy je jedním z faktorů, které přimějí Bořivoje ke křtu i strach ze sezení mezi pasáky prasat. Středověké prase se podobá spíše dnešnímu praseti divokému – je šedé až černé, s výraznými zuby. Nemůžeme tedy text interpretovat s myšlenkou dnešního růžového čuníka. Prase se sice vyskytuje v blízkosti lidských příbytků a je chováno, častokrát se ale pohybuje poměrně volně v lese. Domestikace probíhá jinak než např. u výše zmíněných ovcí. Možná i zde je možné dohlédnout k tak velkému symbolickému rozdílu mezi ovcí a prasetem. Nejen že prase, na rozdíl od ovce, poskytuje produkt jen za cenu své smrti, je také ale mnohem nebezpečnější. Je schopno někoho pokousat, v nejhorších případech dokonce sežrat dítě. Ač je tedy prase velmi oblíbené, a to v prostředí nejen střeoevropském, ale i antickém římském, vztah s ním není naprosto „bezproblémový“.²⁹ Již židovská tradice prase označuje za nečisté.³⁰ O prasatech se nepříznivě vyjadřuje i apoštol Petr, když o nich píše, že „Pes se vrací k tomu, co vyzvracel“ a „Umyté prase se znovu válí v blátě.“³¹ I na základě tohoto biblického verše se rozvíjí chápání prasete jako alegorického hříšníka, který se odmítá kát a polepšit.³² Jako hříšník je chápán i pasáček sviní. V legendě tedy existují dvě zdánlivě se překrývající roviny – Bořivoj je nazván nejen pohanem, ale také hříšníkem – i tak ale vnímáme jistou distinkci. Tato interpretace je dále umocňována tvrzením, že mezi pasáky bude sedět v mizerné, pokorné a podřízené poloze.

Jediná rukopisná odchylka je obsažena v rukopise Dražickém – došlo zde k vynechání písmene *h* a slovo *humotenus* se tak stalo slovem *umotenus*. Jedná se ale o písařskou chybu, neboť *umotenus* není existujícím latinským slovem. I *humotenus* je ale poměrně nezvyklým výrazem. Vyskytuje se velmi zřídka a je odvozen od slova *humus* (země) a přípony *-tenus* (ve významu „až po, do míry“). Následně slovo přejímají legendy vycházející z Kristiána jako *Diffudente sole*. Význam slova je zhruba: „až k zemi“, „až na zem“, „při zemi“, tedy obrazně „v pokorné/mizerné poloze“. I fakt, že Kristián toto slovo využil pro popis pasákovy polohy dokazuje, v jak špatném kontextu byl pasák sviní vnímán. To, že byl tento neologismus přejat i dalšími legendami, naznačuje, že byl tento výklad velmi dobře chápán a přijímán.

29 J. LE GOFF – J.-C. SCHMITT, *Encyklopedie středověku*, s. 890.

30 Pavel ŠEVČÍK, *Svět zvířat v latinských legendách o českých světcích*, Brno 2011, s. 25.

31 2. Petrův 2:22.

32 Zuzana VAŘÁKOVÁ, *Užitková zvířata ve středověku. Zdroj obživy, pomocník i vznešený symbol: Hospodářská zvířata ve světle bohemikálních literárních pramenů 14. a 15. století*, Praha 2022, s. 67.

SNOPY, PŠENICE A STODOLA KRISTOVA

multos Christi domini manipulos in horreo congregarat; 1,51; mnoho snopů do stodoly Krista Pána shromáždili

manipulos Christi in horreo ipsius aggregaverit; 6,8; snopů do stodoly Kristovy nashromáždil

in messis tempore; 6,61; čas žní

triticumque metens; 6,65; a nažav pšenice

pistor ipse et dux; 6,67; jsa pekařem a vévodou v jedné osobě

Obilí, především pšenice, představuje přirozený znak díky své zásadní roli v dějinách lidské obživy a kultury. Jako jedna z nejstarších domestikovaných plodin se obilí stalo nejen základem stravy, ale i civilizace, přičemž jeho cyklický růst, zrání a sklizeň utvářely rytmus lidského života, práce a náboženského vnímání času. Chléb je tak víc než potravinou – je antropologickým předmětem, v němž se spojuje přirozené s kulturním. Sklizeň pak nabývá eschatologického rozměru: v biblické tradici je obraz žně často spojen s časem naplnění, soudu a rozlišení, kdy „zrno“ bude odděleno od „plev“. Slovo pšenice a sýpka se používá často společně: „Nechte, ať spolu roste obojí až do žně; a v čas žně řeknu žencům: Seberte nejprve plevel a svažte jej do otýpek k spálení, ale pšenici shromážděte do mé stodoly.“³³

„Multos Christi domini manipulos in horreo congregarat“ Ludvíkovský překládá jako „mnoho snopů do stodoly Krista Pána shromáždil“. „Manipulos“ je možné přeložit jako snopy, v klasické latině se používal ve smyslu „vojáci“. Lze tedy vést polemiku o podprahovém motivu miles Christi, jež Kristián užívá i v jiných částech textu. Metoděj měl tedy shromáždit zástupy věřících (duchovní plody) do nebeského skladiště, tedy ke Kristu. Již bylo poukázáno na mytologické tendence spojovat s chlebodářstvím, tedy oráčstvím, původ dynastií a odvozovat odtud svůj nárok na moc. To tematizuje i Kristián, když Václava označuje slovy „pistor ipse et dux“.

Co se rukopisných variant týče, jedná se pouze o drobné odchylky formálního charakteru. V kapitole 6, řádek 8, se tak děje ve slově *aggregaverit* – rukopis K uvádí *aggregat*, rukopis T *aggregavit*. Tvary ostatních sloves ve větě zůstávají stejné.

Následkem je velmi mírný významový posun. *Aggregaverit* je možné přeložit jako futurum exactum (až *shromáždí* snopy Kristovy) či konjunktiv perfekta (*když shromáždil* snopy Kristovy). *Aggregat* je v indikativu přezenta 3. osoby jednotného čísla (*shromáždí* snopy Kristovy), *Aggregavit* v indikativu perfekta 3. osoby jednotného čísla (*shromáždil* snopy Kristovy). Ani tento mírný posun však nepřináší změnu v chápání znaku.

33 Matouš 13:30, dále např. Matouš 6:26, Joel 2:24, Joel 1:17.

VÍNO

botros carpens suisque illos manibus conterens urceoque infundens; 6,72;
hrozny trhal a vlastníma rukama je vymačkáváje, naléval víno

Víno je, mimo chléb, asi nejsilněji působícím přirozeným znakem s dlouhou historií. Jeho význam je velmi zatížen. Symbolická hodnota vychází z hlubokého zakotvení v každodenní zkušenosti člověka napříč mnoha kulturami. V tradičních společnostech, zejména ve Středomoří a na Blízkém východě,³⁴ bylo víno nedílnou součástí obživy a běžné stravy, často jako bezpečnější alternativa k vodě.³⁵ Jeho výživná, povzbuzující i konzervační funkce mu propůjčují existenciální závažnost, která přesahuje pouhou kulinární roli. Právě tato trvalá přítomnost vína v každodenním i rituálním životě umožňuje, aby se stalo nositelem hlubších významů.

Již kniha stvoření váže víno ke krvi – „Oděv svůj vypere ve víně, háv knížecí v krvi hroznů.“³⁶ Víno je krví hroznů, hrozny jsou věřícími lidmi. Víno je krví věřících a krví Páně.

Vztah krve a vína můžeme sledovat na několika rovinách. Tou první je samozřejmě rovina vizuální, obě substance jsou si velmi podobné. Isidor ze Sevilly o víně mluví (nejen) ve XX. knize svých Etymologií.³⁷ Dle Isidora se víno nazývá vínem (vinum), neboť se po jeho vypití žíly (vena) naplní krví. Vztah mezi vínem a krví je ale prominentní také v židovské tradici. Bylo součástí mnoha obětních obřadů a dalších rituálů.³⁸

Je tedy důležité odpovědět si na otázku, v jakém kontextu víno používá Kristián. Nacházíme se v šesté kapitole, v níž kníže Václav peče oplatky a vyrábí víno na znamení své zbožnosti a odevzdanosti Pánu. Je faktickým i duchovním hospodářem. Víno zde nabývá veskrze pozitivních významů – v legendě je explicitně uvedeno, že na hostinách Václav pije velmi střídme, vyhýbá se pitkám a v případě pochybení se náležitě kaje. Sklizeň hroznů a výroba nápoje zde má význam pokory, jedná se o rituál, který Václav vykonává, aby vyjádřil svou zbožnost. Sílu znaku opět dokazuje také fakt, že si všechny rukopisy navzájem rozumí – nedochází mezi nimi k žádným odchýlkám.

V Kristiánově užití se mísí několik významových rovin: sběr hroznů je typickým podobenstvím³⁹ a neznamená nic jiného než sběr nových věřících, oveček Páně. Starý zákon chápe jako vinici boží Izrael, Petrův universalismus ale pojem rozšiřuje

34 Dodd EMLYN, *Roman and Late Antique Wine Production in the Eastern Mediterranean A comparative archaeological study at Antiochia ad Cragum (Turkey) and Delos (Greece)*, Oxford 2020.

35 Gina HAMES, *Alcohol in World History*, Londýn 2010, s. 17.

36 Genesis 49:11.

37 Stephen BARNEY (ed.), Isidor ze Sevilly, *The Etymologies of Isidore of Seville*, Cambridge 2006, s. 397.

38 Např. Exodus 29:40 při udávání pravidel pro rod Áronův a obětiny: „A k prvnímu beránkovi též desetinu éfy bílé mouky zadělané čtvrtinou hínu vytlačeného oleje a jako úlitbu čtvrtinu hínu vína.“

39 Zjevení 14:17–20.

na všechno křesťanstvo. Sběr může být chápán též v apokalyptickém smyslu – předobrazem je již Starý zákon: „lis je plný, kádě přetéka“.⁴⁰ Třetím významem je víno jako krev Páně. Hranice mezi těmito významy se v textu stírají a na recipienta působí všechny najednou.

PALMA

perhennitatis gloriosa palma; 2,48; získal slavnou palmu věčnosti

martyrii victorie palmam; 3,116; vítěznou palmu mučednictví

palmam martyrii cum ipsis sine fine percipere; 4,38; palmu mučednictví s nimi na věky přijmouti

martyrii exoptabat adipisci glorie palmam; 6,15; toužil dosáhnout palmy slávy mučednické

Palma je, již na první pohled, přirozeným znakem poměrně abnormálním. Jako strom přežívající v nehostinných podmínkách pouště či polopouště zosobňuje vitalitu, odolnost a požehnání. Její vzpřímený tvar, schopnost nést plody a růst v oázách z ní činí přirozený obraz útočiště a plodnosti. V biblické tradici i v antické symbolice je palma nositelkou významů vítězství, spravedlnosti a nesmrtelnosti. Palma tedy není přirozeným znakem v nutně fyziologickém či každodenním smyslu jako víno a chléb, ale v symbolicko-enviromentálním smyslu.

Případ palmy je ale pro nás o něco zajímavější než případy předchozí. Nejen, že se palma nevztahuje přímo k lidské obživě, ale je jako jediná vlastní pouze teplejším podnebím a ve střední Evropě se nevyskytuje. Jedná se tedy o znak, s jehož označováním neměl Kristián bezprostřední kontakt, minimálně ne do stejné míry, jako s ostatními označovány. Je ale možné spekulovat o ideji palmy v kolektivní indoevropské paměti – etnografické studie prokazují, že idea stromu života byla vlastní celé skupině Indoevropanů.⁴¹ Nejstarší zobrazení stromu života, spojená s Babylonem a Asýrií,⁴² jsou právě palmami (sic v neindoevropském prostředí). Židovskou vizuální tradici je, vzhledem k chybějícím vyobrazením mimo Dura Europos, poměrně těžké vysledovat. Víme ale, že palmu vnímali jako vznešený strom se všemi výše zmíněnými atributy – vzpomeňme Kristův příjezd do Jeruzaléma, při němž na něj židé mávali palmovými větvíčkami. Návaznost mezi řecko-římským světem a křesťanským myšlením je také nepopíratelná. Symbol palmy byl převzat společně s vítěznými věnci a římskými Victoriemi, důkazem budiž výskyt na raně křesťanských sarkofázích i pozdějších vyobrazeních. Pro raně křesťany se jednalo o symbol přítomný v každodenním životě.⁴³ Jen v bibli je palma zmíněna 42krát.

⁴⁰ Joel 4:13.

⁴¹ Zofja AMEISENOWA, *The Tree of Life in Jewish Iconography*, Journal of the Warburg Institute 2(4), 1939, s. 326–45.

⁴² Barbara Nevling PORTER, *Sacred Trees, Date Palms, and the Royal Persona of Ashurnasirpal II.* Journal of Near Eastern Studies 52(2), 1993, s. 129–39.

⁴³ George LECHLER, *The Tree of Life in Indo-European and Islamic Cultures*, Ars Islamica 4, 1937, s. 369–419.

Jako znamení vítězství, předávané úspěšným římským atletům, se v dobách křesťanství ikonograficky předává také světcům – na důkaz vítězství nad smrtí. Jako znak vítězství se však začne objevovat až v 5. století před Kristem v Řecku. Frank B. Tarbell ale dodává, že se mohlo jednat o navázání na starší, nezaznamenanou tradici.⁴⁴

Kristián palmu používá čtyřikrát, vždy v kontextu zisku mučednictví. Ve všech případech palma vystupuje jako ustálené slovní spojení, které Kristián pravděpodobně znal z textů, které studoval, a z výtvarné tvorby. Za frází ale nemůžeme tušit další významové roviny, minimálně ne ve stejné intenzitě, jako v předchozích případech. Ostatní přirozené znaky, které Kristián používá, organicky zapadají do alegorické roviny, všechny zmínky o palmě z textu ale jaksi vystupují a nejsou do něj složitěji vpleteny.

Porovnejme způsob použití s legendami středomořské provenience, abychom dokázali, že je palma v prostřední střeoevropském opravdu znakem téměř vyprázdněným. De facto v Kristiánově současnosti – kolem roku 967, vzniká legenda *Passio sancti Pelagii martyris*, vyprávějící o córdobském chlapci Pelagiov, jenž odmítl konvertovat k Islámu a byl umučen.⁴⁵ V invokaci legendy se dočteme „Et quem nobiliter mundum cum-morte cruentum Vicisti, nitidam mercatus sanguine palmam“, ⁴⁶ tedy „to vítězství, jímž jsi vznešeně přemohl krutý svět i smrt, a za cenu krve sis vydobyl zářivou palmu“. Všimněme si, že palma vystupuje bez přívlastku, autor nemusí vůbec specifikovat, že se jedná o palmu mučednickou. Celá pasáž působí mnohem obrazněji, motiv vítězství je tematizován silněji. Palma zde navíc opravdu figuruje v přímém kontrastu s pozemským světem plným krve a bolesti – jako místo klidu a odpočinku.

Druhým kontrastním příkladem vůči Kristiánovi může být *Vita Pauli primi eremitaie*, sepsaná sv. Jeronýmem v osmdesátých letech čtvrtého století. Pololegendární poustevník Pavel utíká před pronásledováním do pouště, kde se usazuje v jeskyni. Obživu mu zde zajišťuje palma, která vrhá příjemný stín a u jejího kmene vyvěrá ze země pramen vody. Z jejích listů si navíc Pavel zhotovuje oděv – ten je po Pavlově smrti předán poustevníku Antonínovi, který se tak stává Pavlovým pokračovatelem. Palma tedy hraje klíčovou roli v celém příběhu a je chápána hluboce symbolicky.⁴⁷

44 Frank Bigelow TARBELL, *The Palm of Victory*, *Classical Philology* 3(3), 1908, s. 264–272.

45 Juan Antonio ESTÉVEZ SOLA, *Más Sobre La Pasión De San Pelayo*, *Euphrosyne – Revista De Filología Clásica* 45, 2017, s. 117–134.

46 *Passio Sancti Pelagii Martyris*. Documenta Catholica Omnia, MPL137. Sloupek 1096. Dostupné z: https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_09301002_Hrorshitha_Gandersheimensis_Passio_Sancti_Pelagii_Martyris_MLT.pdf.html [náhled 14-12-2025].

47 Jiří ŠUBRT, *Narativní postupy v Jeronýmově Vita Pauli*, disertační práce, Praha 2007.

Závěr

Na příkladu Kristiánovy legendy byly demonstrovány možnosti analýzy středověkého textu pomocí konceptu přirozeného znaku. Jejich studium je zajímavým směrem, kterým se může ubírat historikova práce. Východiska tohoto směru však byla touto prací spíše nastíněna – pro ještě relevantnější výsledky by bylo třeba velmi rozsáhlé komparativní studie pracující s legendami mnoha proveniencí, porovnávající vývoj užití přirozených znaků v delším časovém měřítku.

Kontrastní případ palmy, která je v porovnání s legendami středomořské provenience použita ve významově poměrně chudém smyslu, umožnil postavit znaky, které Kristián dobře znal a chápal, do opozice ke znaku, který mu byl mnohem vzdálenější. Nedochází sice přímo k adaptaci na středoevropské prostředí – palma zcela jistě není nahrazena třeba borovicí, můžeme si ale všimnout určitého vyprázdnění fráze – stává se pouze přejatým úslovím, které s sebou nenese významové hloubky.

Všechny ostatní případy jsou pro Kristiána stále aktuální a známé, nedochází tedy k zásadní změně v chápání. To je dokazováno i bezchybným přejímáním mezi jednotlivými rukopisy – nebyl to pouze Kristián, kdo znakům rozuměl, ale také ostatní písaři. Není ale možné určit, jak velkou roli v tomto faktu hrála skutečnost, že se jednalo o velmi častá slovní spojení. Podotkněme snad jen, že i slovo *humotenus* každý z písařů pochopil správně, i když jeho znalost nemohl zakládat na téměř žádném dalším textu. Všechny posuny jsou čistě gramatické, ne významové.

Důležitým poznatkem je také fakt, že změny v jednotlivých rukopisech (použití odlišných slov), se často nachází v oblasti *kolem* zkoumané pasáže – i to může svědčit o neobyčejné síle, kterou v sobě přirozené znaky nesly a stále nesou.

Všimněme si také, že poslední dvě kapitoly – tedy ty, a které reflektují de facto nedávnou Kristiánovu minulost a které mluví o nedávných zázracích, které měl Václav po smrti vykonat, neobsahují žádné prokazatelně přirozené znaky. Všechny přirozené znaky se vyskytují v prvních osmi kapitolách, u nichž předpokládáme, že je Kristián zpracovával na základě předlohy/předloh. Možným vysvětlením je, že chronologicky nejstarší části příběhu (příchod věrozvěstů, příběh o Bořivojovi a Ludmile, Václavovo mládí) měly více času „ukotvit se v paměti“ a vznikl delší narativní řetězec, který se postupně obohacoval a „mytologizoval“. Devátou a desátkou kapitolu autor zřejmě formuluje víc autorsky, popisně, proto přirozené znaky chybí. Toto zjištění může být nápomocné při textové kritice, neboť naznačuje místa, kde autor pravděpodobně přejímal z dalších zdrojů. Jakoukoli obecnou platnost by ale bylo opět třeba ověřit mnohem rozsáhlejším výzkumem.

Přílohy

Tab. 1. Rukopis

Rukopis	Zkratka	Uložen	Signatura	Datován	Umístění Rozsah
Rajhradský breviář	FR	Knihovna benediktinů v Rajhradě	R 387	Pol. 12. století	100 r – 101 v 4. kapitola
Pasionál Heiligenkreuzský	FH	Klášteří knihovna Heiligenkreuz	MS 11	1181–1200	227 r – 227 v 4. kapitola
Böddecký rukopis	B	Univerzitní knihovna Münster (zničen)	-	předloha z 12.století	86 r – 92 v Prvních 6 kapitol
Rukopis Národní knihovny ČR	FP	NK ČR	VI E 13	druhá polovina 12. století	389 - 391 4. kapitola
Rukopis NK ČR (Svatojiráský breviář)	FP2	NK ČR	VI G 13	Kolem 1200	491 - 494 5. kapitola
Dražický rukopis (Rukopis kapituly pražské)	K	Archiv Pražského hradu	G5	1329–1342	24 v – 36 v
Rukopis NK ČR	U1	NK ČR	XII B2	1360–1380	155 r – 167 r Končí 8,38
Rukopis NK ČR	T	NK ČR	XIX B 1	1366	265 r – 276 v
Rukopis NK ČR	U2	NK ČR	VIII A 28	Kolem 1400	326 v – 336 r Končí 8,38
Rukopis knihovny Národního muzea	FM	Knihovna Národního muzea	XVI D11	1402	8,40 - konec 8. kapitoly
Rukopis Slezské univerzitní knihovny	FO1	Slezská univerzitní knihovna	RA 3	1467	232 r - 232 v Rozsah?
Breviář Rajhradský	FRAJ	Moravská zemská knihovna Brno	419	15. století	87 r - 89 r Rozsah?
Břevnovský rukopis Kosmovy kroniky	FB	NK ČR	F3	1585–1615	Vlepeno mezi folia 24 a 25 Zlomek 2. kapitoly
Acta Sanctorum	FO	Tiskem	Tiskem	1668	2. kapitola dělená na 6 lekcí breviáře

Tab. 2. Textové varianty.

	užitek odevzdaný ze svěřených ovcí pr,50 de creditis ovibus	mnoho snopů do stodoly Krista Pána shromáždili 1,51 multos Christi domini manipulos in horreo congregat
FR	X	X
FH	X	X
B	beze změny	beze změny
FP	X	X
FP2	X	X
K	beze změny	beze změny
U1	beze změny	beze změny
T	beze změny	beze změny
U2	beze změny	beze změny
FM	X	X
F01	beze změny	beze změny
FRaj	beze změny	beze změny
F0	X	beze změny
FB	X	beze změny
	s pasáky sviní na zemi seděti 2,33 cum subulcis humotenus incubare	získal slavnou palmu věčnosti 2,48 perhennitatis gloriosa palma
FR	X	X
FH	X	X
B	beze změny	beze změny
FP	X	X
FP2	X	X
K	cum subulcis umotenus incubare	beze změny
U1	beze změny	beze změny
T	beze změny	beze změny
U2	beze změny	beze změny
FM	X	X
F01	beze změny	beze změny
FRaj	beze změny	beze změny
F0	X	X
FB	X	X

	vítěznou palmu mučednictví 3,116 martyrii victorie palmam	palmu mučednictví s nimi na věky přijmouti 4,38 palmam martyrii cum ipsis sine fine percipere
FR	X	beze změny
FH	X	beze změny
B	beze změny	beze změny
FP	X	beze změny
FP2	X	X
K	beze změny	beze změny
U1	beze změny	beze změny
T	beze změny	beze změny
U2	beze změny	beze změny
FM	X	X
F01	beze změny	beze změny
FRaj	beze změny	beze změny
F0	X	X
FB	X	X
	snopů do stodoly Kristovy nashromáždil 6,8 manipulos Christi in horreo ipsius aggregaverit	čas žní 6,61 in messis tempore
FR	X	X
FH	X	X
B	beze změny	beze změny
FP	X	X
FP2	X	X
K	manipulos Christi in horreo ipsius aggregat	beze změny
U1	beze změny	beze změny
T	manipulos Christi in horreo ipsius aggregavit	beze změny
U2	beze změny	beze změny
FM	X	X
F01	beze změny	beze změny
FRaj	beze změny	beze změny
F0	X	X
FB	X	X

	a nažav pšenice 6,65 triticumque metens	jsa pekařem a vévodou v jedné osobě 6,67 pistor ipse et dux
FR	X	X
FH	X	X
B	beze změny	beze změny
FP	X	X
FP2	X	X
K	beze změny	beze změny
U1	beze změny	beze změny
T	beze změny	beze změny
U2	beze změny	beze změny
FM	X	X
F01	beze změny	beze změny
FRaj	beze změny	beze změny
F0	X	X
FB	X	X
	hrozný trhal vlastníma rukama je vymačkáváje, naléval víno 6,72 botros carpens suisque illos manibus conterens urceoqe infundens	
FR	X	
FH	X	
B	beze změny	
FP	X	
FP2	X	
K	beze změny	
U1	beze změny	
T	beze změny	
U2	beze změny	
FM	X	
F01	beze změny	
FRaj	beze změny	
F0	X	
FB	X	

	ovečky stádu Krista Pána získal 6,138 ovículas Christo domino aggregaret	toužil dosáhnout palmy slávy mučednické 6,154 martyrii exoptabat adipisci gloriae palmam
FR	X	X
FH	X	X
B	beze změny	beze změny
FP	X	X
FP2	X	X
K	beze změny	beze změny
U1	ovículas Christo domino congregaret	beze změny
T	beze změny	beze změny
U2	ovículas Christo domino congregaret	beze změny
FM	X	X
F01	beze změny	beze změny
FRaj	beze změny	beze změny
F0	X	X
FB	X	X
	dobrý pastýř se stádem 7,117 pastor bonus cum grege	bijte pastýře a rozprchnou se ovce stáda 8,23 percutite pastorem et dispergentur oves gregis
FR	X	X
FH	X	X
B	X	X
FP	X	X
FP2	X	X
K	beze změny	beze změny
U1	beze změny	beze změny
T	beze změny	beze změny
U2	beze změny	beze změny
FM	X	X
F01	beze změny	beze změny
FRaj	beze změny	beze změny
F0	X	X
FB	X	X

Resumé:

This study explores the potential of natural sign analysis in historical research, using the *Legenda Christiani*. Drawing on the semiotic theories of Charles Sanders Peirce and Thomas Reid, the concept of the natural sign is defined and adapted for the needs of historical research. The analysis focuses on selected motifs from the legend – the shepherd and sheep, pigs, wine, bread, and the palm of martyrdom – interpreting them as signs that originate from human experience or survival and were recontextualized in a Christian framework.

Through comparison of preserved manuscript versions, the study traces the stability and evolution of these signs across textual transmission. Attention is paid to the ways in which some signs retained their full meaning in the Central European context (e.g., sheep, wine), while others (like the palm) were semantically impoverished due to geographic or cultural distance.

The study finds that textual variations tend to appear around, rather than within, passages containing strong natural signs. This suggests a high level of semantic stability and shared understanding among scribes. Furthermore, the final chapters of the legend – reflecting the author's recent past – are free of such natural signs. The research thus shows how natural signs could serve as indicators of textual inheritance.

Ema Jandová je studentkou prvního ročníku bakalářského studia na Ústavu historie FF UK. Specializuje se na kulturní dějiny.

Volba arcivévody Leopolda Viléma vratislavským biskupem v roce 1655 pohledem pramenů české dvorské kanceláře

**The Election of Archduke Leopold Wilhelm
as Bishop of Wrocław in 1655 from the Perspective
of the Sources of the Bohemian Court Chancellery**

Marek Palys

Anotace:

Volba nového biskupa náležela dle tradice a práv v 17. století vratislavské kapitule. Většina ostatních diecézí v habsburské monarchii již podobným privilegiem nedisponovala a výběr kandidáta tak podléhal císařské nominaci a papežskému schválení. Právo výběru nového duchovního pastýře, relativně neomezené v teorii, však v praxi naráželo na významné limity. Pohled na volbu biskupa Leopolda Viléma Habsburského z roku 1655 pohledem pramenů České dvorské kanceláře tak nabízí možnost pohledu na proces volby ze strany státní moci.

Klíčová slova / Keywords:

Arcivévoda Leopold Vilém – vratislavské biskupství – biskupská volba – císařský dvůr – česká dvorská kancelář – římská kurie

Archduke Leopold Wilhelm – Bishopric of Wrocław – Episcopal Election – Imperial Court – Bohemian Court Chancellery – Roman Curia

Úvod

Vratislavské biskupství představovalo jedno z nejbohatších diecézí habsburské monarchie a českých zemích. Duchovní pastýři Slezska díky své moci, bohatství a knížecímu titulu často vykonávali funkci slezských vrchních hejtmanů. Navzdory významu, který vratislavská diecéze v rámci zemí Koruny české zaujímal, se jí mnoho pozornosti ze strany českých historiků nedostalo. Většina literatury je tak čerpána z polských a německých zdrojů, které jsou spíše jen příležitostně doplňovány domácí literaturou.¹

1 Za pomoc a rady k tématu děkuji PhDr. Janu Zdichyncovi, Ph.D. a Vojtěchu Kunovi. K literatuře k tématu např. katalog výstavy Andrzej KOZIEŁ (ed.), *Świat biskupów wrocławskich księząt nyskich*, Nysa 2023; Joseph JUNGNTZ, *Die Breslauer Domkirche. Ihre Geschichte und Beschreibung*, Breslau 1908; Joseph JUNGNTZ, *Die Breslauer Weihbischöfe*, Breslau 1914; Kazimierz DOLA, *Dzieje Kościoła na Śląsku. Część 1. Średniowiecze*, Opole 1996; Józef PATER, *Poczet biskupów wrocławskich*, Wrocław 2000; v český psané literatuře existuje heraldicky zaměřené pojednání

Práce si klade za cíl zasadit volbu vratislavského biskupa z roku 1655 do dějin českých zemí a zejména správních orgánů reprezentovaných českou dvorskou kanceláří. Ta, jako jediný společný orgán všech zemí Koruny, mimo jiné ovlivňovala volby významných prelátů. Stala se tak převodní pákou státní moci zasahující do sféry vlivu církve.² Vedle role české dvorské kanceláře je dále řešena otázka využívání církevních obročí pro zajištění princů královské krve, která je v oblasti vratislavského biskupství markantní. Arcivévoda Karel Habsburský, polský princ Karel Ferdinand Vasa, arcivévodové Leopold Vilém a Karel Josef představují nepřerušovanou linii princů, kteří po sobě následovali na vratislavský stolec. Zájem panovníka zprostředkovaný českou dvorskou kanceláří ovlivňoval i přes právo svobodné volby možnosti vratislavské kapituly v oblasti nového biskupa.³

o vratislavských biskupech František SKŘIVÁNEK – Jaroslav TOVAČOVSKÝ, *Vratislavští biskupové v dějinách Slezska se zvláštním zřetelem na jejich životopisy a heraldiku*, Praha 2004.

- 2 K vývoji české dvorské kanceláře v raném novověku a jejímu postavení ve správní struktuře habsburské monarchie viz zejména Petr MAŤA, *Die böhmische Hofkanzlei*, in: Michael HOCHEDLINGER – Petr MAŤA – Thomas WINKLERBAUER (edd.), *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*, Bd. 1: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen, Wien 2019, s. 461–488; ke staršímu vývoji úřadu pak klasická studie Karel STLOUKAL, *Česká kancelář dvorská 1599–1608. Pokus z moderní diplomatiky*, Praha 1931. K funkci kanceláře jako revizní a odvolací instance slouží doplnění v podobě Petr MAŤA, *Os principis und tribunal iustitiae: Die Böhmische Hofkanzlei als Revisions- und Appellationsinstanz im 17. und 18. Jahrhundert*, Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs, 2016, 6, 2, s. 218–238; k obecnějším otázkám vztahu státu a církve v českých zemích v období raného novověku viz Alessandro CATALANO, „Das temporale wird schon so weith extendiret, daß der Spiritualität nichts als die arme Seel überbleibet.“ *Kirche und Staat in Böhmen (1620–1740)*, in: Petr MAŤA – Thomas WINKLERBAUER (edd.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*, Stuttgart 2006, s. 317–343, a dále novější přehledová práce Petr HONČ, *Spojenci i rivalové. Církev a stát v době platnosti solní smlouvy (1630–1782)*, Praha 2021; k vlivu panovnické moci na biskupství a další církevní instituce viz např. Anton BREITENBACH, *Die Besetzung der Bistümer Prag und Olmütz bis zur Anerkennung des ausschließlichen Wahlrechtes der beiden Domkapitel*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Mährens und Schlesiens, 1904, 8, s. 1–46, dále Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století, I*, Praha 1987, zejména s. 13–18; Jan ZDICHYNEC, *Ex fastigio dignitatis assumpte et regie nostre maiestatis: Panovnická moc a cisterciácké kláštery v Horní a Dolní Lužici ve 13.–15. století*, in: Lenka BOBKOVÁ – Mlada HOLÁ (edd.), *Lesk královského majestátu ve středověku. Pocta Prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám*, Praha 2005, s. 205–218.
- 3 Zájem o jejich osoby dokazují poměrně rozsáhlé životopisy viz Jadwiga BRZEZINSKA-LASZCZKOWA, *Karol Ferdynand, królewicz polski i biskup wrocławski*, Kraków 2009; Christian D'ELVERT, *Die Hoch- und Deutschmeister und olmützer Bischöfe Leopold Wilhelm und Carl Joseph, Erzherzoge von Oesterreich*, Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde 1863, s. 49–55, 61–62; Bernhard W. SCHOLZ, *Erzherzog Karl von Österreich (1590–1624), Bischof von Breslau am Vorabend und zu Beginn des Dreißigjährigen Krieges*, Köln 2021; Renate SCHREIBER, „ein Galeria nach meinem Humor“. *Erzherzog Leopold Wilhelm*, Wien – Milano, Kunsthistorisches Museum – Skira 2004 (Schriften des Kunsthistorischen Museums 8); Renate SCHREIBER, *Erzherzog Leopold Wilhelm – Bischof und Feldherr, Statthalter und Kunstsammler. Studien zu*

Tato práce doplňuje závěry studie historika Alfreda Strnada *Wahl und Informativprozeß Erzherzog Leopold Wilhelms von Österreich, Fürstbischof von Breslau*, která pohlíží na volbu Leopolda Viléma prizmatem vatikánských pramenů a papežské kurie.⁴ V naší studii dochází k proměně perspektivy, která je způsobena využitím pražských a vídeňských pramenů, jež Strnad nepoužil. Cílem je pohled na volbu vratislavského biskupa optikou správních institucí habsburské monarchie.

Pro pochopení procesu volby a možností jednotlivých aktérů, tedy vratislavské kapituly, papežské kurie a panovníka reprezentovaného českou dvorskou kanceláří, bude nutné projít nejprve základy církevního práva a privilegia kapituly. Dále obrátíme pozornost na volby a působení předchozích dvou vratislavských biskupů – Karla Habsburského a Karla Ferdinanda Vasy – pro pochopení volebních procesů a chování princů při správě diecéze. Smrt polského prince z rodu Vasa nám otevírá téma volby a její přípravy z pohledu české dvorské kanceláře. Její průběh budeme sledovat z hlášení císařských komisařů a panovnické instrukce. Závěrem práce shrneme působení Leopolda Viléma jako vratislavského biskupa a nastíníme možnosti dalšího výzkumu.

Právo svobodné volby

V prostředí habsburské monarchie raného novověku disponovaly právem svobodné volby nového biskupa dvě kapituly reprezentující olomoucké a vratislavské biskupství. Privilegia, která obdržely od slezských knížat a českých králů, dokázaly udržet a uplatňovat. Mezi jedny z příčin jejich postavení a schopnosti obrany svých práv patří vedle právní kontinuity jejich politická a ekonomická síla. Olomoucký biskup byl předním moravským pánem, později i knížetem, disponujícím vedle autority vyplývající ze svého úřadu i rozsáhlým majetkovým zázemím a lenním systémem.⁵

seiner Biographie, Dissertation, Philosophische Fakultät, Universität Wien 2001. Z dalších Habsburků na biskupských stolcích v námi sledovaném období lze odkázat např. na Carolin PECHO, *Fürstbischof, Putschist, Landesherr: Erzherzog Leopolds Herrschaftsentwürfe im Zeitalter des Dreißigjährigen Krieges*, Münster 2017. Podobná tradice existovala i ve španělské linii viz např. José Ignacio BENAVIDES LÓPEZ-ECSOBAR, *El Cardenal Infante: La esperanza frustrada de la monarquía hispánica (1609–1641)*, Madrid 2020.

4 Alfred A. STRNAD, *Wahl und Informativprozeß Erzherzog Leopold Wilhelms von Österreich, Fürstbischof von Breslau (1655–1662). Nach römischen Quellen*, Archiv für schlesische Kirchengeschichte 26, 1968, s. 153–190.

5 K dějinám olomouckého biskupství v námi sledovaném období např. Pavel BALCÁREK, *Kardinál František Ditrichštejn (1570–1636). Gubernátor Moravy*, České Budějovice 2007; Ondřej JAKUBEC (ed.), *Karel z Lichtensteinu–Castelcornu (1624–1695). Olomoucký biskup a kníže střední Evropy*. Olomouc 2019; Rostislav ŠVÁCHA – Martina POTUČKOVÁ – Jiří KROUPA (eds), *Karel z Lichtensteinu–Castelcornu (1624–1695). Místa biskupovy paměti*. Olomouc 2019; Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století I*, Praha 1987.

Vratislavský biskup byl pánem nisského knížectví, kompaktního územního celku, který mu zajišťoval plnohodnotné postavení mezi slezskými knížaty.⁶

Právo svobodné volby představovalo nejdůležitější část privilegií vratislavské kapituly, které má doloženo ze 13. století. Obdržela ho roku 1201 jako první nejen ze všech polských kapitul, ale i před kapitulou pražskou a olomouckou.⁷ Nelze však říct, že by právo platilo absolutně. Zásahy papežské kurie, královské moci, nebo i slezských knížat ovlivňovaly volbu biskupa. Možnost zvolit jakéhokoliv kandidáta však nebyla omezena jen z vůle vnějších aktérů, ale i Kolovratskou smlouvou z roku 1504. Dohoda mezi králem Vladislavem Jagellonským (zastoupeným nejvyšším kancléřem Albrechtem Libštejnským z Kolovrat), slezskými knížaty a vratislavskou kapitulou a biskupem mimo jiné určila pravidlo, že zvolený biskup musí pocházet ze zemí Koruny české.⁸ I přesto, že byla smlouva papežstvím a později i českým králem prohlášena za neplatnou, odkazovala se na ni slezská knížata a vratislavská kapitula i při dalších volbách.⁹

„Za prvé, co se týče volby biskupa: od nynějška už nikdy nesmí být kapitulou zvolen biskup, pokud by nepocházel z Čech, Moravy, Slezska, Horní nebo Dolní Lužice, nebo z jiných zemí, které náleží ke Koruně české a jsou k ní připojeny; musí to být tedy někdo ze stavů – zejména z knížat, pánů, rytířstva a měst, kteří jsou k tomu dostatečně uznáni a jsou k takovému úřadu způsobilí. A tak, jak odedávna bylo kapitule přiznáno a povoleno právo volby biskupa, nesmí být v budoucnu zvolen ani přijat žádný cizinec za biskupa, s výjimkou toho, co náleží královskému majestátu při takové volbě a jmenování, jakožto nejvyššímu pánu.“¹⁰

6 Viz Bernhard W. SCHOLZ, *Das geistliche Fürstentum Neisse. Eine ländliche Elite unter der Herrschaft des Bischofs (1300–1650)*, Köln 2011; Thomas WUNSCH, *Territorienbildung zwischen Polen, Böhmen und dem deutschen Reich. Das Breslauer Bistumsland vom 12. bis 16. Jahrhundert*, in: *Geschichte des christlichen Lebens im schlesischen Raum 1*, Münster 2002, s. 199–264; Karolína SCHINDLEROVÁ, *Habsburkové a slezská knížata. Postavení vládců slezských knížectví v rámci habsburské monarchie a Říše v raném novověku*, disertační práce, Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav světových dějin 2018. Vedoucí práce: Jan Županič, s. 107–117.

7 Józef MANDZIUK, *Wroclawska kapitula katedralna*, Warszawa 2021, s. 65–73.

8 Arnold Oskar MEYER, *Der Kolowratsche Vertrag vom 3. Februar 1504*, in: Arnold Oskar MEYER, *Studien zur Vorgeschichte der Reformation aus schlesischen Quellen*, München–Berlin 1903, s. 121–147; edice pramene Gustav Adolf Harald STENZEL, *Urkunden zur Geschichte des Bistums Breslau im Mittelalter*, Breslau, 1845, položka listináře č. CCCX, s. 365–370; K životu nejvyššího kancléře viz Jan DVOŘÁK, *Albrecht Libštejnský z Kolovrat. Politik doby jagellonské*. Bakalářská práce, vedoucí Bobková, Lenka. Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin, 2024.

9 K. SCHINDLEROVÁ, *Habsburkové*, s. 110.

10 G. A. H. STENZEL, *Urkunden*, s. 365–366, originální znění edice: „Zum Ersten, wes antrifft die Welunge eines Bischofs, das uw nach hinfurder zu khein Getzeitten nymmermehr ein Bischof vom Capitel soll erwelet werden, er sey dann nemlich aus Beheim, Merhern, Slesien, Ober und Niderlawsitz, oder annder zugehoerigen und anhangunnden Landen der Cron zu Beheim, ausz den Stenden, furderlich der Fursten, Herren, Ritterschafft und Stete, die darzu gennglich erkannt wurden und tuglich weren, alsz und die Wall eins Bischofs von Alters here nach Aussatzunge dem Capitel verlyhen und zugegeben, und kain annder von den Auslendischen zu

K právům českého krále při volbě a jmenování biskupa, zmíněným v citované pasáži, lze vztáhnout především dva zásadní aspekty. Prvním bylo právo doporučit kapitule určitého kandidáta či skupinu preferovaných osob. Nešlo tedy o skutečné nominační právo, které by panovníkovi umožňovalo biskupství volně obsazovat, nýbrž o formu doporučení, jež však mělo v praxi značnou váhu a výrazně ovlivňovalo rozhodování kapituly.¹¹ Druhým aspektem byla pozice českého krále jako lenního pána vratislavského i olomouckého biskupství. Z tohoto postavení vyplývalo, že král neměl být stavěn do situace, kdy by kapitula zvolila osobu, která by vůči němu zaujímal nepřátelský nebo opoziční postoj.

Ze strany královské moci lze sledovat argumenty omezující volnost vratislavské kapituly. V dokumentech o volbě pro kardinála Harracha se nachází zpráva o právech českých králů na slezská církevní obročí a v ní lze nalézt názor, že král český byl dědicem všech práv, které k vratislavskému kostelu měli jeho zakladatelé polští králové, mimo jiné jmenovitě právo nominace kandidáta. Upozorňuje zároveň, že jestliže král Vladislav Jagellonský mohl ve výše zmíněné Kolovratské smlouvě omezit možné vhodné kandidáty na osoby pocházející pouze z českých zemí a žádni cizinci, pak se tím jasně ukazuje právo krále omezovat volební možnosti kapituly v určitých případech. Král navíc již v minulosti odmítl uznat některé zvolené biskupy a přinutil kapitolu k opakování volby, čímž dosáhl poměrně jasného omezení práva svobodné volby.¹²

V dokumentu k volbě tak stojí:

„[...] A tak, když Slezsko právoplatně přešlo na českého krále, v němž původně měl polský král právo jmenovat biskupy, což jasně ukázal Kazimír I., když jmenoval biskupa Jeronýma, a toto právo řádně převzal od svých předchůdců, neboť si je osvojil při zakládání a nadání kostela právem patronátu; stejně tak jeho nástupce Kazimír I. si toto právo náležitě přivlastnil, když přenesl smogrenské [pozn. autora, Smogorzów v Polsku] biskupství do Vratislavi. Jaký, prosím, může být důvod, aby si český král nemohl nárokovat takové privilegium? Vždyť je v našem

Bischof nicht geweiht noch aufgenommen werden in zukünftigen Zeiten, unuerhindert als, so der königlichen Majestat in solcher Election und Welunge also dem Oberherren zugeburt. [...]"

- 11 Ke srovnání je možné použít pražské arcibiskupství a biskupství v Litoměřicích a Hradci Králové, které v té době i přes snahy např. pražské kapituly podléhaly nominačnímu právu českého krále. Na základě panovnické nominace se stal arcibiskupem i Arnošt Vojtěch Harrach nebo Jan Fridrich z Valdštejna. Viz A. CATALANO, *Zápas o svědomí*; Jiří HAVLÍK, *Jan Fridrich z Valdštejna, Arcibiskup a mecenáš doby rekatolizace*, Praha 2016.
- 12 Österreichisches Staatsarchiv (dále ÖStA), Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále AVA), Familienarchiv Harrach (dále FA Harrach), memorandum kardinála Harracha k právům českého krále vůči slezské církvi, inv. č. 163.1, Biographica, Sachliche Reihe: Breslau, Bistum, 1632–1667.

právu obecně uznáváno, že králové nebo knížata mají právo jmenování biskupa jen tehdy, když mohou zabránit tomu, aby byl zvolen nevhodný kandidát [...]”¹³

Při posuzování spisu však musíme mít na paměti, že Arnošt Vojtěch z Harrachu byl sám při volbě v roce 1664 císařským kandidátem na biskupský stolec, takže i z toho důvodu se tato zpráva mohla objevit v jeho osobních podkladech pro kandidaturu.¹⁴

Z hlediska právního mohli olomoučtí a vratislavští kanovníci opřít svou pravomoc vybírat představeného diecéze nejen o svá starobylá privilegia, ale i o církevní právo a nařízení tridentského koncilu. Podle nich se řídily nejen procedury volby, ale i požadavky na samotného kandidáta: kněžské svěcení, adekvátní teologické vzdělání, přiměřený věk, povinnost rezidence a osobní péče o diecézi. Tridentský koncil svými reformami usiloval o nápravu zneužívání církevních úřadů, jako bylo mnohoobročnictví, obsazování úřadů nedospělými a nedodržování morálních zásad.¹⁵ Navzdory výše zmíněným nařízením můžeme na základě množství případů prohlásit, že ztřeštěná kontrola a požadavky na klérus byly často obcházeny v případech urozených, zvláště v případě papežské rodiny a rodů královských.

Pravidla tak byla obcházena poměrně běžně jako v případě Karla Ferdinanda Vasy, zvoleného vratislavským biskupem ve věku 11 let nebo Leopolda Viléma Habsburského, který už byl velmistrem Řádu německých rytířů, několikanásobným biskupem a jedním z největších mnohoobročníků své doby.¹⁶ Navzdory tomu se stal v roce 1655 s papežským požehnáním vratislavským biskupem. Konečně ani kariéra kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu by neodpovídala klasickým požadavkům na duchovní pastýře diecézí. V Harrachově případě byl pro převzetí pražské arcidiecéze nutný papežský dispens kvůli odpuštění nekanonického věku,

13 ÖStA, Wien, AVA FA Harrach Fam. in spec 163.1 „[...]Ergo cum Silesia ad Regem Bohemiae iusto titulo pervenerit, in qua primitis Rex Poloniae ius nominandi Episcopos habuit, quod sane ostendit Casimirus I in nominatione Hieronymi Episcopi, quam ille a praedecessoribus suis rite acceperat, cum in fundando et dotando ecclesias ius patronatus sibi acquisiverit, quemadmodum etiam eius successor Casimirus I. satis hoc ius sibi vindicavit, postquam ecclesiam Smogrensem Vratissaviam transtulit. Quid, quaeso, causae putemus esse, quo minus Rex Bohemiae eiusmodi privilegium sibi vindicare possit? Nam quinto in iure nostro receptum est, ut Reges vel Principes non alia de causa habeant ius nominationis, quam propter eam, ex qua obstare possunt, ne episcopus electus habeatur idoneus[...]“

14 ÖStA, Wien, AVA, FA Harrach, instrukce císařských komisařů k volbě 1664, inv. 163.1.

15 Hubert JEDIN, *Geschichte des Konzils von Trient, 1–4.*, Freiburg 1949–1976; Drahomír SUCHÁNEK – Václav DRŠKA, *Církevní dějiny. Novověk*, Praha 2018, s.129–162; Ignác Antonín HRDINA, *Dokumenty tridentského koncilu: latinský text a překlad do češtiny*, Praha 2015; R. ZUBER, *Osudy*, s. 13–18.

16 August MOSBACH, *Die Wahl des elfjährigen Prinzen Karl Ferdinand zum Bischof von Breslau 1625*, Breslau 1871; R. SCHREIBER, *Galeria*, s. 23–28.

nedostatečného vzdělání a povolení držení dalších obročí jako např. kanonikáty v Pasově a Olomouci.¹⁷

Volby předchůdců Leopolda Viléma z let 1608 a 1625

Systematické dosazování potomků panovnických dynastií na významné církevní pozice nebylo v evropských dějinách výjimečnou záležitostí, ale běžnou a účinnou strategií. V časech reformace a protireformace se tato strategie stala důležitou zejména ve Svaté říši římské. Zde se stala obranným mechanismem katolické církve, jejímž cílem bylo efektivně chránit důležitá opatství, biskupství a arcibiskupství před hrozbou protestantské expanze. Princové zejména z rodu Wittelsbachů a Habsburků, jako například Arnošt Bavorský, Leopold Pasovský, Leopold Vilém Habsburský a mnozí další, shromáždili ve svých rukách rozsáhlá církevní teritoria. Tak zajišťovali nejen další existenci církevních institucí, ale posilovali prestiž a moc svých rodů.¹⁸ Tato mocenská realita do značné míry vysvětluje pragmatickou ochotu římské kurie přehlížet zavedené církevní právo a omezení, která stanovil Tridentský koncil. Dvě volby vratislavských biskupů-princů proběhly v náročných obdobích let 1608 a 1625, kdy papežská kurie svou autoritou podporovala kandidaturu princů, čím upřednostnila politickou stabilitu a udržení katolického vlivu nad striktním dodržováním kanonických norem.

Leopold Vilém nebyl prvním princem královské krve, který dosedl na vratislavský biskupský stolec. Pokud pomineme biskupy z řad slezských piastovských knížat, pak prvenství náleží Karlu Habsburskému (1590–1624), jenž byl zvolen roku 1608. Jako mladší bratr Ferdinanda II. byl předurčen k církevní kariéře, kvůli čemuž získal několik významných kanonikátů. Může být paradoxní, že jeho volba nebyla původním cílem císařské politiky. Tehdejší vladař Rudolf II. prosazoval kardinála a olomouckého biskupa Františka z Ditrichštejna a o kandidaturu svého bratrance nejevil zpočátku zájem. Byla to spíše síla spojení Karlovy matky Marie Bavorské, Ferdinanda Štýrského spolu s papežskou kurií, která nakonec váhajícího císaře přiměla změnit postoj a podpořit volbu svého příbuzného.¹⁹

Je svým způsobem příznačné, že se k samotnému procesu volby Karla Habsburského nedochovaly žádné známé archivní prameny v materiálech české dvorské kanceláře, která by jinak podobné události dokumentovala. Naopak,

17 Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí, Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008, s. 49.

18 Eike WOLGAST, *Hochstift und Reformation. Studien zur Geschichte der Reichskirche zwischen 1517 und 1648*, Stuttgart 1995, (Beiträge zur Geschichte der Reichskirche in der Neuzeit, sv. 16), např. 308–324; Bettina BRAUN, *Cardinals as Prince-Bishops*, in: Mary HOLLINGSWORTH – Miles PATTENDEN – Arnold WITTE, *A companion to the early modern cardinal*, Leiden 2020, s. 228–241.

19 K volbě mladého arcivévody B. W. SCHOLZ, *Erzherzog Karl*, s. 53–64.

instrukce císařských komisařů pro tuto volbu se dochovaly v archivech Vatikánu, což podtrhuje význam papežské intervence a možná i citlivost celého procesu.²⁰ Karel Habsburský se po svém zvolení skutečně etabloval ve Slezsku a po několik let zde aktivně protireformačně působil. Jeho kariéra však nebyla omezena pouze na církevní sféru. Stal se rovněž velmistrem Řádu německých rytířů, a nakonec ho španělský král Filip IV. jmenoval místokrálem v Portugalsku. Na své cestě do Lisabonu však nečekaně zemřel v Madridu roku 1624 ve věku pouhých 34 let, čímž se uvolnila cesta pro další mocenské hry o vratislavský biskupský stolec.²¹

Následující volba byla komplikovanější. Císařský a polský královský dvůr se spolu s papežskou kurií shodly na jediném vhodném kandidátovi, polském a švédském princí Karlu Ferdinandovi Vasovi, po matce spřízněném s habsburským rodem.²² Kapitula však neměla zájem o volbu polského prince a proti tlaku projevovala odpor. Poukazovala na svá privilegia a práva svobodné volby. Tím jasně demonstrovala obavy o vlastní autonomii a nesouhlas s vnějšími zásahy. Nicméně společný a koordinovaný nátlak Říma, Vídně a Varšavy se ukázal být nad síly kapituly. Úvahy polských vyslanců na císařském dvoře dokonce překročily hranice diplomatického vyjednávání a dostaly se do fáze, kdy zcela otevřeně zpochybňovaly princip svobodné volby. Polští představitelé dokonce diskutovali o možnosti, že v případě zvolení jiné osoby papež odmítne volbu potvrdit a císař neudělí biskupství v léno.²³ Po takto bezprecedentním tlaku se nakonec kapitula podvolila a zvolila mladého prince. Karel Ferdinand Vasa se tak mohl stát novým vratislavským biskupem. Prameny k jeho volbě jsou již rozsáhlejší a ukazují význam a komplikovaný průběh jeho volby. Vzhledem k trvající třicetileté válce byly možnosti nového biskupa relativně omezené, Karel Ferdinand navíc velkou část času trávil u královského dvora v Polsku. Tam také roku 1655 zemřel, čímž se otevřela cesta pro zvolení již třetího prince v řadě na jeden z nejvýznamnějších církevních stolců v habsburské monarchii.

20 V Archivio Segreto Vaticano se nacházejí vedle informací k volbě ze strany nunciatury a kapituly i instrukce císařských komisařů. V příloze následující monografie lze nalézt soupis pramenů k vratislavským biskupům z let 1564–1620, Joachim KÖHLER, *Das Ringen um die tridentinische Erneuerung im Bistum Breslau vom Abschluß des Konzils bis zur Schlacht am Weißen Berg 1564–1620*, Köln 1973.

21 Ke španělskému projektu a smrti viz B. W. SCHOLZ, *Erzherzog Karl*, s. 307–378.

22 Jadwiga BRZEZIŃSKA-LASZCZKOWA, *Karol Ferdynand, królewicz polski i biskup wrocławski*, Kraków 2009; Adolf KETTNER, *Die Wahl des Prinzen Karl Ferdinand von Polen zum Bischof zu Breslau. Seine Regierungszeit und der österreichische Anteil des Fürstentums Neiß*, in: *Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens* 12, 1908, s. 300–309; August MOSBACH, *Die Wahl des elfjährigen Prinzen Karl Ferdinand zum Bischof von Breslau 1625*, Breslau 1871; Adolf KETTNER, *Die Wahl des Prinzen Karl Ferdinand von Polen zum Bischof zu Breslau. Seine Regierungszeit und der österreichische Anteil des Fürstentums Neiß*, in: *Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens* 12, 1908, s. 300–309; KOSIŃSKI, Rafał, *Infuła i korona. Kilka uwag o pieczęciach Karola Ferdynanda Wazy*, *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 73(1), 2018, s. 7–34.

23 A. MOSBACH, *Die Wahl*, s. 14.

Výše zmíněné volby zároveň reprezentují spojenectví a konflikt mezi státem a církví. Habsburkové jako katoličtí vladaři neměli možnost úplné kontroly nad zemskou církví, na rozdíl od svých protestantských protějšků v Říši a museli proto používat jemnější metody kontroly a usměrňování církevních institucí v zemi. Zájem na upevnění katolické víry totiž nebyl veden jen mocenskými a ekonomickými faktory, ale fungoval i jako zásadní symbolický tmel habsburské monarchie a přihlášení se k loajalitě k vládnoucí dynastii. Náboženská jednota a sdílené hodnoty barokního katolicismu tak pomáhaly upevňovat stát a zachraňovat duše poddaných, za něž panovník zodpovídal před Bohem. Nominace a doporučování kandidátů na významné církevní posty spolu s kontrolou církevních nařízení a papežských rozhodnutí tak umožňovaly Habsburkům získat výrazný vliv na podobu a roli církve v jejich zemích.²⁴

Role České dvorské kanceláře v procesu volby

Česká dvorská kancelář v polovině 17. století

Česká dvorská kancelář sídlila v daném období ve Vídni. Její význam vyplýval jak z blízkosti k císaři a centrálním úřadům habsburské monarchie, tak i z role, kterou hrála v zemích Koruny české. Spolu s českým králem představovala jedinou správní instituci pro všechny její země. Fungovala jako nejvyšší soudní odvolací instance, správní orgán převádějící panovnická rozhodnutí do prostředí českých zemí a jako hlavní komunikační kanál mezi zemskými úřady a císařským dvorem. Zprostředkovávala nejen úřední a soudní rozhodnutí, ale i královské milosti a odměny od nobilitace přes udělování privilegií. Její význam ve správním systému habsburské monarchie je tak třeba ještě docenit.²⁵

Nejvýznamnější úlohu v rámci této instituce hrál její představený, nejvyšší kancléř. Vzhledem k tomu, že přední úředníci habsburské monarchie ještě zcela nerozlišovali mezi svou osobní a úřední aktivitou, tak se mnoho materiálů k vratislavskému biskupství nachází v soukromé pozůstalosti kancléřů v rámci jejich rodových archivů, což částečně ztěžuje koncentrovaný výzkum. Jan Hartvík z Nostic, nejvyšší kancléř v období volby nového vratislavského biskupa Leopolda Viléma, není výjimkou. V Rodinném archivu falknovské větve Nostitz-Rienecků se

24 Viz např. Howard LOUTHAN, *Converting Bohemia. Force and Persuasion in the Catholic Reformation*, Cambridge 2009; Thomas WINKELBAUER, *Österreichische Geschichte 1522–1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht, Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter I–II.*, Wien 2003; Robert John Weston EVANS, *Vznik habsburské monarchie 1550–1700*, Praha 2003. Ke vztahům s papežstvím v pobělohorském období viz Tomáš ČERNUŠÁK a kol., *Papežství a české země v tisíciletých dějinách*, Praha 2017, s. 235–270.

25 Viz poznámka č. 2.

tak nachází hned několik kartonů k volbám biskupů ve Vratislavi, ale i Olomouci.²⁶ V inventáři Rodinného archivu jsou vedle obecných názvů jako vratislavské a olomoucké biskupství také přímo konkrétní kartony k vratislavským biskupům Karlu Ferdinandu Vasovi, Leopoldu Vilémovi a kardinálovi lantkraběti Friedrich Hesensko–Darmstadtskému.²⁷ Z důvodu omezených možností výzkumu se tato studie opírá pouze o materiály České dvorské kanceláře a dochovanou instrukci. Dopisy nejvyšších kancléřů však představují cenný pramen pro budoucí hlubší bádání.

Jan Hartvík z Nostic (1610–1683) pocházel ze starého lužického rodu Nosticů. Jeho kariéra v zemských úřadech a u dvora dosáhla vrcholu funkcemi prezidenta apelačního soudu a pak zejména roku 1652 jmenováním do funkce nejvyššího kancléře. Tento úřad zastával následně až do své smrti v roce 1683. Získal pro svůj rod hraběcí titul a přijetí do kolegia říšských hrabat. Sám se stal členem Řádu zlatého rouna.²⁸ V době jeho kancléřské činnosti se uskutečnilo hned několik voleb vratislavských biskupů. První volba z roku 1655 se týkala právě Leopolda Viléma, následující v roce 1663 arcivévody Karla Josefa, následně roku 1664 Sebastiana z Rostocku, roku 1671 kardinála Friedricha Hesensko–Darmstadského, a snad ještě krátce před jeho smrtí, v roce 1683, vévody Františka Ludvíka Neuburského.

Komunikace mezi komisaři, kanceláří a tajnou radou

Po smrti předchozího vratislavského biskupa, polského prince Karla Ferdinanda Vasy, vyvstala otázka, koho mají členové vratislavské kapituly zvolit za příštího představitele své diecéze. Vedle toho museli kanovníci převzít správu všech statků a biskupských práv a vyhotovit soupis pozůstalosti po zesnulém. Krátce po smrti biskupa Karla Ferdinanda Vasy zaslala kapitula svatého Jana Křtitele ve Vratislavi zprávu české dvorské kanceláři spolu s oznámením předpokládaného data volby.²⁹ Papežský nuncius ve svých zprávách proto uváděl vícero možných kandidátů. Z rodu Habsburků se spekulovalo o arcivévodech Zikmundu Františkovi,

26 Státní oblastní archiv (dále SOA) Plzeň, Rodinný archiv falknovské větve Nostitz–Rienecků, (1240) 1364–1945, inv. č. 75, sign. FF 6, dopisy Karla Ferdinanda Vasy; inv. č. 76, sign. FF 7, spisy týkající se volby Leopolda Viléma olomouckým biskupem a jiné záležitosti; inv. č. 77, sign. FF 8, spisy týkající se volby kardinála Friedricha Hesensko–Darmstadského; inv. č. 78, sign. FF 9, záležitosti a dopisy týkající se Slezska.

27 SOA Plzeň, Inventář Rodinný archiv falknovské větve Nostitz–Rienecků, (1240) 1364–1945, s. 42–43, dostupné z: https://www.inventare.cz/iipimage/240260000/soap-pn_ap0260_00162_ra-nostitz-rienecku_0110 [náhled 05-06-2025].

28 Romana BERANOVÁ VAICOVÁ, *Nosticové*, Cheb 2007, s. 9–10; Henry Frederick SCHWARZ – John Insley CODDINGTON, *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century*, Cambridge 1943, s. 313–314.

29 Národní archiv (dále NA) Praha, Česká dvorská kancelář (dále ČDK), inv. č. 677, sig. IV B 32, karton 361 vratislavské biskupství, 1655, fol. 1.

biskupovi v Augsburgu a Gurku, a Leopoldu Vilémovi, držiteli mnoha biskupství a v té době místodržícím ve Španělském Nizozemí. Vedle členů vládnoucí dynastie se o biskupský stolec ucházel toskánský princ Leopold Medici, budoucí kardinál. Dalším kandidátem byl kardinál lantkrabě Friedrich Hesensko-Darmstadtský, jehož kandidaturu však kapitula zřetelně odmítla.³⁰

Kancelář následně začala pracovat na přípravě instrukce, která následně měla být poslána budoucím vybraným komisařům. Je otázkou, proč se opis instrukce dochoval ve fondech Hofkammer- und Finanzarchivu ve Vídni, nikoliv ve fondu České dvorské kanceláře v Praze. Je to snad možné zdůvodnit pozicí jednoho z komisařů hraběte Schaffgotsche, který zastával post viceprezidenta slezské komory, tedy instituce přímo podřízené dvorské komoře. Císař dále obdržel další dopis, v němž kapitula oznámila den plánované volby. Česká dvorská kancelář měla v úmyslu vyhotovit příslušnou instrukce a co nejdříve ji zaslat komisařům.³¹

Zprávy komisařů a české dvorské kanceláře přicházely do tajné rady. Rozhodování, o němž víme díky soupisům účastníků v dokumentech české dvorské kanceláře, se nejčastěji účastnil z logiky své funkce Jan Hartvík z Nostic jako nejvyšší český kancléř, po něm se jednalo zejména o nejvyššího dvorského hofmistra a předsedu tajné rady Maxmiliána z Ditrichštejna a dále Hannibala Gonzagu, nejvyššího dvorského komořího. Více než jednoho jednání se účastnili také kníže Piccolomini, kníže Auersperg, hrabě ze Schwarzenbergu a hrabě Pötting.³²

Císař se rozhodl podpořit svého bratra arcivévodu Leopolda Viléma – několikánásobného biskupa, velmistra Řadu německých rytířů a do roku 1655 místodržícího ve Španělském Nizozemí, které se již ale chystal opustit a navrátit se do Vídně. Arcivévoda představuje typický příklad prince sledujícího církevní kariéru. Proslul svou podporou a sběratelstvím umění, která položila základ pro sbírky Kunsthistorisches Museum ve Vídni. Na drtivé většině vyobrazení ho můžeme vidět jako světského knížete, případně v plné zbroji jako polního velitele, kterým koneckonců byl nejen jako vrchní velitel císařských armád za třicetileté války, ale i jako guvernér v Nizozemí, kdy vedl jednotky proti Francii i Spojeným provinciím. Podepsání Vestfálského míru pro něho znamenalo oficiální ztrátu mnoha beneficií, které padly do protestantských rukou, jako například arcibiskupství magdeburské

30 A. STRNAD, *Wahl*, s. 156–160.

31 NA, Praha, ČDK, inv. č. 677, sig. IV B 32, karton 361 vratislavské biskupství, 1655, fol. 1; fol. 3–4.

32 Většinou na zadních stranách hlášení s informací o udělení placet, NA, Praha, ČDK, inv. č. 677, sig. IV B 32, karton 361 vratislavské biskupství, 1655, fol. passim. K Tajné radě a Tajné konferenci viz Henry Frederick SCHWARZ – John Insley CODDINGTON, *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century*, Harvard 1943; Stefan SIENELL, *Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof*, Frankfurt am Main 2001.

nebo biskupství halberstadské.³³ Uvolnění vratislavského biskupství, k němuž došlo v okamžik odchodu Leopolda Viléma z funkce místodržícího, představovalo vítanou příležitost k navýšení příjmů člena habsburského rodu prostřednictvím získání jedné z nejvýznamnějších diecézí v dědičných zemích. Biskupství však muselo být vzhledem k právu svobodné volby teprve získáno.

Instrukce pro komisaře, kteří byli vysláni k biskupské volbě do Vratislavi, vyjadřovala vůli panovníka a definovala strategie, jak dosáhnout stanoveného cíle, tedy v tomto případě dosazení císařova bratra na biskupský stolec. Tento typ dokumentu náležel mezi standardní úřední písemnosti, které byly vydávány jak pro velvyslance na významných ambasádách, tak i pro jednorázové cesty císařských zástupců. Konkrétní dokument vzniklý pro potřeby instrumentace volby nového duchovního pastýře Slezska má rozsah čtyř folií. Byl vydán 26. května 1655 v Prešpurku, dnešní Bratislavě, a dochoval se ve fondu instrukcí Finanz- und Hofkammerarchivu.³⁴

Než přejdeme k jeho obsahu, je nutné zmínit osobnosti adresátů a budoucích komisařů. Vzhledem k významu a bohatství vratislavského biskupství museli císaře reprezentovat lidé s hlubokou znalostí prostředí a dostatečnou politickou váhu. Jedním z vybraných komisařů byl viceprezident slezské komory Christoph Leopold Schaffgotsch. Funkce císařského komisaře pro něj představovala další krok na cestě k vrcholným úřadům a poctám, mezi něž patřilo postavení slezského hejtmána, titulu tajného rady a povýšení do hraběcího stavu. Druhou osobou byl rada Vrchního úřadu pro Slezsko Hermann Leffgen, o kterém bohužel doposud není mnoho známo a jehož aktivity by si vyžádaly širší archivní výzkum, který v rámci předkládané práce nebyl možný. Samotný institut volebních komisařů pro volby vratislavských biskupů sahá až do 15. století. Důsledně využíván začal být v dobách habsburských panovníků a účast císařského komisaře, předkládajícího císařská doporučení a dohlížejícího na průběh volby, se stal samozřejmostí až do připojení Slezska k pruskému království.³⁵

Vydaná instrukce je strukturována do několika částí, které reflektují povinnosti a možnosti císařských komisařů. Císař Ferdinand III. žádal své zástupce, aby k plánované volbě dorazili jeden až dva dny před jejím zahájením. Měli se ohlásit

33 Renate SCHREIBER, „*ein Galeria nach meinem Humor*“. *Erzherzog Leopold Wilhelm*, Wien – Milano, Kunsthistorisches Museum – Skira 2004 (Schriften des Kunsthistorischen Museums 8); Renate SCHREIBER, *Erzherzog Leopold Wilhelm – Bischof und Feldherr, Statthalter und Kunstsammler. Studien zu seiner Biographie*, Dissertation, Philosophische Fakultät, Universität Wien 2001; Niccolò AVANCINI, *Leopoldi Guilielmi archiducis Austriae, episcopi Olomucensis et Vratislaviensis, gesta et virtutes*, Antverpy, Officina Plantiniana, 1665. Dostupné z: <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/EDGM4RZHDQDBISH2MXK45I2CLOUJZR3> [náhled 06-07-2025].

34 ÖStA, Finanz- und Hofkammerarchiv (dále HKA) Sonderbestände und Selekte (dále SUS) Instr. 521, Instruktionen für die kaiserlichen Kommissäre, entsendet zur Bischofswahl in Breslau, 1655.05.26.

35 Hubert JEDIN, *Die Krone Böhmens und die Breslauer Bischofswahlen 1468–1732*, in: Archiv für schlesische Kirchengeschichte 4, 1939, s. 165–208.

u vratislavské kapituly a požádat o možnost sdělení císařských postojů v otázce zvolení nového biskupa. Před shromážděnou kapitulou měli vyjádřit oficiální soustrast k úmrtí bývalého duchovního pastýře Karla Ferdinanda Vasy.

Císař poté vyjádřil zájem o budoucnost vratislavské diecéze a jako projev otcovské starostlivosti navrhl za nového biskupa svého bratra arcivévodu Leopolda Viléma. Zdůrazňoval, že v žádném případě nehodlá narušovat právo kapituly na svobodnou volbu, které naopak plně uznává a respektuje. Císař komisařům povoloval využít všeho vlivu a prostředků, které považují za možné, k prosazení Leopolda Viléma. V neočekávaném případě, že by Leopold Vilém nebyl považován za vhodného kandidáta, měli komisaři navrhnout arcivévodu Zikmunda Tyrolského. U toho případně měli zdůraznit, že se již jedná o váženého člena vratislavské kapituly. To se však mělo stát jen v případě úplného vyčerpání všech vyjednávacích prostředků. Ferdinand III. upozorňoval na zásluhy císařského rodu při obraně katolické víry, na výdaje, které plynuly z válek proti kacířům, na služby a pomoc, kterou jeho předkové i on sám poskytli biskupství. Ochrana a zachování vratislavského biskupství mu tak leží plně na srdci. Ze všech výše zmíněných důvodů žádal kanovníky, aby se neodvraceli od habsburského rodu.

Dne 30. července 1655 se konalo slavnostní zasedání kapituly, během kterého bylo stanoveno datum volby a přijati císařští komisaři. Ti zde poprvé oficiálně představili jméno císařem podporovaného kandidáta – Leopolda Viléma, bratra Ferdinanda III. a strýce budoucího císaře Leopolda I. Hladký průběh volby se odráží i v množství materiálu ve fondu kanceláře. Ve srovnání s předchozími i nadcházejícími volbami se k ní dochovalo nejméně folií. Hlášení komisařů se omezují na konstatování o úspěšném průběhu jednání a o hlášení o jejich postupu u císařského dvora.

„...Jeho císařskému a královskému Majestátu podal Gerhard z Mühlsteinu před třemi dny pokorné hlášení o tom, že Jeho Jasnost pan bratr Leopold Vilém, arcivévoda rakouský, byl kapitulou u svatého Jana ve Vratislavi jednomyslným hlasováním a se souhlasem zvolen a prohlášen za biskupa. Zároveň o této volbě podali zprávu i císařem pověření komisaři, viceprezident slezské komory Schaffgotsch a rada vrchního úřadu Leffgen.“³⁶

36 NA, Praha, ČDK, inv. č. 677, sig. IV B 32, karton 361 vratislavské biskupství, 1655, fol. 10. „[...] E. K. M. hat Gerhard von Mühlstein von 3 Tag gehorsambst berichtet, was gestalt auß Bresslau Ihr Hochfürstliche Durchlout Herr Leopold Wilhelm, Ertzhertzog zu Oesterreich, E. K. M. geliebtester Herr Bruder, von dem Thumb Capittel zu Sanct Johann zu Bresslau unanimi voto et consensu zum Bischof erwöhlet und proclamiret worden. Ingleichen referiren auch E. K. M. deroselben zu dieser Wahl zugeordnete Commissarien, Vice-Cammer Präsident Schaffgotsch und Oberamts Rath Leffgen[...].“

Dále se při tom zmiňuje potřeba odměnit loajální členy vratislavské kapitoly projevy císařské milosti.³⁷ Odměna pro komisaře za jejich úspěšně splněnou misi tvořila taktéž část interní komunikace mezi tajnou radou a českou dvorskou kanceláří, bohužel bez uvedení konkrétních údajů.³⁸

Zvolení Leopolda Viléma vratislavským biskupem

V průběhu textu jsme se soustředili na pohled české dvorské kanceláře a císařských komisařů. Z jejich perspektivy probíhala volba poměrně jednoduše a bez komplikací. Takové vnímání reality je však způsobeno jejich postavením v systému správy habsburské říše a nám dostupným pramenným materiálem. Rozhodnutí probíhala na úrovni císařské rodiny, papežské kurie, tajné rady a vyslanců zahraničních mocností.³⁹ Česká dvorská kancelář spolu s komisaři v případě této volby tak politiku netvořili, jen jako převodní páka uskutečňovali rozhodnutí vyšších instancí. Samotný průběh volby byl ve značné míře ovlivněn vnějšími okolnostmi – zejména napjatou mezinárodní situací vyplývající z probíhající švédsko-polské války, která ohrožovala stabilitu a bezpečnost celé střední Evropy, včetně slezského prostoru.⁴⁰ Volba Leopolda Viléma, bratra císaře Ferdinanda III., velitele císařských a španělských armád za třicetileté války a v Nizozemí, spolu s jeho rozsáhlou autoritou mohly zajistit budoucnost vratislavské diecéze mnohem jistěji než zbožný pastýř bez významné ochrany a postavení v mezinárodní politice.

Když komisaři dorazili do Vratislavy a předložili kanovníkům jméno Leopolda Viléma jako očekávaného nového biskupa, tak na rozdíl od některých předchozích či následných případů, kdy docházelo ke sporům a opozici ze strany části kapituly,

37 Dary pro členy kapituly, významné hodnostáře a císařské komisaře, vedle kurýrů a dalších potřeb způsobovalo poměrně vysokou finanční náročnost volby. Kardinála Hesensko-Darmstadského stálo zvolení 20 000 tolarů viz Ulrich KÖCHLI: *Trophäe im Glaubenskampf? Der Konvertit und Kardinal Friedrich Landgraf von Hessen-Darmstadt (1616–1682)*, in: Arne KARSTEN (Hrsg.), *Die Jagd nach dem roten Hut. Kardinalskarrieren im barocken Rom*, Göttingen 2004, s. 201; Zajištění volby Karla Josefa Habsburského stálo 20 319 tolarů viz vyúčtování z 24. 2. 1664, ÖStA, Wien, AVA FA Harrach Fam. in spec 163.1.

38 NA, Praha, ČDK, inv. č. 677, sig. IV B 32, karton 361 vratislavské biskupství, 1655, fol. 10; 12.

39 Viz A. STRNAD, *Wahl*; K porovnání s dramaty jiných voleb viz literatura k volbám Karla Habsburského a Karla Ferdinanda Vasy, k následujícím volbám po roce 1655 pak třeba U. KÖCHLI: *Trophäe*, s. 186–204; Alfred A. STRNAD, *Der Kampf um ein Eligibilitätsbrevet. Römische Quellen zur Breslauer Bischofswahl des Kardinals Philipp Ludwig von Sinzendorf (1732)*, in: ALFRED STRNAD (ed.), *Dynast und Kirche. Studien zum Verhältnis von Kirche und Staat im späteren Mittelalter und in der Neuzeit*. Innsbruck 1997.

40 Robert I. FROST, *After the Deluge. Poland-Lithuania and the Second Northern War, 1655–1660. Cambridge Studies in Early Modern History*, Cambridge 2004; Jiří KUBEŠ, *Trnitá cesta Leopolda I. za říšskou korunou (1657–1658). Volby a korunovace ve Svaté říši římské v raném novověku*, České Budějovice 2009; Událost se odrazila i v populární kultuře viz Henryk SIENKIEWICZ, *Potopa I–II*, Praha 1977.

zde proběhl výběr hladce a bez konfliktů. Volba Leopolda Viléma tak ukazuje na upřímné protnutí zájmů vratislavské kapituly a císařského dvora, které v časech hrozící války byly soustředěny raději na stabilizaci vlastních pozic, což bylo výhodné pro obě strany. Vzhledem k mezinárodní situaci byla volba Leopolda Viléma pozitivně přijímána římskou kurií. V roce 1655 tak stály všechny strany běžného volebního procesu – císař jako český král a ochránce slezské církve, papež jako hlava katolické církve a vratislavská kapitula jako zástupce vratislavské diecéze – ve vzájemné shodě.⁴¹

Leopold Vilém byl tak jednomyslně zvolen novým biskupem per acclamationem. Po slavnostních ceremoniích a schválení požadavků volební kapitulace byla zpráva o jeho volbě rychle rozšířena, přičemž císařský dvůr obdržel 6. srpna potvrzení o úspěšném prosazení arcivévody na biskupský stolec.⁴² Konkrétní požadavky kapitulace k volbě Leopolda Viléma se nepodařilo v rámci výzkumu zatím nalézt. Vratislavská kapitula však využívala články z dob biskupa Rudolfa z Rüdesheimu z druhé poloviny 15. století, které tvořily jejich základ.⁴³ Mezi základy náleží, že se biskup zavazuje hájit pravou víru, chránit práva církve a duchovenstva a zachovávat články biskupa Rudolfa z Rüdesheimu včetně péče o biskupský majetek a kurie. Zaručuje řádné vyplácení církevních příjmů, zachování správy v rukou kapituly během své nepřítomnosti, respektování jejích práv při uprázdňení stolce i při vydávání testamentu. Veškeré hospodaření a právní kroky mají být v souladu se zvyklostmi a s radou kapituly. Při udělování úřadů má být preferováno domácí duchovenstvo. Biskup se nesmí bez svolení kapituly vzdát úřadu či jmenovat koadjutora a jeho rezignace musí být adresována kapitule. Další požadavky byly specifické vzhledem k době a osobě biskupa.⁴⁴

Následoval informační proces u římské kurie, kterým musel projít každý nový biskup.⁴⁵ Ke Svatému stolci byli vysláni dva zástupci, kteří potvrdili právoplatnost a regulérnost voleb, informovali o kvalitách budoucího biskupa a o stavu diecéze. Vzhledem k postavení Leopolda Viléma šlo o formální záležitost, přičemž papež Alexandr VII. vyjádřil radost nad volbou kapituly. Získání dispensu kvůli množství obročí držených arcivévodou bylo rovněž formalitou.⁴⁶ Leopold Vilém se stal

41 FHKA SUS, Reichsakten, 186.1.46, papež Alexandr VII. potvrzuje volbu Leopolda Viléma vratislavským biskupem, 1656.01.21; A. STRNAD, *Wahl*, s. 187.

42 Viz poznámka 30; A. STRNAD, *Wahl*, s. 187.

43 Józef MANDZIUK, *Wrocławska kapitula katedralna*, Warszawa 2021, s. 62–72; Kazimierz DOLA – Norbert WIDOK, *Statuty wrocławskiej kapituly katedralnej z roku 1482/83*, Wrocław 2004.

44 ÖStA, Wien, AVA, FA Harrach, opis volební kapitulace a článků Rudolfa z Rüdesheimu, inv. 163.1., 1.4. 1664.

45 Řízení u římské kurie posuzující vhodnost kandidáta, existuje dodnes viz Christian HERMES, *Informativprozess*, Lexikon für Kirchen- und Religionsrecht Online, 2019. Dostupné z: https://doi.org/10.30965/9783506786388_0447 [náhled 08-07-2025].

46 A. STRNAD, *Wahl*, s. 185–189.

plnoprávným vratislavským biskupem a svou novou diecézi osobně navštívil roku 1656. Tato návštěva byla však jeho jediným doloženým pobytem na jejím území.⁴⁷

Závěr

Volba vratislavského biskupa z roku 1655 reprezentuje příklad zásahů panovníka do svobodné volby kapituly. Interpretace a vnímání rozsahu práv mezi kapitulou a císařem nebylo zcela jednotné, což mohlo elekcí nového pastýře slezské církve komplikovat. De iure svobodná volba byla v řadě ohledů omezena a de facto nebylo reálně možné zvolit kandidáta, který by nebyl přijatelný pro císařskou moc. Situace z roku 1655 byla navíc umocněna faktem, že kandidátem císaře byl jeho bratr Leopold Vilém. Kapitula se však vzhledem k mezinárodní situaci kandidatury Habsburka nebránila a také ho jednomyslně zvolila za nového biskupa. Leopold Vilém zároveň obdržel podporu papežské kurie, čímž se na jeho stranu postavili všichni aktéři, kteří měli právo a možnosti ovlivňovat rozhodnutí vratislavské kapituly.

Analýza pramenů české dvorské kanceláře nám tak ukázala dobře připravený proces, který nenarazil na výraznější obtíže a zařadil tak volbu arcibiskupa mezi nejméně problematické vratislavské biskupské volby 17. století. Česká dvorská kancelář zde nehrála roli nezávislého aktéra, ale spíše prostředníka, který zprostředkoval politická rozhodnutí centrální moci, tedy tajné rady a panovníka samotného.

Studie tak poukázala nejen na rostoucí vliv státu i v rámci kapitul se svobodným právem volby, ale i na roli české dvorské kanceláře, vyslaných komisařů a významu císařské instrukce, která určovala strategii pro zvolení požadovaného kandidáta. Dokumentace České dvorské kanceláře nabízí důležitý pohled na mechanismy státního dohledu nad církevními institucemi a vybízí k dalšímu bádání, zejména s využitím soukromých fondů nejvyšších kancléřů, které dosud zůstávají jen částečně prozkoumány.

Resumé:

The election of the Bishop of Wrocław in 1655 serves as a clear example of imperial influence on the nominally free choice of cathedral canons. Although the right of free election was upheld de iure, in practice the chapter could not realistically elect a candidate unacceptable to the imperial court. This dynamic was further intensified by the emperor's nomination of his own brother, Archduke Leopold Wilhelm of Austria. Given the broader international political context, the chapter did not resist the Habsburg candidacy and unanimously elected him. Leopold Wilhelm also enjoyed the support of the papal curia, ensuring alignment among all relevant actors capable of influencing the chapter's decision. An analysis of sources from the Bohemian Court Chancellery reveals a well-coordinated

47 A. STRNAD, *Wahl*, s. 189.

process with minimal resistance, marking this election as one of the least contentious episcopal appointments in 17th century Silesia. The Chancellery did not act independently but functioned as an intermediary conveying the political will of the central authorities, the Privy Council and the emperor. The study highlights both the growing influence of state power over ecclesiastical elections and the instrumental role of the Bohemian Court Chancellery, appointed commissioners, and the imperial instructions that guided the election strategy. The Chancellery's documentation provides valuable insight into mechanisms of state oversight over church institutions and encourages further research, especially into the underexplored private archives of high chancellors.

Bc. Marek Palys je absolventem bakalářského studia historie a germanistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a aktuálně pokračuje v magisterském studiu oboru Historie na Universität Wien. Ve svém výzkumu se zaměřuje na dějiny habsburské monarchie v raném novověku, především na její správní struktury a církevní i světské elity.

Úvěr a sociální síť v životě nejvyššího purkrabího Heřmana Jakuba Černína z Chudenic

Credit and social network in the life of the Supreme Burgrave
Heřman Jakub Černín of Chudenice

Vojtěch Kuna

Anotace:

Text se zaměřuje na horizontální sociální síť Heřmana Jakuba Černína z Chudenic, kterou autor analyzuje na základě jeho úvěrových operací. Používá sociologickou teorii, zejména pojetí kapitálu od Bourdieua, a terminologii vztahů od Wolfganga Reinharda. Zkoumá, jak se síť utvářela v průběhu Černínova života, od dětství přes kavalírskou cestu a manželství až po jeho kariéru v zemských úřadech. Cílem je ukázat, jak se směňoval ekonomický, sociální a kulturní kapitál na platformě takové sítě. Hlavním zdrojem je soupis Černínových aktiv a pasiv z roku 1705 a další archivní materiály.

Klíčová slova / Keywords:

Heřman Jakub Černín z Chudenic (1659–1710) – barokní aristokracie – sociální síť – úvěr – kapitál – raný novověk – české země – dvůr

Heřman Jakub Černín of Chudenice (1659–1710) – Baroque Aristocracy – Social Networks – Credit – Capital – Early Modern Period – Bohemian Lands – Court

Úvod

Aristokraté často ve snaze dosáhnout svých cílů tkali sociální sítě, které se v raném novověku pod vlivem panovnických dvorů začaly znatelně internacionalizovat. Podunajská monarchie v období baroka tvořila sociální prostor umožňující příslušníkům vyšší šlechty plést sociální síť v jejich vertikální i horizontální podobě.¹

1 Na tomto místě bych chtěl poděkovat Bc. Tomáši Daňkovi, Bc. Marku Palysovi, Bc. Kateřině Staré, Bc. Kateřině Tiché, Janu Sklenářovi a své rodině. K teorii sociálních sítí obecně viz Jeremy BOISSEVAIN, *Friends of Friends. Networks, manipulators and coalitions*, Oxford 1974. Pro její aplikaci v historické vědě na prostředí renesanční Florencie inspirativně viz např. Katalin PRAJDA, *Network and Migration in Early Renaissance Florence. 1378–1433*, Amsterdam 2018 nebo s ohledem na ekonomický rozměr vztahů Paul D. McLEAN – John F. PADGETT, *Economic Credit in Renaissance Florence*, *The Journal of Modern History* 83, March 2011, s. 1–47. O úvěru a jeho roli ve společnosti raně novověké Anglie zajímavě Craig MULDER, *The Economy of Obligation. The Culture of Credit and Social Relations in Early Modern England*, London – New York 1998. K sociálními sítím pro starší období viz např. Tomáš ČERNUŠÁK – Pavel MAREK, *Gesandte und Klienten päpstliche und spanische Diplomaten im Umfeld von Kaiser*

Autorem byla přijata premisa, že každý aktér disponuje různými druhy kapitálu, které Bourdieu stanovuje jako: ekonomický, sociální a kulturní.² Jejich výše ovlivňuje nejen síť dotyčného, ale také jeho postavení v rámci ostatních sítí.

Sociální sítě aktérům také sloužily ke směně jednotlivých druhů kapitálu.³ Jednalo se o účinné prostředky upevňování sociální vazeb v rámci kariérních strategií jednotlivých šlechticů. Sociální sítě byly urozenému nemluvněti jeho rodiči budovány již od kolébky, následně rozšiřovány při kavalírských cestách a zásadně pěstovány během různě zvolené kariéry.

Z podstaty jsou sociální sítě dynamické a mění se na základě rozhodnutí jejich aktérů, ale také pod vlivem nejrůznějších externalit. Společenské vazby pomáhaly v řešení konfliktů na dvoře nebo střetů v různých úrovních správy. Na jejich platformě se ustanovovaly formace označující se též někdy jako „frakce“ nebo „klany“, které se ale mohly poměrně rychle přeskupovat s ohledem na aktuální rozložení sil a konkrétní konflikt. Uvažovat o nich jako o něčem pevném a neměnném by bylo v rozporu se základní charakteristikou prostředí sociálních sítí.

Vztah sociální sítě a úvěrových aktivit je ambivalentní. Ve zmíněném vztahu se dominantněji projevuje společenské pletivo než finanční aktivita. Sociální sítě jsou

Rudolf II., Berlin – Boston 2020; Pavel MAREK, *Pernštejnské ženy, Marie Manrique de Lara a její dcery ve službách habsburské monarchie*, Praha 2018; Marek PALYS, *Prezident dvorské komory na rudolfinském dvoře. Kariéra a sociální síť Ferdinanda Hoffmana z Grünbühelu a Strebau*, Folia Historica Bohemica, 2025 v tisku. Obecně k habsburské monarchii v tomto období viz např. nejnověji a z velmi zajímavé perspektivy Petr MAŤA, *Stuben und Säle. Symbolische Kommunikation und politische Kultur in den ständischen Versammlungsräumen der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*, Wien 2024; dále: Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Irena VESELÁ – Vít VLNAS, *Velké dějiny zemí Koruny české*, sv. IX, 1683–1740, Praha – Litomyšl 2011; Jean BÉRENGER, *Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Vol. I–II, Paris 1975; TÝŽ, *Les Habsbourg et l'argent de la Renaissance aux Lumières*, Paris 2023; Václav BŮŽEK (ed.), *Habsburkové 1526–1740. Země Koruny české ve středoevropské monarchii*, Praha 2017; Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Vít VLNAS, *Velké dějiny zemí Koruny české*, sv. VIII, 1618–1683, Praha – Litomyšl 2008; Robert J. EVANS, *Vznik Habsburské monarchie*, Praha 2003; Jiří HRBEK (ed.), *Panovnický majestát. Habsburkové jako čeští králové v 17. a 18. století*, Praha 2021; Jiří KUBEŠ (ed.), *V zastoupení císaře. Česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii 1640–1740*, Praha 2018; Karl VOCELKA, *Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*, Österreichische Geschichte 1699–1815, Wien 2001; Thomas WINKELBAUER, *Nervus rerum Austriacarum. Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700*, in: Petr Maťa – Thomas Winkelbauer (edd.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismus*, Stuttgart 2006, s. 179–215; TÝŽ, *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im Konfessionellen Zeitalter*, Teil 1, Österreichische Geschichte 1522–1699, Wien 2003.

2 Pierre BOURDIEU, *Forms of Capital*, Cambridge 2021; Pierre BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998, s. 73–86.

3 Ke směně obecně Marcel MAUSS, *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*, Praha 1999.

klíčovým prostředkem, jak úvěr – založený na důvěře – v raném novověku získat.⁴ Zároveň nelze podcenit rozdíl mezi úvěrem a běžnou směnou ekonomického kapitálu (jako je třeba platební transakce). Úvěrové aktivity mohou také nabývat význam v rámci budování sociální sítě, protože udržují dlouhodobější spojení dotyčných aktérů. Tuto strategii budování společenského pletiva bychom mohli spatřovat v chování např. nižších šlechticů – politiků, jak jej v příslušné kapitole zpracoval Václav Bůžek ve své práci o úvěrovém podnikání předbělohorských rytířů.⁵ Existují také příklady evropských zemí v raném novověku, kde tímto způsobem panovník postupně eliminoval snahy o stavovský odpor a posiloval vazby věřitelů z řad aristokracie na korunu.⁶ Nelze opomenout ani eventualitu problematického splácení půjčky, která může vazbu oslabit či zcela zpřetrhat.

Panovník se s potřebou vyšších ekonomických prostředků již tradičně obracel na stavy jako kolektivní obec, ale také na jednotlivce.⁷ Cesta aristokratů k vytouženým postům a jejich následné reprezentativní vykonávání byly usnadněny značným ekonomickým kapitálem, kterým museli dotyční být ochotni pomoci císaři.⁸

Česká šlechta, patřící k té nejbohatší nejen v monarchii, ale také v Evropě, tak v tomto období tvořila pomyslnou „kolektivní banku“ rakouských Habsburků.⁹ Do dějin se takto zapsal i Heřman Jakub Černín z Chudenic (1659–1710), který císaři půjčil rekordní částkou milion dvě stě tisíc zlatých. V literatuře je tato půjčka často zmiňována někdy i společně s faktem, že do konce svého života Heřman Jakub poskytl úvěry v hodnotě dalších pěti set tisíc.¹⁰ Okolnostem tohoto významného

4 Craig MULDREW, *The Economy of Obligation. The Culture of Credit and Social Relations in Early Modern England*, London – New York 1998, s. 173–196.

5 Václav BŮŽEK, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989, s. 100–115.

6 K posilování vazeb mezi státem a aristokracií prostřednictvím úvěrů viz např. Charles JAGO, *The influence of Debt on the Relations between Crown and Aristocracy in Seventeenth-Century Castile*, *The Economic History Review*, 1973, Vol. 26, n. 2, s. 218–236; srovnej s Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 182 nebo Martin KHULL-KHOLWALD, *Der Adel auf dem Lande und sein Kredit. Der Schuldschein als zentrales Finanzinstrument in der Steiermark (1515–1635)*, Wien – Münster 2013.

7 Ke stavovskému kreditu viz William D. GODSEY, *The sinews of Habsburg power. Lower Austria in a fiscal-military state 1650–1820*, Oxford – New York 2018.

8 Finanční nároky koruny na zájemce o přední zemské úřady měly své kořeny už v době posledních Jagellonců, kdy např. půjčky panovníkovi vynesly Zdeňkovi Lvovi z Rožmitálu v roce 1508 úřad nejvyššího purkrabího dle: V. BŮŽEK, *Úvěrové podnikání*, s. 24–25 nebo P. MAŤA, *Svět*, s. 177–178.

9 P. MAŤA, *Svět*, s. 135; J. BÉRENGER, *Finances*, passim.; V evropském kontextu srovnej např. s Lawrence STONE, *The Crisis of the Aristocracy 1558–1641*, Oxford 1965 nebo např. Jean MEYER, *La noblesse bretonne au XVIIIe siècle*, Paris 1966; Herbert KNITTLER – Gottfried STANGLER – Renate ZEDINGER (edd.), *Adel im Wandel. Politik. Kultur. Konfession 1500–1700*, Wien 1990; W. D. GODSEY, *The sinews*, passim.

10 Viz např. Charles W. INGRAO, *In Quest and Crisis. Emperor Joseph I. and the Habsburg Monarchy*, West Lafayette 1979, s. 13.

úvěru se věnoval nejvíce Aleš Valenta ve svém článku *Věřitelem Habsburků; Heřman Jakub Černín za války o dědictví španělské*.¹¹

Výzkum prezentovaný v tomto textu si kladl za cíl nastínit sociální síť nejvyššího purkrabího Heřmana Jakuba Černína z Chudenic na základě analýzy jeho úvěrů. Autor se orientoval na horizontální síť šlechtických přátel a příbuzných, která umožňuje vhled do urozené společnosti barokní habsburské monarchie. Ta podmnožina celkové sociální sítě byla pro vyššího šlechtice klíčová nejen z mocenského hlediska, jelikož aristokracie povětšinou dominovala tehdejšímu mocensko-byrokratickému poli monarchie, ale také proto, že byla determinována mentalitou její výlučnosti.

Zatímco horizontální část sociální sítě sloužila aristokratům jak k zisku, tak poskytování úvěrů, tak podřízená část, vertikální sociální síť, pak měla za cíl primárně zejména půjčky získávat. V předbělohorském období často pánům půjčovali rytíři, kteří nejednou také figurovali přímo v jejich službách, jak můžeme pozorovat na příkladu pánů z Hradce a Vratislavů z Mitrovic.¹² Soužití vyšší a nižší šlechty často vykazující znaky vazby patron–klient přetrvalo zřejmě i v pobělohorské době.¹³

Další, kdo mohl figurovat v rámci vertikální sociální sítě šlechtice a sloužit mu pro zapůjčení financí, byly církevní instituce. K typickým vnitřním zdrojům úvěru patřily kostelní pokladny a sirotčí peníze ze šlechticových panství.¹⁴ Rovněž i různé kláštery, kapituly nebo kostely mohly půjčovat aristokratům.¹⁵ U obou těchto možností však není běžně snadné rozlišit šlechticův závazek v rámci nějaké fundace a splácení úroků skutečného úvěru.

Z nižších pater raně novověké společnosti bychom neměli opominout ani roli měšťanstva a zejména ekonomické aktivity měšťanských vdov, vůči nimž šlechtici nejednou měli finanční závazky, jak prokázal nedávný výzkum.¹⁶ Opomenout by-

11 Aleš VALENTA, *Věřitelem Habsburků. Heřman Jakub Černín za války o dědictví španělské*, Jihočeský sborník historický 80, 2011, s. 23–51.

12 Václav LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách. Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560–1596*, Praha 1985; František TEPLÝ, *Příspěvky k dějinám českého zemědělství*, Praha 1926.

13 Typickým takovým zástupcem uvedeným na soupisu je Jan Antonín Lukáš svobodný pán Kořenský z Terešova. Rod Kořenských z Terešova se úvěrovým podnikáním v Bůžkově typologii rytíře–rentiéra zabývala již před Bílou horou viz V. BŮŽEK, *Úvěrové podnikání*, s. 21, 63, 73; Heslo: *Kořenský z Terešova*, Ottův slovník naučný XIV, Praha 1899, s. 832–833.

14 Ke členění zdrojů úvěru na vnitřní a vnější viz Aleš VALENTA, *Soukromé účty jako pramen k analýze finančního hospodaření aristokracie v raném novověku. Pokladna Františka Václava Trauttmansdorffa v 1. polovině 18. století*, Časopis Národního muzea – řada historická 176, č. 1–2, 2007, s. 82. K běžně rozšířenému půjčování si ze zádušních peněz kostelů na svých panstvích viz např. Antonín PODLAHA, *Dějiny arcidiecése pražské od konce 17. století do počátku století 19.*, Díl 1, část 1, Doba arcibiskupa Jana Josefa hrab. Breunera (1694–1710), Praha 1917, s. 485, 508.

15 V Černínově soupisu je uveden např. klášter sv. Anny na Starém Městě. Srov. Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách 1640–1740*, Praha 2013, s. 442.

16 Kateřina TICHÁ, *Majetkové poměry a životní strategie vdov v 18. století na příkladu Starého Města pražského*, bakalářská práce FFUK, Praha 2025 (vedoucí práce Eva Hajdinová), s. 38.

chom neměli ani poddané a vrchnostenské úředníky, kteří svému pánovi nejednou finančně vypomohli.¹⁷

Ani pozice na úplném okraji tehdejší společnosti nebránila Židům v poskytování finančních prostředků významným aristokratům, ať už v rámci šlechtických snah sehnat hotovost pro potřebné půjčky panovníkovi či akvizice nemovitého majetku nebo menší částky na překlenutí ekonomicky náročného času šlechtické domácnosti.¹⁸

Z hlediska terminologie vztahů jednotlivých věřitelů a dlužníků Heřmana Jakuba Černína autor využil již klasickou práci Wolfganga Reinharda *Freunde und Kreaturen*, kde německý historik definuje čtyři základní kategorie vztahů: Verwandtschaft (příbuzenství), Landsmanschaft (krajanství), Freundschaft (přátelství) a Patronage (patronát).¹⁹ Pro potřeby této práce jsou zásadní zejména kategorie příbuzný a přítel, které v horizontální síti barokního aristokrata dominují, avšak pozastavili jsme se i u problematiky patronátu v rámci jednotlivých šlechtických rodů.

Právě Reinhardův „patronát“ bývá často zaměňován s „přátelstvím“, jelikož hranice mezi nimi je velmi rozostřená. Problémem je, že ono „přátelství“ má být sice založeno na citu, ale stejně jako vazba patron–klient je založeno na očekávání vzájemné prospěšnosti.²⁰ Oba tyto vztahy jsou založeny na neformální smlouvě o dlouhodobější směně kapitálu mezi jejich aktéry. Pro „patronát“ je typický pojem ochrany a asymetrický vztah, zatímco přátelství provází také ochrana a podpora, ale vzájemné postavení aktérů by mělo být rovnější. Patronovy aktivity by neměly být kompenzovány v plné míře klientem, jinak by došlo k jeho proměně ve „Freundschaft“. Střet s realitou pramenů vede ke konstatování, že tyto vztahy není často možné nalézt v čisté podobě. Opakovaně se prolínají tyto čtyři typy vztahů, jak bylo ukázáno na příkladu přátelského vztahu a vazby patron–klient.²¹

17 Zatímco komorník Lašl nebo lovcí Feber zapůjčili částky jen několik stovek zlatých, tak např. Ludolph Georg Bockelkamp v roce 1692 poskytl Černínovi na úvěr 10 000 zlatých. Bockelkamp se v hierarchii Heřmanových služebníků samozřejmě řadil mnohem výše než hraběcí komorník nebo lovcí. Mladého šlechtice totiž provázel na kavalířské cestě jako hofmistr, později působil jako jeho vídeňský agent či se s ním účastnil diplomatické mise ve Varšavě.

18 Černínové včetně Heřmana Jakuba si od Židů běžně půjčovali, viz např. Aleš VALENTA, *Jüdische Kredite des böhmischen Adels im 17. und 18. Jahrhundert*, *Judaica Bohemiae* 44, č. 2, 2009, s. 61–95; Michael RACHMUTH, *Zur Wirtschaftsgeschichte der Prager Juden*, *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in Čechoslov. Republik V*, Prag 1933, s. 9–70. Stejně jako jiní šlechtici např. viz Marie MAREŠOVÁ, *Účet domácí pokladny Františka Václava z Trauttmansdorffu z let 1701–1702*, in: Petr Vorel (ed.), *Prameny k dějinám Pardubického kraje 1*, Pardubice 2005, s. 92.

19 Wolfgang REINHARD, *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen Römische Oligarchie um 1600*, München 1979, s. 35–38.

20 W. REINHARD, *Freunde*, s. 39; Vojtěch KUNA, *České země a dlouhá turecká válka (1593–1606) v korespondenci předních zemských úředníků*, *Jihočeský sborník historický* 93, 2024, s. 4–21.

21 W. REINHARD, *Freunde*, s. 39–40.

Výše uvedená typologie Wolfganga Reinharda se do české historiografie prosadila jen částečně. Část historiků zde raději pracuje s dobovými termíny např. „páni a přátelé“.²² Takové označení se užívalo zejména pro pokrevní a sešvagřené příbuzenstvo a někdy též okolní sousedy spojené s dotyčným výhodnými vztahy. Pojem tedy zahrnuje jak Reinhardovo „přátelství“, tak „patronáž“, ale i „krajanství“ a „příbuzenství“.

Ať už se historik rozhodne pro širší český pojem, nebo čtveřici zdánlivě konkrétnějších pojmů německé historiografie, musí si být vědom toho, že v raně novověké Evropě všudypřítomný klientelismus neměl nutně negativní konotace jako v současnosti. Premoderní společnost byla na tomto principu fungování založena zvláště s ohledem na nerozlišování soukromé a veřejné sféry.

Základním pramenem pro tento výzkum byl soupis Černínových nesplácených úroků nebo též aktiv a pasiv, jak je dokument nadepsán. Zachycuje situaci z konce roku 1705 a je uložený ve fondu *Rodinný archiv Černínů z Chudenic* v jindřichohradeckém archivu.²³ Na jedné straně zde stojí Černínovy pohledávky se jmény dlužníků, částkami a daty dlužních úpisů, a na druhé straně zde máme přístup ke stejným údajům pro dluhy Heřmana Jakuba. Dále byly využity prameny z pozůstalosti Heřmana Jakuba zejména z let 1700 až 1710, která čítá třicet čtyři neinventarizovaných kartonů. K zasazení do kontextu posloužily písemnosti z dalších rodinných archivů šlechtických rodů v regionech, zejména Nosticů a Kolovratů, ale také fondů Nejvyšší purkrabství, Česká komora a Česká dvorská kancelář uložených v Národním archivu v Praze.

Autor textu se pokusil postihnout dynamické prostředí sociální sítě předního aristokrata a zjištěné informace zasadit do kontextu české barokní aristokracie.²⁴ Možné obavy o nesoulad mezi vytyčenými cíli a pramenem je třeba překonat s ohledem na to, že bez kroků do prázdna, a možná i po slepých cestách, není vědy. Příspěvek k poznání směny jednotlivých druhů kapitálu na platformě sociální sítě by chtěl přinést další perspektivu, jak zkoumat fenomén české raně novověké

22 Václav BŮŽEK, „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, *Český časopis historický* 100(2), 2002, s. 233–234.

23 Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, Rodinný archiv Černínů z Chudenic (dále RAČ), Soupis aktiv a pasiv Heřmana Jakuba Černína z Chudenic, leden 1706, kart. 305, fol. 286r–292v. Všude v práci, kde není uvedeno jinak a hovoří se o pohledávkách nebo dluzích Heřmana Jakuba Černína, je čerpáno právě z tohoto soupisu.

24 K fungování sociálních sítí na vídeňském dvoře viz např. Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009; Éric HASSLER, *La cour de Vienne 1680–1740. Service de l'empereur et stratégies spatiales des élites nobiliaires dans la monarchie des Habsbourg*, Strasbourg 2013, s. 261–299. Detailněji ekonomický kapitál jako zdroj pro fungování ve dvorském kosmu Karla VI. rozebral Pečar in: Andreas PEČAR, *Die Ökonomie der Ehre. Der höfische Adel am Kaiserhof Karls VI. (1711–1740)*, Wien 2004, s. 103–123. Pozoruhodně k ekonomickým aktivitám barokních aristokratů v českém prostředí J. HRBEK, *Barokní Valdštejnové*, s. 420–470.

šlechty, a propojit tak sociální, kulturní a hospodářské dějiny s dějinami správy za pomoci sociologické teorie.

Práce se soupisem aktiv a pasiv jako hlavním pramenem ovšem přináší různá úskalí. Tím hlavním je problém přesně rozlišit původní slavatovské dluhy, zděděné pohledávky po otci a půjčky samotného Heřmana Jakuba. Dalším z nich může být např. jeho neúplnost, jelikož jsou v něm uvedeny jen stále otevřené finanční operace, tudíž zejména ty krátkodobějšího charakteru unikají naší pozornosti. Snaha o absolutní rekonstrukci minulosti by se však stejně rovnala čiré utopii, zatímco pro naši plavbu mezi Skyllou – sociální sítí Heřmana Jakuba – a Charybdou – jeho úvěry – postačí rámcový přehled složení jeho šlechtických přátel a příbuzných.

Heřman Jakub Černín z Chudenic (1659–1710)

Rodiče Humprecht Jan Černín z Chudenic a Diana Marie Ippoliti da Gazoldo dali Heřmanovi Jakubovi do vínku kosmopolitní původ hodný předního šlechtice dvora barokních Habsburků.²⁵ Italští příbuzní však vlivem jejich chatrného ekonomického zázemí a krachu manželského soužití Heřmanových rodičů nepřipadali jako možný pilíř sociální sítě černínského mladíka v úvahu.

Černínové, ač starobylý český rod, zažili svůj vzestup mezi zemskou elitu teprve za časů třicetileté války v osobě Heřmana (1576–1651).²⁶ Až jeho prasynovec a dědic rodového fideikomisu, Humprecht Jan, dovedl rodinu mezi přední rody celé monarchie. Stejně jako např. u Martiniců můžeme pozorovat, že strategii budování a fungování sociální sítě zásadně ovlivňuje otec.²⁷ Ti, na rozdíl od Černínů, měli výhodu v o generaci starším a mimořádně schopném politikovi Jaroslavu Bořitovi z Martinic. A tudíž se díky společenskému vzestupu skrze vazby nabyté službou v prestižních zemských úřadech postupně v dalších generacích úspěšně etablovali u panovnického dvora. Humprecht Jan prostřednictvím dobrých vztahů s Martinici stabilizoval černínskou pozici na zemském, mocensko-byrokratickém poli. Otec Heřmana Jakuba nedokázal proměnit své přátelství s císařem Leopoldem I. v dvorský úřad. Namísto zisku sociálního nebo ekonomického kapitálu se spíše ve styku s korunovaným přítelem orientoval na výměnu toho kulturního.²⁸

25 Zdeněk HOJDA – Eva CHODĚJOVSKÁ – Milena HAJNÁ – Alexandra TESAŘÍKOVÁ, *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje*, Svazek I., Praha 2014, s. 46–54, 64–65; Zdeněk KALISTA, *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic. Zrození barokního kavalíra*, Praha 1932, s. 239–254.

26 K Heřmanovi Černínovi (1576–1651) viz např. František TISCHER, *Heřman br. Černín z Chudenic. Obraz ze života a činnosti jeho*, Praha 1903–1904.

27 Petr MATĚA, *Nejvyšší purkrabí pražský Bernard Ignác z Martinic (1615–1685). Jeho rodinný klan a vzestup k moci*, in: Alena Jakubcová – Miroslav Lukáš (edd.), *Podvod Allamody v Praze 1660*, Praha 2023, s. 303.

28 Zdeněk KALISTA (ed.), *Korespondence císaře Leopolda I. s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, díl I., (duben 1660–září 1663), Praha 1936, passim; Zdeněk HOJDA, *Humprecht*

V letech 1678 až 1682 poslal otec Heřmana Jakuba na dlouhou kavalírskou cestu za Alpy a Pyreneje.²⁹ Během této cesty se mladý Černín opakovaně setkal s Karlem Felixem Slavatou, který se na dlouhé roky stal jeho otcovským přítelem a rádcem.³⁰ Po návratu převzal Heřman Jakub dědictví po zesnulém otci, jež mu poskytlo dostatek ekonomického kapitálu pro naplnění politických ambic.³¹ V roce 1686 se oženil s jednou z dědiček slavatovského panství na jihu Čech, Marií Josefou.³² Roku 1687 získal za 250 000 zlatých do dědičné držby Mělník, který byl Ferdinandem III. zastaven už jeho předku Heřmanovi v roce 1646.

V dubnu 1689 nastoupil do své první funkce v zemské správě, kterou byl úřad nejvyššího zemského maršálka. Na zemských sněmech v letech 1690 až 1691 zastával nevďečný post královského komisaře, jenž byl však nadán panovníkovou milostí.³³

Významným okamžikem v životě Heřmana Jakuba bylo dovršení směny sociálního kapitálu v podobě sňatku se Slavatovnou a ekonomického kapitálu zhmotnělého v jindřichohradeckém dominiu. Záležitost však byla provázena nejednou komplikací. Již začátkem roku 1691 se zavázal Heřman Jakub převzít veškeré jindřichohradecké pohledávky po zemřelém Františku Leopoldovi Slavatovi.³⁴ Ukázalo se, že ekonomický kapitál Slavatů měl sice velký potenciál, ale zároveň nebyla okamžitá situace příliš dobrá. Velká část dluhů trvala již od smrti Viléma Slavaty nebo narostla v dobách jeho dědiců zejména půjčkami císaři na války s Turky, které údajně nebyly komorou spláceny.³⁵ Stejně jako později Černín si Slavatové sami velkou

Jan Černín z Chudenic a jeho benátská ambasáda, in: Petr Pavelec – Martin Gaží – Milena Hajná (edd.), *Ve znamení Merkura. Šlechta českých zemí v evropské diplomacii*, České Budějovice 2020, 338–361.

29 Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek I.–II.

30 Strýc Marie Josefy, Karel Felix, vlastním jménem Jan Karel Jáchym Slavata, byl generálem řádu bosých karmelitánů v letech 1680–1683. V Římě se u Slavaty setkával často s Gundakarem Thomasem Starhembergem, budoucím prezidentem dvorské komory dle Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek I., s. 132, 269–270; Brigitte HOLL, *Hofkammerpräsident Gundaker Thomas Graf Starhemberg und die österreichische Finanzpolitik der Barockzeit (1703–1705)*, Wien 1976.

31 Pro detailní výčet statků viz Aleš VALENTA, *Lesk a bída barokní aristokracie*, České Budějovice 2011, s. 74.

32 Ke svatbě Heřmana Jakuba a Marie Josefy Slavatové nejnověji viz Martin MÁDL, *Svatba Marie Josefy Slavatové a Heřmana Jakuba Černína*, in: Martin Mádl – Radka Heisslerová – Tadeáš Kadlec (edd.), *Slavatovský palác. Projekty hraběte Jana Jáchyma Slavaty z let 1673–1689*, Praha 2022, s. 274–288.

33 Funkcí komisaře byl ještě pověřen v roce 1700 viz Petr MAŤA, *Komisaři k českému zemskému sněmu (1627–1740)*, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (edd.), *Per saecula ad tempora nostra*. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka. Sv. 1, Praha 2007, s. 315.

34 K zadlužení slavatovských panství obecně viz Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.–18. století*, Praha 1957, s. 236–237.

35 Někteří jindřichohradečtí měšťané se hlásili dokonce o pohledávky z dob Jáchyma z Hradce. Jiní se zase o své pohledávky hlásili příliš vehementně a seznam vrchnostenských dluhů

část peněz půjčených císařskému fisku vydlužili zejména u církevních řádů jako byli jezuité, dominikáni nebo františkáni.³⁶

Vztahy Heřmana Jakuba s mocným řádem sv. Ignáce z Loyoly se zpočátku zka-lily špatnou osobní zkušeností z Jindřichova Hradce.³⁷ Tamější kolej se po převzetí panství Černínem dožadovala vrchnostenských závazků a obdarování z časů pánů z Hradce a Slavatů sporem před zemským soudem, který sice Tovaryšstvo prohrálo, avšak Černína stál nejen značné prostředky, ale dokonce újmu na cti.³⁸ Dopis nově zvoleného generála Tovaryšstva z roku 1705 se tak jeví spíše jako patřičná formalita mezi nejvyšším purkrabím a novým představitelem jezuitů.³⁹ Černín nepatřil mezi horlivé zastánce jezuitů, sám podporoval otcovu nadaci piaristů v Kosmonosích např. stavbou napodobeniny svaté loretánské chýše, která odráží jednak hlubokou zbožnost Heřmana Jakuba, ale také jeho kulturní kapitál.⁴⁰

Roku 1694 v rámci dělení slavatovského majetku získal definitivně velmi vý-nosné panství Jindřichův Hradec.⁴¹ Následující rok absolvoval nepříliš úspěšnou diplomatickou misi ve Varšavě, ale již roku 1700 byl povýšen na nejvyššího hofmistra Českého království.⁴² Ve stejném roce zakoupil od zadlužené chude-nické větve dle přání uvedeného v testamentu zakladatele rodového fideikomisu Heřmana panství Švihov, které se nachází v těsném sousedství rodové kolébky, Chudenic. Transakce měla na první pohled větší přesah spíše do oblasti kulturního kapitálu díky významu Švihova jako symbolu černínské historie a jejich spojitosti s kdysi mocnými pány Švihovskými z Rýzemberka. Sám Černín totiž o pár let poz-ději popsal Švihov ve svém dopise Františku Karlu Přehořovskému takto:

doručili vrchnímu správci Procházkovi „příliš rychle“ in: František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce*, díl 1., sv. 4., Jindřichův Hradec 1936, s. 10, 16.

36 F. TEPLÝ, *Dějiny*, s. 9.

37 K proměně vztahu Heřmana Jakuba Černína a jezuitů viz Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek I., s. 94–95.

38 F. TEPLÝ, *Dějiny*, s. 19–20.

39 SOkA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, kart. 305, dopis generála jezuitského řádu Michelangela Tamburiniho, 7. 11. 1705, Řím, fol. 173–175; pro zjištění, jak vypadaly nad-standardní vztahy šlechtice a jezuitského řádu v období baroka srovnej např. s Rodinný archiv Kolowratů, Rychnov nad Kněžnou, dopisy představitelů jezuitského řádu a moravského zemské-ho hejtmána Františka Karla Libštejnského z Kolovrat, 1671–1693, i. č. 171–175, 188–190.

40 Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek I., s. 98–100.

41 K dělení slavatovského dědictví viz např. F. TEPLÝ, *Dějiny*, s. 10–11 nebo Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří M. HAVLÍK – Josef HRDLÍČKA, *Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši*, Praha 2020, s. 252–254; Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek I., s. 91–94. Panství Jindřichův Hradec kolem roku 1690 generovalo čistý roční zisk cca 23 000 zlatých dle: O. PLACHT, *Lidnatost*, s. 238.

42 Jiří KUBEŠ, *Hermann Jakob Czernin von Chudenitz' Diplomatic Mission in Warsaw in 1695. A Contribution towards the Travel Arrangements of Imperial Diplomats*, *Theatrum historiae* 19, 2016, s. 171–203; Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek I., s. 81; Naopak špatný časový údaj k diplomatické misi Heřmana Jakuba uvádí Valenta in: VALENTA, *Věřitelem*, s. 25.

„[...] Vaší Excelenci, odtud nemám co oznámit, kromě toho, že všude nacházím jen bídu a neštěstí. Švihov sestává ze spálených a zničených budov a chudých lidí, kteří nemají ani krejcar, ani fenik [...].“⁴³

Jindřichohradecký historik Jan Muk ve své klasické práci *Po stopách národního vědomí české šlechty pobělohorské* uvádí, že Heřman Jakub nesl nelibě stále rostoucí finanční nároky na království i svou osobu.⁴⁴ S novým pohledem do pramenů zjistíme, že Černín spíše vystupoval jako aktivní zprostředkovatel kreditu s cílem udržet panovníkův úvěr, na jehož fungování byla závislá zemská správa, jejíž byl představitel. Od panovníkova kreditu se rovněž odvíjela vidina splácení Černínových půjček císaři.⁴⁵ Nejenže tak barokního šlechtice k půjčkám panovníkovi motivovala sociální a kariérní strategie, ale také ochrana vlastního ekonomického kapitálu poskytnutého předchozími úvěry panovníkovi.

Jejich výši ovlivňovalo Černínovo bohatství, ale také touha prosadit se v zemských úřadech na úkor konkurence. Pakliže bychom se pokusili částku mechanicky sečíst, tak by v letech 1689 až 1710 přesáhla 2 272 000 zlatých, avšak musíme brát v potaz, že jednotlivé půjčky byly v průběhu let spláceny. Není náhodou, že často půjčky těsně předcházejí jmenování Černína do určitých úřadů. Černín rychle nabyl pověsti, že si ony úřady vysokými půjčkami komoře kupuje.⁴⁶ Nelze otevřeně hovořit o prodeji funkcí jako např. ve Francii, avšak „dobré vztahy“ s dvorskou komorou byly okolností, která výrazně zisk nějakého úřadu ulehčovala.⁴⁷ Nelze ani

43 Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek I., s. 89. Citace v originále zní „[...] Neues weis ich Ewer Excell[enz] von hir aus nichts zu berichten als daß ich misserias et calamitates undique finde, Schwihau bestehet in verbrändt ruinirten gebäuden und armen, kein kr[euzer] kein pfennig habenden leüthen[...]“ SOKA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, kart. 310, koncept dopisu Heřmana Jakuba Černína Františku Karlu Přehořovskému, 17. 5. 1707, Švihov, fol. 300. K osobě Přehořovského viz Valentin URFUS, *Nejvyšší zemský sudí František Karel Přehořovský. Barokní velmož a ekonom v Čechách na počátku 18. století*, Právněhistorické studie 31, 1990, s. 194–208.

44 Nelibý Černínův názor na vysokou finanční zátěž českého království a jeho šlechty reflektuje Muk in: Jan MUK, *Po stopách národního vědomí české šlechty pobělohorské*, Praha 1931, s. 134–138.

45 SOKA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, kart. 304, korespondence Heřmana Jakuba Černína s různými šlechtici ve věci shánění půjček císaři, 1705, fol. 211–244.

46 Takovou praxi nelze považovat za nic neobvyklého, např. roku 1694 nabízel císaři za úřad nejvyššího maršálka Antonín Florián z Lichtenštejna půjčku 100 000 zlatých nebo v roce 1708 získala trojice Arnošt Josef Valdštejn, Jeroným Colloredo a Jan Václav Gallas zemské úřady každý díky půjčce „standardních“ 100 000 zlatých, tudíž Černínovo kupování úřadu lze vnímat maximálně v rovině přeláčení tehdy běžných částek, viz Martin KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři a mecenáši (1630–1757)*, dizertační práce FFUK, Praha 2013 (vedoucí práce Martin Horyna), s. 94. Samotný Václav Vojtěch Šternberk měl v roce 1697 dle Plachty za císařským fiskem souhrnné pohledávky též přesahující jeden milion zlatých, dle: O. PLACHT, *Lidnatost*, s. 234. K dalším půjčkám šlechticů panovníkovi viz např. P. MATA, *Svět*, s. 178–183, 753 nebo J. HRBEK, *Barokní Valdštejnové*, s. 459–464.

47 „[...] weil dieselbe nunmehr mit der Cammer völlige richtigkeit gepflogen, Ewer Ex[cellenz] in kay[serlichen] gnaden anzudeuten, daß dieselbe ihnen, daß burggraviat, jedoch daß der h[err] Cammer Praesident auch de modo solvendi auch richtig seye mit ihnen [...]“, SOKA Jindřichův

opomenout skutečnost, že Černín navíc značnými částkami opakovaně anticipoval na dani.⁴⁸

Také proto se Heřman Jakub po smrti nejvyššího purkrabího Adolfa Vratislava ze Šternberka jevil jako vhodný kandidát na úřad nejvyššího purkrabí, do kterého byl v květnu 1704 jmenován.⁴⁹

S postupujícím věkem se mu zhoršovala dna, jejímiž záchvaty trpěl čím dál častěji, a tak přibývalo i jeho léčebných pobytů v lázních. Chatrné zdraví ho ne-jednou omezovalo ve výkonu jeho úřední činnosti.⁵⁰ Roku 1709, ani ne rok po smrti své první manželky, se oženil s Antonií Josefou rozenou Kuenburgovou. Smrt Heřmana Jakuba zastihla 8. srpna 1710 v Černínském paláci v Praze. Na světě po něm zůstaly tři děti. Z prvního manželství pocházely dvě. Dcera Marie Markéta si roku 1704 vzala za manžela Františka Josefa Valdštejna, spolu s kterým se později stala poručnicí svého vlastního bratra Františka Josefa. Po smrti Heřmana Jakuba majetková situace rodu vlivem dalších půjček panovníkovi a rozmařilým životním stylem Františka Josefa vygradovala až rozprodejem černínských statků.⁵¹

Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, kart. 302, dopis Václava Norberta Oktaviána Kinského Heřmanu Jakubovi Černínovi, 1. 5. 1704, Vídeň, fol. 47r. J. BÉRENGER, *Finances*, passim.

48 Anticipovat na dani lze chápat jako děj, kdy osoba půjčí panovníkovi proti budoucímu výběru berně. Pro konkrétní Černínův podíl viz Národní archiv (dále jen NA), Praha, Česká komora (dále jen ČK), kart. 2, spis k anticipaci Černína na dani, sign. 1707/II/d/19; NA, Praha, ČK, kart. 2, spis k anticipaci Černína na dani, sign. 1707/II/d/38; NA, Praha, ČK, kart. 5, spis k anticipaci Černína na dani, sign. 1707/II/c/8; NA, ČK, kart. 14, spis k anticipaci Černína na dani, sign. 1707/XII/c/9. K anticipaci na dani obecně v době Leopolda I. Josef PEKAR, *České katastry 1654–1789. Se zvláštním zřetelem k dějinám hospodářským a ústavním*, Praha 1932, s. 96; nebo P. MAŤA, *Svět*, s. 177. K institucionalizaci koupě úřadů v královské Francii viz např. Norbert ELIAS, *Dvorská společnost. Výzkum sociologie království a dvorské aristokracie*, Praha 2023, s. 234–242; François BLUCHE, *Za časů Ludvíka XIV. Král Slunce a jeho století*, Praha 2006, s. 18–38.

49 Adolf Vratislav ze Šternberka měl za manželku Annu Lucii Slavatovou, tetu Marie Josefy Černínové roz. Slavatové, zároveň Šternberk byl tchánem Jiřího Adama II. z Martinic. Úřad nejvyššího purkrabího byl nadán několika statky jako např. vesnice Ruzyně nebo Hostivař, které pak generovaly vrchnostenské příjmy v řádu vyšších jednotek až nižších desítek tisíců zlatých ročně do pokladny držitele této funkce, srov. SOKA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, kart. 304, kvitance příjmů z purkrabských statků, 1705, fol. 65; nebo SOKA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, kart. 313, účet příjmů z purkrabských statků, 1707, fol. 232; či SOKA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, kart. 319, kvitance příjmů z purkrabských statků, 1709–1710, fol. 192–202 a MAŤA, Nejvyšší pražský purkrabí, s. 302.

50 Např. 6. 3. 1709 Josef I. musel kvůli Černínově „Umpfäglichkeit zu frequentieren“ pověřit vedením jednání zemského sněmu Antonína Jana Nostice viz SOKA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, kart. 318, reskript císaře Josefa I. adresovaný nejvyššímu purkrabímu Heřmanu Jakubovi Černínovi, 6. 3. 1709, Vídeň, fol. 66r–67v.

51 A. VALENTA, *Lesk*, s. 158–169. Pro o informace o jeho kariéře viz Petra VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrádě pokoře. Aristokracie českých zemí v době baroka*, Praha 2014, s. 413–465.

Horizontální sociální síť Heřmana Jakuba Černína z Chudenic

Pro jedince je přirozené tvořit základ své sítě v horizontální rovině, a navazovat tak kontakty ve stejné sociální skupině. Česká barokní aristokracie je determinována svým habitem, který zahrnuje kromě kavalírských cest i okázalou reprezentaci, zbožné výdaje a také kolektivní solidaritu, což lze snad dohromady považovat za příčinu nárůstu vzájemných půjček oproti předbělohorské době. Nejedna případ naznačuje, že motivace aristokratických věřitelů sedimentuje zejména v oblasti směny jednotlivých forem kapitálu. Vidina zisku, tedy nějakého zhodnocení finančních prostředků, není pro aristokrata a jeho čest zvláště důležitou záležitostí.⁵² V úvěrových operacích mezi příslušníky vyšší šlechty se nejednou projevuje cíl pomoci svým „přátelům“, což lze interpretovat jako směnu jednotlivých druhů kapitálů s cílem svou síť upevnit.

Základním stavebníkem sociálního pletiva šlechtice byli rodiče, zejména otec. Heřman Jakub i pro svůj komplikovaný vztah s matkou,⁵³ která brzy odešla zpět do Itálie, počátky své sítě zdědil jen patrilineárně. Roli iniciačního rituálu do společnosti stejně urozených měl pro šlechtické dítě křest. Právě tímto aktem se také začala tkát sociální síť Heřmana Jakuba. Byl pokřtěn roku 1659 ve vídeňském Stephansdomu. Za kmotry mu šli prezident tajné rady a nejvyšší hofmistr Johann Ferdinand Porcia a manželka nejvyššího kancléře Jana Hartvíka z Nostic, Eleonora Marie rozená z Lobkovic.⁵⁴ Nostic patřil k hojným Černínovým korespondentům.⁵⁵

Ze soupisu Heřmana Jakuba můžeme vyčíst, že v rámci blíže nespecifikované transakce nabyl „landttäflliche Zession“ ve výši 28 000 zlatých od majitele panství Bílina a Libčeves, kterým byl synovec Eleonory Marie, Václav Ferdinand z Lobkovic.⁵⁶ Ačkoliv to v soupisu není zmíněno, pro kontext je zajímavé uvést, že Černín půjčil v roce 1690 částku 15 000 zlatých hraběti Václavu Desideriovi Nosticovi, synovi Jana Hartvíka a Eleonory Marie.⁵⁷

52 K pojmu šlechtická čest viz P. MAŤA, *Svět*, s. 22–29.

53 Vztah Heřmana Jakuba s matkou viz Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek I., s. 64–65.

54 Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek I., s. 56.

55 Z. KALISTA (ed.), *Korespondence*, s. 99; Z. HOJDA, *Humprecht*, s. 352–353, 356.

56 August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého*, díl XIV., Litoměřicko a Žatecko, Praha 1926, s. 217; Václav Ferdinand z Lobkovic patřil též k ditrichštejské frakci a aktivně podporoval zájmy Ferdinanda z Ditrichštejna z pozice císařského vyslanec na madridském dvoře, viz R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 360. Za manželku měl Marii Žofii, sestru svého ditrichštejského patrona. Viz také Moravský zemský archiv v Brně, Rodinný archiv Ditrichštejnů, kart. 13, korespondence císařského vyslanec v Madridu hraběte Václava Ferdinanda Popela z Lobkovic s knížetem Ferdinandem z Ditrichštejna, fol. 1–413.

57 Státní oblastní archiv v Plzni, Rodinný archiv falknovské větve Nostitz-Rienecků, kart. 159, kvittance Václava Desideria Nostice vydaná Heřmanovi Jakubovi Černínovi, i. č. 1107, nefol. Jan Hartvík z Nostic by do určité míry mohl být také považován za martinickou kreaturu

Blízký vztah založený nejen na politické spolupráci pojil Humprechta Jana Černína především s osobou dlouholetého nejvyššího purkrabího Bernarda Ignáce z Martinic. Už během benátské ambasády v letech 1660–1663 svému příteli sháněl nejrůznější žádané zboží, např. vzácné knihy nebo umělecká díla.⁵⁸ Humprecht Jan Černín se před odjezdem do Benátek roku 1660 vzdal své funkce přísedícího zemského soudu ve prospěch Martinicova zetě a „kreatury“ Jana Františka Bruntálského z Vrbna, pozdějšího nejvyššího českého kancléře. Pokus o personální směnu, Martinicem a Černínem několik měsíců poctivě připravovanou, dopadl neúspěšně.⁵⁹

V soupisu aktiv a pasiv Heřmana Jakuba nás tak nemůže překvapit jméno další Martinicovy „kreatury“, a to Františka Ferdinanda Gallase.⁶⁰ V roce 1660 dokonce Humprecht Jan intervenoval u císaře v prospěch Františka Ferdinanda Gallase v ožehavé záležitosti kolem slečny Strozziové. Aféra nakonec byla urovnána a Gallas se oženil s dcerou nejvyššího purkrabího Martinice.⁶¹

Černínovi však už od roku 1679 dlužil Gallas 50 000 zlatých.⁶² Nutnost půjčit si finance mohla být u Františka Ferdinanda Gallase spojená s koupí Frýdlantského panství v roce 1673 a následným splácením územní akvizice jeho původnímu

a na dvorské úrovni klient ditrichštejské frakce dle P. MAŤA, *Nejvyšší pražský purkrabí*, s. 322; R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 407–411. Jako klient této frakce pak nejednou vystupoval Humprecht Jan Černín, kterého pojilo přátelství s Gundakarem z Ditrichštejna, příbuzným lídra dvorského uskupení dle Z. KALISTA (ed.), *Korespondence*, s. 53–54; R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 300–303. K významu Gundakara pro ditrichštejskou frakci viz R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 350–353.

58 Podobně vystupoval i v prospěch Jana Adolfa I. ze Schwarzenbergu dle: Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESÁŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek I., s. 59; Z. KALISTA (ed.), *Korespondence*, s. 135. Nejvyšší purkrabí Martinic naopak např. skrze Černínova otce poskytl Heřmanu Jakubovi doporučující list pro monsignora Taji (od roku 1681 kardinála) dle Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESÁŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek II., s. 291.

59 P. MAŤA, *Nejvyšší pražský purkrabí*, s. 337. Stejně tak Martinic díky martinicko-harrachovskému spojení podporoval Ferdinanda z Ditrichštejna, kterému v mladém věku pomohl k zisku úřadu nejvyššího zemského hejtmána dle R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 257–258, 264–265. Později si sám vzal sestru Ferdinandova příbuzného, Zikmunda Helfrieda z Ditrichštejna, a tím definitivně zpečetil martinického frakce působící zejména na zemské úrovni a ditrichštejské frakce na císařském dvoře dle P. MAŤA, *Nejvyšší pražský purkrabí*, s. 331; R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 342–345, 352, 371–374. Ke spojení Ditrichštejnů a Harrachů viz R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 315–320, 359–360. O složitém vzniku a průběhu martinicko-harrachovského spojení, za kterým stálo sblížení dávných rivalů Bernarda Ignáce z Martinic a kardinála Harracha viz P. MAŤA, *Nejvyšší pražský purkrabí*, s. 344–345 a Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008, s. 298, 302, 332, 340, 344.

60 O místě Františka Ferdinanda Gallase v martinické frakci viz P. MAŤA, *Nejvyšší pražský purkrabí*, s. 338–343.

61 Viz M. KRUMMHOLZ, *Gallasové*, s. 49.

62 SOKa Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, Soupis aktiv a pasiv Heřmana Jakuba Černína z Chudenic, leden 1706, kart. 305, fol. 286r–292v.

majiteli, jeho bratrovi Antonínu Pankráci.⁶³ Možné je, že tato pohledávka vznikla ještě mezi dvěma martinickými „kreaturami“, ale zcela jistě pohledávka přežila Františka Ferdinanda a přešla na jeho syna, Jana Václava Gallase, přičemž na konci roku 1705 byla stále nesplacená.⁶⁴ Tato skutečnost nezabránila tomu, aby Černínovi císařský diplomat Jan Václav Gallas roku 1704 půjčil 40 000 zlatých a následně dalších 30 000 zlatých.⁶⁵ Snad oba tyto úvěry souvisely s Černínovou potřebou hotovosti pro velké půjčky císařskému fisku.

Martinická klika se sice dostředivě koncentrovala k osobě Bernarda Ignáce, avšak nelze podceňovat ani roli jeho bratra Maxmiliána Valentina, který devatenáct let doplňoval svého bratra v druhém nejvýznamnějším zemském úřadu nejvyššího hofmistra. Jeho syn, Jiří Adam II. z Martinic, nejvyšší maršálek císařského dvora, figuroval v soupisu jako věřitel s částkou 5 250 zlatých.⁶⁶ Heřmana Jakuba s ním pojil patrně blízký vztah, jelikož Černín dokonce Martinicovi pro jeho pobyt ve Vídni v roce 1708 půjčil svůj zahradní palác.⁶⁷

-
- 63 Zdeněk HOJDA, *Jan Václav Gallas. Vrcholně barokní diplomat na svém místě*, in: Petr Pavelec – Martin Gaží – Milena Hajná (edd.), *Ve znamení Merkura. Šlechta českých zemí v evropské diplomacii*, České Budějovice 2020, s. 385–394. Robert REBISTCH, *Johann Wenzel Gallas. Einblicke in die Tätigkeit eines kaiserlichen Gesandten*, *Bohemiae Occidentalis historica* 4(1), 2018, s. 23–46; M. KRUMMHOLZ, *Gallasové*, s. 36–163. Jan Václav Gallas měl za manželky postupně, Marie Annu a Marii Ernestinu, obě dcery Filipa Zikmundy z Ditrichštejna, nevlastního bratra Ferdinanda z Ditrichštejna.
- 64 Nemožnost konečného splacení dlouhotrvajícího úvěru mohla být také podmíněna nezaviděním-hodnou finanční situací, do které se po smrti Františka Ferdinanda v roce 1697 rodina dostala, jak o tom mimo jiné svědčí spory mezi jeho vdovou Johannou Emercií a gallasovskými věřiteli vedené u purkrabského soudu viz např. NA, Praha Nejvyšší purkrabství (dále jen NP), registra veřejných osvědčení, kniha (dále jen kn.) 82, fol. 362r, 365v–370r nebo NA, Praha, NP, registra veřejných soudů nejvyššího purkrabího pražského, kn. 83, fol. 290r–291r.
- 65 K hospodaření Jana Václava Gallase na jeho panstvích viz Jaroslav ČECHURA, *Gallasové. Barokní podnikatelé*, in: Drahomír Jančík (ed.), *Pocta profesoru Zdeňku Jindrovi. K sedmdesátým narozeninám*, Praha 2003, s. 39–46; O. PLACHT, *Lidnatost*, s. 276.
- 66 Pro biografické zpracování Jiřího Adama II. z Martinic viz Stefan SIENELL, *Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof*, Frankfurt am Main 2001, s. 206–207; Martinic si hojně dopisoval s Ferdinandem Bonaventurou Harrachem viz Zdeněk HOJDA, *Jiří Adam II. z Martinic. Konfliktní diplomat*, in: Petr Pavelec – Martin Gaží – Milena Hajná (edd.), *Ve znamení Merkura. Šlechta českých zemí v evropské diplomacii*, České Budějovice 2020, s. 374–384, zejména 378. V letech 1682–1683 Jiří Adam II. z Martinic byl vyslán jako vyslanec Itálie s cílem zajistit protitureckou pomoc. Na cestě po severoitalských dvorech ho doprovázel mladší bratr Heřmana Jakuba Černína, Tomáš Zachaeus, který v té době dlel v Itálii na kavalířské cestě dle Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESÁŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek I., s. 566.
- 67 SOKA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, kart. 314, dopis Jiřího Adama II. z Martinic Heřmanu Jakubovi Černínovi, 28. 5.–9. 6. 1708, fol. 45–46. Nejednalo se o neobvyklou strategii ve světě „šlechtických přátel“, podobně postupoval i František Josef Černín, který zahradní palác ve Vídni také opakovaně půjčoval dalším aristokratům. Za upozornění na tuto skutečnost děkuji doc. PhDr. Zdeňku Hojdovi, CSc. K zahradnímu paláci Heřmana Jakuba ve Vídni viz

Pro sociální síť Heřmana Jakuba nebyly zanedbatelné ani sňatky dcer Maxmiliána Valentina z Martinic. Zuzana Renata si vzala za manžela Černínova mladšího bratra Tomáše Zachaea, který zastával pro kariéru šlechtice zajímavý úřad německého místokancléře v české dvorské kanceláři ve Vídni.⁶⁸ Vztah obou bratrů byl po celý jejich život nadstandardně vřelý, ale v soupisu se Tomáš Zachaeus nevyskytuje, snad proto, že finanční závazky mezi bratry byly vyřešeny včas.⁶⁹ Druhá dcera Maxmilána Valentina se provdala za Václava Norberta Oktaviána Kinského, pozdějšího nejvyššího českého kancléře.⁷⁰

Kinského druhá manželka, Marie Anna Terezie – rozená von Nesselrode zu Ehreshoven – podle soupisu půjčila Heřmanu Jakubovi přes 10 000 zlatých.⁷¹ Taková půjčka se jeví poněkud překvapivě v kontextu v literatuře zmiňovaného spíše chladného vztahu, který panoval mezi oběma předními zemskými úředníky.⁷² Jejich vzájemná korespondence se až na výjimky nedochovala, nebo nebyla vedena, a s ohledem na torzovitě dochování Kinského pozůstalosti to asi již nepůjde objasnit.⁷³ Zřejmě se jednalo o dvě osoby s dost odlišným pojetím výkonu svých úřadů. Zatímco Heřman Jakub se své povinnosti nebál delegovat, Václav Norbert Oktavián Kinský se snažil vykonávat vše poctivě sám.⁷⁴ Nakolik se do jejich vztahu

Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESÁŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek I., 85–86. Během kavalírské cesty při pobytu v Salcburku navštívil bratra Bernarda Ignáce, Ferdinanda Leopolda z Martinic, který byl tamější kanovník, dle: Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESÁŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek II., s. 103.

68 Nepochopení výhod plynoucích z tohoto úřadu vedlo Valentu k tomu, že ho označil za nevýznamný in: A. VALENTA, *Věřitelem*, s. 24. Po smrti Tomáše. Zachaea své švagrově Zuzaně Renatě roz. z Martinic pomohl s nelichotivou finanční situací právě Heřman Jakub viz A. VALENTA, *Věřitelem*, s. 28.

69 A. VALENTA, *Věřitelem*, s. 28.

70 K osobě nejvyššího kancléře Kinského viz S. SIENELL, *Die Geheime Konferenz*, s. 211–212.

71 Ke vztahu manželů viz R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 559–561.

72 A. VALENTA, *Věřitelem*, s. 33–34.

73 K úřední činnosti Václava Norberta Oktaviána Kinského máme dochované jen torza pramenů. V SOA Hradec Králové, Rodinný archiv Kinských se s výjimkou dopisu císaře Josefa I. z 1. 6. 1697 a dvou bilietů císařovny Eleonory Magdaleny Terezie z 15. 9. a 18. 12. 1711 dochoval jen dopis Leopolda hraběte Šlika z 2. 2. 1715 o vztazích adresáta se synem Bernardem Františkem Antonínem. V rodinné korespondenci se dochovaly jen dopisy tohoto syna otci z let 1709–1715. Za sdělení tohoto stavu Kinského pozůstalosti děkuji PhDr. Michaelu Skopalovi. Dále by mohl napovědět jeden z mála dochovaných souborů Kinského korespondence, a to listy kancléře Jana Václava Vratislava Kinského viz Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Familienarchiv Kinsky 1.2, Briefe des böhmischen Kanzlers Graf Wratislaw an den obersten Kanzler Wenzel Norbert Oktavian Graf Kinsky, 1708–1710.

74 Srovnej na příkladu málo známých protokolů ze zasedání českého místodržitelství, např. NA, Praha, Komorní knihy (dále jen KK), Protokol sezení českých místodržících, i. č. 881, 1705; NA, Praha, KK, Protokol sezení českých místodržících, i. č. 882, 1706; NA, Praha, KK, Protokol sezení českých místodržících, i. č. 883, 1706; NA, Praha, KK, Protokol sezení českých místodržících, i. č. 884, 1707; NA, Praha, KK, Protokol sezení českých místodržících, i. č. 885, 1707; NA, Praha, KK, Protokol sezení českých místodržících, i. č. 886, 1709; NA, Praha, KK, Protokol sezení českých místodržících, i. č. 887, 1711.

promítla skutečnost konfliktního soužití úřadů nejvyššího purkrabího a nejvyššího kancléře na mocensko-byrokratickém poli barokní habsburské monarchie přesně nevíme.⁷⁵ Možná skutečně toto spojení skrze martinický klan bylo zkaldeno osobní antipatií, protože Heřman Jakub měl s jeho bratrem, Františkem Oldřichem Kinským, poměrně dobrý vztah.⁷⁶

První významnou příležitostí navázat vztahy se svými rovnorodými urozcení byla kavalírská cesta, jejíž podobu často ovlivňoval otec šlechtice.⁷⁷ Můžeme ji vnímat jako moment, kdy docházelo k předání otěží sociální sítě doposud držených otcem synovi samotnému.⁷⁸ Během pobytu v Římě se Heřman Jakub spřátelil s blíže nespecifikovaným hrabětem Mollartem.⁷⁹ Snad se jednalo o Felixe Ernsta, Petra Ludwiga Ernsta nebo Ferdinanda Ernsta, kterému v roce 1703 Černín půjčil 10 000 zlatých.⁸⁰

V Turíně na šlechtické akademii se Heřman Jakub sblížil s Leopoldem Antonínem z Trauttmansdorffu, jehož bratru Rudolfovi půjčil v letech 1684 až

75 Úřad nejvyššího purkrabího, formálně první v zemi a nadřazený v zemské hierarchii až šestému úřadu nejvyššího kancléře, se musel vyrovnat s faktem, že kancléřova přítomnost ve Vídni v blízkosti císaře dávala kancléři větší faktickou moc. Část jejich symbolického konfliktu reflektuje Maťa in: MAŤA, *Stuben*, s. 174.

76 Roku 1697 šel Heřmanovu synovi Františku Josefovi za kmotra stejně jako Marie Alžběta Ditrichštejnová, manželka Ferdinanda z Ditrichštejnu a hrabě Trautson nebo Trauttmansdorff srov. P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 415, 727 a SOKA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, kart. 329, dopis správce černínského malostranského domu Steinmetze vrchnímu hejtmanovi černínských panství Procházkovi, 9. 3. 1697, Praha, fol. 489. Starší z dvojice Kinských zřejmě patřil též do ditrichštejnské frakce, zatímco pro svého bratra se snažil prostřednictvím tohoto mocenského uskupení získat přímluvu dle R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 411–414.

77 Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek I., s. 129–138.

78 Na kavalírské cestě šlechtic nebudoval vazby jen s urozcení, ale také zde vznikla pouta mezi ním a členy jeho doprovodu. Jeho hofmistr z dob kavalírských cest Ludolph Georg Bockelkamp Černína doprovázel na diplomatickou misi do Varšavy či působil jako jeho vídeňský agent a kromě jiného mu také v roce 1692 půjčil 10 000 zlatých dle: SOKA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, Soupis aktiv a pasiv Heřmana Jakuba Černína z Chudenic, leden 1706, kart. 305, fol. 286r–292v. K jeho osobě viz Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek I., s. 66, 85, 89, 122–126.

79 Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek I., s. 137.

80 Mollartové byli též spřízněni s Eleonorou Marií Nosticovou roz. z Lobkovic. Alois WEISS VON STARKENFELS – Johann KIRNBAUER VON ERZSTÄTT, *Johann Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen, Oberösterreichischer Adel*, Bd. 4., Abt. 5., Nürnberg 1885–1904, s. 208–216; Kaiser und Höfe. Personendatenbank der Höflinge der österreichischen Habsburger, hrsg. von Mark Hengerer und Gerhard Schön. Dostupné z: <https://kaiserhof.geschichte.lmu.de/13156>, [náhled 17. 6. 2025]; Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek I., s. 137–138.

1686 celkem 90 000 zlatých.⁸¹ Rudolfův dědic, Jan Josef z Trauttmansdorffu, se snažil ještě roku 1704 vyřešit Černínovy pohledávky tím, že nejvyššímu purkrabímu nabídl ke koupi panství Grabštejn, ale Heřman Jakub striktně žádal hotovost.⁸²

Po návratu z kavalírských cest následovalo dříve nebo později převzetí otceva dědictví. Zde patrně hrála roli při navázání spojení geografická blízkost držeb jednotlivých aristokratů, což lze ztotožnit s Reinhardovým krajanstvím.⁸³ Z této doby pravděpodobně pochází vazba Heřmana Jakuba na Jana „Hanse“ Kryštofa ze Štampachu, který Černínovi v červnu 1704 půjčil 10 000 zlatých. Není bez zajímavosti, že prabratranec Jana Kryštofa, Kryštof Martin, působil ve službách Humprechta Jana Černína necelý rok 1672 jako vrchní hejtman černínských panství.⁸⁴ Zároveň panství Valeč patřící Janu Kryštofovi ze Štampachu se nacházelo poblíž černínských statků Petrohrad a Krásný Dvůr.⁸⁵

Jako další příklad můžeme uvést dluh 2 000 zlatých Adama Maximiliána z Bubna a Litic z roku 1683. Dotyčný žil v západních Čechách v těsném soustředění s černínskými statky, což ho velmi pravděpodobně přivedlo do finančního styku s Heřmanem Jakubem.⁸⁶ Do stejné skupiny kontaktů zřejmě patřil i Jan Pavel Walderode, jenž držel poblíž Černínova Mělníka statek Řepín. Heřman Jakub mu v roce 1686 půjčil 20 000 zlatých. Snad s půjčkami zadluženému hraběti Walderode souvisely i další dvě ve výši 8 000 zlatých jeho tchýni Marii Kateřině Truchsess von Waldburg.⁸⁷

Kromě rodičů byla základním stavebním kamenem sociální sítě aristokrata i jeho manželka. Pro Heřmana Jakuba se jevil sňatek s Marií Josefou Slavatovou

81 Leopold Antonín Trauttmansdorff si vzal za první manželku sestru Václava Ferdinanda z Lobkovic, Markétu a jakou druhou manželku sestřenicí Marie Josefě Slavatové, Marii Karolínu dle Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek II., 657; Stanislav KASÍK – Petr MAŠEK – Marie MŽYKOVÁ, *Lobkowiczové. Dějiny a genealogie rodu*, Olomouc 2002, s. 102. Heřman Jakub Černín v roce 1689 nahradil právě Rudolfa Trauttmansdorffa ve funkci nejvyššího maršálka Království českého viz A. VALENTA, *Věřitelem*, s. 25.

82 SOKA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, kart. 303, Černínova odpověď Josefu Trauttmansdorffovi, 13. 11. 1704, s. 1., fol. 330. Grabštejn též rok koupil Jan Václav Gallas dle Z. HOJDA, *Jan*, s. 387. S touto transakcí pravděpodobně souviselo odložení exekuce na grabštejnské panství na základě císařského rozhodnutí, které odešlo z české dvorské kanceláře 12. 12. 1704 dle Národní archiv, Praha, Česká dvorská kancelář (dále jen ČDK), kn. 59, expediční protokol ČDK – řada privatorum 1704, p. 538.

83 Srov. W. REINHARD, *Freunde*, s. 36–37.

84 Karel TRÍSKA, *Vývoj Černínského ústřední správy*, Sborník archivních prací 18, č. 2, 1968, s. 366.

85 Heslo: *Štampach ze Štampachu*, in: Ottův slovník naučný XXIV, Praha 1906, s. 762; S neurčitým hrabětem Štampachem a jeho manželkou poobědval Černín před svým odjezdem z Čech na kavalírskou cestu ve Stodu u Plzně. Snad se jednalo o stejného hraběte Štampacha, který mu později půjčil dle: Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek II., s. 55.

86 Heslo: *z Bubna a z Litic*, in: Ottův slovník naučný IV, Praha 1891, s. 824.

87 Heslo: *Valderode z Eckhausen*, in: Ottův slovník naučný XXVI, Praha 1907, s. 333.

velmi podstatnou záležitostí. Soužití se Slavatovnou, která o Černína původně moc nestála, se nakonec stalo poměrně láskyplným.⁸⁸ Kromě rodinného zázemí přinesla Heřmanovi Jakubovi značné množství kapitálu ve všech jeho podobách. V rovině kulturního kapitálu se jednalo o slavatovskou tradici a odkaz pánů z Hradce, což trvale pozvedlo prestiž černínského rodu.⁸⁹ Jindřichohradecké panství bylo cenným ekonomickým kapitálem. Zároveň sňatky jejích sester značně posílily společenské vazby Heřmana Jakuba.

V soupisu se nacházejí dluhy i pohledávky vůči Marii Josefě samotné. Pasivní finanční závazky Heřmanovy manželky pocházely z let 1696 až 1697. První a zdaleka největší v hodnotě 300 000 zlatých pravděpodobně souvisely se situací nastalou po převzetí jindřichohradecké části slavatovského dědictví v roce 1694.⁹⁰ Dva menší úvěry v rozmezí 7 000 až 13 000 zlatých spíše vyplývaly z provozu šlechtické domácnosti či jiných běžných výdajů Heřmanovy manželky. Naopak Marie Josefa vypomohla svému manželovi s částkou 21 000 zlatých zapůjčenou v dubnu 1704 krátce před jmenováním Heřmana Jakuba nejvyšším purkrabím.

Už v lednu stejného roku sumu ve výši 49 000 zlatých zapůjčila svému švagrovi její sestra Marie Agnes rozená Slavatová, která se provdala za Františka Viléma ze Salm-Reifferscheidtu, s nímž Heřman Jakub udržoval čilé společenské styky ve Vídni.⁹¹ V soupisu se nenachází třetí z dcer Jana Jiřího Slavaty, Marie Magdalena, ačkoliv s jejím manželem Norbertem Leopoldem Libštejnským z Kolovrat udržoval Heřman Jakub korespondenci.⁹²

Svou sociální síť splétal sám aristokrat také podle toho, jakou kariéru zvolil. Heřman Jakub se nejvíce realizoval v zemských úřadech, což vyžadovalo pravidelnou přítomnost v Praze.⁹³ Pravděpodobně během výkonu svých úředních povin-

88 Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESAŘÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek I., s. 70–71.

89 Pro pochopení slavatovsko-hradecké tradice viz Petr MAŤA, *Zrození tradice. Slavatovské vyústění rožmberského a hradeckého odkazu*, *Opera Historica* 6, 1998, s. 513–552. Černínové dále rozvíjeli slavatovsko-hradecký odkaz, ať již hned po smrti Marie Josefy viz SOkA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, kart. 315, materiály k úmrtí Marie Josefy Černínové roz. Slavatové, fol. 139–140, 168–172, 177–178; nebo můžeme pozorovat jeho opětovné užívání v nedaleké minulosti v propagačních dílech psaných hlavou rodu Karl-Eugen CZERNIN, *Kommentierte Stammreihe des Hauses Czernin von Chudenitz*, Enzesfeld 2002; TÝŽ, *Die Erben der Herren von der Rose*, Enzesfeld 2002.

90 Václav PRAŽÁK, *Převzetí panství Jindřichův Hradec hrabaty Černíny v roce 1694. Anatomie jedného rituálu*, *Opera Historica* 12, 2007, s. 159–168.

91 Ke stykům Heřmana Jakuba Černína s Františkem Vilémem Salmem viz např. SOkA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, kart. 296, dopis Františka Viléma Salma Heřmanu Jakubovi Černínovi, 3. 2. 1702 (?), Vídeň, fol. 4.

92 Viz např. SOkA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, kart. 314, dopis Norberta Kolovrata Heřmanu Jakubovi Černínovi, 17. 4. 1708, Chroustovice, fol. 5–6.

93 SOkA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, kart. 307, císařský reskript ohledně docházky místodržících adresovaný nejvyššímu purkrabímu Černínovi, 29. 1. 1706, Vídeň, fol. 142–143.

ností přišel do styku s hejtmanem Starého Města pražského Rudolfem Josefem z Lisova, který hraběti půjčil 10 000 zlatých – snad ve snaze zavázat si předního úředníka království v osobě Heřmana Jakuba.⁹⁴

V literatuře se často skloňuje Černínův odpor k císařskému dvoru, ale přestože se Heřman Jakub na dvoře nikdy skutečně neprosadil, trávil ve Vídni poměrně dost času a udržoval zde rozsáhlé společenské styky.⁹⁵ Roku 1703 půjčil Heřmanovi Jakubovi 33 000 zlatých Gerhard von Stratmann, pátý syn císařského diplomata, říšského kancléře a významného ditrichštejského straníka Theodora Heinricha.⁹⁶

Heřman Jakub Černín měl ve své horizontální síti také díky úvěrům zapojeno mnoho aristokratů, se kterými se sblížil prostřednictvím typických okamžiků života barokního šlechtice. Výška částek, které si aristokraté navzájem půjčovali, běžně převyšovala tisíce zlatých. Tato část sociální sítě Heřmana Jakuba také ukázala, na kolik byla vyšší šlechta barokní habsburské monarchie spleť provázaným celkem.

Dále by se do horizontální sociální sítě nabízelo zařadit i jména dvojice otce–syn: František Maxmilián Černín z Chudenic a Josef Antonín z chudenické větve rodu, které s Heřmanem Jakubem pojil stejný původ a od roku 1699 i hraběcí stav. Nejvyšší purkrabí Černín se nevymykal jiným členům hlavní nedrahovické linie a aktivně podporoval své chudší příbuzné. Chudenická větev se (na rozdíl od té

94 V září 1707 se Rudolf z Lisova, ale také Adam z Bubna a Litic zúčastnili mezi jinými loretánské pobožnosti v Kosmonosích za přítomnosti patrona tamního kostela Heřmana Jakuba Černína, se kterým následně poobědvali dle SOKA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, kart. 310, koncept dopisu Heřmana Jakuba Černína Františku Karlovi Přehořovskému, 25. 9. 1707, Kosmonosy, fol. 281v. Zdeněk HOJDA, *Karlův most jako barokní znaková galerie. Donátoři mosteckých plastik a jejich stopy v heraldických památkách*, in: Zdeněk Hojda – Jiří Pešek – Blanka Zilynská (edd.), *Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového*, s. 249; František ROUBÍK, *Královští hejtmané v městech pražských v letech 1547 až 1785*, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 7, 1933, s. 164; Heslo: z *Lisova*, in: Ottův slovník naučný XVI, Praha 1900, s. 101. Naopak Heřman Jakub byl v roce 1706 požádán svým klientem, Františkem Karlem Přehořovským z Kvasejovic, který v té době zastával úřad nejvyššího zemského sudího, jestli by mu nepůjčil 2 000 zlatých viz A. VALENTA, *Věřitelem*, s. 36.

95 Pohled na vztah Černína s dvorem korigoval Zdeněk Hojda in: Z. HOJDA – E. CHODĚJOVSKÁ – M. HAJNÁ – A. TESARÍKOVÁ, *Heřman*, Svazek I., s. 83–84 srov. s J. MUK, *Po stopách*, s. 135–138.

96 Theodor Heinrich von Stratmann pomáhal Ferdinandu z Ditrichštejna zprostředkovat sňatek jeho syna s dcerou Karla Theodora Otty ze Salmu dle R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 190–195. Není nezajímavé, že první manželka Theodora Heinricha von Stratman byla Mechtild z rozu. Mollart příbuzná dříve zmíněného Ferdinanda Arnošta Mollarta. Gehardova sestra Eleonora Magdalena, provdaná Bathány udržovala blízký vztah s princem Evžen Savojským, který reflektoval i František Josef Černín ve svém spisu *Sistema aulae* slovy: „[To je] rozumná, více však bizarní žena, která si tohoto pána dovedla skrze lásku získat natolik, že mu vládne jako suverén, ba přímo despota.“ dle P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 434. Rodina von Stratmann byla již kolem roku 1700 i přes svůj cizí původ bezprostředně spjata s císařským dvorem dle R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 290, 569–570. Viz Kaiser und Höfe. Personendatenbank der Höflinge der österreichischen Habsburger, hrsg. von Mark Hengerer und Gerhard Schön, <https://kaiserhof.geschichte.lmu.de/19864> [cit. 17. 6. 2025].

hlavní nedrahovické) potýkala v průběhu 17. století se značným problémem v početném mužském potomstvu, což zapříčinilo malou koncentraci majetku v rukou jejích jednotlivých příslušníků.

Zřejmě se situace ke konci 17. století již nevyvíjela zdaleka příznivým směrem, jestliže Heřman Jakub podpořil Františka Maxmiliána několika půjčkami v celkové hodnotě 4 000 zlatých. Držitel rodového fideikomisu podporoval i jeho syna Josefa Antonína, jenž působil jako důstojník v císařské armádě.⁹⁷ Celou řadu let mu posílal peníze na přilepšenou k vojenskému životu a hojně si s ním dopisoval o válečné situaci na evropských bojištích. Ročně mu byla vyplácena částka 1 000 zlatých, avšak dle soupisu mu bylo ke konci roku 1704 půjčeno extraordinárních 5 000 zlatých.⁹⁸ Snad to mohlo souviset s neblahou situací jeho bratra Jana Václava, jenž převzal zadlužené rodinné statky.

Josef Antonín se stal de facto Černínovým agentem, který mu na rozdíl od jeho přátel ve velitelských pozicích sděloval informace přímo z vojenského pole.⁹⁹ Heřman Jakub tak směňoval svůj finanční kapitál za kulturní kapitál – informace svého chudšího příbuzného. Patrně se nejednalo o zcela rovnocenný vztah a pozorujeme zde vazbu patron–klient.¹⁰⁰ Okolnosti vztahu by spíše napověděly k jeho zařazení do vertikální části sítě Heřmana Jakuba, avšak zde posloužil tento příklad jako ukázka, že příslušnost ke stejnému rodu neznamenal automaticky významnou pozici v síti šlechtických přátel a příbuzných barokního aristokrata.

Závěr

Sociální síť v rámci aristokratické společnosti barokní habsburské monarchie se utužovaly díky směně jednotlivých druhů kapitálů, což platilo i pro síť Heřmana

97 Heslo: Josef Antonín Rudolf Černín z Chudenic (1679–1713), in: SOkA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, Černínská matrika.

98 A. VALENTA, *Věřitelem*, s. 28. Kromě rozsáhlé korespondence Josefa Antonína a Heřmana Jakuba se dochovala také kvittance na další dvě Heřmanovy půjčky v celkové výši 1 600 zlatých v roce 1708 dle: SOkA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, kart. 313, kvittance půjček Heřmana Jakuba Josefu Antonínovi Černínovi, 1709, fol. 431.

99 Z Černínových korespondentů výše postavených v armádě než Josef Antonín Černín lze uvést např. polního maršála Johanna Karla von Thüngen viz SOkA Jindřichův Hradec – pracoviště Zámek, RAČ, kart. 301, korespondence Heřmana Jakuba Černína s polním maršálem Johannem Karlem von Thüngen, fol. 58–165. Heřman Jakub do svých služeb přijal i Václava Černína, který s ním podnikl diplomatickou misi do Varšavy a dále se nacházel v Heřmanových službách, dle J. KUBEŠ, *Hermann*, s. 64. Péče o méně majetné příbuzné jejich přijetím do svých služeb byla relativně běžná strategie představitelů hlavní větve rodu, srov. Vojtěch KUNA, *Zrození šlechtického kavalíra mezi renesancí a barokem aneb mládí Václava Protivý Černína z Chudenic*, Ústecký sborník historický, č. 2, 2023, (v tisku), s. 53–79; P. VOKÁČOVÁ, *Příběhy*, s. 440.

100 Více k fungování vazeb patron–klient pro české prostředí viz např. P. MAŤA, *Svět*, s. 657–679; Václav BŮZEK, „*Páni a přátelé*“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, *Český časopis historický* 100(2), 2002, s. 229–264; R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 299.

Jakuba Černína z Chudenic. Úvěr jako specifický druh ekonomického kapitálu byl pro sociální síť důležitý svou temporalitou, která jej odlišovala od běžné finanční operace. Šlechtic, v tomto případě Heřman Jakub Černín, získával a poskytoval úvěry zejména mezi svými urozenými přáteli a příbuznými. Volba takovéto strategie byla založena i na mentalitě výlučnosti, ale také závisela právě na vazbách, kterými byli jednotliví aktéři sítě silně propojeni.

Sociální síť Heřmana Jakuba Černína se konstruovala během okamžiků typických pro život barokního aristokrata. Počátek splétali ještě jeho rodiče určením kmotrů při křtu, kterým byla např. i manželka nejvyššího českého kancléře Jana Hartvíka z Nostic. Černína částečně determinovala i politická orientace jeho otce Humprechta Jana na martinický klan, jenž ho pojil kromě Jiřího Adama II. z Martinic i s příslušníky rodu Gallasů. Snad se martinická orientace pozitivně promítala do jinak nepřilíš dobrého vztahu nejvyššího purkrabího Heřmana Jakuba Černína s nejvyšším českým kancléřem Václavem Norbertem Oktaviánem Kinským.

Naposledy otec aktivně ovlivnil síť Heřmana Jakuba naplánováním kavalírské cesty. Během své Grand Tour Heřman Jakub poprvé přejímal otěže od svého společenství příbuzných a přátel a seznámil se zde s hrabětem Mollartem nebo Leopoldem Antonínem z Trauttmansdorffu. Kontroly nad svou sociální sítí se ujal definitivně v momentě převzetí otcovského dědictví po návratu z cest, s čímž byly pravděpodobně spojeny i kontakty se šlechtici – krajany – žijícími v okolí jeho statků (např. Bubna z Litic nebo Jan Pavel Walderode).

Pro společenské pletivo aristokrata byl zásadní sňatek. Manželka Heřmana Jakuba, Marie Josefa Slavatová, propojila svého manžela s Františkem Vilémem ze Salm-Reifferscheidtu i Norbertem Leopoldem Libštejnským z Kolovrat. Vzhledem k tomu, že Černín následně zvolil kariéru v zemských úřadech, nabyt nových známostí v prostředí zemských úředníků v Praze. Naopak jeho vídeňské pobyty u dvora přidaly jeho síti internacionální prvek v podobě Gerharda von Stratmann. Jeho orientace v prostředí panovnického dvora byla možná ovlivněna také příslušností jeho otce k ditrichštejnské frakci, která však byla, stejně jako martinický klan, na počátku 18. století značně oslabena celou řadou úmrtí jejích významných představitelů.¹⁰¹

Stranou horizontální sítě zůstávali příbuzní Heřmana Jakuba z chudenické větve, jelikož zejména vztah s císařským důstojníkem Josefem Antonínem Černínem by se dal označit vazbou patron–klient.

101 Martinický klan na přelomu 70. a 80. let 17. století postihla řada úmrtí: Maxmilián Valentin z Martinic (+1677), Humprecht Jan Černín (+1682), Jan Hartvík z Nostic (+1683) a Bernard Ignác z Martinic (+1685), což v kontextu odchodů na pravdu Boží čelních představitelů ditrichštejnské frakce v 90. letech: Gundakar z Ditrichštejna (+1690), Theodor Heinrich von Stratmann (+1693), Ferdinand z Ditrichštejna (+1698) znamenalo, že plejáda ztrát potencionálních patronů značně oslabovala Černínovy vyhlídky na účinnou vídeňskou protekci. R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 383–388.

Za zásadní nedostatek tohoto textu lze považovat značně intuitivní uvažování podložené pouze fragmenty pocházejícími z různých časových vrstev. Spíše než analyticky přesný výčet faktů blízký německé a rakouské historiografii přináší jeho závěry „příběh“ odrážející společnost a jednotlivce v určité době pod vlivem francouzského a anglosaského pohledu na dějiny.

Opakované hypotézy se snažily na poli dosud omezeného poznání života Heřmana Jakuba Černína ozřejmit motivace jeho jednání a postihnout logiku jeho úvěrových operací, ačkoliv je možné, že pozdější výzkum je třeba i z části vyvrátí. Aristokracie té doby se skládala z několika desítek navzájem úzce spřízněných rodin, které se stýkaly při celé řadě příležitostí.

Velmi přínosný pro výzkum vztahu sociální sítě a úvěru jako specifického druhu ekonomického kapitálu by byla sonda do vývoje konkrétních úvěrů, tedy zjištění, jak probíhalo placení úroků, urokování splátek, o čemž doposud mnoho nevíme. Vztah dlužníka a věřitele totiž nelze považovat za principiálně nekonfliktní a bylo by proto obohacující získat detailní pohled na ekonomické jednání předního barokního velmože.

Tento příspěvek se pokusil akcentovat význam sociální sítě jako platformy, na které dochází ke směně jednotlivých druhů kapitálu. Fenomén české raně novověké šlechty a s ním spojené archivní prameny zcela jistě nabízejí prohlubování takovéto perspektivy a precizaci teorie pro potřeby dalšího výzkumu. Autor v tomto textu však učinil krůček směrem k další moderní perspektivě ve výzkumu aristokracie propojující sociální, kulturní a hospodářské dějiny s dějinami správy a sociologickou teorií.

Jednotlivé vztahy vznikly v odlišné fázi života Heřmana Jakuba, ale v případě potřeby umožňovaly oboustranné využití pro nabytí ekonomického kapitálu. Horizontální sociální síť Heřmana Jakuba a její vyztužení úvěrovými operacemi se jeví jako důležité pro jeho zdárné fungování v sociálním prostoru barokní habsburské monarchie. Neustále dynamické prostředí sociálních sítí jednotlivých aristokratů, které se navzájem propojovaly, ignorovaly nebo dostávaly do konfliktu, vyžadovalo, aby šlechtic své sítě splétal jako pavouk znovu a znovu.

Resumé:

This paper focuses on the horizontal social network of Heřman Jakub Černín of Chudenice (1659–1710), analyzing it through his credit operations. The author employs a sociological framework, drawing on Bourdieu's concepts of economic, social, and cultural capital, as well as Wolfgang Reinhard's categories of relationships (kinship, local ties, friendship, and patronage). The research aims to show how Heřman Jakub's social network was a platform for the exchange of these different types of capital, and how it was constructed and reinforced throughout his life. The network's formation is traced from his childhood and baptism, through his grand tour and marriage to Marie Josefa Slavatová, and into his career in the Bohemian provincial government and at the imperial court.

The study argues that credit, as a specific form of economic capital, was particularly important for strengthening social ties due to its long-term nature, distinguishing it from standard financial transactions. The research is primarily based on a detailed list of Černín's assets and liabilities from the end of 1705, which provides a comprehensive overview of his debts and claims with specific names and amounts. This key source, along with other documents from the Černín Family Archive and other noble family archives, allows for a reconstruction of his network of noble friends and relatives.

The analysis reveals how his network was influenced by his father's political alliances (e.g., with the Martinic and Gallas families), his marriage, and his own career choices. The paper highlights the interconnectedness of the Bohemian aristocracy and shows how mutual loans were not merely financial transactions but a means of solidifying social bonds and securing a position within the power-bureaucratic field of the Baroque Habsburg monarchy.

Vojtěch Kuna je studentem třetího ročníku dvouoboru historie (ÚČD FF UK, od června 2025 Ústav historie FF UK) a archivnictví (KPVHAS FF UK). Specializuje se na českou šlechtu především v období raného novověku.

Ideově umělecké rady: jejich geneze a přiblížení reálné funkce

"Ideological artistic councils": their genesis and depiction
of their actual function

Petr Lelek

Anotace:

Článek pojednává o tzv. ideově uměleckých radách ve Filmovém studiu Barrandov, které měly v šedesátých letech minulého století za úkol posuzovat filmové látky během jejich vývoje. Text nejprve shrnuje počátky této organizace v souvislosti s jejími předchůdci v centralizovaných formách. Následně odhaluje jména některých členů a na základě nich obecně pojmenovává profil typického zástupce ideově umělecké rady. V poslední kapitole představuje čtyři posudky těchto rad, na jejichž příkladu přibližuje funkci celého orgánu.

Klíčová slova / Keywords:

ČSSR – Filmové studio Barrandov – československá kinematografie – šedesátá léta – tvůrčí skupiny – ideově umělecké rady – posuzování scénářů
The Czechoslovak Socialist Republic – Barrandov Film Studio – Czechoslovak Cinema – 1960s – Creative Groups – Ideological Artistic Councils – Screenplay Assessment

Šedesátá léta v české kinematografii jsou pro mnohé spojená s úspěšnou tvorbou tzv. československé nové vlny. Za domácím i mezinárodním ohlasem jistě stojí tvůrčí kvality daných děl, ale lze se po právu domnívat, že to rovněž vycházelo z kvalitně nastaveného uměleckého prostředí. Právě řízená dramaturgie československého filmu byla v mnoha směrech výjimečná. Hierarchie dramaturgického aparátu 60. let by se dala stručně a zjednodušeně shrnout asi takto: Pod Ministerstvo školství a osvěty (od ledna 1969 pod Ministerstvo kultury) spadal Československý státní film (dále také jako ČSF), resp. posléze Československý film, jehož Ústřední ředitelství bylo nadřazeným rozhodovacím orgánem, pod nějž, kromě různých filmových podniků včetně Filmových laboratoří, všech studií a například i vývozní společnosti Filmexport, patřily i poradní orgány Ústřední dramaturgie a Filmové rady. Oba přitom v průběhu 60. let zanikly (a spolu s nimi i podřízená centralizovaná Ideově umělecká rada), a naopak pod filmovým studiem vznikly tvůrčí skupiny, které měly od roku 1962 vlastní ideově umělecké rady (dále také jako IUR).

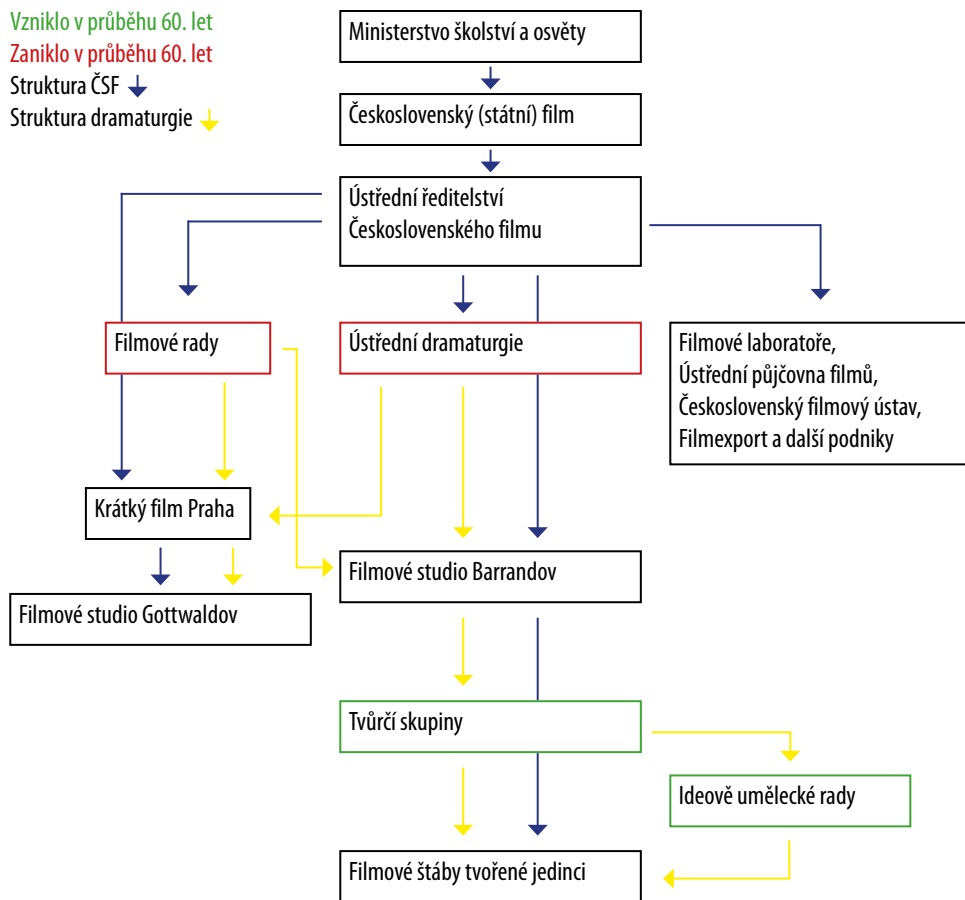

Schéma 1: Struktura filmového průmyslu v Československu v 60. letech. Vytvořeno autorem.

Právě o ideově uměleckých radách při jednotlivých tvůrčích skupinách na Barrandově bude pojednávat tato studie. Nejprve představí, z jakých institucionálních kořenů tyto dramaturgicko-poradní orgány vychází.¹ Následně přiblíží personální zastoupení těchto rad s ohledem na profesní příslušnost jejich členů, přičemž ta vychází z jejich zaměstnání (aktuálního v době, kdy se v radě angažovali) či z funkce v rámci dané politické nebo kulturní organizaci, je-li z dostupných

1 Existuje vícero vhodné (i) dobové literatury shrnující základní informace o těchto poradních orgánech, včetně důležitých dat, pravomocí, jejich hlavních představitelů, formy fungování, někdy také jejich předpokládané role i reálného významu. Užitečná je v tomto směru např. publikace původně určená hlavně pro studenty FAMU *Organisace československého filmového podnikání a filmové tvorby* z roku 1966, jejíž autorem je barrandovský insider, konkrétně spoluvedoucí jedné z tvůrčích skupin, a profesor zmíněné školy Bohumil Šmída. Kvůli praktické dostupnosti skenů online bude ale v tomto textu převážně využívána stejně spolehlivá série knih *Čs. filmové hospodářství*, resp. její díly týkající se zkoumaného období, napsané Jirím Havelkou na začátku sedmdesátých let.

zdrojů známa (např. Miloš Forman je brán jako filmový režisér, přestože později napsal dvě monografie, v této studii však není považován za spisovatele, a proto by statistiky o zastoupení spisovatelů narušil). Třetí částí textu bude analyzovat zápisy ze čtyř zasedání ideově uměleckých rad. Jedná se o dva posudky k filmu *Marketa Lazarová*,² a po jednom pak k filmům *Smuteční slavnost*³ a *Krysař*,⁴ který ovšem nakonec nebyl natočený.

Studie se pokusí přinést základní vhled do problematiky skutečné role IUR, která není prozkoumána žádnou samostatnou a komplexní studií. Vzhledem k omezenému množství vzorků nelze pokládat příliš zobecňující otázky o těchto radách. Lze se ovšem např. tázat na to, jakou formou jednání rad probíhala. Byla to diskuze mezi tvůrci vyvíjené látky a členy rady, nebo direktivní hodnocení na základě čtených předpřipravených posudků? Byly v představených radách takové osobnosti, které si dokázaly tvůrčím způsobem představit nehotové dílo, a tudíž mohly vést umělecky orientovanou intelektuální debatu? Byl kladen důraz na ideologickou stránku posuzovaného vzorku filmů – tedy společensko-kritického dramatu a dvou žánrových, historických literárních adaptací? Jak moc vybrané IUR suplovaly roli cenzurního orgánu? Lze si ovšem položit i jednodušší, přitom základní otázku – kdo v těchto radách zasedal?

Počátek IUR

Pokud má text pojednávat o ideově uměleckých radách na Barrandově (IUR Krátkého filmu se studie věnovat nebude, a to z důvodu nedostatku dohledatelných informací o nich), musí nejprve shrnout některá fakta o předchozích ústředních dramaturgických orgánech.

Když Filmový umělecký sbor, poradní orgán tvořený insidery filmového průmyslu, přestal po únorovém převratu 1948 vyhovovat nastolenému politickému diskurzu, nastala potřeba zřídit ideologicky vyhovující obdobu. Za těchto okolností počátkem roku 1949 vznikla Filmová rada. Zahajovací schůze Filmové rady, podřízené Ministerstvu informací a osvěty, proběhla 26. 1. 1949 a předsedal jí Bohdan Rosa. Další porady se měly oficiálně konat alespoň jednou za dva týdny. Úkolem tohoto orgánu, který se dělil na předsednictvo a plénum, bylo stanovit tematický výrobní plán české kinematografie a posuzovat jednotlivé filmy ve všech fázích produkce. Konkrétně to znamenalo, že autor z námětu, který mohl, ale také nemusel vycházet z tematického plánu, musel vytvořit povídku a na základě ní pak získat osvědčení od Ústřední dramaturgie, ale i od Filmové rady (příčemž tento posudek měl mít větší váhu). Po schválení musel stejný krok podniknout s literárním

2 *Marketa Lazarová* (r. František Vlčil, 1967).

3 *Smuteční slavnost* (r. Zdenek Sirový, 1969).

4 *Krysař* (r. Zdenek Sirový, 1967, nerealizováno).

scénářem. Hlavní slovo měl ale posléze ještě ministr informací a osvěty. Když i ten s látkou souhlasil, konkrétní tvůrčí kolektiv zodpovědný za výrobu spolu s Ústřední dramaturgií navrhl režiséra, který by se scénářem měl dál pracovat. Režisérské obsazení schvaloval samotný Ústřední výbor KSČ. Od tohoto okamžiku byl za další práci na filmu nějaký čas zodpovědný tvůrčí kolektiv a Ústřední dramaturgie, dokud nebyl dokončen technický scénář. K tomu se opět vedle Ústředního dramaturga vyjadřovala i Filmová rada. Po jejich schválení přišla řada na posouzení ze strany ředitele Československého státního filmu (tedy instituce nadřazené všem filmovým podnikům), a opět také ze strany ministra informací a osvěty. Po těchto krocích následovalo pořízení zkušebních záběrů, které byly promítány zástupcům Ústřední dramaturgie, Filmové rady i Kulturní rady ÚV KSČ. Ani poté pro tvůrce úspěšných projekcí nebyl proces u konce, jak upozorňuje Petr Hasan:

„Kulturní rada na své 36. schůzi dne 21. listopadu 1949 schválila, že ještě po posudku Filmové rady bude nový film předveden subkomisí pro věci filmu vzniklé při Kulturní radě. Ta měla také určit tituly, které před veřejným promítáním musí být předvedeny samotnému ministru informací a osvěty.“⁵

Už tak komplikovaný a zdlouhavý proces narušily další okolnosti. Kvůli vnitřním sporům byla činnost Filmové rady na deset měsíců dočasně přerušena a k jejímu obnovení došlo až v květnu 1950 po odvolání jejího předsedy Bohdana Rosy a nástupu Jiřího Hendrycha na jeho místo. Další problémy nastaly v roce následujícím, kdy se projevila nedokonalost schvalovacího procesu na počtu dokončených celovečerních hraných filmů. Původní pětiletý plán hovořil o 52 filmech ročně, ale rok 1951 jich přinesl jen 8. Tak nastala další reorganizace orgánu, kdy pozici předsedy dočasně zaujal sám ministr informací a osvěty Václav Kopecký, aby funkci posléze předal generálnímu řediteli Československého státního filmu Oldřichu Macháčkovi. Zároveň bylo zrušeno rozdělení orgánu na plénium a předsednictvo a prvně jmenované získalo plné kompetence. Na podzim roku 1953 nastala třetí velká změna. Vznik Ministerstva školství a osvěty doprovázela snaha o zřízení náhradního orgánu s názvem Umělecká rada. Její ustavení se však protáhlo, a tak byla formálně zrušená Filmová rada znovu obnovena, ale tentokrát jakožto prozatímní filmová sekce při zmíněném ministerstvu. Její kompetence se přitom zvětšily, když nově měla vybírat snímky do domácí distribuce. Ve Filmové radě zasedali jak osobnosti spojené s filmem – režiséři Otakar Vávra a Martin Frič, herec Vladimír Šmeral, vedoucí scenáristického odboru Jiří Síla nebo třeba vedoucí výroby ČSF Vladimír Václavík – tak v rámci snah více propojit kinematografii s literaturou, a tím ji umělecky „povyšit“, i spisovatelé. Těmi byli třeba Jiří Mařánek, Marie Pujmanová, Jiří Marek, Jan Drda a J. V. Pleva. Po roce 1953, kdy se tato rada přesunula pod křídla Ministerstva školství a osvěty, se stal jejím předsedou Oldřich Macháček, který v roce 1954 předsednické kompetence předal Marii Pujmanové. V obnovené

5 Petr HASAN, *Filmová rada (1948) 1949–1955*, Iluminace 28, 2016, s. 167.

radě dále zasedali např. Otakar Vávra, Jiří Trnka či Vladimír Neff. Porad se mnohdy účastnili i nečlenští odborníci, jako např. Jiří Mařánek, Vítězslav Nezval, Theodor Pištěk nebo Bohumil Brejcha. Jelikož byli členové rady jmenováni spíš na základě politických kritérií, měla rada tendenci posuzovat zejména ideologické hledisko látek a plánů. To vedlo ke zbrzdění přirozeného uměleckého vývoje československého filmu. Po čase Filmovou radu definitivně nahradila Umělecká rada.⁶

Orgán Umělecké rady fungoval od 8. 2. 1955 v rámci ČSF a až roku 1957 se jeho působnost přesunula na Filmové studio Barrandov.⁷ Ústředí této organizace se nacházelo v Praze v Jindřišské ulici. Průběh posuzování, dle vzpomínek dramaturga Václava Nývlt, vypadal přibližně tak, že se posuzovalo vícero scénářů najednou, vždy v předem určených dnech v týdnu. Tyto scénáře se s asi čtrnáctidenním předstihem rozeslaly všem členům rady, aby se s nimi včas seznámili. Před radu předstupovali většinou dramaturg/dramaturgové, scenárista/scenáristé, režisér a vedoucí nově zřízené tvůrčí skupiny⁸ (dále jen TS), která navázala se scenáristou spolupráci (to znamená, že mu zaplatila veškerou literární přípravu od synopse přes literární povídku až po scénář). Tvůrci si v Jindřišské ulici vyslechli (často předpřipravené a čtené) připomínky přítomných členů rady (málokdy se kvůli pracovnímu vytížení dostavili ke slovu všichni) a následný verdikt, zda se scénář do výroby schvaluje nebo ne, či zda se vrací k předělání, což byla velice častá varianta – takto navrácený scénář se pak znovu posuzoval pouze korespondenčně. Tvůrci podruhé před radu nepředstupovali. Odmítnutý scénář představoval pro TS finanční ztrátu i ztrátu pracovní a umělecké příležitosti. Z toho důvodu se po zpřísnění cenzury v souvislosti s nechvalně známou konferencí v Banské Bystrici,⁹ konanou v roce 1959, posílaly ještě rozpracované scénáře, aby si autoři otestovali svoji látku předem. Také zodpovědnost za případné ideologické nedostatky filmů tvůrci přesouvali na radu. Celý proces posuzování čekal scenáristy a režiséry asi jednou ročně, dramaturgy a vedoucí TS klidně i jednou za měsíc.¹⁰

6 Zpracováno podle: Petr HASAN, *Filmová rada (1948) 1949–1955*, Iluminace 28, 2016, s. 166–169.

7 Jiří HAVELKA, *Čs. filmové hospodářství 1951–1955*, Praha: Československý filmový ústav 1972, s. 85.

8 Dramaturgicko-výrobní orgány, kterých ve Filmovém studiu Barrandov působilo několik, navazujících mimo jiné na výrobní skupiny, v této formě ale zřízené stejně jako Umělecká rada k 8. 2. 1955.

9 Tento historický okamžik československé kinematografie by šel shrnout jako stížnost vládnoucí garnitury na v rámci možností zestátněných aparátů přirozený vývoj filmového průmyslu, přednesenou na konferenci v rámci zmíněného filmového festivalu. Důsledkem toho byla násilná reorganizace filmových institucí vč. Ústřední dramaturgie a Filmového studia Barrandov, ale i individuální postihy pro nepohodlné filmaře. Kromě distribučních omezení několika filmů padly i většinou dočasné zákazy pro režiséry týkající se tvorby celovečerních hraných filmů. Přímé postihy měly za následek ty nepřímé v podobě autocenzury mnoha dalších filmových tvůrců.

10 Václav Nývlt v rozhovoru s Evou Struskovou, 3. 7. 1998, NFA, Sbírka zvukových záznamů.

Ideově umělecká rada byla ustanovena 22. 4. 1959 namísto Umělecké rady. Její úlohou bylo plošné posuzování scénářů všech TS z hlediska ideového i uměleckého, a následné posílání schválených látek do výroby. Původními členy této rady byli filmový teoretik a pedagog A. M. Brousil (Antonín Martin, někdy též Antonín Matěj Brousil), spisovatelé Jan Drda, Miloslav Stehlík a Jan Otčenášek, filmoví režiséři Otakar Vávra, Jiří Sequens a Vojtěch Jasný, filmový dramaturg Miloš Brož, filmový funkcionář Jiří Purš, politický funkcionář J. Cílek,¹¹ básník a vedoucí kulturní rubriky Rudého práva Miloš Vacík, předseda základní organizace KSČ na Barrandově Josef Frydrych a za ROH Jiří Mareš. Personální změny nastaly v dubnu 1959,¹² kdy v radě už nadále nepůsobili Drda a Brož, a naopak do ní přibyli prorektor Univerzity Karlovy Jaroslav Kladiiva a pracovník ústřední správy Československého filmu Otakar Váňa.¹³ V důsledku reorganizace v roce 1960 k těmto členům přibyli vedoucí dramaturgové všech tehdejších TS. Změna spočívala také v tom, že byl dramaturg F. B. Kunc jmenován předsedou této organizace.¹⁴

Roku 1962 byla centrální Ideově umělecká rada zrušena a nahrazena jednak Ústřední filmovou radou při Ústředním ředitelství Československého filmu (které vzniklo 2. února téhož roku), jednak ideově uměleckými radami – jedna pro každou TS. Ministerský aparát si tímto krokem sliboval důslednější kontrolu každého filmového díla, ale reálně tím spíš posílil autonomii TS, a tím pádem i decentralizaci, která vedla paradoxně k větším liberalizačním tendencím, než jaké panovaly na úplném začátku tohoto desetiletí. Tyto ideově umělecké rady byly zřízeny k 1. 3. 1962 a jejich šesti až jedenáctihlavé členské zastoupení si volily zpravidla přímo samy TS, resp. jejich vedení. Role těchto rad, jejichž činnost byla z politických důvodů ukončena k 1. 1. 1970, by se dala zjednodušeně popsat jako hodnocení scénářů z ideového i uměleckého hlediska (ovšem výrobu filmu muselo posléze ještě potvrdit vedení Barrandova) a posuzování dokončených filmů. Jak upozorňuje Petr Szczepanik, jejich úloha přesahovala tyto povinnosti, neboť IUR fungovaly také jako intelektuální zázemí či kluby TS.¹⁵

„Díky vlastním radám mohly skupiny důsledněji rozvíjet diferencované dramaturgické koncepce a pěstovat osobní vztahy s širším spektrem potenciálních

11 Napříč dobovými prameny i sekundární literaturou se setkáváme s takto zkráceným křestním jménem, a proto není jasné, jak se Cílek přesně jmenoval. Není o něm mnoho známo, jen to, že do rady se dostal z pozice vedoucího IV. Oddělení sekretariátu MV KSČ.

12 Pro tento rok jsou známy některé detailní informace přibližující chod centrální Ideově umělecké rady. Konalo se 32 řádných pracovních porad, v rámci nichž se posoudilo 62 scénářů, z těch bylo 28 schváleno rovnou, 26 vráceno k přepracování a 8 zamítnuto (6 v první a 2 v druhé verzi scénáře). Rada také shlédla 7 pracovních kopií snímků. Všechny prošly. Více viz: An., *Přehled činnosti Ideové umělecké rady za rok 1959*, Filmové informace 11, 1960, s. 9.

13 An., *Přehled činnosti Ideové umělecké rady za rok 1959*, Filmové informace 11, 1960, s. 9.

14 Jiří HAVELKA, *Čs. filmové hospodářství 1956–1960*, Praha 1973, s. 106–107.

15 P. SZCZEPANIK, *Továrna Barrandov*, s. 98.

*spolupracovníků, a tím vytvořit příznivé podmínky pro rozvoj autorských stylů a nástup takzvané nové vlny.*¹⁶

Konkrétněji se k úloze IUR vyjadřuje i Zdeněk Poštulka ve svém učebním textu *Ekonomika a plánování filmové tvorby*.¹⁷ V dokumentu se lze například dozvědět, že předsedou IUR je vedoucí TS, ovšem který – zda šéfdramaturg či vedoucí výroby – není uvedeno, z logiky problematiky se ale nejspíš má jednat o vedoucího dramaturga. Dle autora publikace byly samostatné IUR při TS zřízeny „pro další zkvalitnění řízení a zvýšení plné odpovědnosti tvůrčích skupin za přípravu filmových předloh“.¹⁸ Dále Poštulka, předtím než popis fungování IUR zakončí konstatováním, že ředitel studia si může vynutit přezkum scénáře již odsouhlaseného do výroby, přičemž na konci on bude mít rozhodující slovo o osudu látky, detailněji popisuje, že IUR:

- „1. posuzuje předkládané scénáře po stránce ideové a umělecké a řídí se celkovou kulturně politickou koncepcí dramaturgického plánu tvůrčí skupiny, jaká je příslušné tvůrčí skupině určena v rámci celého dramaturgického plánu Studia,
2. v případě potřeby posuzuje výsledky denních prací a během natáčení se vyjadřuje k dosavadním výsledkům práce na filmu, vyslovuje k nim připomínky a navrhuje zlepšení,
3. hodnotí dokončené filmy z hlediska ideového a uměleckého,
4. vyjadřuje se k dramaturgickým plánům tvůrčí skupiny,
5. projednává případně další otázky a problémy týkající se filmové tvorby, které jí jsou vedoucím tvůrčí skupiny, případně z rozhodnutí vyšších orgánů, předloženy.“¹⁹

Personální složení IUR

Jména členů IUR jsou uváděna na různých dokumentech, jako jsou například zápisy ze zasedání těchto rad. Bohužel takových zdrojů je běžně k dohledání jen omezené množství, proto jsou informace o složení IUR většinou dílčí, obzvláště proto, že se v průběhu let měnilo. Všichni členové měli společné to, že účinkování v této radě nebylo jejich jedinou ani hlavní pracovní činností, ale spíš vedlejším přivýdělkem²⁰

16 P. SZCZEPANIK, *Továrna Barrandov*, s. 98.

17 Zdeněk POŠTULKA, *Ekonomika a plánování filmové tvorby: pro 4. ročník střední průmyslové školy filmové*, Praha 1965.

18 Z. POŠTULKA, *Ekonomika*, s. 25.

19 Z. POŠTULKA, *Ekonomika*, s. 25–26.

20 Např. dle dokumentu *Návrh na změnu složení Umělecké rady* (*Illuminace* 16, 2004, s. 188) ze dne 17. 3. 1959 vyplývá, že jak členové, tak tzv. odborní experti měli dostávat shodně 20 KčS za hodinu. Dokument se jednak týká centrální Ideové umělecké rady a jednak byl v době svého vydání předběžný a není jisté, zda vstoupil v platnost v celém jeho znění (částka se i pro členy centrální IUR mohl nakonec lišit), je ale nepravděpodobné, že by za obdobnou funkci v decentralizovaných radách nakonec nebyla nabízena žádná finanční odměna.

a dalším přínosem tuzemské kultuře. V těchto radách běžně zasedali režiséri, herci, scenáristé, kameramani, kritici, teoretici a spisovatelé. Z řad spisovatelů to byli např. Bohumil Hrabal, Ludvík Aškenazy, Josef Škvorecký či František Hrubín.²¹

Z posudku na scénář *Markety Lazarové* (první díl) pro TS Švabík–Procházka lze vyčíst,²² že v září 1963 v radě této skupiny zasedali filmový režisér a animátor Břetislav Pojar, herec Radovan Lukavský, filmový režisér Karel Kachyňa, kameraman Josef Vaniš, scenárista Ota Hofman, scenárista a dramaturg Vladimír Kalina a Ladislav Fikar.²³ Právě posledně jmenovaná důležitá kulturní osobnost posloužila v této studii jako jakýsi personální středobod, viz např. jeho osobní korespondence v dalších kapitolách. Z posuzování druhého dílu toho samého filmu z června 1964 se lze dozvědět, že k Pojarovi, Kachyňovi, Vanišovi, Fikarovi a Hofmanovi přibyla Ilona Pietropaolová, svého času pracovnice ústředního výboru Československého svazu mládeže, do rady oslovená pro její zájem o film pro děti a mládež.

Jak vyplývá i z pečlivějšího zápisu posudku pro TS Šebor–Bor k plánovanému filmu *Krysař*,²⁴ přítomnost (a dokonce ani aktivní dramaturgická činnost diskuzní formou) kulturních osobností při posudku ještě neznamená, že dotyční byli členy dané rady. Například Fikar nečlenství naznačuje už svým komentářem u posudku *Markety Lazarové*, že tvůrčí skupině tohoto filmu závidí scénář takové kvality, která se v látkách jeho skupiny nenachází (svou TS samozřejmě myslí tu, kterou spoluvědl, nikoli takovou, v jejíž IUR zasedal). Kdyby byl stálým členem IUR při TS Švabík–Procházka, nehovořil by o ní s odstupem jako o cizí, konkurenční skupině.²⁵ Zmíněný zápis posudku k filmu *Krysař* z května 1967 totiž všechny zúčastněné dělí na přítomné (včetně autorů scénáře a vedoucích TS), na omluvené a na ty, kteří byli pověřeni vypracováním písemných posudků (novináři Gustav Franci

21 P. SZCZEPANIK, *Továrna Barrandov*, s. 87.

22 Národní filmový archiv (NFA), fond František Vlácil, k. 18, inv. č. 269, zápis „Marketa Lazarová – zápisy z porad Ideově umělecké rady (projed. lit. scénáře), 3 ks, 8 s. – stroj. kopie, 1963–1964“, Praha, 9. 9. 1963 a 3. 6. 1964.

23 Fikar žil v letech 1920 až 1975 a věnoval se psaní poezie, jejímu překladu a nakladatelské činnosti. V roce 1959 byl kvůli vydání politicky problematickým Škvoreckého *Zbabělcům* odvolán z funkce šéfredaktora nakladatelství Československý spisovatel a začal působit v Československém státním filmu jako barrandovský dramaturg, z něhož byl opět z politických důvodů nucen odejít paradoxně na post šéfredaktora Československého spisovatele.

24 Národní filmový archiv (NFA), fond Zdenek Sirový, k. 3, inv. č. 98, zápis „Krysař – zápis a záznam porady členů Ideově uměl. rady 3 + 2 s. – stroj. kopie“, Praha, 24. 5. 1967.

25 Ovšem jak uvádí oficiální dopis z 4. června 1968 (Literární archiv Památníku národního písemnictví, osobní fond Ladislava Fikara, „Vážený soudruhu,“ (strojopis, 4. 6. 1968, Praha)), Fikar se stal vedoucím IUR TS Juráček–Kučera. Jmenováním do vedení jednoznačně poukazuje na (plánovanou) hierarchii v rámci IUR. V zápisech, ani jiných dokumentech, ovšem pojem vedoucí/vedení IUR nenajdeme. Dokonce ani v materiálech ke *Smuteční slavnosti* z téhož roku. Otázkou je, jestli vůbec nějakí vedoucí IUR byli potřeba, když v nich, resp. s nimi zasedali vedoucí TS. Zároveň by ale bez pozornosti nemělo zůstat ani to, že během posuzování scénářů k *Marketě Lazarové* Švabík ani Procházka příliš nevystupovali a celou debatu vedl Fikar (pozdější „vedoucí“ IUR tak trochu nástupnické TS Juráček–Kučera).

a Vladimír Vondra). Právě první dvě skupiny (vyjma zmíněných autorů a vedoucích TS) by měly tvořit ideově uměleckou radu. Budeme-li vycházet z tohoto, jejími členy nejspíš byli spisovatelka a scenáristka Věra Kalábová, „zapovězený“ režisér Ladislav Helge, novinář a pozdější ministr kultury Miroslav Galuška, filmový režisér Zbyněk Brynych, spisovatel Karel Ptáčník a režiséři nové vlny Ivan Passer a Miloš Forman.

Posudek pro *Smuteční slavnost* z října 1968 toto dělení uvádí ještě přehledněji.²⁶ Přítomné dělí na členy IUR, hosty, autory, režiséra, dramaturga, autory písemných posudků a omluvené. Mezi členy IUR zapisovatel(ka) řadí i vedoucí Šebora s Borem (kteří technicky členy rady nebyli) a Helgeho s Friedem (ten u posudku na *Krysaře* vystupoval jako autor, tudíž není vyloučeno, že byl i u zasedání k tomuto dílu v předešlém roce členem IUR²⁷). Pittermann a Franci jsou hosté. Pod autory byli uvedeni Eva Kantůrková a Zdenek Sirový, který se také ujal režie. Dramaturgyní je Věra Kalábová, což zase může znamenat, že ani v minulém případě zasedání IUR nebyla přítomna v roli členky IUR, ale jako dramaturgyně *Krysaře*. Písemné posudky obstarali spisovatel a dramaturg Jiří Fried, Karel Ptáčník, Gustav Franci a filmový kritik Jiří Pittermann. Omluvení, a tudíž jinak běžně přítomní v roli členů IUR, byli Zbyněk Brynych, Vojtěch Jasný, Karel Ptáčník, Miloš Forman, Ivan Passer a Jiří Struska.²⁸ Jistotu o členství v této IUR při TS Šebor–Bor někdy v roce 1967 či 1968 máme jen u Helgeho, Frieda, Brynych, Jasného, Ptáčníka, Formana, Passera a Strusky.

Nejkomplexněji jsou ale zmapováni členové IUR napříč všemi TS pro rok 1965.²⁹ Takto ucelený obraz dovoluje udělat analýzu složení všech IUR roku 1965 dle profesního zaměření. Z takového srovnání nám vyjde, že IUR tvořilo 13 primárně filmařů (7 režisérů, 2 dramaturgové, 2 scenáristi, 1 kameraman a 1 bývalý vedoucí výrobní skupiny), 17 literárních osobností (spisovatelů a/nebo překladatelů či nakladatelů), 4 lidé spojení v té době hlavně s divadlem a 5 teoretiků/kritiků/historiků filmu, ale i mnohdy kultury celkově.

Na první pohled je takové velké zastoupení spisovatelů na úkor filmařů ku podivu, ale vzhledem k procesu posuzování, který zahrnoval hlavně čtení scénářů (případně dalších souvisejících formátů) a psaní vlastních posudků, spíš než sledování

26 Národní filmový archiv (NFA), fond Zdenek Sirový, k. 3, inv. č. 101, zápis „Smuteční slavnost – zápis z diskuse a záznam porady členů Ideově umělecké rady, 5 s. – stroj., 2 s. – stroj. kopie“, Praha, 1. 11. 1968.

27 Národní filmový archiv (NFA), fond Zdenek Sirový, k. 3, inv. č. 98, zápis „Krysař – zápis a záznam porady členů Ideově uměl. rady 3 + 2 s. – stroj. kopie“, Praha, 24. 5. 1967.

28 V dokumentu jsou všichni uvedeni jen příjmením. Autorem tohoto textu do závorky doplněná křestní jména mají tuto informaci podtrhnout a zároveň upozornit na případné špatné určení osoby, ke kterému ale pravděpodobně nedošlo vzhledem k relativní jedinečnosti příjmení v poměrně malé „sociální skupině“ tehdejší filmové dramaturgie.

29 Převzato z: Petr SZCZEPANIK, *Továrna Barrandov – Svět filmařů a politická moc 1945–1970*, Praha 2016, s. 288.

zkušebních záběrů, to už tak zvláště nepůsobí. Ještě méně to vyvolá údiv, když si uvědomíme, že ideální člen rady měl být osobností s širokým kulturním rozhledem, která by byla vůči posuzovaným nezaujatá (což samozřejmě mnohdy neplatilo). Filmaře by na takovém místě teoreticky mohl ovlivnit konkurenční boj, nebo naopak přátelské vztahy s dalšími kolegy od filmu. Potenciální členy rady oslovovali hlavně vedoucí dramaturgové TS, případně je navrhovali jiní členové IUR, a tak se dělo, že v jedné radě seděla již dávno zasítovaná skupina známých. Důkazem toho je TS Šmída–Fikar, jejíž IUR byla roku 1965 tvořená rovnou šesti literáty (z osmi členů rady celkem) a žádným filmařem, což bylo ojedinělé.

Tvůrčí skupina (produkční šéf – vedoucí dramaturg)	Členové ideově umělecké rady TS	
Bohumil Šmída – Ladislav Fikar	1. František Hrubín 2. Jan Otčenášek 3. František Vrba 4. Luboš Pistorius	5. Jan Řezáč 6. Jaroslav Putík 7. Radoslav Selucký 8. Jan Hořejší
Karel Feix – Miloš Broz	1. Elmar Klos 2. Adolf Hoffmeister 3. Miloš V. Kratochvíl 4. Otomar Krejča	5. František Pavlíček 6. Leoš Suchařípa 7. Josef Macek
Erich Švábík – Jan Procházka	1. Radovan Lukavský 2. Ludvík Aškenazy 3. Ota Hofman 4. František Vlášil	5. Ilona Pietropaolová 6. Josef Vaniš 7. Jana Štroblová 8. Jan Skácel
Jiří Šebor – Vladimír Bor	1. Jiří Štruska 2. Miloš Forman 3. Karel Ptáčník 4. Jiří Fried	5. Jiří Šotola 6. Ladislav Helge 7. Zbyněk Brynych 8. Miroslav Galuška
Ladislav Novotný – Bedřich Kubala	1. Jaroslav Balík 2. Oldřich Daněk 3. Miloš Vacík 4. Jiří Pittermann	5. František Goldscheider 6. Zdeněk Podskalský 7. Miroslav Stehlík

Tab. 1. Seznam členů ideově uměleckých rad tvůrčích skupin, 1965. Převzato z: Petr SZCZEPANIK, *Továrna Barrandov. Svět filmařů a politická moc, 1945–1970*, Praha 2016, s. 288.

V prvním čísle filmovědného časopisu *Illuminace* pro rok 1997 vyšly v podobě příloh přetištěné dokumenty z archivu ÚV KSČ.³⁰ Ze seznamu pracovníků uvolněných v důsledku počátku normalizace se lze dočíst i složení ideově uměleckých rad zrušených k 15. 1. 1970. Mezi těchto čtyřicet jmen patří Elmar Klos, Adolf Hoffmeister, Jiří Marek, Helena Šimáčková, František Pavlíček, František Dvořák, Josef Macek, Martin Růžek, Rudolf Kalčík, Milan Uhde, Ota Ornest, Ladislav

30 Lubomír Štrougal – Jan Fojtík, *Dokumenty z archivu ÚV KSČ*, *Illuminace* 9, 1997, s. 176–201.

Fikar, František Vrba, Jan Řezáč, Ester Krumbachová, Bohumil Hrabal, Zdeněk Mahler, František Hrubín, Rudolf Hrušínský, Karel Kachyňa, František Vlácil, Josef Vaniš, Václav Lohnický, Jaroslav Boček, Jan Skopeček, Miroslav Horníček, Zbyněk Brynych, Miloš Forman, Gustav Franc, Jiří Struska, Josef Škvorecký, Ludvík Aškenazy, Ilona Pietropaolová, Jana Štroblová, Radovan Lukavský, Břetislav Pojar, Jan Kačer, Oldřich Daněk, Miloš Vacík a Jiří Pittermann. Bohužel dokument nedává rozřazení těchto lidí ke konkrétním tvůrčím skupinám, ale je třeba si v řádně přepsaném seznamu všimnout nápadné blízkosti jmen Brynych, Forman, Struska a Franc, které figurují i u zápisu posudku pro TS Šebor–Bor, a jmen Kachyňa, Vlácil a Vaniš, kteří naopak figurují u zápisů k *Marketě Lazarové* pro TS Švabík–Procházka, ovšem Vlácil v roli posuzovaného režiséra. Na první pohled se může zdát, že ten, kdo seznam vypracoval, vycházel ze seznamů jednotlivých IUR každé TS, tudíž jsou všichni členové jedné IUR u sebe. Za prvé ale nejsou známy jejich přesné počty, takže ani nejde odhadnout, u kterého jména je hranice pro další skupinu. Za druhé nemůžeme ignorovat, že např. Fikar nebo Pavlíček (který byl však v roli scenáristy obhajující svou látku) nefigurují blízko k dalším členům IUR TS Švabík–Procházka, jako např. ke Kachyňovi a spol. Teoreticky to ale může být tím, že se za těch pět let složení IUR změnilo, a např. Fikar už v roce 1970 u TS Švabík–Procházka nepůsobil.

Z takto spojeného seznamu sice nelze s jistotou vyčíst zastoupení v jednotlivých IUR, ale lze opět rozkrýt, jaký byl poměr profesí v roce 1970. Jednalo se o 13 spisovatelů (z toho velké zastoupení básníků, o něco menší spisovatelů–překladatelů), 12 filmařů (hlavně režisérů, kameramanů a dramaturgů), 7 herců a 4 další osoby spojené s prací v divadle, 2 novináře a 1 historika a funkcionáře KSČ, v roce 1969 rezignujícího na své politické funkce, dr. Josefa Macka. U mnohých ale platí, že svou rolí by přesahovali do více kategorií, proto byla vybírána jejich hlavní pracovní náplň ve zkoumaném období.

Neoficiální způsob výběru a poloformální oslovování za účelem náboru do IUR dokládá dopis Adolfa Branalda Ladislavu Fikarovi z roku 1962, ve kterém mu kromě osobních záležitostí píše, že „*do té rady nepůjde*“.³¹ Vzhledem k Fikarovu (politicky vynucenému) zaměstnání v té době se dá předpokládat, že to byla právě ona ideově umělecká rada, o které je řeč, a nikoliv např. nějaká literární, která by připadala v potaz před Fikarovým odchodem z nakladatelství Československý spisovatel (anebo po jeho návratu v polovině roku 1968).

Kromě výše zmíněného může být přínosné zamyslet se nad tím, která jména se v radách opakují. Kdo byli ti, kteří měli zkušenosti buď z Umělecké rady, anebo centrální Ideově umělecké rady a podobný post zastávali i po změnách v roce 1962 (potažmo i ze souběžně zřízené Ústřední filmové radě při Ústředním ředitelství ČSF)? Jsou to Jasný, Vrba, Galuška, Vacík, Otčenášek, Kratochvíl, Fikar, Pavlíček,

31 Literární archiv Památníku národního písemnictví, osobní fond Ladislava Fikara, dopis „Milý Ládo,“ (rukopis, 21. 5. 1962).

Daněk, Klos, Hoffmeister a Aškenazy.³² Překvapivě to není až tak vysoké zastoupení. Vzhledem k potřebě zapojit do rad relativně velký počet kulturních osobností (jen v roce 1965, kdy počet členů IUR navíc v žádné skupině ani nedosahoval maxima 11 členů, jich bylo potřeba 38) by dával smysl i mnohem větší počet takto „recyklovaných“ lidí.

Do hlubin zasedání IUR

K pochopení fungování a významu IUR a jejich práce poslouží rozbor čtyř zápisů ze zasedání dvou IUR. Prvním případem zápisu je posuzování prvního dílu scénáře k filmu *Marketa Lazarová*, jehož autory byli František Pavlíček a František Vlácil a ke kterému se konala schůze IUR TS Švabík–Procházka dne 9. 9. 1963.³³ Druhým pak posuzování navazujícího druhého dílu scénáře týchž autorů v té samé IUR dne 3. 6. 1964. Další dva zápisy souvisí s osobou režiséra Zdenka Sirového a IUR při TS Šebor–Bor, neboť se jedná o zasedání ke scénáři nerealizovaného *Krysaře* (který se Sirovým napsal Jiří Fried) ze dne 24. 5. 1967³⁴ a ke *Smuteční slavnosti* (spoluautorkou literárního scénáře byla autorka stejnojmenné knižní předlohy Eva Kantůrková) ze dne 1. 11. 1968.³⁵

Po seznámení se se všemi čtyřmi zápisy (jejichž pravidelná struktura se skládá ze základních informací, jako o jaký projekt a TS se jedná, datum a seznam členů, následně ze zápisu diskuze, a nakonec také shrnutí – v souvětech vyjádřená témata a body diskuze, na kterých se obě strany dohodly) nás může překvapit, že zásahy orgánu IUR nebyly vůbec velké a ani obzvlášť vynucovány. Spíš se ve formě připomínek nechaly tyto námitky a podněty autorům ke zvážení – vypovídající je v tomto smyslu zakončení diskuze nad druhým dílem *Markety Lazarové*, kdy Fikar pronese „... autoři, ať si rozhodnou sami!“³⁶ S touto vstřícností souvisí i bezproblémové schválení všech čtyř látek, a to včetně budoucí „trezorové“ *Smuteční slavnosti*

32 Dále pak osoby obsazované do obdobných rad, nejspíš ale vyjma přímo zkoumaných Ideově uměleckých rad při TS – Milan Stehlík (centrální IUR a UR), Vávra (ten ale v centrální IUR, UR a Ústřední filmové radě), Brousil (centrální IUR a ÚFR), Kunc (centrální IUR a ÚFR) a Sequens (centrální IUR a UR).

33 Národní filmový archiv (NFA), fond František Vlácil, k. 18, inv. č. 269, zápis „Marketa Lazarová – zápisy z porad Ideově umělecké rady (projed. lit. scénáře), 3 ks, 8 s. – stroj. kopie, 1963–1964“, Praha, 9. 9. 1963 a 3. 6. 1964.

34 Národní filmový archiv (NFA), fond Zdenek Sirový, k. 3, inv. č. 98, zápis „Krysař – zápis a záznam porady členů Ideově uměl. rady 3 + 2 s. – stroj. kopie“, Praha, 24. 5. 1967.

35 Národní filmový archiv (NFA), fond Zdenek Sirový, k. 3, inv. č. 101, zápis „Smuteční slavnost – zápis z diskuze a záznam porady členů Ideově umělecké rady, 5 s. – stroj., 2 s. – stroj. kopie“, Praha, 1. 11. 1968.

36 Národní filmový archiv (NFA), fond František Vlácil, k. 18, inv. č. 269, zápis „Marketa Lazarová – zápisy z porad Ideově umělecké rady (projed. lit. scénáře), 3 ks, 8 s. – stroj. kopie, 1963–1964“, Praha, 9. 9. 1963 a 3. 6. 1964.

(film totiž z ideologických důvodů nebyl jinou komisí, nejspíš nějakým odborem při Ústřední půjčovně filmů, schválen do distribuce). O IUR proto nelze hovořit jako o cenzurním orgánu v pravém slova smyslu.³⁷ Jednalo se o poradní orgán v přímém významu tohoto slovního spojení.

Z diskuzí v zápisech vyplývá, že byl každý z diskutujících (a zřejmě i každý z přítomných) se scénářem seznámený (byť s knižní předlohou seznámený být nemusel, což vyplývá při posuzování *Smuteční slavnosti*³⁸). To bylo logickou podmínkou toho, aby se diskuze (která bývala poměrně krátká a často se jí neúčastnili všichni přítomní, nebo se jako například Švabík či Pietropaolová základně vyjádřili pouze k tomu, jestli se jim scénář líbí) mohla z obecného hodnocení scénáře jako celku (omezující se na hodnocení „líbilo se mi to“/„(ne)umím si to představit vyjádřeně filmově“) posunout k nechronologickému komentování detailů – částí díla či třeba figur nebo prvků, které se posuzujícím obzvlášť líbí, nebo naopak jim přijdou něčím nadbytečné. Jak ovšem naznačuje shrnutí debaty o *Smuteční slavnosti*, ti pověření radou během zasedání četli své předem vypracované posudky, jejichž zápis nebyl součástí záznamu, a proto záznamy debat nemusejí být úplné.

Jaká vlastně byla vedle pochvalných slov doporučení? Například u prakticky neproblematického druhého dílu scénáře *Markety Lazarové* se Fikarovi nelíbilo množství prostoru, který je dán postavě Bernarda. Vaniš zašel ještě dál, když při předešlém setkání nad prvním dílem scénáře pronesl, že postavy Jednoručky a krále jsou mimo styl.³⁹ Obdobně se Passer s Helgem při posuzování *Krysaře* shodli, že by se postava Magistra/dábla (v jiném posudku zvaná i jako Faustus z Norimberka) měla upravit, ne-li úplně odstranit, neboť do díla vnáší nechtěnou pohádkovost.⁴⁰ Později bylo autorům mírně vyčítáno, že také postavy Krysaře a Agnes nemají motivaci k některým svým skutkům vzhledem ke svému charakteru

37 Jak Lukáš Skupa ve své disertační práci *Přísně utajená komunikace. Česká kinematografie a cenzura, případ Filmového studia Barrandov v letech 1962–1970*, ze které později vzešla monografie *Vadí – nevadí*, (nejen) na straně 122 poznamenává, že v otázkách cenzury barrandovských děl záleží na období jejich vývoje. Mezi lety 1962–1964 fungovala tak mírná cenzura, že ji Skupa nazval dobou „testování“ hranic „vkusu“ cenzorů. Po roce 1965 však nastala přísnější cenzurní fáze, která se projevila už tím, jak byly upravené výrobně-dramaturgické plány. Tento systém tedy z pohledu státní ideologie nežádoucí látky vyřadil už ve fázi nejprvotnějšího vývoje, a tudíž ani tehdy nedocházelo k vyložení masivním zásahům do rozpracovaných látek (ve kterých byl z logiky věci uložen finanční kapitál). Nečinnost IUR ve vztahu k posuzování (ne)vhodnosti scénářů jasně dokládá tento trend víceméně platný všeobecně pro cenzuru 60. let. Lukáš SKUPA, *Přísně utajená komunikace. Česká kinematografie a cenzura, případ Filmového studia Barrandov v letech 1962–1970*, 31. 3. 2014, s. 122. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/pughp/> [náhled 14-10-2025].

38 Národní filmový archiv (NFA), fond Zdenek Sirový, k. 3, inv. č. 101, zápis „Smuteční slavnost – zápis z diskuse a záznam porady členů Ideově umělecké rady, 5 s. – stroj., 2 s. – stroj. kopie“, Praha, 1. 11. 1968.

39 Národní filmový archiv (NFA), fond František Vlácil, k. 18, inv. č. 269, zápis „Marketa Lazarová – zápisy z porad Ideově umělecké rady (projed. lit. scénáře), 3 ks, 8 s. – stroj. kopie, 1963–1964“, Praha, 9. 9. 1963 a 3. 6. 1964.

40 Passer navrhuje tuto postavu iniciující zlo nahradit jakýmsi Krysařovým alter-egem.

(Krysař se předvádí, Agnes prožije noc s Kristiánem, Krysař se nesmyslně vrátí do Hammeln).⁴¹ Postav se ještě týkalo doporučené revidování postav Tonky, Devery a Matyldy ve *Smuteční slavnosti*, protože se mimo jiné zdálo, že je narušena realističnost díla jejich pořad intenzivní ukřivděností, která se v původním scénáři táhla více než desetiletí.⁴² Jinak se IUR k postavám příliš nevyjadřovaly.

Nejčastěji se komentovalo celkové vyznění scén nebo i větších celků. Např. u *Krysaře* se Sirový ostatních zeptal, zda s nástupem milostného motivu neztratil celý příběh na tempu. Nebo když si Vlácil sebekriticky nebyl jistý, zda „královská kapitola“ vůbec patří do celku *Markety Lazarové* (také že tato kapitola nakonec natočena nebyla) a jestli by poslední kapitola se Strabou nevyzněla lépe, kdyby byla vyprávěná jiným způsobem. Vyprávění o Strabovi se pravděpodobně přesunulo do jiné části filmu, neboť nevypadá, že by noční scéna s odpočinkem u ohně měla být závěrem prvního dílu filmu. Oba případy vzhledem k tomu, že je přednesl sám Vlácil, vypovídají o tom, že sám autor měl u případných změn větší slovo nežli rada, neboť se například postavy Jednoručky či Bernarda příliš nezměnily, a ani jiné poznámky z diskuze se nebraly tolik v potaz jako právě tyto ze strany posuzovaného režiséra a nečlena IUR.⁴³

Také se během diskuzí řešily různé opakované motivy, např. když se u prvního dílu *Markety Lazarové* Pojar, ale hlavně Lukavský zamýšleli nad nezbytností a rolí různých vizí, snů a vzpomínek a s tím souvisejícím vrstvením „obrazů“. Souhrnně by se dalo říct, že se více než obsah řešila forma a styl děl, které právě mohly být oslabovány konkrétním obsahem – ten už se ale na počátku diskuze považoval za víceméně uzavřený a neměnný. Pochopitelně se scénáře, hlavně na začátku posuzování, také srovnávaly s předlohami, se shodným závěrem, že posun od originálu je velký, ale prospěšný pro svébytnost filmového díla a pro jeho atmosféru a styl.⁴⁴

Se stylem a realistickým vyzněním také souvisejí krysy v *Krysaři*. Po celou dobu debaty bylo vícero členy zdůrazňováno, že na uvěřitelnosti krysy celý film stojí a padá.⁴⁵ V tu chvíli se začala poměrně nezvykle řešit technická otázka vyhotovení těchto scén (posuzovaly se literární scénáře a nikoliv technické, proto se v ostatních případech otázky realizace odbyly prostým prohlášením, že režiséři si s nástrahami

41 Národní filmový archiv (NFA), fond Zdenek Sirový, k. 3, inv. č. 98, zápis „Krysař – zápis a záznam porady členů Ideově uměl. rady 3 + 2 s. – stroj. kopie“, Praha, 24. 5. 1967.

42 Národní filmový archiv (NFA), fond Zdenek Sirový, k. 3, inv. č. 101, zápis „Smuteční slavnost – zápis z diskuze a záznam porady členů Ideově umělecké rady, 5 s. – stroj., 2 s. – stroj. kopie“, Praha, 1. 11. 1968.

43 Národní filmový archiv (NFA), fond František Vlácil, k. 18, inv. č. 269, zápis „Marketa Lazarová – zápisy z porad Ideově umělecké rady (projed. lit. scénáře), 3 ks, 8 s. – stroj. kopie, 1963–1964“, Praha, 9. 9. 1963 a 3. 6. 1964.

44 Národní filmový archiv (NFA), fond František Vlácil, k. 18, inv. č. 269, zápis „Marketa Lazarová – zápisy z porad Ideově umělecké rady (projed. lit. scénáře), 3 ks, 8 s. – stroj. kopie, 1963–1964“, Praha, 9. 9. 1963 a 3. 6. 1964.

45 Příhodně toto zasedání rady shrnuje Fried svým komentářem na konci debaty o *Krysaři*: „Napíšu scény s ďáblem ještě jednou. Jinak jsou problémy reálné povahy.“

nefilmových nebo jinak složitých scén jistě poradí). Sirovému byly doporučeny povětšinou triky s prolínačkami i loutkami a v nemnoha případech i práce s živými zvířaty. Doporučeno bylo také vyhotovení zkušebních záběrů s krysami a scénou s propastí. Není ovšem zcela jasné, zda to patřilo k běžným kompetencím rad, nebo zda to souviselo s faktem, že s návrhem přišli Šebor s Borem, kteří jakožto vedoucí tvůrčí skupiny disponovali většími pravomocemi. Zasedání IUR ovšem minimálně podnítilo toto rozhodnutí.⁴⁶

Dle shrnutí zápisu nemělo pořízení zkušebních záběrů pouze zodpovědět otázky týkající se technické stránky realizace, ale i výběru hereckého obsazení. Tomu se ještě ve větší míře tato rada věnovala u *Smuteční slavnosti*, kde přímo padaly návrhy jmen (byť hlavně jako příklady), aby bylo jasno, jak moc známé a začínající herce plánuje Sirový obsadit, když se radil, v jakém poměru má být zastoupení neherců/méně známých herců a proslavených tváří.⁴⁷ Právě herecké obsazení považují členové rady u tohoto projektu za klíčové, neboť je to po dlouhé době příležitost dvou velkých hlavních ženských rolí s pečlivě vybudovanými charaktery pro dvojici hereček. S nadsázkou se dá tvrdit, že IUR zastávala feministickou pozici vzhledem k radosti z kroku směrem k „zrovnoprávnění“ herců a hereček.

Ryze ideologické čtení však všem čtyřem sezením chybělo. Přestože se jednalo o ideově (!) umělecké rady, posuzování umělecké stránky scénáře bylo výrazně upřednostněno.⁴⁸ Jediný moment, kdy některá z rad řešila politické smýšlení, je ten, když se její členové a další kolegové bavili o tom, jak uvažují postavy ze *Smuteční slavnosti*.⁴⁹ Ideologie je zajímavá tedy jen tehdy, když měla být přímo manifestovaná v obsahu díla. Zrovna absence debaty o ideologickém vyznění díla je obzvlášť u *Smuteční slavnosti* pozoruhodná. Kniha i z ní vycházející scénář jsou totiž společenskokritickými díly a řeší morálku ve vztahu k (proměně) režimu a chápání pohodlnosti osob vůči společnosti. Zasedání rady navíc probíhalo více než dva měsíce po invazi vojsk Varšavské smlouvy. Nic z toho se do diskuze nepromítlo, jako by se kulturní osobnosti zdráhaly komentovat ideologické působení scénáře a tuto perspektivu nechávaly na jiných.⁵⁰ Důležité pro IUR bylo scénář umělecky vypilovat,

46 Národní filmový archiv (NFA), fond Zdenek Sirový, k. 3, inv. č. 98, zápis „Krysař – zápis a záznam porady členů Ideově uměl. rady 3 + 2 s. – stroj. kopie“, Praha, 24. 5. 1967.

47 Národní filmový archiv (NFA), fond Zdenek Sirový, k. 3, inv. č. 101, zápis „Smuteční slavnost – zápis z diskuse a záznam porady členů Ideově umělecké rady, 5 s. – stroj., 2 s. – stroj. kopie“, Praha, 1. 11. 1968.

48 Jen u *Krysaře* zaznělo, že scénář podařeně zbavil příběh „novoromantických poplatností“, avšak i to by mělo být vnímáno spíše jako hodnocení prostřednictvím uměleckého stylotvorného hlediska než jako politická záležitost.

49 Byť to na první pohled nemusí být zřejmé, určitou roli u komentářů k tomuto snímku mohlo hrát i načasování zasedání rady. Členové rady se totiž mohli vzdát politických závěrů vzhledem k nedávné Invazi vojsk Varšavské smlouvy, a tudíž možných postihů s tím spojených. Vznikal zápis rady, což znamená přímý písemný důkaz o případných nevhodných postojích členů rady.

50 Národní filmový archiv (NFA), fond Zdenek Sirový, k. 3, inv. č. 101, zápis „Smuteční slavnost – zápis z diskuse a záznam porady členů Ideově umělecké rady, 5 s. – stroj., 2 s. – stroj. kopie“,

ne ho doladřovat politicky. Ideově umělecké rady očividně chtěly sloužit umění, a ne státní ideologii.

Při porovnání reálných zjištění z analýz zkoumaného vzorku čtyř zápisů schůzí IUR s „oficiálním“ teoretickým vymezením jejich úloh Zdeňkem Poštulkou z roku 1965 vychází záměr a skutečnost jako dvě velmi odlišné praxe. V rozboru zápisů z porad, byť značně omezeném, nenajdeme ani náznak toho, že by se brala v potaz možnost napadení odsouhlaseného stanoviska rady ředitelem Filmového studia Barrandov. Kromě ideové stránky věci nebyl na všech čtyřech poradách zohledněn ani celkový dramaturgický plán dané tvůrčí skupiny. Nejspíš se vhodnost námětu ve vztahu k strategiím TS probírala se zodpovědnými dramaturgy ještě předtím, než vůbec k posuzování ze strany IUR došlo. Zda se IUR vyjadřovaly k dramaturgickým plánům tvůrčích skupin mimo tato zasedání není z dostupných archivních pramenů zřejmé. Ze zkoumaných zápisů také nevyplývá, že by členové IUR měli ambici přezkoumávat denní práce a více se v procesu produkce angažovat mimo čas vymezený zasedáním rady a přípravou na ni (být vedoucí TS jsou samozřejmě v tomto logickou výjimkou). Od praxe hodnocení dokončených filmů se zřejmě také upustilo, protože existují zápisy vztahující se k fázi literárního vývoje látky, ale žádné, které by komentovaly další život díla, nejsou. Tento výčet pravděpodobně neplněných úkolů svědčí o proměně chápání tohoto orgánu, tudíž i o částečných změnách jeho role, ale i o dobrovolné orientaci jejich členů převážně na uměleckou stránku věci, a to zřejmě navzdory oficiálně definovaným úkolům.

Závěr

Zápisy ze schůzí obsahují i další zajímavé, byť poměrně nenápadné informace. Úvahy o lidské logice téměř až filozofické povahy v záznamu o debatě ke *Krysařovi* či komentář Oty Hofmana,⁵¹ ve kterém *Marketu Lazarovou* přirovnává ke stavbě katedrály tak barvitým jazykem, až to celé působí jako poezie, jenom potvrzují roli IUR jakožto intelektuálních zázemí. Není proto divu, že takové prostředí a s ním související pečlivá dramaturgická práce vedla u talentovaných tvůrců mnohdy k umělecky vydařeným a i jinak úspěšným dílům. Kvůli nedostatku pramenů se pojmenování členů těchto rad omezuje na rok 1965 a o zbytku je pojednáno jen útržkovitě a nesystematicky. Alternativní cestou k znovuzískání alespoň části informací o IUR by mohl být rozhovor s několika málo dosud žijícími pamětníky, kteří v radě zasedali, což jsou nejspíš už jen spisovatelé Milan Uhde a Jana Štroblová. Nicméně i přes tyto nedostatky studie dostatečně odpovídá na otázky položené

Praha, 1. 11. 1968.

51 Národní filmový archiv (NFA), fond František Vlácil, k. 18, inv. č. 269, zápis „Marketa Lazarová – zápisy z porad Ideově umělecké rady (projed. lit. scénáře), 3 ks, 8 s. – stroj. kopie, 1963–1964“, Praha, 9. 9. 1963 a 3. 6. 1964.

v úvodu. Potvrzuje, že ideově umělecké rady vzešly z centrální Ideové umělecké rady, nikoliv však personálně, ale spíš svým posláním. Toto poslání pak ale předložený vzorek rad plní jenom napůl, neboť, jak potvrdily příklady zápisů schůzí těchto dvou rad, její členové zpravidla neměli potřebu vyjadřovat se k ideové stránce posuzovaných látek. Zůstává ale otázkou, do jaké míry toto byla obecná tendence všech IUR. Text také představuje podobu typických radních – společensky angažovaní intelektuálové, mnohdy z řad osobností spojených s literaturou, žurnalistikou, divadlem a samozřejmě i filmem. Celý tento příspěvek tak lze chápat jako první krok k zmapování ideově uměleckých rad a jejich činnosti. Text jasně ukazuje, že vyplňovat mezery ve znalosti IUR má velký smysl, neboť jeho vedlejším produktem je poměrně detailní odkrytí atmosféry tehdejšího plodného filmového podhoubí. Ovšem ani kvalitní dramaturgické orgány nezaručí filmu úspěch, vždyť vedle novovlnných filmů vznikaly i průměrné až nepovedené snímky. Úspěch je proto kombinací obojího – dramaturgické péče, která v tehdejšímu světě téměř neměla obdoby, i kvality hlavních autorů a zpracovávané látky. O těch ale pojednávají zase jiné studie interpretující umělecká díla i mapující život a profesní význam jejich autorů. Tento článek měl za úkol přiblížit, jak řízená reorganizace filmového studia, resp. průmyslu může mít dopady i na ty nejmenší detaily – jako například, zda se bude natáčet s živými krysami či loutkami.

Resumé:

The professional study of *“Ideological artistic councils”: their genesis and depiction of their actual function*, based on contemporary archival sources and secondary academic literature, comprehensively maps the development and function of the so-called “Ideological artistic councils”. The IUR/IAC was an organization within each “creative group” (tvůrčí skupina, in Czech) operating at the Barrandov Film Studio in the 1960s, tasked with assessing the developed scripts, both from an artistic and ideological perspective, as their name suggests. However, the study confirms that its members (unlike similar previous councils) did not assess the political aspects of the materials at all of their own free will and only gave non-directive advice to the authors on how to improve the script. The leaders of the “creative groups” most often choose intellectuals and personalities from the cultural environment to these councils, such as Ludvík Aškenazy or Miloš Forman. The article is thus the most comprehensive and unique basic overview of these councils, their origins and roles.

Bc. Petr Lelek je studujícím navazujícího magisterského programu na Katedře filmových studií FF UK. Věnuje se problematice uplatnění nástrojů a metod digital humanities ve filmové vědě a šedesátým létům v československé kinematografii. Také se zabývá otázkou užití přístupů oral history v tomtéž oboru.

Historiografie vojenství a český středověk

Historiography of Warfare and the Medieval Czech Lands

Jan Müller

Anotace

Text reaguje na názor, že výzkum vojenských dějin středověku v českém prostředí stagnuje, jak kvantitativně, tak metodologicky. Toto tvrzení je na základě rozboru vydané literatury potvrzeno, přičemž text upozorňuje na příklady výzkumu válek a střetů v českém středověku mimo tradiční rámec operačních dějin. Na základě zahraničních metodologických inspirací práce ukazuje, jak lze válku chápat jako nástroj komunikace, sebeidentifikace i formování státnosti.

Klíčová slova / Keywords:

Středověk – válka – vojenství – historiografie – české země

Middle Ages – War – Warfare – Historiography – Czech Lands

Válečné konflikty tvoří bohužel i v dnešní době nedílnou součást světa okolo nás. Ve spojitosti s rostoucím množstvím střetů probíhá v poslední době rozkvět nejrůznějších výzkumů zaměřených na konflikty z různých úhlů pohledu, od antropologie po ekonomii.¹ Ani historická věda nezaostává a historiografie vojenství patří ve světě mezi nejvíce frekventovaná badatelská témata. Ve svém textu bych však chtěl upozornit na to, že výzkum válečných konfliktů v minulosti představuje v české vědě problematické téma, kdy se daří rozvíjet inovativní výzkumy pouze v omezeném rozsahu, jak chronologicky, tak tematicky. Při popisu této situace využiji v úvodu text autorů Jiřího Hutečky a Vítězslava Prchala, kteří se pokusili zmapovat stav české historiografie vojenství mezi lety 2002 až 2022.²

Ti se ve své nedávné reflexi bádání zmínili také o stavu výzkumu historiografie vojenství ve středověku. Hodnocení bylo spíše skeptické a čtenář se mohl dozvědět, že můžeme pozorovat „stagnaci“³ a že „období středověku, které paradoxně kdy si Ivan Šedivý viděl jako perspektivní úsek s velkým inovativním potenciálem, za posledních dvacet let z mapy české historiografie vojenství v podstatě vymizelo“.⁴ I přes některé výjimky je nutno dát autorům z větší části za pravdu, protože otázka

1 Např. Ian MORRIS, *K čemu je dobrá válka? Konflikty a pokrok civilizace*, Praha 2017.

2 Jiří HUTEČKA – Vítězslav PRCHAL, *Česká historiografie vojenství: trendy a přehled bádání 2002–2022*, Český časopis historický 122(3), 2024, s. 551–588.

3 Tamtéž, s. 573.

4 Tamtéž, s. 586; s odkazem na předchozí reflexi české historiografie vojenství viz Ivan ŠEDIVÝ, *Česká historiografie vojenství 1989–2002. Témata, metody, osobnosti, problémy, kontexty*, Český časopis historický 100(4), 2002, s. 868–901.

války a střetu v období českého středověku je pro české medievisty spíše okrajové téma, které jen nutně doplňuje práce metodologicky zaměřené na jiné otázky a problémy.⁵ Někdy tuto mezeru zaplňují publikace zahraničních historiků, kteří se zaměřují na prostor českých zemí,⁶ avšak většina relativně nových prací z této oblasti je překladových, metodologicky konzervativních a původně publikovaných více než dvacet let nazpět.⁷ Zde není na škodu upřesnit, co míním pod pojmem *konzervativní*. V kontextu tohoto textu ho využívám pro práce, jejichž hlavním cílem je často spíše popsat, jak válečné střety probíhaly a nemají ambice propojovat vojenské dějiny s jinými metodologickými přístupy, zejména těmi současnými. Dějiny válek a střetů totiž často provází stigma, jako by jejich studium neslo jen dva možné výsledky – přit se do nekonečna o nikdy přesně doložitelné počty vojáků v bitvě, anebo si hrát na generála při popisu pohybů armád sem a tam. Ve svém příspěvku bych chtěl upozornit na to, že historiografie vojenství (nejen) středověku nepředstavuje jen „operační dějiny“, ale také možný základ pro mnoho pozoruhodných a metodologicky inovativních výzkumů, jak můžeme pozorovat například v publikacích týkajících se třicetileté války nebo pro období první světové války.⁸

Aby se text nepohyboval pouze na úrovni obecných pojmů, chtěl bych se na tomto místě zmínit o několika českých autorech, kteří se v současnosti věnují danému tématu, tj. vojenství v českém středověku. V první řadě je nutno uvést, že významná část knižní produkce je v dnešní době zaměřena spíše populárně-naučně, přičemž lze zmínit například práci Martina Pitra⁹ či rozsáhlou tvorbu Jiřího Kovaříka.¹⁰ Zpracování témat středověkého válečnictví je v současném akademickém prostředí zaměřeno zejména na dílčí problémy či jednotlivé sondy. Jako příklad je možno uvést práci Jana Biedermana o otázce vozové hradby a vojenských

5 Válka a střet je často zkoumána ve spojitosti s biografickými studiemi vojevůdců např. David PAPAJÍK, *Jan Čapek ze Sán: jezdec na konec světa: vojevůdce, kondotíer a zbohatlík 15. století*. České Budějovice: Veduta, 2011. Dále Petr ČORNEJ, *Jan Žižka: život a doba husitského válečníka*. Praha 2019; dále třeba v kontextu regionálních dějin např. Jiří JÁNSKÝ, *Kronika česko-bavorské hranice = Chronik der böhmisch-bayerischen Grenze*, Domažlice 2001–2005.

6 Např. Uwe TRESP, *Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert (Krieg in der Geschichte 19)*, Paderborn 2004.

7 Philippe CONTAMINE, *Válka ve středověku*, Praha 2004 (původně vydáno 1980) nebo Norbert OHLER, *Válka a mír ve středověku*, Praha 2004. (původně vydáno 1997).

8 Jako příklad lze uvést číslo časopisu *Historie, otázky, problémy* 16(2), 2024, zaměřené na „sociální a kulturní dějiny vojenství“, přičemž starší dějiny v něm nemají žádné zastoupení.

9 Martin PITRO – Petr VOKÁČ – Ivo MEDEK KOPANINSKÝ, *Průvodce husitskými válkami 1419–1437. České země ve stínu kalicha*, Praha 2019; Petr ELBL – Pavel SOUKUP, *Druhá křížová výprava proti husitům*, Praha 2025.

10 Výběrově například tetralogie Jiřího Kovaříka *Rytířské bitvy a osudy* (vydáváno 2005 až 2007).

řádů¹¹ nebo text o ideálu válečníka na příkladu bojových proslavů mezi 10. a 12. stoletím od Roberta Vlka.¹²

Předtím, než přejdu k samotnému tématu mé práce, rád bych v krátkosti představil metodologické inspirace, které by se daly aplikovat na bádání o válce a vojenství v českém středověku, přičemž některé z nich následně využiji jako východiska pro konkrétní příklady. Jak bylo řečeno výše, výzkum války ve středověku je v českém prostředí spíše stagnující. Z tohoto důvodu je vhodné obrátit se pro inspiraci do zahraničí a pokusit se aspoň částečně reflektovat nové metodologické postupy. Nejprve bych se chtěl pouze krátce zmínit o proudu tzv. „new military history“, který se snaží postihnout válku v kontextu společnosti a za využití multidisciplinárních přístupů. I přes deklarované „new“ v názvu, tento přístup má své kořeny hluboko v 70. letech 20. století a rozhodně se nedá považovat za aktuální či inovativní.¹³ Jednou z možností, jak se pokusit nahlížet na (nejen) středověkou válku jinak, je skrze kategorii genderu. Tento trend se v české historiografii vojenství projevil například v bádání o první světové válce.¹⁴ Pro využití kategorie genderu ve výzkumu středověku musíme sáhnout do zahraniční literatury, z níž lze jako příklad uvést sborník *Gewalt, Krieg und Geschlecht im Mittelalter*.¹⁵ Tato práce se snaží poskytnout základní metodologická východiska pro výzkum genderu v kontextu středověkých konfliktů a následně v jednotlivých studiích různých autorů představit konkrétní příklady jejich využití. Důležitým přínosem této práce je, že ukazuje širší možnosti aplikace kategorie genderu, který byl v kontextu válek a vojenství zkoumán spíše v období novověku či moderních dějin, zatímco středověk byl dle autorů opomíjen.¹⁶

Další možností, jak přistoupit k výzkumu středověkého válečnictví a vojenství, je pohled na válku z hlediska kulturních dějin. Tento přístup využívá ve své, do češtiny nedávno přeložené, práci americký badatel Stephen Morillo, který se snaží nahlížet na středověkou válku a konflikt jako na ústřední formu komunikace

11 Jan BIEDERMAN, *Vozová hradba a vojenský řád. Univerzální vzor či národnostní specifikum ve vztahu k válečnému umění?* in: Vojtěch Bažant – Věra Vejrychová (ed.), *Kacíři, barbari, nepřátelé. Odlišnost a stereotypy v pozdním středověku*, Praha 2016, s. 247–268.

12 Robert VLK, *Etický ideál válečníka na příkladech bojových proslavů 10.–12. století*, Časopis Matice moravské, č. 143, 2024, s. 251–282.

13 Definice „new military history“ viz František STELLNER – Roman MÍŠEK – Tomáš NIGRIN – Radek SOBĚHART – Pavel SZOBI et al., *Úvod do studia historie*. Praha 2023, s. 121; komentář k českému prostředí viz J. HUTEČKA – V. PRCHAL, *Česká historiografie*, s. 555–556.

14 Jiří HUTEČKA, *Muži proti ohni. Motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914–1918*. Praha 2016.

15 Amalie FÖSSEL, *Gewalt, Krieg und Geschlecht im Mittelalter*, Berlin 2020.

16 Tamtéž, s. 9: „Ausgangspunkt war die Feststellung, dass Geschlechterfragen für die Epoche des Mittelalters in der mittlerweile recht umfangreich gewordenen Literatur zu Kriegen und Kriegsführung, Kreuzzügen und Fehden, Militärtechniken und Kriegskonzepten noch kaum in den Blick genommen wurden.“

a vyjednávání středověkého člověka se svým světem a okolím.¹⁷ Naopak se snaží vyhnout spojení dějin vojenství s otázkami politickými či strategickými.¹⁸ Samotná publikace se v českém prostředí dočkala rozporuplných reakcí, zejména pro autorovo ambiciózní pojetí „globálního středověku“, ale jeho metodologická východiska určitě mohou sloužit jako základ pro další studie v kontextu české historiografie středověku.¹⁹ Jako užitečný badatelský přístup k dějinám válek a válečnictví ve středověku lze zmínit také interpretaci konfliktů jako faktoru tvorby určité kolektivní identity. Tento přístup, založený na úzkém propojení s historickou sociologií, představuje válku a na ni navázané násilí jako zdroj identifikace, skupinové identity a homogenity.²⁰

Na základě výše zmíněných přístupů bych si tedy chtěl položit otázku: Jak můžeme přistoupit k výzkumu dějin válek a střetů v českém středověku bez toho, aniž bychom kreslili plánky bojišť a počítali dělové koule? K zodpovězení této otázky bych chtěl využít několik konkrétních příkladů, které postupně chronologicky představím. V první části textu jsem představil několik metodologických inspirací, přičemž v mnou uvedených konkrétních případech bych se chtěl zaměřit na konflikt jako zdroj identity, stereotypů či jeho roli ve tvorbě státnosti. Základem mého postupu pak bude analýza pramene, jehož výpověď budu srovnávat s poznatky sekundární literatury. Každý z uvedených příkladů by si podle mého mínění zasloužil samostatnou esej, takže je zde zamýšlím spíše jako podněty pro další uvažování nad rozvíjením daného téma.

Nejprve se krátce zmíním o roli války ve svědectví tzv. *Fredegarovy kroniky*, ve které se nám dochovaly zprávy o tzv. Sámově říši, rozkládající se nejspíše na území dnešních Čech a Moravy.²¹ Celé svědectví se zakládá na nemnoha zprávách o nejrůznějších konfliktech, nejprve Slovanů s Avary a později Slovanů s Franky.²² Pokud by k zaznamenání těchto konfliktů nedošlo, byly by naše prameny omezeny nejspíše na archeologické bádání, protože z prostředí tzv. Sámovy říše se nám žádné písemné prameny nedochovaly. Z tohoto důvodu se musíme spolehnout na svědectví jiných kultur, které s tzv. Sámovou říší sousedily a přicházely s ní různými způsoby do kontaktu. Nemuselo se jednat pouze o konflikty a střety, jistě probíhala také určitá obchodní výměna, jelikož samotný Sám měl být franckým kupcem – ve *Fredegarově kronice* je však dochován pouze příběh o pobitých franckých kupcích,

17 Stephen MORILLO, *Válka a konflikt ve středověku. Globální pohled*, Praha 2023, s. 43.

18 Tamtéž, s. 45.

19 Například recenze Michal HOKEŠ, Review of *Válka a konflikt ve středověku. Globální pohled* by Stephen Morillo, *Historie – Otázky – Problémy* 16(2), 2024, s. 117–119; Jan KYPTA, Review of *Válka a konflikt ve středověku. Globální pohled* by Stephen Morillo, *Dějiny a současnost* č. 8, 2024.

20 Yannis STOURAITIS, *War and collective identities in the Middle Ages: East, West, and beyond*, Leeds 2023, s. 1.

21 Magdalena MORAVOVÁ, *Fredegarovy kroniky: čtvrtá kniha a Pokračování*, Praha 2020.

22 Tamtéž, s. 48–49 boje s Avary, s. 60–61 boje s Franky.

který se stává záminkou následného konfliktu.²³ Na údajném ustanovení Sába jako vůdce proti Hunům můžeme ukázat roli války a střetu jako zdroje určité skupinové identity, v jejímž kontextu byl nepřítel charakterizován jako někdo odlišný,²⁴ zatímco Sábmo se osvědčil jako vojevůdce, porazil nepřítele a tím pádem legitimizoval svoji pozici.²⁵ Můžeme tedy říci, že válka a nutnost obrany hrála klíčovou roli ve formování určité skupinové identity, která ale kvůli absenci kontinuálních silných institucí nevytvořila formu trvalé státnosti a tzv. Sábmo va říše zanikla.²⁶

Na následujícím příkladě je mým záměrem v krátkosti poukázat na to, jak můžeme přistupovat k válce a střetu jako určitému „indikátoru“ státnosti. V roce 1040 došlo ke střetu mezi vojsky knížete Břetislava I. a krále Jindřicha III., nazývané bitva u Brůdku. Bitva skončila vítězstvím Břetislavových vojsk a Jindřichovým ústupem. Ten se však byl schopen přeskupit, podniknout opakovaný mohutný útok a donutit Břetislava kapitulovat.²⁷ Z hlediska historiografie vojenství se nabízí analyzovat porážku královských sborů u Brůdku, kdy můžeme odkázat na taktiku využívání záseků, přírodních překážek a skrytého boje, která byla už u současníků asociována se Slovy.²⁸ Z hlediska identity či státnosti však není tak důležitá vyhraná bitva, jako spíše prohraná válka. Jak již bylo ukázáno na příkladu kupce Sábmy, výhra v boji mohla sloužit jako legitimizační faktor určitého vůdce či knížete. Pokud však došlo k porážce, v krajním případě to mohlo znamenat zánik daného společenství.²⁹ Kníže Břetislav se musel před Jindřichem III. pokorit, ale následně se stává jeho spojencem a uznaným českým knížetem, který dostává své země v léno. Přemyslovské území se nerozpadlo, nerozdrobilo a zůstalo soudržné jako určitá geografická a politická jednotka. Lze tudíž říci, že výzkum prohraných bitev a válek nám často může říct o významu a síle státnosti daného společenství více, než zaměření se čistě na střety vítězné.³⁰

23 Tamtéž, s. 60–61.

24 František ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*. Praha 2000, s. 22: „V podstatě pudová nechuť ke všemu cizímu přerůstala v konfliktních situacích v zjevnou xenofobii, která zpětně posilovala vědomí sounáležitosti k určitému, od jiných odlišnému společenství.“

25 Patrick J. GEARY, *The myth of nations. The medieval origins of Europe*. Princetón 2002. s. 77 „The consitutional integrity of these peoples, then, was dependent on warfare and conquest for their identity and continuity.“, konkrétně M. MORAVOVÁ, *Fredegarovy kroniky*, s. 49: „Když si Venedi uvědomili, nakolik jim je Sábmo užitečný, zvolili si ho za krále a on jim pak po třicet pět let šťastně panoval. Za jeho vlády svedli Venedi s Huny řadu bitev a díky jeho schopnostem pokaždé zvítězili.“

26 Obecně k tzv. Sábmo v říši a jejímu zániku viz Dušan TŘEŠTÍK, *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*, Praha 2001, s. 26–30.

27 Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 1997, s. 60–63.

28 Attila BÁRÁNY, Wars, Warfare, and Military Organization, in: Nada Zečević – Daniel Ziemann (ed.) *Oxford Handbook of Medieval Central Europe*, Oxford 2022, s. 133, 137.

29 P. J. GEARY, *The myth*, s. 82, „For some barbarian armies, defeat meant the destruction of their identity as a cohesive social unit.“

30 Další pohledy na porážku ve středověku např. Norman HOUSLEY, *Explaining defeat: Andrew of Regensburg and the Hussite crusades*, in: Michel Balard – Benjamin Z. Kedar (ed.), *Dei gesta per*

Pro poslední příklad vztahu mezi válkou a státností bych chtěl využít období pozdního středověku, které u nás bylo silně ovlivněno událostmi husitské revoluce.³¹ Válka v tomto období hrála významnou roli jako prostředek komunikace a tvorby určitých stereotypů o druhém, protože jednání či obchodní výměna byly zejména v prvních fázích průběhu husitských válek potlačeny. Na základě střetů husitských vojsk s různorodými křížáckými sbory se tak upevňuje určitá forma identity, která je založena kupříkladu na specifické formě boje. S husity bylo jednoznačně spojeno využívání taktiky vozové hradby, a to už z pohledu jejich současníků.³² Identifikace určité skupiny na základě jejího stylu boje či využití specifických zbraní má tradici od starověku, kdy jde například o spojení hunských luků nebo franckých seker. Důležité však je, že tato identifikace byla často zřetelnější pro vnějšího pozorovatele než pro samotné členy skupiny.³³ Důležitou roli hrála také válka v otázce sebeidentifikace, kdy právě střety s „jinými“ mohly urychlit či potvrdit určitý trend společné identity a tradice. V kontextu husitských válek se jednalo zejména o otázku národní identity, která úzce souvisí se státností. Obecně lze říci, že právě ve střetech s křížáky se formovalo určité vědomí boje „za vlast“,³⁴ byť hlavní roli sehrávala stále víra.³⁵ Z hlediska státnosti můžeme říci, že válka i v pozdním středověku hrála roli při formování určitého národního vědomí a byla také zdrojem vzájemné komunikace, na jejíž základě se tvořily představy či stereotypy o „druhém“.

Cílem tohoto krátkého textu nebylo podat kompletní přehled vývoje vojenství a války v českých dějinách středověku, ale spíše na vybraných příkladech ukázat, jak lze k interpretacím a výzkumu války ve středověku přistupovat mimo klasický pohled politických a operačních dějin. Inspiraci jsem hledal u zahraničních badatelů, kteří nahlíží válku ve středověku z hlediska kulturních dějin, komunikace či zdroje a rozvoje identity. Myslím si, že problematika války a vojenství ve středověkém světě může být zdrojem perspektivních badatelských otázek do budoucna, což můžeme na závěr doložit také citací významného badatele v oboru vojenských

Francos: *Études sur les croisades dédiées à Jean Richard*, Routledge 2016, s. 87–95; N. OHLER, *Válka a mír*, s. 285–312.

31 O husitských válkách vyšlo oproti ostatním střetům v českém středověku větší množství publikací, byť rozdílné kvality např. Jan DURDÍK, *Husitské vojenství*. Praha 1954; Otakar FRANKENBERGER – Dobroslav LÍBAL, *Husitské válečnictví po Lipanech. Vývoj husitského válečnictví po skončení husitské revoluce a jeho význam pro válečnictví vůbec*, Praha 1960; Petr ČORNEJ, *Lipanská křižovatka: Příčiny, průběh a historický význam jedné bitvy*. Praha 1992; Martin PITRO – Petr VOKÁČ – Ivo MEDEK KOPANINSKÝ, *Průvodce husitskými válkami 1419–1437. České země ve stínu kalicha*, Praha 2019; Petr ELBL – Pavel SOUKUP, *Druhá křižová výprava proti husitům*, Praha 2025.

32 A. BĀRÁNY, *Wars, Warfare, and Military Organization*, s. 141–142; J. BIEDERMAN, *Vozová hradba*, s. 247–268.

33 P. J. GEARY, *The myth*, s. 75.

34 F. ŠMAHEL, *Idea národa*, s. 125: „Je přirozeně možné říci, že i sedláci a podruzi s nádeníky bojovali za vlast – tak tomu objektivně bylo – z toho však ještě neplyne, že obrana vlasti byla subjektivním smyslem jejich boje.“

35 Tamtéž, s. 147: „Princip víry si udržel svrchovanost nad principem vlasti a národa.“

dějin středověku, Philippa Contamina: „Válka skýtá historikovi nebo sociologovi příležitost studovat vztahy mezi skutečností a normou, mezi praxí a etikou, mezi faktem a právem.“³⁶ Válka a střet v dějinách nemusí být tedy jen zbraně a plány, ale také může představovat prostředek k ilustraci mnohého z kulturních, právních, antropologických či různých „jiných“ dějin. Na tomto místě lze tedy jen doufat, že mladší generace badatelů bude otevřenější tomuto propojování výzkumu války ve středověku s metodologickými inspiracemi z jiných oborů, přičemž bude však také významněji systémově podpořena odpovídajícími institucemi. Tak se v dnešní době neděje a je tedy otázkou, kdy toto pole výzkumu bude opět představovat onen perspektivní úsek s velkým inovativním potenciálem.³⁷

Resumé:

This article reflects on the state of research on medieval warfare in Czech historiography. While modern military history is thriving, the Middle Ages remain neglected. The author critiques the dominance of traditional „operational“ approaches and advocates for integrating perspectives from cultural history, gender studies, and historical sociology. War is presented not just as a military or political act, but as a cultural and symbolic phenomenon that shapes collective identities. Through small case studies the article explores how conflict functioned in the formation of power and community in medieval Bohemia, offering new methodological perspectives for future research.

Bc. Jan Müller je studentem prvního ročníku magisterského studia dvojoboru historie a muzejních studií na FF UK. Jeho zaměřením jsou dějiny českého vrcholného středověku, konkrétně otázka křížových výprav proti husitům.

36 P. CONTAMINE, *Válka ve středověku*, s. 306.

37 I. ŠEDIVÝ, *Česká historiografie*, s. 868–901.

Dvůr Františka Josefa I: ráj sociálních výhod?

The Court of Franz Joseph I: A Paradise of Social Benefits?

Barbora Řehořová

Anotace:

Esej analyzuje rozsah sociálních výhod poskytovaných zaměstnancům dvora císaře Františka Josefa I. Autorka zjišťuje, zda i oni v souladu s trendem druhé poloviny 19. století pracovali bez jistot a adekvátního sociálního zabezpečení. Platy řadových zaměstnanců byly nízké, zaměstnání u dvora však poskytovalo nadstandardní sociální zabezpečení. Služební byty se zařízením, levná strava, bezplatné lékařské ošetření, doživotní místo či společenská prestiž byly některými z výhod zaměstnání u dvora.

Klíčová slova / Keywords:

Dvůr – císař František Josef I. – sociální politika – druhá polovina 19. století – sociální výhody

Residence – Emperor Franz Josef I. – Social Politics – the Second Half of the 19th Century – Social Benefits

Úvod

Pro člověka žijícího v evropské společnosti 21. století je sociální zabezpečení takřka samozřejmostí. V 19. století však sociální jistoty nebyly standardem, naopak spíše vzácností. V souvislosti s habsburským arcidomem si lze proto položit otázky: Pracovali bez dlouhodobého zabezpečení základních sociálních potřeb také zaměstnanci, kteří pečovali o každodenní chod vídeňského dvora Františka Josefa I.? Vyplatilo se řadovým zaměstnancům z nízkých sociálních vrstev pracovat na císařském dvoře? Jak práce u dvora ovlivňovala postavení zaměstnanců ve společnosti? Lze sociální politiku dvora chápat jako předchůdce aktivit moderního sociálního státu? Jaké typy sociálních výhod poskytovalo zaměstnání u dvora?¹

K pochopení systému fungování dvora byla primárně použita monografie Martiny Winkelhoferové *Viribus unitis. Císař a jeho dvůr – nový pohled na Františka Josefa*,² která představuje proměny největšího a nejstaršího evropského císařského dvora od konce vlády Ferdinanda I. Dobrotivého do konce monarchie v roce 1918. Důležitý vhled do problematiky života u dvora poskytla také kapitola *Hofgesellschaft und Hofstaat* od Karin Schneider z devátého svazku díla *Die Habsburgermonarchie*

1 Esej je přepracovanou verzí obhájené seminární práce na předmět Sociální dějiny.

2 Martina WINKELHOFER, *Viribus Unitis. Císař a jeho dvůr*, Praha 2011.

1848–1918.³ Dalšími zdroji byla kapitola z knihy Otto Urbana *František Josef I.*, která pojednává o císařském dvoře, a rovněž informace obsažené v monografii Michaely a Karla Vocelkových *František Josef I. Císař rakouský a král uherský*.⁴ K bližšímu seznámení s dobovým kontextem posloužily články a monografie věnující se problematice sociální situace pracujících v 19. století.⁵

Pro komparaci sociálního zajištění byly použity také materiály zabývající se dvořy rodu Windisch-Graetzů a orlických Schwarzenbergů. Autorka bude v textu ukazovat na podobnosti či rozdíly mezi sociálními výhodami na šlechtických dvorech a v císařském dvorním státě, jak býval dvorní komplex ve Vídni často nazýván.

Text pracuje s pojmem „sociální výhoda“, jenž zastřešuje jakoukoliv formu výhod, které zlepšují sociální postavení či životní úroveň jedince či jeho rodiny. Jedná se také o ochranu před riziky, jako jsou nemoci, stáří či nezaměstnanost a zvýšení míry jistoty a stability. Tyto výhody jsou poskytovány zaměstnavatelem nad rámec stabilního finančního příjmu. Zohledňovány jsou také subjektivní výhody jako např. subjektivní projevy přízně ve formě darů či almužen.

Nástin sociální situace ve druhé polovině 19. století

Revoluce 1848 přinesla četné změny pro nižší vrstvy obyvatel (např. zrušení poddanství a patrimoniální správy) značící konec feudalismu.⁶ Reformy 50. let, mezi nimi např. centralizace státní správy, volební reformy či zřízení četnictva, ukazovaly na posun k modernějšímu státu. I přes modernizační snahy, jak píše Macháčová, v polovině století „pro většinu populace představovala práce obvykle stále jen těžkou málo produktivní dřinu bez kvalifikace a bez potřeby myšlení.“⁷ Industrializace v habsburské monarchii i ve druhé polovině 19. století probíhala pomaleji než např. v Anglii či Francii,⁸ na jejím území od konce 17. století postupně vznikaly manufaktury a továrny. To s sebou přineslo mj. nutnost určité kodifikace pracovního práva.

3 Karin SCHNEIDER, *Hofgesellschaft und Hofstaat* in: Ulrike HARMAT – Helmut RUMPLER – Peter URBANITSCH, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band IX, Soziale Strukturen. Teilband 1, Von den feudal-agrarischen zur bürgerlich-industriellen Gesellschaft. Teilband 1/1, Lebens- und Arbeitswelten in der industriellen Revolution*, Wien 2010, s. 1327–1348.

4 Michaela VOCELKA – Karl VOCELKA, *František Josef. Císař rakouský a král uherský*, Praha 2017.

5 Jana MACHÁČOVÁ, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, Opava 2002; Ryszard TOMCZYK, *Prawo pracownicze w dobie industrializacji w monarchii habsburskiej*, *Historia Slavorum Occidentis* č. 1, 2016, s. 93–108.

6 Ulrike HARMAT – Helmut RUMPLER – Peter URBANITSCH, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band IX, Soziale Strukturen. Teilband 1, Von den feudal-agrarischen zur bürgerlich-industriellen Gesellschaft. Teilband 1/1, Lebens- und Arbeitswelten in der industriellen Revolution*, Wien 2010, s. 265.

7 J. MACHÁČOVÁ, *Nástin*, s. 397.

8 Tamtéž, s. 391.

Druhou polovinu 19. století lze ve zkratce shrnout do několika základních bodů: sociální diferenciaci, továrny, masová urbanizace, špatné pracovní podmínky, nízké platy, dlouhá pracovní doba, dětská práce, žádná smluvní jistota. Jedná se o klíčové pojmy, o kterých pojednává většina prací věnovaných průmyslové revoluci. Přejít od agrární k industriální společnosti v rakouských zemích probíhal až do konce 80. let, alespoň pokud se sociální sféry týče, poté byl systém moderní industriální společnosti víceméně dotvořen.⁹ V poslední čtvrtině 19. století pozvolna rostla životní úroveň i u nižších vrstev, mizela masová bída a nouze, bohatství se však nadále koncentrovalo převážně v rukou vyšších vrstev (např. šlechty a podnikatelů).¹⁰

Pracovní podmínky zaměstnanců v 19. století se otiskly do vývoje pracovního práva. Základem pro úpravu vztahu mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem byl Všeobecný zákoník občanský pro německé dědičné země rakouské monarchie z roku 1811, který definoval základní rámec pracovní smlouvy – spíše osobního závazku zaměstnance bez garance mzdy, délky pracovní doby či ochranných práv.¹¹ Úprava tohoto zákoníku Živnostenským řádem (Gewerbeordnung) s platností od roku 1860 formálně kodifikovala pracovní poměry. Nadále umožňovala maximálně dvanácti až šestnáctihodinové pracovní dny, zakazovala dětskou práci do deseti let věku a stávky či kolektivní akce zaměstnanců. Také po nástupu Taaffeovy vlády bylo v 80. letech vydáno množství „sociálních zákonů“. ¹² Roku 1885 vstoupila v platnost novela živnostenského řádu, která snížila pracovní dobu na maximálně 11 hodin za den a zakázala práci v neděli. Během osmdesátých let došlo ke zlepšení podmínek pro zaměstnance zavedením zdravotního a úrazového pojištění.¹³ Dále byla např. zavedena živnostenská inspekce, která měla kontrolovat pracovní podmínky (zejména v továrnách). Navzdory legislativním snahám a dílčím reformám nebyla podle Tomczyka v monarchii nikdy plně realizována rovnováha mezi právy zaměstnanců a zájmy zaměstnavatelů.¹⁴

Z výše zmíněných ustanovení je patrné, že extrémně dlouhá pracovní doba byla běžná a panovaly náročné pracovní podmínky. Pokrok směřoval od center k periferiím, míra industrializace však byla regionálně silně diferencovaná, také rozdíly ve výši životní úrovně podle sociálních vrstev obyvatelstva byly značné. V polovině 19. století „velká část [obyvatelstva] stále bojovala o přežití s minimálním zabezpečením v nemoci nebo stáří z městské chudinské péče.“¹⁵ K postupnému zlepšování pracovních podmínek docházelo v posledních desetiletích 19. století také vlivem emancipace nižších vrstev a silícího dělnického hnutí. Zásadní změny, jako bylo

9 Tamtéž, s. 411.

10 Tamtéž, s. 411.

11 R. TOMCZYK, *Prawo pracownicze*, s. 172.

12 J. MACHAČOVÁ, *Nástin*, s. 417.

13 U. HARMAT – H. RUMPLER – P. URBANITSCH, *Die Habsburgermonarchie*, s. 376–377.

14 R. TOMCZYK, *Prawo pracownicze*, s. 187.

15 J. MACHAČOVÁ, *Nástin*, s. 99.

zavedení osmihodinové pracovní doby, však byly prosazeny až po pádu monarchie v jednotlivých nástupnických státech.

Nástup Františka Josefa I. a převzetí dvora

Po bouřlivých událostech revolucí abdikoval 2. prosince 1848 v Olomouci Ferdinand I. Dobrotivý a císařem se stal jeho synovec František Josef I. Osmnáctiletý císař před sebou měl vládu dlouhou necelých 68 let, vládl až do roku 1916, což z něj činí nejdéle vládnoucího rakouského monarchu.

Když mladý císař František Josef I. nastoupil na trůn, vládl na dvoře duch *ancien régime* a uspořádáním byl dvůr nadále reliktem 18. století.¹⁶ Jako příklad nedostatečné koordinace v rámci dvora lze použít požár, který v říjnu 1848, za vlády Ferdinanda I. Dobrotivého, zachvátil dvorní knihovnu. Dvořané a zaměstnanci, nemajíce žádný krizový scénář, jen nečinně přihlíželi, iniciativu tak museli převzít a zmatené zaměstnance zaúkolovat kolemjdoucí vídeňští občané.¹⁷ Mladý císař i jeho dvůr se postupem času museli adaptovat na nové podmínky. František Josef I. však byl, co se týče odpovědnosti za vlastní dvůr, celý život staromódním či tradičním panovníkem a patriarchou v pravém slova smyslu.¹⁸ Předchozí císař Ferdinand I. Dobrotivý abdikoval, měl tedy právo na vysokou apanáž a stále disponoval císařským majetkem. To svazovalo ruce jeho synovci, který akutně potřeboval finance na reformy a chod nákladného dvora. Otto Urban konstatoval, že Ferdinand svému synovci s trůnem nepředal ani jediný krejcar.¹⁹

Heslo Františka Josefa *Viribus Unitis* (spojenými silami) je možné považovat za určení směru (spojenými silami národů), kterým chtěl císař řídit nejen monarchii, ale i dvůr; spojenými silami zaměstnanců pod ochranou a dohledem „otcovské figury“ panovníka. Císař počítal s poslušností svých zaměstnanců, ti za odměnu mohli počítat s tím, že o ně a o jejich blízké bude postaráno.²⁰ I hlavy rodu Windisch-Graetzů a Schwarzenbergů považovaly své zaměstnance za členy velkého knížecího domu. Též mezi nimi panoval téměř otcovský vztah založený na důvěře.²¹

Do dvora Františka Josefa byly začleněny i dvory jednotlivých arcivévodů. Dvůr – srdce Vídně, živé místo neoddělené a neuzavřené od vnějšího světa a průchozí pro Vídeňany – byl však také samostatně fungující jednotkou („dvorním státem“²²).

16 M. WINKELHOFER, *Viribus unitis*, s. 35–37.

17 Tamtéž, s. 36.

18 M. WINKELHOFER, *Viribus unitis*, s. 73.

19 Otto URBAN, *František Josef I.*, Praha 1999, s. 71.

20 M. WINKELHOFER, *Viribus unitis*, s. 73.

21 Hannes STEKL – Marija WAKOUNIG, *Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert*, Wien – Köln – Weimar 1992, s. 42.

22 M. WINKELHOFER, *Viribus unitis*, s. 70.

Tvořila jej soustava úřadů a služeb zajišťujících chod dvora. Panovnický dvůr ve Vídni byl pro obyvatele monarchie ztělesněním nimbu výlučnosti.²³

Dvůr zrcadlil *theatrum mundi*,²⁴ tedy velké jeviště světa, na němž lidé hrají své role v dramatickém příběhu – v tomto případě – s císařem jako autorem divadelního scénáře. Mezi členy dvora se počítaly nejrozličnější skupiny zaměstnanců; vedle úředníků šlo také o dvorní a státní důstojníky, hudebníky, vychovatele, kněží, lovce, hasiče, komorníky, státníky, pradleny, švadleny či nádeníky. Co se šlechtické služby u dvora týče, je nutné zmínit, že formálně právně náleželi ke dvornímu státu jen zaměstnanci spadající pod jeden ze čtyř dvorních úřadů. Aristokraté zastupující, většinou spíše čestné, funkce na dvoře spadali přímo pod monarchu.²⁵ Tyto posty byly myšlené výlučně pro aristokraty. Jednalo se např. o osobní asistenty a pobočníky císaře.

Chod dvora kontrolovaly a řídily čtyři hlavní dvorní úřady: úřad nejvyššího hofmistra, nejvyššího komořího, nejvyššího maršálka a nejvyššího štolby. Toto rozdělení bylo zavedeno již v 16. století za vlády císaře Ferdinanda I.²⁶ Pod tyto úřady spadali zaměstnanci dvora: dvorní úředníci, důstojníci a livrejovaní sluhové, kteří tvořili nejpočetnější skupinu na panovnickém dvoře; jednalo se o sloužící a pomocný personál. Podle Urbana tvořilo dvůr čtyři až pět tisíc osob. Winkelhoferová uvádí počet „od majestátu až k nejnižšímu služebníkovi“ 1500 až 2000 lidí.²⁷

Je nutné brát v potaz skutečnost, že dvorní stát císaře byl mnohonásobně větší než ten šlechtický. Bavíme-li se o několika tisícovém vídeňském dvoře, je nasnadě, že bude jeho chod i reformování obtížnější než u středně velkých dvorů o velikosti 31 osob (s mnohými dalšími zaměstnanci na venkovských sídlech zaměstnaných např. v hospodářské oblasti), jaký měli ve druhé polovině 19. století Windisch-Graetzové.²⁸

23 O. URBAN, *František Josef*, s. 72.

24 Karin SCHNEIDER, *Hofgesellschaft und Hofstaat*, in: Ulrike HARMAT – Helmut RUMPLER – Peter URBANITSCH, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band IX, Soziale Strukturen. Teilband 1, Von den feudal-agrarischen zur bürgerlich-industriellen Gesellschaft. Teilband 1/1, Lebens- und Arbeitswelten in der industriellen Revolution*, Wien 2010 s. 1327–1348, s. 1347.

25 H. STEKL, *Windisch-Graetz*, s. 198.

26 K. SCHNEIDER, *Hofgesellschaft*, s. 1334.

27 O. URBAN, *František Josef*, s. 73; M. WINKELHOFER, *Viribus unitis*, s. 9, podle autorky je na snaze, že se čísla tak radikálně liší, jelikož každý z autorů považoval za členy dvora jiné skupiny lidí.

28 H. STEKL, *Windisch-Graetz*, s. 134.

Reformy dvora: „Žádný císař před Františkem Josefem nezreformoval svůj dvůr tak nekompromisně“²⁹

Hrabě Karl Grünne,³⁰ který vedl dvůr, než císař jmenuje hofmistra (tedy do jara 1849), byl pověřen úkolem instituci reformovat. Přišel po důkladné analýze chodu a výdajů dvora s plánem správních a finančních opatření, která měla přestavět stovky let starý systém.³¹ Například po přezkoumání složení obyvatel dvorních bytů pro služebnictvo bylo zjištěno, že zde bydlí zcela cizí a s dvorem nijak nespojení lidé, kteří si pronajímali části bytů od zaměstnanců či vdov/vdovců po nich a po smrti svých bytných v bytě zůstali.³² Správa byla zastaralá a neadekvátní, dohled na pracovníky nedostačující. Reformy dvora byly nezbytné a rakouská monarchie navíc čelila nebezpečí bankrotu. Také dvůr proto musel snížit své náklady, jelikož byl financován ze státních prostředků. Podle Urbana činily jeho výdaje mezi lety 1848 a 1859 průměrně jedno procento všech státních výdání, což odpovídalo 7,3 milionu zlatých;³³ po celou druhou polovinu 19. století dvorní rozpočet stoupal.³⁴

Kvůli nízkým platům si zaměstnanci neměli šanci našetřit do zásoby, zároveň docházelo k paradoxní situaci, poněvadž lidé na stejné pracovní pozici měli často odlišné výdělky, přestože měli stejný plat. Výše výdělku závisela na tom, kolik příspěvků či milodarů od císařské rodiny si dotyčný zvládl vyzískat.³⁵ Zvyklostí se stalo, že zaměstnanci dostávali od císařské rodiny spropitné za služby, které patřily do výkonu jejich práce.³⁶ Později personál začal „vyžadovat“ spropitné i od hostů, což vyústilo v mnoho stížností a jelikož žebrající dvořané velmi poškozovali vnější reprezentaci dvora, Grünne zakázal i tuto praxi.

Reformami byly sníženy náklady na chod císařského dvora a bylo možné zavádět opatření cílená na zlepšení sociální situace zaměstnanců. Dále byla zvýšena pravomoc nejvyššího hofmistra, který měl nadále představovat nejvýznamnější orgán u dvora.³⁷ Centrální role hofmistra je patrná i v organizaci účtů, neboť pod jeho pravomoc spadal dvorský platební úřad, a tedy i výdaje celého dvora.³⁸

Platy a penze zaměstnanců zůstávaly největšími výdaji dvora. Platová různost je patrná na příkladu zaměstnanců úřadu nejvyššího hofmistra. Sedmdesát (11 %)

29 M. WINKELHOFER, *Viribus unitis*, s. 128.

30 Karl Ludwig Grünne (1808–1894) byl rakouský generál a císařův generální pobočník, patřil k nejvlivnějším osobnostem prvního desetiletí vlády Františka Josefa (1848–1859), po prohrané válce v Itálii, již se účastnil jako jeden z generálů, v roce 1859 byl odvolán z důležitých funkcí a byla mu ponechána jen čestná funkce nejvyššího stolby.

31 M. WINKELHOFER, *Viribus unitis*, s. 39–41.

32 Tamtéž, s. 41.

33 O. URBAN, *František Josef*, s. 74.

34 K. SCHNEIDER, *Hofgesellschaft*, s. 1334.

35 M. WINKELHOFER, *Viribus unitis*, s. 46.

36 Tamtéž, s. 45.

37 Tamtéž, s. 44.

38 K. SCHNEIDER, *Hofgesellschaft*, s. 1335.

osob s nejvyššími příjmy vydělávalo stejně jako 164 (25 %) osob se středními a 413 (64 %) osob s nízkými příjmy. Z 664 zaměstnanců jich 229 vydělávalo méně než 300 zlatých ročně a patřilo tak do nejhůře placené skupiny. Jednalo se o uklízeče pokojů, vrátné, zahradníky, stříbrníky, zapalovače luceren, nosiče, sklepmistry, pokojské, hasiče atd.³⁹ Pro srovnání lze dodat, že mzdy kvalifikovaných dělníků v továrnách se na počátku 70. let pohybovaly v rozmezí 400 až 800 zlatých ročně.⁴⁰

František Josef zakazoval propouštění, při drobných prohřešcích – k nejčastějším problémům patřilo opilství⁴¹ – byli zaměstnanci přesunuti na nižší pozice. Výjimkou byly vážnější prohřešky (např. krádež či podvod), i v tomto případě však propuštění dostávali reference.⁴² Nejčastěji tedy končila služba u dvora penzionováním či smrtí, méně často dobrovolnou rezignací či propuštěním z vážných důvodů. Pro Grünneho nástupce, hofmistra Franze Lichtensteina (ve funkci 1849–1865), byl jediným možným omezením výdajů (týkajících se zaměstnanců) zákaz svateb pro livrejované sloužící, kterých na dvoře pracoval vysoký počet. Zákaz měl trvat do doby, než se počet zaměstnanců a jejich rodin sám zreguluje; zároveň měl prozatímně snížit náklady na péči o rodiny těchto zaměstnanců.⁴³ Toto omezení však nebylo ojedinělé, i na panství obou šlechtických rodů podléhaly sňatky zaměstnanců povolení od vrchnosti. V případě, že žadatel nebyl schopen finančně zabezpečit rodinu, povolení nebylo uděleno a žadatel musel se sňatkem počkat.

Po určité době služby (10 let) měli zaměstnanci dvora nárok na penzi, jejíž výše se odvozovala od délky služby, chování a věrnosti zaměstnance.⁴⁴ Plnohodnotné penze dosáhli zaměstnanci pracující 40 a více let. I na panství orlických Schwarzenbergů získali zaměstnanci nárok na starobní důchod po stejné době. Přesto, že penzijní fond byl zřízen již v poslední čtvrtině 18. století, čerpal primárně z příspěvků zaměstnanců a neměl dostatek kapitálu.

Dalším úsporným opatřením bylo nařízení ubytovávat svobodné mladé muže, zejména četné zaměstnance úřadu nejvyššího štolby, v kasárnách. Vedle snížení nákladů na ubytování mělo kasernování vést také k lepší kontrole nad zaměstnanci. I pro ty však bylo takové ubytování výhodné, jelikož zde byla zaměstnána žena na úklid a vaření. Nižší livrejovaní sloužící žili v obdobných podmínkách až do konce monarchie.⁴⁵

V rámci snahy o zefektivnění chodu dvora byl přeměněn i dvorní řád, a stejně tomu bylo i u Windisch-Graetzů, kteří se na začátku 50. let také snažili snížit výdaje a reformovat dvůr.⁴⁶ Podobně jako hrabě Grünne, i jejich centrální ředitel

39 Tamtéž, s. 1335.

40 Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, Praha 1996, s. 200.

41 K. SCHNEIDER, *Hofgesellschaft*, s. 1339.

42 M. WINKELHOFER, *Viribus unitis*, s. 47 a 73.

43 Tamtéž, s. 51.

44 K. SCHNEIDER, *Hofgesellschaft*, s. 1341.

45 Tamtéž, s. 1344–1345.

46 H. STEKL, *Windisch-Graetz*, s. 130.

Bernardt zavedl mnohá administrativní a finanční opatření. Dvůr rodu Windisch-Graetzů prošel restrukturalizací a centralizací, byly zavedeny lepší kontrolní mechanismy a nově formulovány kompetence pracovníku. Později, na začátku 70. let, byla uskutečněna také penzijní a platová reforma. Na rozdíl od vídeňského dvora se na panství Windisch-Graetzů zohledňoval individuální výkon zaměstnanců.⁴⁷

Po ustanovení dualismu již neměl konstituční monarcha František Josef I. volnost při řízení Rakouska-Uherska.⁴⁸ Bylo nutné, aby rozpočet dvora schválil parlament. Panovník tak přišel o výhradní právo rozhodovat nad financemi. Rozpočet dvora byl fixně stanoven na 10 let dopředu, stanovených 7 300 000 fl. však nestačilo a již v roce 1871 žádal nejvyšší hofmistr o navýšení o dalších 800 000 fl.⁴⁹ Nejvyšší hofmistr Konstantin Hohenlohe-Schillingsfürst, který byl ve funkci v období 1866–1896, byl pověřen seškrtáním dvorního rozpočtu, šetřilo se i na apanážích členů habsburského arcidomu, jež byly zredukovány o 25 procent.⁵⁰ Tyto sumy tvořily čtvrtinu až třetinu všech dvorních výdajů.⁵¹

Hohenlohe vedl podle Winkelhoferové císařský dvůr do nové doby, zároveň byl císařovou oporou více než 30 let,⁵² zvýšil výkonnost této instituce a zahájil druhou modernizační vlnu. Za Hohenloheho éry byla uvedena v platnost platová reforma: Všichni zaměstnanci byli rozděleni do platových tříd, i sloužící dostávali moderní plat, a vyplácet příplatky a příspěvky tak přestalo být nutné. Další pozitivní změnou bylo zavedení penzijního fondu, který měl v budoucnu díky úrokům z postupně ukládaných peněz sám financovat penze zaměstnanců – kvůli pádu monarchie se do tohoto stádia dvůr nedostal.

Jak píše Wakounigová a Stekl, „*reprezentativní životní styl šlechty a pragmatická modernizační opatření stály v diametrálním protikladu*“⁵³ a nejvyšší hofmistři či ředitelé panství snažící se reformovat dvory svých nadřízených neměli snadný úkol.

Povinnosti a výhody zaměstnanců

Žadatelé o místo museli být mladší čtyřiceti a starší čtyřiaadvaceti let,⁵⁴ museli mít spolehlivého ručitele a nejlépe i doporučující dopis. Příbuzní neměli být přijímáni na stejné pozice. Po zkušební době složili přísahu, zavázali se v ní zejména k věrnosti císaři a jeho domu a k dodržování předpisů. Po složení přísahy byli považováni za

47 H. STEKL, *Windisch-Graetz*, s. 130.

48 M. VOCELKA – K. VOCELKA, *František Josef I.*, s. 182.

49 K. SCHNEIDER, *Hofgesellschaft*, s. 1334.

50 M. VOCELKA, *František Josef*, s. 184.

51 O. URBAN, *František Josef*, s. 70.

52 M. WINKELHOFER, *Viribus unitis*, s. 19–20.

53 H. STEKL, *Windisch-Graetz*, s. 133.

54 K. SCHNEIDER, *Hofgesellschaft*, s. 1339.

plnohodnotné členy dvora.⁵⁵ Dvorní taxa, tedy obnos, který platil každý pracovník přijatý ke dvoru a který činil cca třetinu ročního platu, byla roku 1852 pro nejnižší postavené a nejhůře placené zaměstnance zrušena. Toto opatření ulehčilo finanční situaci nově příchozích, kteří do té doby museli první rok služby vyžít z nedostačujícího příjmu.

Zaměstnanci museli počítat s určitými pravidly a restrikcemi spojenými se životem u dvora. Život zaměstnanců dvora nebyl rozdělen na práci a volný čas, dvorní zaměstnanec byl vždy ve službě a musel se chovat důstojně a tak, aby nepošpinil císařský dům. Dlouhodobý neuspořádaný život mohl být důvodem k propuštění.⁵⁶ Vedle mnoha výhod, o kterých bude pojednáno v dalších odstavcích, měli dvorští zaměstnanci také povinnosti a museli dodržovat určitá pravidla. Bylo po nich vyžadováno respektování církevních svátků, zároveň byly určeny přísné morální směrnice a stanovena úřední mlčenlivost. Povinné očkování všech zaměstnanců mělo zamezit rozšíření nemoci na dvoře. Existovaly také předpisy pro jednotlivé profese, např. pro kočí, jak se mají chovat na kozlíku.⁵⁷ Dále nesměli být zaměstnanci např. členy tuzemských ani zahraničních tajných organizací.

Již výše zmíněné omezení svateb livrejovaných sloužících zavedené roku 1849 stanovovalo, že jen polovina zaměstnanců určité profese smí být sezdaná. Konkubinát byl oficiálně nepřipustný, část zaměstnanců však prakticky neměla jinou možnost než žít v nelegitimním partnerství.⁵⁸ Při obdržení povolení ke svatbě např. ve čtyřiceti letech bylo běžné, že pár již měl několik dětí, nařízení se obcházel a dvůr pak byl nucen připlácet.⁵⁹ Omezení svateb bylo roku 1867 zrušeno, jen pro zaměstnance úřadu nejvyššího štolby platilo nadále. Pro císařský dvůr pracovalo velké množství kočí, pečovateli o koně, myčů vozů a dalšího livrejovaného služebnictva, jednalo by se tedy o velký výdaj. Roku 1872 byl zákaz alespoň zmírněn.⁶⁰

Platy u dvora byly oproti normě nízké, přesto zde byla práce žádaná. Jak je to možné? O zaměstnání zde byl zájem nejen díky prestiži práce pro císařskou rodinu, ale zejména kvůli sociálním a materiálním výhodám. Před platovou reformou byly mzdy sice nízké, ale přidávaly se k nim rozličné milodary a mimořádné příplatky od císařské rodiny – žádosti o hmotnou podporu císař neodmítal.⁶¹ Přestože by si např. kuchaři či komorníci vydělali u bohatých rodin více, zpravidla od dvora neodcházel, protože podle Winkelhoferové jim mohl bezpečně a doživotní zaměstnání spolu se sociálním zabezpečením celé rodiny nabídnout pouze dvůr.⁶²

55 M. WINKELHOFER, *Viribus unitis*, s. 84.

56 K. SCHNEIDER, *Hofgesellschaft*, s. 1340.

57 Tamtéž, s. 1340.

58 K. SCHNEIDER, *Hofgesellschaft*, s. 1346.

59 M. WINKELHOFER, *Viribus unitis*, s. 91.

60 K. SCHNEIDER, *Hofgesellschaft*, s. 1347.

61 M. WINKELHOFER, *Viribus unitis* s. 73.

62 Tamtéž, s. 78.

Jelikož u výplat nebyla zohledňována inflace, zůstala nejnižší platová skupina zaměstnanců odkázána na zvláštní příspěvky či almužny.⁶³ Nejspíše proto byl založen roku 1854 sociální fond pro jejich podporu. Vedle platu však zaměstnanci získávali i právo na byt se zařízením, což pro řadové zaměstnance znamenalo základní nábytek, pro vyšší úředníky dokonce i možnost vybírat si z dvorního mobiliáře. Příbytek byl k dispozici pro každého zaměstnance i jeho rodinu. Při rozdělování bytů se přihlíželo k mnoha faktorům: Prostory v přízemí (připomínající spíše sklepy) se propůjčovaly svobodným mužům, pro větší rodiny byly k dispozici byty o více místnostech etc. Přestože byl počet bytů omezený a poptávka převyšovala nabídku, našel dvůr nakonec v některém z domů blízko areálu Hofburgu ubytování pro každého – nebo mu vyplatil příspěvek na nájemné, tzv. příbytečné, rovnající se třetině ročního platu.⁶⁴ V bytě bylo možné (po schválení) ubytovat rodinné příslušníky ve finanční či zdravotní nouzi. Ve Vídni panovala těžká bytová krize. V prvních letech vlády Františka Josefa stouply nájem v hlavním městě dokonce o více než 50 procent.⁶⁵ I o malé byty se dělilo více rodin, proto bylo možné služební byt považovat za luxus a zároveň velkou výhodou práce u dvora.

Každá bytová jednotka dostávala dřevo na topení. Na dvoře začala fungovat dvorní lékárna, která za malý obnos či zcela zdarma (podle situace daného zaměstnance) poskytovala léky a lékařskou pohotovost. Podle Winkelhoferové se v této době jen zcela výjimečně o lékařské ošetření prostého sluhy či dělníka staral zaměstnavatel.⁶⁶ Bylo také možné zakoupit si poukazy na stravu, které se získávaly na týden a z velkorysých porcí byl zaměstnanec schopen nakrmit rodinu kvalitními potravinami, rodiny s malými dětmi dostávaly navíc např. příděly mléka.⁶⁷

Jak ovlivňovala práce u dvora postavení zaměstnanců ve společnosti? Touha žít ve Vídni, která byla podle Macháčové velmi silná zejména u středních vrstev,⁶⁸ mohla být považována za jeden z faktorů obliby dvorské služby u této části obyvatel. Stejně tak jako hlavní město přitahovalo svými platy a pracovními příležitostmi vandrující z celé monarchie,⁶⁹ lákalo ve Vídni zaměstnání u dvora svou prestiží a jistotou. Úředníci vídeňského dvora se těšili velké vážnosti, všem dvorským zaměstnancům byly vedle sociálních výhod záviděny jejich uniformy.⁷⁰ Dvorští zaměstnanci byli považováni za privilegované ve vlastní vrstvě, jelikož směli sloužit císaři.⁷¹ Obdobně se těšili respektu i zaměstnanci knížete Schwarzenberga, který

63 K. SCHNEIDER, *Hofgesellschaft*, s. 1339.

64 M. WINKELHOFER, *Viribus unitis*, s. 85.

65 Tamtéž, s. 74.

66 Tamtéž, s. 88.

67 M. WINKELHOFER, *Viribus unitis*, s. 88.

68 J. MACHÁČOVÁ, *Nástin*, s. 413.

69 P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Jak se žilo za časů*, s. 188.

70 M. WINKELHOFER, *Viribus unitis*, s. 76.

71 K. SCHNEIDER, *Hofgesellschaft*, s. 1348.

od nich očekával loajálnost a bezchybné vystupování na veřejnosti, také oni od něj mohli očekávat pomoc.⁷²

V Hofburgu vznikla také dvorní školka, protože bylo běžné, že se prací u dvora živily i ženy (např. jako pradleny) a dvojí příjem zlepšoval rodinnou finanční situaci. Děti nemohly být při velkém provozu na prostranstvích u Hofburgu ponechány bez dohledu, proto o ně celodenně pečovaly školské sestry. Školka měla vlastní pokladnu, do které přispívaly členky habsburského arcidomu a ze které se pořizovaly např. kabáty pro děti z nejméně bohatších rodin.⁷³

Vzhledem k tomu, že zaměstnanci dvora dostávali palivo a stravu prakticky zadarmo, byli chráněni před znehodnocením svých (nízkých) platů inflací.⁷⁴ Sociálně-ekonomické výhody zahrnovaly dále sirotčí či vdovský důchod pro pozůstalé po zaměstnancích dvora. Penze byla nízká, ale vedle státních zaměstnanců byli zaměstnanci císařského, schwarzenberského i windisch-graetzského dvora jedni z prvních, kdo tuto výsadu dostal. Penze byly nejprve zaváděny pro státní úředníky a jejich rodiny a odvíjely se od délky služby. Po 10 letech služby vznikal nárok na pobírání penze v hodnotě 40 % výplaty, po 40 letech měl úředník ve druhé polovině 19. století nárok na plnou penzi.⁷⁵ Úředníci však také odváděli určité procento svých výdělků do penzijního fondu. Částečná penze se přiznávala i vdovám po úřednících. Podobně tomu bylo také na vídeňském dvoře, většina zaměstnavatelů však zaváděla penze až na přelomu 19. a 20. století. Penze znamenala jistotu, která podle Vošahlíkové vyrovnávala případné jiné nevýhody úřednické profese. V mnoha profesích bylo ke konci 80. let zaváděno sociální pojištění zaměstnanců, avšak zabezpečení ve stáří či v případě invalidity nebylo jednotně zavedeno.⁷⁶

Pro děti zaměstnanců platilo přednostní přijímání do zaměstnání u dvora, což bylo i pro dvory výhodné, neboť děti získávaly zkušenosti od rodičů a od dětství jim byla vštěpována loajalita k císaři. Obzvláště děti prostých zaměstnanců u dvora zůstávaly.⁷⁷ Například u Schwarzenbergů pocházeli uchazeči o zaměstnání nejčastěji z rodin, jejichž členové v knížecích službách již působili.⁷⁸

Podle Winkelhoferové představovala sociální síť na dvoře téměř ráj ve srovnání s obvyklými dobovými pracovními a životními podmínkami řadových dělníků.⁷⁹ Pro vysloužilé zaměstnance byla vedle penze velmi důležitá hlavně možnost zůstat ve služebním bytě i po skončení aktivního období. Jednalo se o nezvykle velkorysou

72 Alena, HRNČÍŘOVÁ, *Orliční Schwarzenberkové a jejich úřednictvo mezi léty 1848 a 1948*. České Budějovice 2013. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Filozofická fakulta, s. 39–43.

73 M. WINKELHOFER, *Viribus unitis*, s. 134.

74 Tamtéž, s. 89.

75 VYSKOČIL, Aleš, *C. K. úředníkem ve zlatém věku jistoty*, Praha 2009, s. 139.

76 P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Jak se žilo za časů*, s. 204–205.

77 M. WINKELHOFER, *Viribus unitis*, s. 82.

78 A. HRNČÍŘOVÁ, *Orliční Schwarzenberkové* s. 40.

79 M. WINKELHOFER, *Viribus unitis*, s. 74.

nabídku – staří žebráci a žebračky, kteří si nemohli dovolit nájem, byli v této době ve Vídni běžnou záležitostí.⁸⁰ Každý zaměstnanec měl nárok na zaopatření během života, ale i na důstojný pohřeb a na zaopatření rodiny, která po něm zůstala. Právo na byt či příspěvek na bydlení však podle Schneider zanikalo smrtí zaměstnance a pozůstalí často nebyli schopni platit nájem.⁸¹ Císař si byl vědom složité situace pozůstalých, byla proto zaváděna krátkodobá opatření (např. milodary v době vysoké inflace), avšak o reformu zaopatření vdov a vdovců po dvorních zaměstnancích se neusilovalo.⁸² Pro zlepšení situace pozůstalých vznikl např. roku 1854 institut pro podporu vdov a vdovců po zaměstnancích úřadu nejvyššího dvorního štolby.

Závěr

S ohledem na zmíněné výhody je možné říci, že místo na dvoře Františka Josefa znamenalo nejen pro úředníka, ale i pro nosiče dřeva jistotu, která v 19. století nebyla běžná. Zaměstnání u dvora bylo obvykle doživotní, penze či péče o nemocné a osiřelé byly na dvoře během vlády císaře Františka Josefa dostupné v nadstandardní kvalitě. Služba u dvora sice nebyla nijak dobře placená, sociální výhody a jistota místa i zabezpečení pro blízké však nízký plat vyrovnaly. Prakticky nikdo proto dvůr neopouštěl, a i kvalifikovaní zaměstnanci, kteří by ve šlechtických rodinách mohli získat vyšší platy, na svých místech zůstávali, jelikož jim poskytoval doživotní jistotu. I dvory dvou zmíněných šlechtických rodů, Schwarzenberků a Windisch-Graetzů, nabízely určitou míru stability a sociálních výhod, stejně tak i prestiž práce pro vysoké šlechtice.

V kontextu složitých a měnících se sociálně-ekonomických podmínek v rámci druhé poloviny 19. století se jistota místa ukazuje jako velmi důležitý faktor. Také společenská prestiž, kterou zaměstnanci dvora disponovali, byla jednou z výhod práce pro panovnický dvůr. Práce u dvorů se jeví jako nadprůměrně výhodná, co se sociálního zabezpečení týče. Tři zmíněné dvory mají mnohé výhody společné: služební byt, dřevo na otop, zlevněné potraviny či vařená strava, penze, uniformy, přednostní zaměstnání pro děti, podpora jejich vzdělávání, sirotčí či vdovský důchod a další. Oproti schwarzenberskému a windisch-graetzskému dvoru nabízelo zaměstnání u císařského dvora několik dalších výhod, například dvorní lékárnu, bezplatnou školku, ošetření doktorem i pro nejnižší vrstvy. Co na vídeňském dvoře naopak chybělo, byl systém odměn na základě výkonnosti a dobře odvedené práce, který je možné najít u Windisch-Graetzů i Schwarzenbergů. Finanční motivace mohla zlepšit výkonnost zaměstnanců císařského dvora.

80 M. WINKELHOFFER, *Viribus unitis*, s. 87.

81 K. SCHNEIDER, *Hofgesellschaft*, s. 1343.

82 Tamtéž, s. 1344.

Lze tedy dvorní stát a jeho snahy na poli péče o zaměstnance chápat jako předchůdce zaopatřovacích mechanismů moderního sociálního státu? Tento typ státu, stejně jako dvůr Františka Josefa, zajišťuje alespoň minimální jistoty, ochranu před sociálními riziky, dostupné vzdělání, zdravotnictví či sociální péči. Oproti dvoru má sociální stát právní zakotvení a nefunguje na bázi redistribuce příjmů. Aktivita vídeňského dvora v oboru sociálního zabezpečení a péče o zaměstnance lze označit za jakýsi předstupeň snah moderního sociálního státu.

Jistoty byly nadprůměrné, nevztahovaly se jen na zaměstnance samotné, ale i na jejich blízké. Dlouhé 19. století přineslo mnoho změn, vyvíjel se i panovnický dvůr, který prošel za 68 let vlády Františka Josefa I. přeměnou z nemoderní bankrotující instituce v instituci moderní a prosperující. Během vlády Františka Josefa se životní úroveň zaměstnanců dvora několikanásobně zvýšila, a i dvůr samotný se dočkal potřebných reforem a restrukturalizace. Bylo by zajímavé sledovat další vývoj dvora, kdyby nepadla monarchie, dá se předpokládat, že by se sociálně-ekonomické, ale i kulturní výhody ještě rozšířily.

Resumé:

This study analyses the system of social benefits afforded to employees of the imperial court of Emperor Franz Joseph I of Austria, situating this case within the broader context of labor relations and social conditions in the Habsburg Monarchy during the second half of the 19th century. The analysis addresses the question of whether the court personnel experienced similar levels of instability, low wages, and lack of institutional protection as did most wage laborers of the period. In accordance to literature, the author states that, despite relatively low salaries, employment at court was marked by exceptional stability and an extensive network of social advantages. These included access to furnished accommodation (often retained post-retirement), inexpensive meals, free medical care, eligibility for widow's and orphan's pensions, and lifelong job security. In addition to material benefits, considerable social prestige was associated with service at court. The essay concludes that this system represented an advanced form of employer-provided social protection, significantly surpassing the standards commonly available to workers in the wider labor market of the time.

Bc. Barbora Řehořová vystudovala sdružené bakalářské studium historie a germanistiky, je ve druhém ročníku magisterského studia se zaměřením na české moderní a soudobé dějiny. Jejím badatelským zájmem jsou dějiny 2. poloviny 19. století v habsburské monarchii, konkrétně se zabývá německojazyčnou kulturou a spolků v českých zemích.

Česká kubistická architektura jako projev regionalismu

Czech Cubist Architecture as an Expression of Regionalism

Jakub Valuch

Anotace:

Text pomocí dobových článků architekta Pavla Janáka a sekundární literatury nastiňuje vývoj české kubistické architektury a klade si za cíl přiblížit se odpovědi na otázku, zda se dá český architektonický kubismus – jeho první (předválečná) a druhá (rondokubistická) fáze – považovat za projev regionalismu a dále také, zda odpovídá konceptu kritického regionalismu.

Klíčová slova / Keywords:

Český kubismus – rondokubismus – regionalismus – avantgardní architektura – kritický regionalismus – Pavel Janák
Czech Cubism – Rondocubism – Regionalism – Avant-garde Architecture – Critical Regionalism – Pavel Janák

„Nejvlastnější otázka, co je to vůbec architektura, jaký je poměr ducha, hmoty a prostoru, co tj. tvoření a jak to vše odpovídá našemu duchu, to vše se stalo palčivým a naléhajícím na odpovědi a architekt počal usilovně a dychtivě filozofovat a teoretizovat. A tak mnoho, téměř vše, co jako podněty moderní architektury přišlo z ciziny, padlo nebo bylo přehodnoceno českým architektem a došli jsme k vlastním základům a zákonům.“¹

Píše Pavel Janák, jeden z hlavních představitelů českých kubistů ve svém článku *Národní věc a čeští architekti* v posledním roce první světové války. Svým postojem v tomto textu se Janák vymyká většině české avantgardy, která se většinou hlásila k francouzským uměleckým směrům a národní až nacionální tendence u ní nebyly obvyklé.² Lze tedy českou kubistickou architekturu – jeden z mnoha projevů české avantgardy – v Janákově podání považovat za projev regionalismu? Jinými slovy, jednalo se pouze o lokální variantu mezinárodní moderny, nebo o prostorově zakotvený jev, který lze interpretovat jako výraz určité regionální identity?

Pro zodpovězení výše nastíněných otázek budu pracovat s pojmy regionalismus a kritický regionalismus. Termín regionalismus označuje rozličný fenomén vztahování se k regionu nebo regionům a je vlastní především politologii a historii. Definici

1 Pavel JANÁK, *Národní věc a čeští architekti*, Národ 2, Praha 1918, s. 295 a 305–306, zde s. 305.

2 Na to poukazuje např. Otakar NOVÝ, *Česká architektonická avantgarda*, Praha 2015, s. 232–245.

regionalismu, kterou budu pro tuto práci používat, přebírám ze zásadní práce *The Concept of 'Region': Theoretical and Methodological Notes on its Reconstruction*, která se pokouší najít transdisciplinární definici regionu a regionalismu jako nástroje analýzy různých jevů.³ Kubistická architektura je unikátním fenoménem, který se rozvinul právě na území českých zemí, a nahlížíme-li na ni jako na projev regionalismu, vidíme ji jako vnitřní proces, kdy regionální aktéři (v tomto případě architekti a teoretici architektury) usilují o formulaci a realizaci vlastního regionálního programu (tedy vlastní kubistické architektury se svojí vlastní ideovou základnou) pomocí interních i externích kompetencí.⁴ Na poli teorie umění a kunsthistorie se pak v dnešní době objevuje koncept kritického regionalismu, který prosadil Kenneth Frampton. Tato teorie (a architektonický styl) se také často chápe jako opak moderní globalizace: je to strategie, již si komunity osvojují, aby v pohyblivé krajině nadnárodních stylů udržely vědomí konkrétního místa.⁵ Pomocí konceptu kritického regionalismu – tedy přístupu, který „zkoumá nové architektonické školy, jejichž záměrem bylo reflektovat a zužitkovat specifické základní danosti, ve kterých se pohybují“⁶ – zhodnotím, zda česká kubistická architektura vyhovuje jeho podmínkám. Pro účel tohoto textu budu rozdělovat českou kubistickou architekturu na dvě fáze, předválečnou a poválečnou. Každá se totiž vyznačuje rozdílnými rysy a vzniká v jiných kontextech.

Na problém se pokusím nahlédnout především prostřednictvím česky a anglicky psané sekundární literatury.⁷ Ačkoliv je kubistická architektura častým tématem prací nejen historiků a historiček umění, domnívám se, že tematizace regionalistických tendencí⁸ v rámci tohoto směru české avantgardy může přispět k hlubšímu a kritičtějšímu pohledu na ideologické proudy meziválečné architektury a kultury obecně. Spojitosti mezi regionalismem (a nacionalismem) a kubismem se věnuje například Vendula Hnídková,⁹ možnosti studia tohoto tématu ale jistě nejsou vyčerpány.

Kubismus je avantgardní umělecký směr, který vznikl na přelomu 19. a 20. století v Paříži. Princip kubismu obecně (především pak v malířství) spočívá v jeho

3 Peter SCHMITT-EGNER, *The Concept of 'Region': Theoretical and Methodological Notes on its Reconstruction*, *Journal of European Integration* 24, 2002, s. 179–200.

4 Tamtéž, s. 186.

5 Kenneth FRAMPTON, *Za kritický regionalismus: Šest bodů pro architekturu rezistence*, in: Kenneth Frampton – Michael K. Hays – Mark Wigley – Mary Mcleod, et al., *Oxymorón ě pleonasmus: texty kritické a projektivní teorie architektury*, Praha 2011, s. 40–59.

6 Tamtéž, s. 40.

7 Věřím, že toto téma by si zasloužilo výrazně větší prostor, a to včetně zpracování primárních pramenů.

8 Avšak jsem si vědom, že na toto téma částečně poukazuje nová publikace Ladislav ZIKMUND-LENDER – Helena ČAPKOVÁ, et al., *Jan Kotěra: Czech modern architecture in context*, Hradec Králové 2025.

9 Například práce *Národní styl, kultura a politika*, Praha 2013. Dále *Rondokubismus versus národní styl*, *Umění: časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky* 57(1), 2009, 74–84.

Obr. 1. Dům U Černé Matky Boží (Josef Gočár, přestavba Karel Prager, Celetná 34, Praha, 1912). Zdroj: Architektura (nejen kubismu) ve fotografii, Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze, 11. 6. 2024. Dostupné z: <https://www.upm.cz/architektura-nejen-kubismu-ve-fotografii-prednaska/> [náhled 20-11-2025].

prostorové koncepci díla, předmět nebývá zobrazen jen z jednoho úhlu, ale z mnoha úhlů současně. Zobrazovaný předmět bývá umělcem rozkládán až na nejjednodušší geometrické tvary,¹⁰ které jsou pak skládány do obrazu. Průkopníky tohoto směru byli Pablo Picasso a Georges Braque, k nimž se postupně připojili další umělci. Ve Francii se z kubismu vyvinuly i jeho různé odnože, například orfismus a purismus.¹¹ Společně s kubismem vznikla nejen ve Francii další avantgardní hnutí, včetně futurismu, suprematismu, dadaismu, konstruktivismu a Art deco.

V roce 1912 byla v Paříži na výstavě Salon d'Automne představena architektonická instalace známá jako Maison Cubiste (z fr. Kubistický dům), již navrhl a vytvořili Raymond Duchamp-Villon a André Mare ve spolupráci s dalšími umělci.¹²

10 Především krychle, lat. *cubus*.

11 Charles HARRISON – Paul WOOD, *Art in theory, 1900–2000: an anthology of changing ideas*, Oxford 2003, s. 189.

12 David CLAWLEY, *Art Deco in Central Europe*, in: Charlotte Benton – Tim Benton – Ghislane

Obr. 2. La Maison Cubiste („kubistický dům“, Raymond Duchamp-Villon a další, pro výstavu Salon d'Automne, Paříž 1912). Zdroj: Museum Kampa, Raymond Duchamp-Villon, Model Kubistického domu, in: Karel OUJEZDSKÝ – Kateřina HORÁKOVÁ, František Kupka a umělecká skupina z Puteaux lákají na Kampu, Český rozhlas Vltava, 11. 11. 2017. Dostupné z: <https://vltava.rozhlas.cz/frantisek-kupka-a-umelecka-skupina-z-puteaux-lakaji-na-kampu-5984726> [náhled 20-11-2025].

Dnes je tato realizace považována za základ stylu Art Deco, což dokazuje i Pavillon de l'Esprit Nouveau, navrhnutý Le Corbusierem pro Mezinárodní výstavu moderní umělecko-průmyslové výroby v Paříži roku 1925 (International Exhibition of Modern Decorative and Industrial Arts), podle níž se Art Deco nazývá.¹³ Fasáda Maison Cubiste nebyla podle dobových kritiků¹⁴ nijak radikální a neměla další významnější vliv na francouzskou architekturu až do Le Corbusiera, který z ní čerpal. Jediná přímější inspirace touto instalací byla právě v českých zemích, později Československu, ačkoli se tomuto stylu přibližují také ruský konstruktivismus, nizozemský De Stijl a německý Bauhaus.¹⁵

Wood (eds.), *Art Deco: 1910–1939*, Bulfinch 2003.

13 K této realizaci viz např.: Eve BLAU – Nancy J. TROY – David COTTINGTON – Robert L. HERBERT – Dorothee IMBERT, et al., *Architecture and cubism*, Montréal 2002. Dále Victor ARWAS, *Art deco*, New York 1992. Dále Charlotte BENTON – Tim BENTON – Ghislaine WOOD, et al., *Art deco 1910–1939*, Boston 2003.

14 Victor ARWAS, *Art deco*, New York 1992, s. 52.

15 K debatě o inspiracích a původu české kubistické architektury např.: Irena ŽANTOVSKÁ MURRAY, *The Burden of Cubism: The French imprint on Czech architecture, 1910–1914*, in: Eve Blau – Nancy J. Troy – David Cottington – Robert L. Herbert – Dorothee Imbert, et

Na přelomu 19. a 20. století se začínají v Čechách sdružovat mladí umělci, architekti a intelektuálové do skupin jako SVU Mánes (1887), Artěl (1908), Osmá (1907) a Skupina výtvarných umělců (1911).¹⁶ V těchto skupinách, především pak ve Skupině výtvarných umělců, se sdružovala intelektuální elita své doby, jako příklad lze zmínit: Josef (SVU Mánes, Skupina výtvarných umělců) a Karel (Skupina výtvarných umělců) Čapkové, Emil Filla (SVU Mánes, Osmá, Skupina výtvarných umělců), Josef Gočár (SVU Mánes, Skupina výtvarných umělců), Josef Chochol (SVU Mánes, Skupina výtvarných umělců), Pavel Janák (SVU Mánes, Artěl, Skupina výtvarných umělců), František Kysela (SVU Mánes, Artěl, Osmá, Skupina výtvarných umělců), Václav V. Štěch (Skupina výtvarných umělců) a další. Nově nastupující generace architektů dostala díky těmto uskupením příležitost představit své ideje a návrhy. I díky tomu také v roce 1911 v Uměleckém měsíčníku vyšel Janákovův článek – dnes považován za manifest české kubistické architektury – *Hranol a pyramida*. V tomto textu se Janák pokoušel o základní rozčlenění architektonických slohů podle schématu rozlišujícího jižní (antické) a severní (křesťanské) slohy. Vyzdvihuje základní geometrická tělesa jako hlavní prvek moderní architektury. Odmítá historizující ornamenty a navrhuje stavět v čistém, krystalickém stylu¹⁷ a píše o tom, že fasády se mají skládat z lomených a šikmých ploch, které světlo rozkládají a znovu skládají v měnící se hře stínů. V neposlední řadě se silně vztahuje ke gotice a baroku jako k formám, které se pokouší o úplné překonání hmoty.^{18,19} Dvanáct let před Le Corbusierem a tři roky po nástupu futurismu tak Janák společně s Vlastislavem Hofmanem objevili základní stereometrické tvary architektonické kompozice – hranol, krychli, jehlan, kužel, kouli a válec.²⁰

Předními českými architekty kubismu se kromě Janáka (adaptace barokního Fárova domu, soutěžní návrh pomníku Jana Žižky) a Hofmana (Jiráskův most, most na Dětský i Slovanský ostrov) stali také další studenti Wagnerovy školy²¹ Josef Gočár a Josef Chochol. Z Gočárových realizací nejvíce vynikají obchodní dům

al., *Architecture and cubism*, Montréal 2002, s. 41–59. Nebo David CROWLEY, *Art Deco in Central Europe*, in: Charlotte Benton – Tim Benton – Ghislaine wood, et al., *Art deco 1910–1939*, Boston 2003.

16 K jejich výstavám, které byly reprezentací Československého umění v zahraničí: Pavla MACHALÍKOVÁ – Tomáš WINTER, *Databáze uměleckých výstav v českých zemích 1820–1950*, Ústav dějin umění AV ČR a Strategie AV21, 2022. Dostupné z: <https://databazevystav.udu.cas.cz/> [náhled 30-6-2025].

17 Více ke krystalismu v architektuře viz: Yulia LEONOVA, *Crystal Architecture*, Ideal Spaces, 2021. Dostupné z: <https://www.idealspaces.org/magazines/crystal-architecture/> [náhled 3-10-2025].

18 Pavel JANÁK, *Hranol a pyramida*, in: Pavel Janák – Vendula Hnídková, *Obrysy doby*, Praha 2009, s. 54–62.

19 O. NOVÝ, *Česká architektonická avantgarda*, s. 149–165.

20 Tamtéž, s. 155.

21 Wagnerova škola (Schule Otto Wagners) označuje okruh žáků a spolupracovníků Otto Wagnera (1841–1918) spjatých s jeho působením na Akademii výtvarných umění ve Vídni. Nevytvořili jednotný sloh, nýbrž metodický rámec: odmítnutí historismu, přednost účelu, standardizace a úzká vazba architektury na městskou infrastrukturu.

Obr. 3. Fárův dům (přestavba Pavel Janák, Masarykovo náměstí 13, Pelhřimov, 1913). Zdroj: Ester HAVLOVÁ, Fárův dům 1, Archiweb, Stavby: Fárův dům. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/faruv-dum--1> [náhled 20-11-2025].

U Černé Matky Boží v Praze a Lázeňský pavilon v Bohdanči. Z Chocholových pražských staveb jsou nejslavnější rodinný trojdům na Rašínově nábřeží, Kovařovicova vila a v neposlední řadě nárožní nájemní dům v Neklanově ulici. Chochol je také autorem některých teoretických textů.²² Z dalších realizací lze zmínit obchodní a nájemní dům Diamant od Matěje Blechy nebo ikonickou lampu na Jungmannově náměstí, která je dílem Emila Králíčka.^{23,24} Za poslední české kubistické stavby lze považovat Gočárův Československý pavilon na (již zmíněné) výstavě v Paříži v roce 1925 anebo (dle některých zdrojů) pražský chrám Nejsvětějšího srdce Páně od Jože Plečnika.²⁵

22 Např.: Josef CHOCHOL, *K funkci architektonického článku*, Styl V, Praha 1913, s. 93–94.

23 Rostislav ŠVÁCHA – Jan MALÝ – Zdeněk LUKEŠ, *Od moderny k funkcionalismu: proměny pražské architektury první poloviny dvacátého století*, Praha 1995, s. 62–124.

24 Zdeněk LUKEŠ – Lenka NEUŽILOVÁ – Renata KRICNEROVÁ, *Český architektonický kubismus: podivuhodný směr, který se zrodil v Praze*, Praha 2006. Dále Gabrielle KOLBER – Christoph HÖLZ – Alena GOMOLL, *Stavební umění: kubistická architektura v Praze a jejím okolí*, Mnichov 1994.

25 O. NOVÝ, *Česká architektonická avantgarda*, s. 158.

Obr. 4. Hodkův činžovní dům (Josef Chochol, nároží Neklanova 30 a Přemyslova 11, Praha, 1914). Zdroj: Městská část Praha 2, Dům v Neklanově ulici, in: Patrik LÍBAL, Kubistická architektura v Praze 2 (Vyšehrad), Encyklopedie Prahy 2, kulturně historické dědictví, 12. 8. 2025. Dostupné z: <https://encyklopedie.praha2.cz/stavba/3302-kubisticka-architektura-v-praze-2> [náhled 20-11-2025].

Nicméně zlom přichází už se sporem o „pravý“ a „nepravý“ kubismus,²⁶ a především pak s první světovou válkou. Nejen, že byla silně omezena stavební činnost, styky se zahraničními umělci, především s Paříží, a přestala vycházet některá umělecká periodika, ale hlavně se změnila poptávka, která očekávala návrat k lidovým a „českým“ tématům. Někteří kubisté nejspíše právě proto, aby se opět sblížili se svým publikem, změnilí svůj postoj ke kritice ornamentu.²⁷ Největší impuls pro změnu byl pak rok 1918 a vznik nové republiky, jak zpětně popisoval Pavel Janák:

*„Rok 1918 byl i tu předělem a obratem k lidovosti a sepětí se širokým životem. Byla to především reakce na artismus před 1918. Nyní architekt hledal formy, které by vycházely vstříc obecnému lidovému chápání. Tu se již i v něm samém počíná velký obrat od osobité uměleckosti k poslání široké obecné pochopitelnosti i užitečnosti i za ceny výrazového sestupu.“*²⁸

Nově vzniknuvší Československo se distancuje od bývalých habsburských uměleckých center a hledá svoji vlastní uměleckou identitu. Vznikl tak styl – rondo-kubismus – který na první pohled působil jako další vývoj kubismu, ale opustil

26 Jindřich VYBÍRAL, *Český kubismus na trhu symbolických statků. Původ a hranice pojmu dějin architektury*, in: Michal Novotný – Richard Biegel (edd.), *Kubismus v české architektuře – Sto let poté*, Praha 2013, s. 9–19.

27 Např.: Pavel JANÁK, *Barvu průčelím!*, Venkov 9, 3. 12. 1916.

28 Pavel JANÁK, *Čtyřicet let nové architektury za námi – pohled zpět*, Architektura: spojené časopisy Stavba, Stavitel, Styl. 2, Praha 1940, s. 129–132.

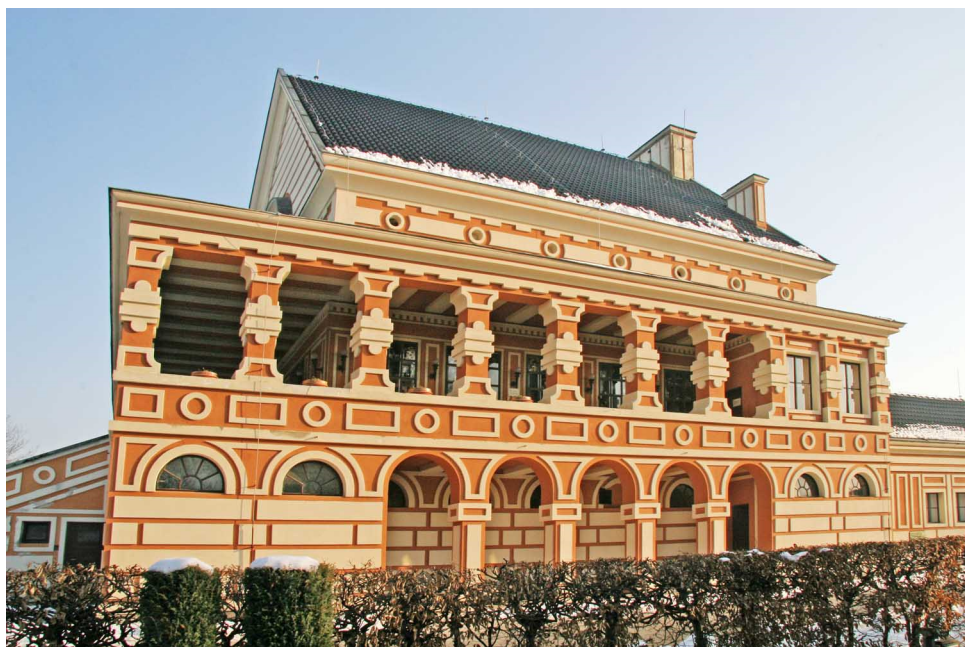
Obr. 5. Palác Archa (dříve Legiobanka, Josef Gočár, Na poříčí 24, Praha, 1923). Zdroj: Praha Na Porici – Rondokubismus I, Wikimedia Commons, 13. 12. 2022. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Praha_Na_Porici_-_Rondokubismus_I.jpg&oldid=714653124 [náhled 16-12-2025].

přírodní jednoduchost hranolu a nahradil ji zdobnými, barevně sytými ornamenty. Pro tento fenomén národnostně podbarvené dekorativní architektury budu používat zmíněný termín rondokubismus, ačkoli na tomto označení nepanuje shoda.²⁹ Jako reprezentativní realizace rondokubismu lze uvést Janákovo pardubické krematorium, které je příkladem „*supermonumentalizace české chalupy v replice antického chrámu*“, ³⁰ dále Gočárovu Legiobanku, pro kterou je významná reliéfní výzdoba a podle které se občas tento styl i nazývá, a asi nejmonumentálnější rondokubistickou realizací – palác Adria. Obecně byl nejčastěji rondokubismus využíván při stavbě institucí, a to především proto, že byl mezi veřejností kladně přijímán a jeho použitím se instituce hlásily k československé státnosti.³¹ Dalším projevem rondokubismu jsou pak stovky až tisíce bytových domů (které se vnitřně nijak neliší od těch

29 Vendula HNÍDKOVÁ, *Rondokubismus versus národní styl*, Umění: časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, Praha 2009, 57(1), s. 74–84, zde s. 74.

30 O. NOVÝ, *Česká architektonická avantgarda*, s. 161.

31 Vendula HNÍDKOVÁ, *Národ a jeho styl*, in: Ondřej Jakubec – Radka Nokkala Miltová, et al., *Umění a politika: sborník 4. sjezdu historiků umění*, Brno 2013.

Obr. 6. Pardubické krematorium (Pavel Janák, Pod Brízkami 990, Pardubice, 1923). Zdroj: Zdeněk PRAŽÁK, Crematorium in Pardubice, Czech Republic, in: Wikipedie: Otevřená encyklopedie, 26. 5. 2006. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Crematorium,_Pardubice,_Czech_Republic.jpg#file [náhled 20-11-2025].

secesních a neoklasicistních),³² nesoucích na fasádách geometrický dekor, který je od samotného kubismu velmi vzdálený. Domovní fasády totiž fungovaly „jako důležitý prostředek pro prezentování, šíření a ideálně také sdílení společných hodnot“.^{33,34} „Vlastní estetickou rozdílnost kubismu od architektonických projevů po roce 1918 vystihl pregnantně historik umění Zdeněk Wirth ve výstavním katalogu Josefa Gočára už v roce 1930. Zatímco u kubistické architektury spatřoval princip umělecky podloženého formování z jádra hmoty ven na povrch, u poválečného projevu se naopak uplatňoval vizuální účinek aplikovaných prvků na ploše v kombinaci s velmi pestrými barevnostmi.“³⁵

32 K tématu nájemního bydlení v kontextu národní architektury a stylu viz: Vendula HNÍDKOVÁ – Lada HUBATOVÁ – Lada HUBATOVÁ VACKOVÁ – Alena JANATKOVÁ – Ivo KNOBLOCH – Zdeno KOLESÁR et al., *Žijeme lidsky?: reforma bydlení 1914–1948 – Svaz československého díla*, Praha 2024. K proměně nájemního bydlení viz kapitoly: Milena RYKL, *Bydlení v nájemném domě v 19. století*; Lukáš BERAN, *Dělnické domky jako téma architektury 19. století*; Petr VORLÍK, *V objektu techniky*, in: Matúš Dulla – Milena Hauserová – Milena Rykl – Petr Vorlík – Pavel Kalina et al., *Kapitoly z historie bydlení*, Praha 2014, s. 115–167.

33 Vladyslava CHLANTA, *Hledání národního stylu v rozmezí 1880–1925*, bakalářská práce, Praha 2025, s. 63.

34 Vendula HNÍDKOVÁ, *Národní styl, kultura a politika*, Praha 2013, s. 50.

35 V. HNÍDKOVÁ, *Rondokubismus versus národní styl*, s. 75.

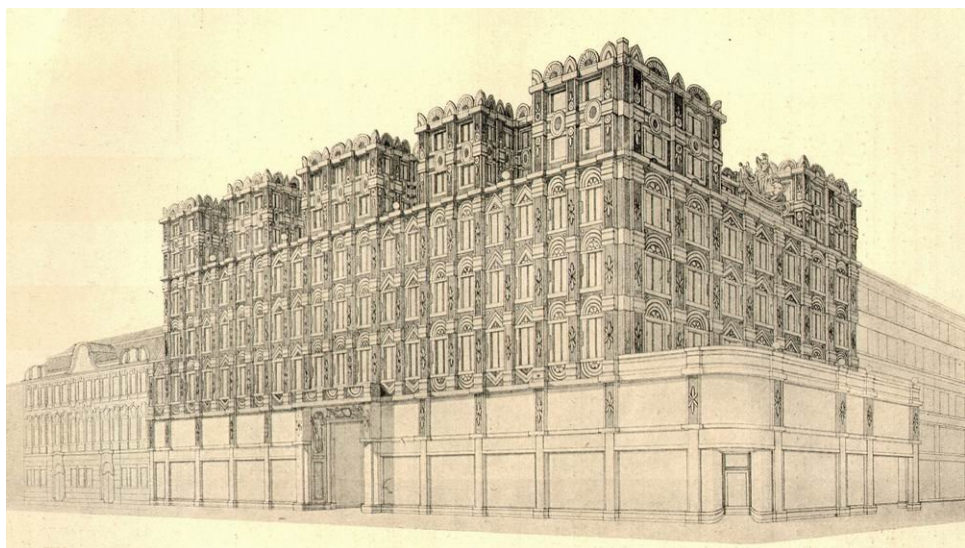

Obr. 7. Palác Adria (Pavel Janák a Josef Zasche, nároží Národní 40, Jungmannova 31, Praha, 1925). Zdroj: Martin ROSA, Palác Adria (býv. pojišťovna Riunione Adriatica di Sicurtà), *Archiweb*, 16. 10. 2014. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/palac-adria-byv-pojistovna-riunione-adriatica-di-sicurta> [náhled 20-11-2025].

Český architektonický kubismus považují za ojedinělou adaptaci kubistického umění. Geometrická, naturalistická a modernistická architektura se vyskytovala a měla svůj původ v jiných regionech, ale česká kubistická architektura je unikátní tím, že je Picassovým směrem přímo inspirována, a sama prošla svébytným vývojem, jenž se v mnohém lišil od širších evropských trendů modernismu.³⁶ Jestliže budeme uplatňovat teorii kritického regionalismu Kennetha Framptona,³⁷ pak také docházím k závěru, že předválečná česká kubistická architektura je kriticky regionalistická (ačkoli musím zmínit, že nesplňuje podmínku inspirace lokální architekturou). Lze to demonstrovat na jeho kritériích kritické *arrière-garde*: používá moderní konstrukce kvůli funkci, nikoliv kvůli módě, obsahově vychází z gotiky a Santiniho baroka, formálně pak z krystalických a geografických tvarů, jak demonstuje Janák ve svém textu *Hranol a pyramida*, a není jen ozdobenou fasádou, ale uplatňuje

36 Irena ŽANTOVSKÁ MURRAY, *The Burden of Cubism*, 41–59. Dále J. VYBÍRAL, *Česká kubismus na trhu symbolických statků*, s. 9–19.

37 K. FRAMPTON, *Za kritický regionalismus*, s. 40–59. Dále Kenneth FRAMPTON, *Moderní architektura: kritické dějiny*, Praha 2022, s. 337–351.

Obr. 8. Soutěžní návrh paláce Adria od Pavla Janáka (Pavel Janák a Josef Zasche, nároží Národní 40, Jungmannova 31, Praha, 1925). Zdroj: Archiv redakce, Palác Adria (býv. pojišťovna Riunione Adriatica di Sicurtá), Archiweb, 16. 10. 2014. Dostupné z: <https://www.archiweb.cz/b/palac-adria-byv-pojistovna-riunione-adriatica-di-sicurta> [náhled 20-11-2025].

princip umělecky podloženého formování z jádra hmoty ven na povrch.³⁸ Nicméně chci upozornit, že definici kritického regionalismu naopak neodpovídá poválečný rondokubismus, protože nadvyužívá estetické prvky, které nejsou čistě funkční (a navíc je tato estetika často ovlivněna nacionální ideologií, byť se ale zároveň nevzdává inspirace globálními trendy, v tomto případě například secesní architekturou), nepokouší se navázat na své přírodní okolí a ačkoli je občas inspirován lidovou architekturou, tak ji adaptuje pouze povrchně.³⁹

Meziválečný český architektonický kubismus (v tomto případě tedy rondokubismus) naopak považují za projev regionalismu, pokud přijmeme definici regionalismu jako procesu, v němž lokální aktéři formují vlastní kulturní program,⁴⁰ což dokresluje i Janákův článek, kterým jsem tento text i začínal:

„Tu jsou dvě nutnosti národního života a pro architekta dvě povinnosti: bude především třeba, aby architekt byl konečně sestručem těla českého obydlí – jednotlivcova i veřejného – směrem dovnitř, a to dle zvláštní národní plemenné povahy a potřeby.“⁴¹

38 V. HNÍDKOVÁ, *Rondokubismus versus národní styl*, s. 75.

39 Jako příklady lze uvést projekt Zařízení lidového bytu (P. Janák, 1921) nebo domky a hostinec u letiště Kbely (J. Gočár, 1920).

40 P. SCHMITT-EGNER, *The Concept of 'Region'*, s. 179–200.

41 Pavel JANÁK, *Národní věc a česká architekti*, Národ 2, Praha 1918, s. 295 a 305–306, zde s. 305.

Rondokubismus totiž opouští velké požadavky světových směrů architektury a pokouší se vybudovat národní styl, který se stane jedním ze symbolů první republiky. Je nutné nezapomínat na to, že oba dva proudy kubistické architektury neexistovaly ve vakuu, byly ovlivněny jinými uměleckými směry a školami, přesto však dle mého názoru překonaly hranici provinční varianty modernistických hnutí a lze se zamýšlet nad jejich vztahem k teoriím regionalismu.

Resumé:

This paper reinterprets Czech architectural Cubism through the lens of regionalism. Based on Pavel Janák's texts, such as *Národní věc a čeští architekti*, and recent scholarship it argues that the pre-war phase fulfils Kenneth Frampton's concept of critical regionalism. By contrast, post-war rondocubism departs from strict cubist principles, yet it still pursues a purposely national style, thus forming a decorative vernacular variant of regionalism rather than a rejection of it. The essay positions Czech Cubism not as a provincial offshoot of global modernism, but as an autonomous cultural programme that merged international avant-garde ideas with the bohemian architectural tradition and nascent identity of Czechoslovakia, thereby enriching the broader narrative of European modern architecture.

Jakub Valuch studuje 1. ročník bakalářského programu Historie – evropská studia na ÚH FF UK. Plánuje se věnovat soudobým sociálním a politickým dějinám. Mimo to se zajímá o aktuální společenská témata, především o politiku a urbanismus.

Střet západního a východního bloku na poli „třetího světa“ v kontextu globálních dějin

The Conflict between the Eastern and Western Blocs in the Field of the Third World in the Context of Global History

Petr III

Anotace:

S koncem druhé světové války pomalu přichází konflikt, který později dostane název studená válka. Válka, ve které na první pohled proti sobě stály dvě supervelmoci s jasně rozdělenou Evropou mezi sebou. Ale co tzv. třetí svět? Tento příspěvek se snaží nastínit roli třetího světa během studenovělečného konfliktu a poukázat na jeho důležitost v tomto kontextu. Zároveň autor v příspěvku dospívá k názoru, že studená válka nebyla pouze bipolárním střetem USA a SSSR, nýbrž že role ostatních států obou bloků byla zajímavá. Příspěvek se zaměřuje i na nejednoznačné uchopení třetího světa a na způsob boje o něj.

Klíčová slova / Keywords:

Třetí svět – Spojené státy americké – Sovětský svaz – studená válka

Third World – United States of America – Union of Soviet Socialist Republics – Cold War

Studená válka jakožto globální konflikt je předmětem zkoumání již po celá desetiletí. V předloženém článku bych se chtěl zaměřit na fenomén střetu západu a východu v zemích tzv. třetího světa během studené války. Někdy bývá označení třetí svět zaměňováno za termín globální jih.¹ Myslím, že pro téma studené války se lépe hodí termín třetí svět. Ten byl užíván jako pojem vymezující do té doby nezainteresané státy v jednom ze dvou bloků v období studené války. Nicméně někdy se objevoval také jako termín ekonomický, a proto do něj byly zahrnovány i státy jako KLDR či Kuba.² Třetím světem rozumím v předloženém příspěvku hlavně bývalé kolonie v Africe či Asii, o které se zejména od 50. let 20. století začal vést boj mezi západním blokem („první světem“) a východním blokem („druhým světem“). Zaměřím se nejen na přístup obou supervelmocí ke zmíněným zemím a oblastem, ale také na metody uplatňování jejich vlivu na poli třetího světa, tedy zda se jejich přístup k zemím třetího světa lišil či proč a jakým způsobem obě supervelmoci

1 Příspěvek je s mešními úpravami esej do předmětu Globální dějiny. Jan KOURA – Mikuláš PEŠTA, *Československo a studená válka v Africe, Přístupy, interpretace a roviny zkoumání*, Paměť a dějiny 14(3), 2020, s. 3–13, zde s. 4.

2 Tamtéž, s. 3.

podporovaly jednotlivé strany konfliktů ve třetím světě, jako byla například válka ve Vietnamu. V tomto kontextu se také pokusím nastínit určitou nejednoznačnost třetího světa, minimálně na počátku studené války. Jinými slovy bych chtěl rozebrat, jaké byly motivace Sovětského svazu a Spojených států amerických ke vstupu do těchto částí světa, co pro ně tzv. třetí svět představoval, co tento střet znamenal pro studenou válku jako globální fenomén či co znamená pro současné studium a interpretace studené války jako globálního konfliktu. Jsem si vědom toho, že témata přednesená v příspěvku by potřebovala separátní zamyšlení a rozebrání, nicméně jsem se snažil alespoň takto nastínit roli, důležitost a specifika třetího světa za studené války.

Text se bude zabývat problematikou studené války ve třetím světě optikou globálních dějin. Definovat pojem globální dějiny je samo o sobě složité a záleží do jisté míry na každém z nás, jak tento pojem budeme chápat či co si pod ním představíme. Z autorů, kteří se tématu věnují, lze zmínit Petera Frankopana, konkrétně jeho dílo *Hedvábné stezky: Nová historie světa*³ či jeho pokračování *Nové hedvábné stezky: Přítomnost a budoucnost světa*.⁴ V prvním jmenovaném díle hovoří o tom, že mu již od raných let ve vzdělávacím systému chyběl širší záběr studia geografie a historie.⁵ Že dle svých slov chtěl „...*pochopit, jak vypadaly obě světové války ne při pohledu z Flander, či východní fronty, ale z Afghánistánu a Indie*“.⁶ V případě studené pozoruji velmi podobný problém. Co se studené války týče, je pro pohled na ni skrze optiku globálních dějin klíčové právě zbavení se eurocentrického pohledu. Přístup globálních dějin se mi jeví zejména jako odhlédnutí od eurocentrického pohledu na ni a zaměření se na studenou válku v celosvětovém kontextu, a to včetně zkoumání globálních fenoménů v ní. Těmi jsou například dekolonizace a s ní spojené soupeření velmocí, ale i menších států na poli třetího světa, či sledování nestátních aktérů včetně propagandy. Dá se vlastně hovořit o odklonu od tzv. diplomatic history neboli diplomatické historie, která výzkumu studené války dominovala během takřka celého 20. století. Tomuto tématu se již věnovali i čeští historici, například Jan Koura. Ten ve své studii *První, druhý, třetí svět... Studená válka jako globální fenomén*⁷ hovoří o tom, že historiografie byla v té době zaměřena výhradně na západní prameny a americké autory, kteří byli uvěznění v narativu svých národních dějin.⁸ Směr zvaný diplomatická historie primárně zkoumal politickou historii, která povětšinou vynechávala kulturní či hospodářské změny a fenomény, které tehdejší dění více či méně ovlivňovaly.⁹ Podobně na věc nahlíží i Frankopan,

3 Peter FRANKOPAN, *Hedvábné stezky: Nová historie světa*, Praha 2021.

4 Peter FRANKOPAN, *Nové hedvábné stezky: Přítomnost a budoucnost světa*, Praha 2023.

5 P. FRANKOPAN, *Hedvábné stezky*, s. 11.

6 Tamtéž, s. 12.

7 Jan KOURA, *První, druhý, třetí svět... Studená válka jako globální fenomén*, Dějiny a současnost 41(5), 2019, s. 16–18.

8 Tamtéž, s. 16.

9 Tamtéž, s. 16.

jenž naznačuje například důležitost studia ruské literatury či hudby pro pochopení ruského jazyka.¹⁰ Změnu přinesl pohled zvaný international history, ve kterém již konflikt přestal být vnímán striktně jen jako spor kapitalismu a komunismu, ale daleko pestřeji,¹¹ což se dá velmi dobře interpretovat na příkladu Vietnamu.

Studená válka je globálním fenoménem sama o sobě, a právě proto je odpoutání se od eurocentrického náhledu na ni tak důležité. Lépe nám totiž pomáhá studenou válku poznat a otevírá pomyslné dveře k hlubšímu poznání třetího světa a jeho úlohy a pozice v kontextu studené války. Frankopan zmiňuje, že „*Tyto země (myšleno Afghánistán, Irák, Irán, Sýrie, ale i Čína, Indie. pozn. autora) nejsou v žádném případě na okraji světového dění, naopak. Leží v jeho samotném středu, a to od počátku historie*“.¹² I když Frankopan mnoho států doslovně nezmiňuje, ve studené válce má celý třetí svět velmi podobnou pozici. Frankopan píše, že na tato území Evropa dlouho pohlížela jako na periferii¹³ a můžeme říci, že přesně tak byl dlouhá léta chápán i třetí svět v kontextu studené války. Téma práce je z pohledu globálních dějin dále zajímavé také již zmíněným procesem dekolonizace, který propukl ve druhé polovině 20. století a který lze označit za globální fenomén, jelikož probíhal na územích od Afriky až po jihovýchodní Asii. S tím souvisí i fenomén neokolonialismu, jenž je s dekolonizací v historiografii neodmyslitelně spojen. Cílem příspěvku není uměle přecenit roli třetího světa během studené války, ale spíše rozšířit – již i v české historiografii podnícenou – debatu o důležitosti třetího světa v kontextu studené války a, jak psal Frankopan, doufat, že „*čtenáři naleznou... inspiraci k jinému pohledu na dějiny*“.¹⁴

Jak jsem již naznačil, třetí svět je důležitým prostorem v rámci studené války právě kvůli svému (minimálně počátečnímu) nejednoznačnému směřování. Mocnostem sloužil jako nová příležitost. Příležitost, kterou světu přineslo přetlačování kapitalistického (či liberálního) bloku s blokem komunistickým o to, který ideový koncept je úspěšněji uplatnitelný, životaschopnější a tedy lepší. Kdo by boj vyhrál, mohl by dosáhnout de facto globálního vítězství,¹⁵ což je důležitý aspekt studia studené války skrze optiku globálních dějin. Pokud ještě rozvedeme pozici Sovětského svazu, jedním z důvodů jeho vstupu do třetího světa byl i odbyt a import komodit.¹⁶ Magdaléna Leichtová a Lenka Piknerová se do hloubky věnují spolupráci východního bloku se třetím světem ve své práci *Rozvojová spolupráce východního bloku v době studené války*.¹⁷ Každopádně tento boj nabírá na

10 P. FRANKOPAN, *Hedvábné stezky*, s. 12.

11 J. KOURA, *První, druhý, třetí svět*, s. 17.

12 P. FRANKOPAN, *Hedvábné stezky*, s. 13.

13 Tamtéž, s. 14.

14 Tamtéž, s. 17.

15 J. KOURA – M. PEŠTA, *Československo a studená válka v Africe*, s. 3.

16 Magdaléna LEICHTOVÁ – Lenka PIKNEROVÁ, *Rozvojová spolupráce východního bloku v době studené války*, Praha 2013, s. 43.

17 Tamtéž, s. 132.

obrátkách v 50. letech po nástupu Nikity Chruščova do Kremlu, jelikož jeho předchůdce, Stalina, třetí svět výrazněji nezajímal,¹⁸ a to dokonce ani Čína¹⁹ – alespoň co se týče praktické angažovanosti, jelikož ani Stalin a Lenin nebyli prosti určitých úvah o zemích třetího světa.²⁰ Nicméně skutečný boj o něj počíná až s fenoménem dekolonizace.²¹

Pro Chruščova byl v tomto důležitý rok 1955, jelikož se konala Bandungská konference, na které zástupci 29 afrických a asijských zemí odmítli kolonialismus jako koncept uspořádání světa. A zároveň ve stejném roce Chruščov navštívil Indii či Afghánistán, což také mohl být předěl v jeho vnímání třetího světa.²² Tématu se výrazně věnuje Phillip E. Muehlenbeck ve svém zásadním díle *Warsaw Pact Intervention in the Third World*.²³ Z českých autorů pak problematiku rozšířili Jan Koura s Mikulášem Peštou. Ti zmiňují i práci dalšího z historiků – Odd Arneho Westada, který ve svém díle *Global Cold War*²⁴ přináší náhled na třetí svět jako na jeden z nejdůležitějších aspektů studené války.²⁵ Musíme si uvědomit, že do druhé světové války byly země třetího světa primárně zájmovou sférou západu. Pro Sovětský svaz byla zejména konference v Bandungu, která schéma vlivu kolonialismu odmítla, spouštěčem k vycítění šance v podstatě poprvé rozšířit vliv do těchto končin světa, které do té doby kontrolovala „druhá strana“.²⁶ Sovětský svaz těmito zemím začal nabízet socialismus jakožto uspořádání společnosti, jelikož zde byla příležitost vyřadit kapitalismus, jenž byl v očích mnohých zdiskreditován spojením s bývalými koloniálními mocnostmi.²⁷ Sovětský svaz tedy začal již od 50. let aktivně podporovat národněosvobozené hnutí v Africe, což kvitovaly i ostatní komunistické země, jako například Československo.²⁸

Poměrně specifická je situace v Číně, potažmo sovětsko-čínská roztržka. Nebylo to sice poprvé, kdy se Sovětský svaz dostal do vážného konfliktu s jiným socialistickým státem, nicméně ve srovnání s Čínou neměly spory s evropskými

18 Phillip E. MUEHLENBECK – Natalia TELEPNEVA, *Warsaw Pact Intervention in the Third World*, Bloomsbury Publishing 2019, s. 6.

19 Norman M. NAIMARK, *Stalin and the fate of Europe, the postwar struggle for sovereignty*, Cambridge, Massachusetts, London 2019, s. 13.

20 M. LEICHTOVÁ – L. PIKNEROVÁ, *Rozvojová spolupráce východního bloku*, s. 20–32.

21 Tamtéž, s. 30.

22 Václav VEBER, *Nikita na trůně, Chruščov v čele SSSR v letech 1953–1964*, Praha/Kroměříž 2014, s. 116–117.

23 Phillip E. MUEHLENBECK – Natalia TELEPNEVA, *Warsaw Pact Intervention in the Third World*, Bloomsbury Publishing 2019.

24 Odd Arne WESTAD, *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times*, Cambridge 2005, s. 498.

25 J. KOURA – M. PEŠTA, *Československo a studená válka v Africe*, s. 3.

26 Tamtéž, s. 4.

27 Tamtéž, s. 4.

28 Tamtéž, s. 4.

státy jako s Jugoslávií, Rumunskem či Albánií takový význam.²⁹ Jednalo se o spor dvou hlavních socialistických států, což odhalilo nejednotnost socialistického tábora a podkopalo jeho legitimitu.³⁰ Není mým cílem rekapitulovat události sovětsko-čínského rozkolu, více o něm čtenářům může nabídnout například Sergey Radchenko ve svém příspěvku *The Sino-Soviet split*,³¹ ale spíše ho uvést jako příklad nejednoznačnosti a složitosti vztahů k třetímu světu. V Číně byli komunisté u moci již od roku 1949, ale i zde se mohlo stát, že se neshodnou s vůdcem komunistického světa (SSSR) a začnou navazovat styky s jeho oponenty (USA). Sovětský svaz a Čína měly jednoduše odlišné zájmy a komunistická ideologie je nebyla schopna spojit dohromady.³²

Spojené státy americké prošly určitým vývojem a reagovaly na vývoj situace po svém. Tento vývoj je dobře vidět na případě Vietnamu. Franklin D. Roosevelt byl zásadně proti obnovení koloniálních říší Velké Británie či Francie.³³ To vidíme i na příkladu Ho Či Mina, který během druhé světové války přijal od USA více pomoci než od SSSR³⁴ a dle všeho by raději viděl Vietnam pod USA než pod Sovětským svazem.³⁵ Sověti by si mohli zmíněnou Bandungskou konferenci vyložit jako určitý odklon od kapitalismu, ale není to tak jednoduché. Mnoho vůdců afrických a asijských států bylo takříkajíc odkojeno západem, kde například strávili mládí na studiích. To byl i případ Ho Či Mina, který dokonce při vyhlášení nezávislosti Vietnamu citoval americkou Deklaraci nezávislosti a viděl USA jako hlavního spojence proti Japonsku a vzor v boji za nezávislost.³⁶ Ho Či Min se ale po druhé světové válce dostal do paradoxní situace, kdy ho Spojené státy považovaly za komunistu, ačkoli on sám toto označení v pravém slova smyslu odmítal,³⁷ což ukazuje zmiňovanou nejednoznačnost třetího světa. Proč ho tedy Sověti nakonec později podporovali? SSSR totiž jako první krok budování socialismu ve třetím světě spatřoval tzv. „předvojovou stranu“. Různá levicová uskupení, vnímána jako prostředníci k cestě ke komunistické společnosti, tudíž často získávala jeho podporu.³⁸

Vrátíme-li se však k přístupu USA, Roosevelt měl poměrně silné antipatie k De Gaullovi a nepřejíc si návrat Francie do jihovýchodní Asie, přikl Inclínu

29 Sergey RADCHENKO, *The Sino-Soviet split*, in: Melvyn P. Leffler – Odd Arne Westad, *The Cambridge history of Cold war*, volume II, *Crises and Détente*, Cambridge 2010, s. 349.

30 Tamtéž, s. 349.

31 Sergey RADCHENKO, *The Sino-Soviet split*, in: Melvyn P. Leffler – Odd Arne Westad, *The Cambridge history of Cold war*, volume II, *Crises and Détente*, Cambridge 2010.

32 Tamtéž, s. 349.

33 Milan SYRUČEK, *V zajiť džungle: Nejděší válka 20. století*, Praha 2007, s. 100.

34 Tamtéž, s. 110.

35 Tamtéž, s. 108–109.

36 Lucie HLAVATÁ – Ján IČO – Petra KARLOVÁ – Mária STRAŠÁKOVÁ, et al., *Dějiny Vietnamu*, Praha 2018, s. 233.

37 M. SYRUČEK, *V zajiť džungle*, s. 110.

38 M. LEICHTOVÁ – L. PIKNEROVÁ, *Rozvojová spolupráce východního bloku*, s. 31.

Čankajškovi.³⁹ Harry Truman a po něm Dwight Eisenhower už viděli situaci odlišně. Francie jimi byla považována za důležitého spojence proti SSSR, Truman měl dokonce schválit francouzské znovudobytí Indočíny a do roku 1953 měli Američané významně financovat válku proti Viet Minhu.⁴⁰ USA považovaly za nejdůležitější boj proti komunismu, který dle mého nebyl neopodstatněný. Zde se tvoří základní schéma studenovělečného konfliktu ve třetím světě. Sovětský svaz podporoval národněosvobozené hnutí, která hledala podporu u komunismu a Spojené státy podporovaly často protistranu, která si je musela získat antikomunistickými postoji. Co se týče rozdílů v přístupu obou supervelmocí, zejména nyní USA k okolnímu světu, je zajímavá práce Geira Lundestada *Impérium na pozvání*.⁴¹ Ta mapuje poválečnou roli USA a její analýza by nás zavedla k otázce, jak moc byly Spojené státy tzv. impériem na pozvání a zda si tamní obyvatelé či politici přáli přítomnost USA ve své zemi. To je ale na samostatný příspěvek.

Pokud hledáme příklady samostatnosti v jednání zemí východního bloku vůči státům třetího světa, dobře nám poslouží Československo. To platilo za předního vývozce zbraní do Afriky, kde navázalo obchodní styky s Ugandou či Keňou a kde dokonce Čechoslováci poskytovali vojenský výcvik, jelikož vůdci obou států chtěli snížit britský vliv ve svých státech.⁴² Tehdejší Československo dokonce, co se dovozu zbraní do regionu týče, předstihlo jak Velkou Británii, tak Izrael, a jeho vliv končí až po sovětské invazi do Československa v srpnu 1968.⁴³ Dále jsou velmi významné československé dodávky zbraní Egyptu roku 1955 – jednalo se o jakýsi odrazový můstek k tomu, aby se Československo stalo jednou z nejaktivnějších socialistických zemí v Africe.⁴⁴ Ale asi vůbec tím nejzajímavějším příkladem je Kuba. Zde se, alespoň dle výzkumu Jana Koury a Roberta A. Waterse tehdejší československá Státní bezpečnost stala jednou z vůdčích sil například při budování kubánské rozvědky.⁴⁵ Československo dokonce zacházelo v budování vztahů s Kubou až nad rámec toho co byl ochoten Sovětský svaz tolerovat, což frustrovalo i samotnou KGB.⁴⁶ I generál Manuel Pinto Losada hovořil o tom, že zpravodajské informace pocházející od československé rozvědky jsou použitelnější a nosnější nežli ty od rozvědky sovětské.⁴⁷ Stejně tak Čechoslováci dodávali Kubě více zpra-

39 M. SYRUČEK, *V zajetí džungle*, s. 107.

40 Nick TURSE, *Kill Anything That Moves: The Real American War in Vietnam (American Empire Project)*, Picador 2013, s. 12.

41 Geir LUNDESTAD, "Empire by Invitation' in the American Century." *Diplomatic History* 23(2), 1999, s. 189–217.

42 P. E. MUEHLENBECK – N. TELEPNEVA, *Warsaw Pact Intervention in the Third World*, s. 17.

43 Tamtéž, s. 17.

44 J. KOURA – M. PEŠTA, *Československo a studená válka v Africe*, s. 5.

45 Jan KOURA – Robert Anthony WATERS, *Africanos' versus Africanitos' the Soviet-Czechoslovak Competition to Protect the Cuban Revolution*, in: *International History Review* 43(1), 2021, s. 72–89, zde s. 72.

46 Tamtéž, s. 72.

47 Tamtéž, s. 72.

vodajské pomoci, než samotný Sovětský svaz chtěl.⁴⁸ Třetí svět byl pro státy východní Evropy také do určité míry výhodný z hlediska obchodu, jelikož regionální státy mohly například poskytovat Československu a ostatním zemím tvrdou měnu, kterou komunistické země postrádaly.⁴⁹ Kuba je zároveň jedním z příkladů důležitosti a složitosti pozice třetího světa během studené války, kterou jsem již zmiňoval. Komunistické Československo totiž vycházelo dobře i s režimem diktátora Fulgencia Batisty, což může působit paradoxně.⁵⁰ Batista totiž, na rozdíl od jiných latinskoamerických vůdců – minimálně z počátku – nepronásledoval komunisty, ba naopak byli jeho starými spojenci ze 30. a 40. let.⁵¹ Až roku 1958 se měli komunisté přiklonit ke Castrovi a tím se s Batistou rozejít.⁵² Co se československého postoje k Batistovi týče, jednoduše byl řízen tím, že „obchod je obchod“.⁵³

Až téměř dominantní československý vliv na Kubě začal slábnout po invazi v tzv. Zátocě sviní v roce 1961, kdy Sověti začali činnost StB na ostrově tlumit.⁵⁴ Není ale pochyb o tom, že Kuba je jedním z příkladů, kdy stát východního bloku měl v zemi do té doby třetího světa, de facto stejný, ne-li větší vliv než Sovětský svaz, a dokonce i vybočoval z pomyslných sovětských mantinelů. Důvodem toho, že se Kuba a jiné státy, které hledaly na východě pomoc, často obracely na řadové státy východního bloku mohl být i ten, že měly naivní představu, že jiné státy východní Evropy jsou „méně nebezpečné“ a že nechtěly, obzvláště pak Kuba, provokovat Spojené státy přímým spojenectvím a vazbami na Sovětský svaz.⁵⁵ Dokonce z počátku ani Chruščov v případě Kuby nechtěl, v momentě, kdy se obě supervelmoci snažily zlepšit vzájemné vztahy, Eisenhowera provokovat.⁵⁶ Pro úplnost je třeba dodat, že v případě Československa a Vietnamu nebyly obě země plně schopny uzavírat oboustranně výhodné vazby a Vietnam takřka bezvýhradně jen přijímal přicházející pomoc od států východního bloku v rámci programu RVHP (Rada vzájemné hospodářské pomoci).⁵⁷

K uplatňování vlivu ve třetím světě patřila neodmyslitelně propaganda, která měla místní obyvatele přesvědčit o správnosti daného konceptu. Propaganda a ideologie v té době naplno patřily do zahraniční politiky,⁵⁸ a to obou znepřátelených stran, nicméně nyní bych se zaměřil na stranu americkou. Tu se snažil zpracovat Kenneth Osgood, který užívá termín tzv. totální války. Tím rozumí válku

48 Tamtéž, s. 74.

49 Tamtéž, s. 74.

50 Tamtéž, s. 75.

51 Tamtéž, s. 75.

52 Tamtéž, s. 75.

53 Tamtéž, s. 75.

54 Tamtéž, s. 72.

55 Tamtéž, s. 81.

56 Tamtéž, s. 76.

57 M. LEICHTOVÁ – L. PIKNEROVÁ, *Rozvojová spolupráce východního bloku*, s. 80.

58 J. KOURA, *První, druhý, třetí svět*, s. 17.

vedenou nejen armádami, ale celým národem, což je dle něj nepostradatelný prvek moderního konfliktu.⁵⁹ Na tomto místě je důležité si uvědomit, že propaganda nemusí mít vždy jen negativní konotaci, kterou v ní často mnozí vidí. Naopak pokud propaganda pracuje i s fakty, je spíše přesvědčivější, což si aktéři psychologických konfliktů uvědomovali již během studené války a velmi často ji používali například pro vytrhávání z kontextu a pomocí nástrojů propagandy⁶⁰ k efektivnějšímu ovlivňování obyvatelstva. V USA dokonce mnoho občanů vidělo studenou válku spíše jako válku, která se vedla více slovy a myšlenkami⁶¹ než zbraněmi. Spojené státy vedly psychologickou válku jak pro domácí, tak i mezinárodní „publikum“ a snažily se tedy, skrze psychologický boj, získat si pro tzv. totální válku, jak ji definuje Osgood, přízeň a srdce jak spojeneckých zemí, států na druhé straně železné opony, tak i zemí neutrálních.⁶² Rozšířil se tehdy pohled, že pokud by se Američanům podařilo získat veřejné mínění na svou stranu, vyvíjeli by tím tlak na zahraniční vlády, což by vytvořilo příznivé prostředí pro americkou politiku.⁶³ Šlo o snahu nasměrovat americký lid pro přesvědčovací válku vedenou v zahraničí.⁶⁴ Důležitost psychologické války si uvědomoval už Eisenhower a její význam byl vysoký již od počátků studené války.⁶⁵ Během ní byla psychologická válka chápána jako souhrn veškerých nevojenských operací, které vedly k ovlivňování veřejného mínění a prosazování zájmů daného státu.⁶⁶ Propaganda se snažila přesvědčit veřejnost o jednom úhlu pohledu a oslabit jiné možnosti.⁶⁷ To dobře vystihuje cíl nejen americké propagandy, jelikož se – jak její úlohu chápu já – snažila přesvědčit veřejné mínění o správnosti svého světa a ideologického konceptu.

S tématem zemí třetího světa během studené války je neodmyslitelně spojen i fenomén neokolonialismu – velmi fluidní pojem bez jednoznačné definice. Jedna z nich by mohla znít, že jde o kontrolu méně rozvinuté země rozvinutými zeměmi pomocí nepřímých prostředků.⁶⁸ Kritičtější z výkladů neokolonialismu zní „...že se vměšují do konfliktů a pomáhají jiným způsobem nastolit režimy, které jsou ochotny jednat ve prospěch zahraničních společností a proti zájmům své vlastní země.“⁶⁹ De facto je řečeno, že než by programy jako například CIP⁷⁰ v Jižnímu Vietnamu

59 Kenneth OSGOOD, *Total Cold War: Eisenhower secret propaganda, Battle at home and abroad*, University Press of Kansas 2006, s. 1.

60 Tamtéž, s. 7.

61 Tamtéž, s. 2.

62 Tamtéž, s. 2–3.

63 Tamtéž, s. 4.

64 Tamtéž, s. 5.

65 Tamtéž, s. 6.

66 Tamtéž, s. 8.

67 Tamtéž, s. 8.

68 Sandra HALPERIN, „Neocolonialism“, in: Encyclopedia Britannica, 16 Jun. 2025. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/neocolonialism> [náhled 28-6-2025].

69 Tamtéž.

70 Commercial Import Program – dohoda o hospodářské pomoci Jižnímu Vietnamu.

pomáhaly k demokratizaci, spíše vytvářely závislost na Spojených státech. Dokonce i neúspěšná pozemková reforma prezidenta Ngo Dinh Diema byla zavedena na nátlak Spojených států.⁷¹ Během války ve Vietnamu dosahoval obchod Vietnamské republiky s americkým zbožím až 80 % hrubého národního produktu a zároveň bujela korupce.⁷² To potvrzuje jednu z poměrně charakteristických skutečností studené války, kterou jsem zmiňoval, a sice že USA skrze boj proti komunismu neváhaly podporovat režimy, které demokracii připomínaly opravdu jen zdánlivě, či dokonce vůbec.

Tím se opět dostáváme k fenoménu psychologické války či získání veřejnosti pro boj. Za propagandu ideologie by se dal označit samotný počátek amerického vstupu například do jihovýchodní Asie, který ovlivnila tzv. teorie domina, která tvrdila, že padne-li do rukou komunistů Jižní Vietnam, bude následovat Laos, Kambodža a další státy v regionu. To jde z dnešního pohledu těžko Američanům vyčítat. Jak ale můžeme z příkladu války ve Vietnamu vidět, veřejné mínění mívá zásadní vliv a i přesto, že se rozhodně nedá hovořit o celonárodních protestech a stoprocentním nesouhlasu s válkou ve Vietnamu, je zřejmé, jak je klíčové mít nakloněné veřejné mínění a jak věci mohou dopadnout, pokud ho mohou ovlivňovat novináři navzdory vládním prohlášením. Ta dokonce nemusí být nepravdivá. Jeden příklad za všechny: leden 1968 a Severní Vietnam spouští ofenzivu Tet, při které komunisté přepadnou velká města v Jižním Vietnamu a na několik hodin dokonce obsadí americkou ambasádu v hlavním městě – Saigonu. Poté co se podaří prostor ambasády získat zpět, přijede sem v ranních hodinách velitel amerických vojsk ve Vietnamu, generál William C. Westmoreland, a hovoří o tom, že nepřítel nepronikl do budovy – a že spojenci přechází do ofenzivy.⁷³ Reportér deníku Washington Post na tento den vzpomínal následovně: „*Reportéři nemohli věřit svým uším – Westmoreland stál uprostřed trosk a říkal, že všechno je v pořádku.*“⁷⁴ I když měl Westmoreland bezpochyby pravdu, jedná se o příklad toho, že oficiální verze vlády či armády nemusela být nepravdivá, nicméně veřejnému mínění se nemuselo chtít jí věřit, zejména kvůli informacím od novinářů pohybujících se ve Vietnamu.

Pohled na studenou válku skrze globální dějiny nám pomáhá pochopit ji jako skutečný globální konflikt a fenomén. Zdůrazní nám téma třetího světa, který byl pro studenoválečný konflikt klíčový a otevírá nové možnosti jeho studia. Sovětský svaz i Spojené státy na poli třetího světa soupeřily ohledně svých ideologických konceptů a snažily se přesvědčit dotčené o správnosti toho svého. Z mého pohledu za tím skutečně stála určitá vidina globálního vítězství. Takové vítězství by v očích supervelmocí mohlo jednoznačně rozhodnout o tom, který koncept je jediný fungující a udržitelný. Konec konců závěr studené války je dnes všeobecně

71 M. SYRUČEK, *V zajetí džungle*, s. 125.

72 Tamtéž, str. 178.

73 James R. ARNOLD, *Ofenziva Tet 1968 – Zvrat ve Vietnamu*, Varšava 2010, s. 61.

74 Tamtéž, s. 61.

vnímán jako triumf západního liberalismu. V samotném závěru se musím přiklonit k závěrům historiků Jana Koury a Mikuláše Pešty ohledně výzvy pro českou historiografii. Tedy, že již započatý kurz studia dějin studené války, který se čím dál více zaměřuje i na samostatná jednání Československa, je správný. Je samozřejmé, že Československo jakožto stát východního bloku mohlo manévrovat a osamostatňovat se pouze v mantinelech, které stanovil Sovětský svaz, nicméně o určitém samostatném jednání států východního bloku není sporu.⁷⁵ I podobné detaily a náhled na dějiny nám může přinést studium studené války skrze optiku globálních dějin.

Resumé:

The text maps the role of the Third World during the Cold War. The importance of the Third World in the Cold War conflict was for a long time out of the field of view of historiography, however, in the text I would like to continue the already improving situation regarding its research. The United States and the Soviet Union began to compete for the Third World in the 1950s, when the process of decolonization began. This created many states on the world map from Africa to Asia, which were to a certain extent able to form and compete here to introduce their ideological concept and thus prove its applicability and universality. Both superpowers exerted influence here in various ways, from propaganda to military force, such as in Vietnam, which, by the way, is an interesting and somewhat more diverse problem than it may seem at first glance. In the text I will focus on their motivation for entering the Third World, the ways of exerting influence, and the specifics and significance of the Third World. It was not immediately clear after World War II where the Third World countries would head, and therefore the capitalist and socialist blocs began to fight over whose concept could be more globally successful.

Bc. Petr III je studentem ÚSD FF UK (od června 2025 Ústav historie FF UK). Zaměřuje se zejména na moderní světové dějiny 20. století, dějiny Spojených států amerických a studené války. V ní je pak jeho hlavním zájmem studium americké války ve Vietnamu.

75 J. KOURA, *První, druhý, třetí svět*, s. 18.

The Argument Between Keynes and Hayek: Economic or Philosophical?

Conger Wang

Abstract:

The feud between Keynes and Hayek in the early twentieth century has long been regarded as a significant clash in the field of economics. Enormous scholarship has been dedicated to analysing the origins and consequences of the argument in economic studies. However, upon reading and reflecting on their writings, this essay argues that the ultimate reason for their disagreements lies not in their divergent preferences for economic policies, but in their fundamentally different philosophical holdings.

Keywords / Klíčová slova:

Keynes – Hayek – Economic History – 20th Century – Intellectual History

Keynes – Hayek – Ekonomické dějiny – 20. století – Intelektuální dějiny

The argument between J.M. Keynes and F.A. Hayek, which started since their first theoretical clash at the 1929 conference held by the London and Cambridge Economic Service, is a famous debate in economic history, even termed by Nicholas Wapshott as ‘the clash that defined modern economics.’¹ Some scholars argue that the differences in opinion between the two are so shallow that they could be offset by their shared identity as liberals.² This essay disagrees with the perspective; instead, it argues that their differences are epistemological and philosophical. Firstly, it seeks to prove that the ‘principle organic unity’ insisted by Keynes and Hayek’s individualism are incompatible; then it will examine their distinguished conceptualization of time in theories; and finally, the essay will turn to analyze their different policy recommendations on governmental roles. Overall, Keynes was writing as a politician, while Hayek was arguing as a historian. The focus of this essay will be on the arguments between the two titan economists in the 1930s.

Trained as a philosopher, Keynes was largely influenced by his study of J.E. Moore’s philosophical thoughts, especially the principle of ‘organic unity’.³ Moore explicitly asserted in his book, that ‘The value of the whole must not be

1 Friedrich A. von. HAYEK, *Contra Keynes and Cambridge: Essays, Correspondence*, London 1995, p. 59; Nicholas. WAPSHOTT, *Keynes Hayek: The Clash that Defined Modern Economics*, New York, London 2011, p. 1.

2 Bruce CALDWELL, *Hayek: A Life, 1899–1950*, Chicago 2023, pp. 291–300.

3 Gordon FLETCHER, *Understanding Dennis Robertson: The Man and His Work*, Cheltenham 2000, p. 325.

assumed to be the same as the sum of the values of the parts.⁴ The effects on Keynes was so long-lasting that in 1938, when Keynes was reading out *My Early Beliefs* to his Memoir Bar audience, he still incorporated the principle into his speech: 'Nothing but the states of mind matters...their value depended in accordance with the principle of organic unity on the state of affairs as a whole which cannot be usefully analyzed into parts.'⁵ The reception of this principle has left a significant mark on Keynes' economic thoughts. Instead of focusing on the behaviors of economic man as an abstract unit, as the classic economists did, he instead emphasized aggregate forces.⁶ For example, the key concept in *The General Theory*, the Marginal Efficiency of Capital (the prospective yield of the investment divided by the current supply price of the capital asset) is largely influenced by people's expectations of the future and their evaluations of risks.⁷ In Chapter XII, when Keynes was analyzing the functioning of financial markets, individual investors appeared as members of a group holding different expectations. It was not the differences between, but the uniformity of and the relative balance or imbalance of the agents that mattered.⁸ In other words, the market was analyzed as a statistical whole defined by conventional forces.⁹ Liquidity preference, another crucial concept in Keynes' theory, which is defined as the strength of people's desires to hold wealth in liquid or illiquid forms respectively, is said to be influenced by three purposes, namely the transactive (the purpose of day-to-day purchases), speculative (the purpose of securing profit from better knowledge of the future), and precautionary (the purpose of security).¹⁰ The interactions among the three purposes concern the balance or imbalance of the forces of different groups of people's expectations, which can never be fully grasped by analyzing the individuals separately. Plus, the famous paradox of thrift, which characterizes the dislocation between individual choices and societal goodness also illustrates the principle of 'organic unity'.¹¹ A rational decision for an individual household to save during tough times is a real drawback for the entire economy, and thus the latter cannot be simply viewed as the sum of the former.

Arguably, many of Keynes' macroeconomic ideas can be traced to the philosophical principle of organic unity. However, that is a thinking pattern completely unacceptable for Hayek. His subscription to the Austrian school, which is known

4 George Edward MOORE, *Principia Ethica*, Cambridge 1903, p. 28.

5 G. FLETCHER, *Understanding Dennis Robertson*, p. 324.

6 Teodoro Dario TOGATI, *Keynes as the Einstein of Economic Theory*, *History of Political Economy* 33, 2001, p. 125.

7 John Maynard KEYNES, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Cham 2018, p. 120.

8 Ibid, pp. 132–5.

9 Ibid, pp. 132–5.

10 Richard KAHN, *The Making of Keynes' General Theory*, Cambridge 1984, p. 139.

11 G. FLETCHER, *Understanding Dennis Robertson*, p. 329.

for the insistence on individual subjectivism, is fundamentally incompatible with Keynes' aggregate thinking.¹² According to Fritz Machlup, it could be a result of the Austrian school's interaction with Georg Simmel, whose *Philosophy of Money* condemns the effects of eliminating individual value differences through standardized currencies.¹³ Simmel's subscription to subjectivist individualism is evident in his condemnation of the liberty afforded by the monetary economy to judge people solely by their financial achievements evaluated by the number of dollars in their account, rather than through personal interactions.¹⁴ Following the Austrian tradition, Hayek's analysis of economic function began with the choices of purposeful individual agents, of 'acting man', while many social phenomena were examples of spontaneous orders, namely the unintended consequences of purposeful individual choices.¹⁵ Also, the Austrian subjectivism manifests itself in their treatment of the concept of 'utility', which rests not on any objective criterion but on individuals' subjective satisfaction with the products.¹⁶ This definition further rules out harmony with Keynes, because the lack of more objective standards makes it almost impossible to approach the economy holistically or aggregately. Therefore, whereas Keynes embraced the philosophical concept of the 'organic unity', Hayek insisted on adopting the Austrian individualist approach. Their differences in economic theories; are actually backed by more fundamental differences in philosophical guidance.

The second philosophical difference between Keynes and Hayek lies in their different conceptualization of time. Vol. IX of the collected works of Hayek collects his aggressive comments against Keynes, where he fiercely attacked Keynes's excessive focus on short-term economic performances at the expense of long-run considerations. This accusation reflects their fundamentally different treatment of 'time' in their theories. In Hayek's works, time is an absolute being, while in Keynes' works, time is relative to history (human lives). Hayek's Stage Theory regards the production process as a series of sequential stages, starting with early-stage activities (less capital-intensive, such as mining or farming) and ending with the manufacture of consumer goods (more capital-intensive).¹⁷ The cause of the downturn in trade cycle experienced by the world in the 1930s, was interpreted as the consequence of the irresponsible expansion of credits by banks, which drove the market interest rates below the natural rate.¹⁸ The economic booms generated

12 Israel M. KIRZNER, *Ludwig von Mises: The man and his economics*, Washington, D.C. 2023, p. 6.

13 Georg SIMMEL, *The Philosophy of Money*, New York 2011, p. 89.

14 G. SIMMEL, *The Philosophy of Money*, p. 89.

15 Bruce CALDWELL, *Hayek and the Austrian Tradition*, in: E. FESER (ed.), *The Cambridge Companion to Hayek*, Cambridge 2007, p. 29.

16 B. CALDWELL, *Hayek and the Austrian Tradition*, p. 29.

17 Friedrich A. von HAYEK, *The Pure Theory of Capital*, Chicago 1941, pp. 49–71.

18 F. A. HAYEK, *The Pure Theory of Capital*, pp. 49–71.

by the artificially lowered rates were displaying unsustainable production patterns which would finally become busts. Sticking to long-termism, Hayek conceptualized 'time' as an absolute term, relative to nothing. The classic visualization of his stage theory (Figure 1 in the Appendix) makes no distinction between time in the past, at present, or in the future, as long as the time was, or is, to be stored in the value of the final products when fruited and redeemed as utilities by consumers in the end. The time is represented in the triangle as standardized units or 'productive currencies' without historical relevance. The standardization is probably the natural result of his insistence on long-termism, because the infinity of time indeed softens historical fluctuations and short-term irregularities, just as satellite photos of Earth eliminate the undulating mountains of the landforms. Such a bird-view perspective of time may find its ultimate inspiration in the Austrian philosophy of chronological equality: time passes without differences in significance, and thus any of today's problems cannot be solved at the expense of tomorrow. Hayek was pronouncing the long-term diagnosis of economic diseases with one assumption: human beings will live to witness the day when the market finally corrects the failure by itself. As an economist subscribed to long-termism, Hayek's time is an absolute and infinite concept that belongs only to the omnipresent and omnipotent.

Keynes's conceptualization of time presents a sharp contrast with Hayek's. Apparently, Keynes' time is a relative, historical and contingent concept. Just as, and probably influenced by Einstein's doubts on the absolute simultaneity, Keynes doubted the chronological equality.¹⁹ One of his own quotes really captures the essence of this doubt: in the long run, we are all dead.²⁰ As Patinkin contends, though there might exist forces that would bring the economy back to full employment equilibrium, these might be very weak or operate very slowly.²¹ It might be correct to say that time is infinite, but the time of history is finite. Time, for the purpose of human lives, is thus not an absolute being. It is only after people have lived through it that it becomes real and meaningful in history; otherwise it merely exists in imagination. For Keynes, it is an easy fact that the economy may take seven years to recover, but people will die in seven days if they are starving. The weight of the seven days in the second scenario, due to its bearing on the significance of human lives, is then heavier than a random seven-day period in the first scenario. Death marks the end of the meaningful time of a person's life. Keynes was well aware of this fact as early as his study of Moore, whose philosophy had no place for the afterlife or rewards in Heaven.²² Therefore, in Keynes' theory, adopting active short-term measures to address certain economic emergencies is justifiable on the grounds of

19 T. D. Togati, *Keynes as the Einstein of Economic Theory*, p. 127.

20 John Maynard KEYNES, *A Tract on Monetary Reform*, London 1923, p. 80.

21 Roger BACKHOUSE, *The Keynesian Revolution*, in: Roger BACKHOUSE & Bradley W. BATEMAN (eds) *The Cambridge Companion to Keynes*, Cambridge 2006, p. 26.

22 G. FLETCHER, *Understanding Dennis Robertson*, p. 323.

time's relativity. It seemed that their different approaches to the conceptualization of time had led Hayek to accuse Keynes of being the twentieth-century Louis XV, whose famous dictum 'after me, flood' had been understood or misunderstood to mean prioritizing current prosperity over posterity's welfare, and Keynes probably would respond by saying: 'what if we do not have a posterity?'

Hayek's *expectations* on the government's role in addressing economic difficulties were minimal and simple: keep the interest rates clean and clear. Interest rates, as proposed by the Austrian school, reflect a community's time preference between present and future consumption, and thus influence the choices between capital and consumer goods.²³ Economic actors learned through their activities to read the signals given by interest rates: a low interest rate indicates a low time preference for present over future consumption, which encourages investments in more capital-intensive forms that will take longer to bring to fruition, and vice versa. In effect, fixed capital is the accumulation of production over time, mediated by interest rates.²⁴ Therefore, any artificial alterations of interest rates will give incorrect signals to the economic actors and lead to disastrous consequences in the future. Waiting patiently is then his only advice.²⁵ Imaginably, Keynes had completely different views on governmental interventions. For him, the dominant influence on capital investment formation is the MEC, which is largely dependent on the psychological factors such as expectations.²⁶ In an open letter addressed to President Roosevelt published in *New York Times*, he wrote that 'Individuals must be induced to spend more out of their incomes; or in the business world must be induced, either by increased confidence in the prospects or by a lower rate of interest, to create additional current incomes in the hands of their employees, which is what happens when either the working or the fixed capital of the country is being increased; or public authority must be called in aid to create additional current incomes through the expenditure of borrowed or printed money.'²⁷ In a nutshell, Keynes supported expansionary fiscal and monetary policies in difficult times to restore people's confidence about the future in order to boost the economy. He further explained his idea in the *General Theory*, where he named three areas for government expenditure: housing, transportation, and energy, since the three represented fixed capital rather than sunk costs, i.e., the investment required to get the plant ready for startup.²⁸ He also crystalized his definition of interest rates, which, contrary to Hayek, bore no real forces of productivity or thrift. Interest rates, according to

23 Martin CHICK, *Changing Times: economics, policies, and resource allocation in Britain since 1951*, Oxford 2020, p. 33.

24 Ibid, p. 33.

25 Ibid, p. 33.

26 Ibid, p. 33.

27 John Maynard KEYNES, *An Open Letter to President Roosevelt*, *New York Times*, December 31, 1933.

28 J. M. KEYNES, *The General Theory*, p. 287.

Keynes, represent the reward for parting with liquidity for a given period, and are a monetary phenomenon reflecting the conditions of money demand and supply.²⁹ Given the rigid wage-level and the disastrous economic circumstances at that time, Keynes proposed that the government could, by lowering interest rates and increasing spending on fixed capital, actively pursue a role in economic management, mitigating the ‘uncontrollable and disobedient psychology of the business world’ to induce people into consumption and investment.³⁰ Applying the principle of organic unity, Keynes argued that the socialization effects of investment cannot be neglected when calculating the aggregate demand (the sum of consumption, investment, government spending and net export), since the psychological impacts of government spending on people’s expectations on the future could generate the multiplier effects, i.e., a positive cycle of confidence that will revive the MEC and boost the economy as a whole.³¹ In Chapter 24 of his *The General Theory*, he expressly states that by ‘socialization effects of investment’, he means the State will have to ‘exercise a guiding influence’ through investment, which proves to be ‘the only means of securing an approximation to full employment.’³² Evidently, the divergence between the two economists in their respective policy recommendations reflects their fundamentally different philosophical holdings. Hayek suggested that all government can do was to wait for the market interest rates to naturally converge with the natural rates because he considered the economic situation and capital stock as the intended or unintended consequences of individual choices instead of an organic entirety, and he believed that people will live to witness the day when the invisible hand finally correct everything in the forthcoming infinite future. Keynes recommended that the government actively engage in economic management by lowering interest rates or expanding fiscal policies, because he applied his principle of ‘organic unity’ and his concerns on earthly short-term realities.

Overall, this essay argues that the arguments between Keynes and Hayek reflect their fundamental, philosophical and epistemological differences. The passive approach proposed by Hayek to address the 1930s economic difficulties demonstrates his insistence on individualism and long-termism, whereas the active interventions suggested by Keynes indicate his subscription to the principle of organic unity and short-termism. The nature of their arguments is thus philosophical. Nonetheless, it is worth noting that neither of the two would be satisfied with the massive nationalization of industries that took place in the postwar years. No matter how incompatible their economic interpretations were, they converged in their shared identity as economic thinkers. The rapidly expanding state ownership

29 Ibid, p. 147.

30 Ibid, p. 282.

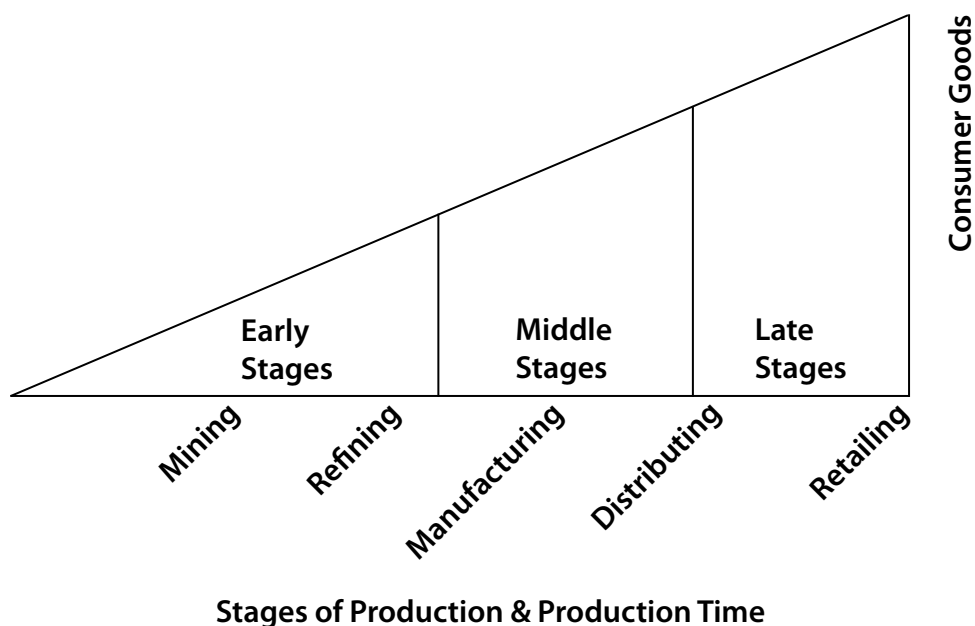
31 Ibid, p. 336.

32 Ibid, p. 336.

of production in the postwar years, which represented the enslavement of politics over economics, would be an unwelcome phenomenon for both of them.

Appendix

Figure 1. Triangle Representation of Hayek's Stage Theory.

Resumé:

The iconic intellectual feud between John Maynard Keynes and Friedrich Hayek in the early twentieth century has traditionally been analysed through the lens of competing economic theories and policy prescriptions. While extensive scholarship has examined their conflicting approaches to market intervention, monetary policy, and the government's role in economic stabilization, this essay argues that their disagreements stem from more fundamental philosophical divergences rather than merely differing economic preferences.

At the core of their intellectual divide lie contrasting philosophical foundations. Keynes was profoundly influenced by G.E. Moore's philosophy of organic unity, which shaped his holistic view of economic systems as integrated wholes in which collective actions could produce outcomes greater than the sum of individual parts. In contrast, Hayek's thinking was anchored in Austrian individualism, emphasizing the primacy of individual knowledge, actions, and their spontaneous coordination through market mechanisms.

Their conceptualizations of time further illuminated these philosophical differences. Keynes approached time as inherently historical and contextual, where economic decisions occur within specific historical moments that cannot be abstracted from their circumstances.

Hayek, conversely, conceived of time as an abstract framework in which market processes unfold according to universal principles, irrespective of historical contingencies.

These philosophical distinctions manifested in their competing policy prescriptions during the economic crises of the 1930s. Keynes advocated for active government intervention, seeing economic downturns as systemic failures that require collective action in their historical context. Hayek warned against intervention, believing that market processes, if allowed to operate freely, would correct imbalances through the dispersed knowledge of individual actors.

This analysis reveals that the Keynes-Hayek debate transcended economics, representing a clash between fundamentally different worldviews about human society, knowledge, and the nature of time itself—philosophical differences that continue to shape economic and political discourse into the present day.

Conger Wang is a third year student of History Department, HCA College, University of Edinburgh. The author's research focuses on the history of emotions and intellectual history in the modern era, and she is particularly interested in comparative studies between East Asia and Western Europe.

Havel, Heidegger a život v pravdě

Havel, Heidegger and living in truth

Hugo Chadima

Anotace:

Tato reflexe se zabývá pojmem život v pravdě z eseje „Moc bezmocných“ Václava Havla. Ačkoliv jde o zásadní pojem, Havel jej nijak nedefinuje a nechává ho otevřený interpretaci. Vzhledem k vlivu Martina Heideggera na Havlovo myšlení se reflexe věnuje tématu autentičnosti a svědomí v knize „Bytí a čas“, čímž pomáhá konkretizovat, co Havel životem v pravdě skutečně myslel.

Klíčová slova / Keywords:

Václav Havel – Martin Heidegger – moc bezmocných – bytí a čas – život v pravdě
Václav Havel – Martin Heidegger – Power of the Powerless – Being and Time – Living in Truth

„Pravda vítězí“ se jako státní motto řadí mezi světové unikáty. Není totiž ze své podstaty oslavou vlasti, ani hodnotovým prohlášením. Pouze konstatuje, že skutečnost je trvanlivá, zatímco faleš je pomíjivá. Tento zdánlivě banální postřeh ovšem obsahuje nadčasové poselství. To dokládá fakt, že Indie, tedy jediná země s tímto státním mottem kromě České republiky, jej přejala z více než dva tisíce let starého Mundakópanišadu, kde se píše: „Jedině pravda vítězí, nikoli lež, pravdou je naplněna cesta vedoucí k bohům.“¹ Původ českého hesla o pravdě pochází z osobní korespondence mistra Jana Husa, který v roce 1413 psal: „Nade vším vítězí pravda.“ Následně jej zopakoval svým následovníkům týden před popravou v roce 1415: „Stůjte v poznané pravdě, která vítězí nade vším a sílu má až na věky.“² Vzhledem k těmto historickým souvislostem se ze vztahu českého národa k pravdě často stává příběh zápolení mezi pravověrnými jedinci a silnější mocí postavenou na lži. Nemusíme chodit daleko, abychom na tento fenomén narazili, jelikož se stačí podívat na relativně nedávné události Sametové revoluce. Jakožto vůdčí figura dissentu a následně prezident republiky odkazuje Václav Havel na dědictví Jana Husa a nachází kontinuitu mezi svým a Husovým bojem o život v pravdě.³ Pokud chceme

1 Dušan ZBAVITEL, *Upanišady*, Praha 2004, s. 319.

2 Projev prezidenta republiky Václava Havla na Mezinárodním sympoziu o mistru Janu Husovi, Papežská Lateránská Univerzita ve Vatikánu, 17. prosince 1999.

3 Projev prezidenta republiky Václava Havla na Mezinárodním sympoziu o mistru Janu Husovi, Papežská Lateránská Univerzita ve Vatikánu, 17. prosince 1999.

lépe rozumět filozofickému základu pro tento dějinný výskyt, Havlovo pojetí pravdy společně s mysliteli, kteří na něj měli vliv, nabízí vhodnou případovou studii.

Ve své nejznámější esaji „Moc bezmocných“ se Havel věnuje široké škále politicko-filozofických témat navazujících na totalitní i „post-totalitní“ praktiky komunistickeho režimu v Československu. Jeho úvaha se věnuje moci zdánlivě bezmocných jedinců vůči odosobněnému režimu. Na rozdíl od diktatury, která je tvořena konkrétními mocenskými podmínkami a přímou násilnou represí, je post-totalita souborem manipulačních nástrojů podepřených robustní ideologickou nadstavbou, které uvádí režim do pohybu. Výkon moci se stává automatismem převyšujícím vůli jakékoliv vůdčí osobnosti. Tento systém podle Havla popírá přirozené intence života, tedy jeho různorodost a mnohoznačnost. Ideologie je univerzálním alibi pro potlačování svobodných projevů životnosti ve prospěch monolity a uniformity.⁴ V post-totalitním režimu je anonymizovaný jedinec rozpuštěn do ritualizované ideologické praxe a stává se tak její loutkou. Ideologie se emancipuje od moci jako takové a moc je pak závislá na ideologii jakožto absolutní skutečnosti. Logika systému se naprosto odděluje od vůle jednotlivce a její obsah je naplňován pouze slepým vykazováním loajality. Těmto nepodloženým pravidlům hry nemusí člověk věřit nebo s nimi dokonce souhlasit, pouze se jim musí podvolit a tím pádem žít v rozporu se svým pravým přesvědčením. Člověk tím pádem žije v nepravdě a stává se součástí řádu postaveného na lži, ačkoliv osobně lež nepřijímá.⁵

Co je tedy život v pravdě? Abstraktní základ Havlova myšlení jde za rámec konvenční politické teorie, a proto je třeba opřít jeho rozbor o filozofii. Slovní pojetí „život v pravdě“ převzal Havel od Jana Patočky, ačkoliv podle Ladislava Hejdánka nikdy nepochopil jeho skutečnou hloubku. Pravdu pojímal jako praxi upřímnosti a soulad činu s jeho intencí, zatímco Patočka chápal pravdu jako obět, něco, co vyžaduje mučednickou schopnost žít v rozporu se světem jako například Sókratés. Proto Hejdánek tvrdí, že Havlovo pojetí života v pravdě má povrchní, buržoazně-moralistický nádech.⁶ Patočka skutečně přejímá hlubší chápání pravdy, a to v rámci jeho tří pohybů existence. Ty rozděluje na zakotvení, sebeprodloužení a průlom.⁷ Právě třetí pohyb, průlom, vnímá jako ten nejdůležitější, kde se člověk setkává s vlastním bytím skrze poznání nejvlastnější lidské podstaty, čímž vztahuje pozemský život k celému universu.⁸ Jsoucno, jež se odevzdává bytí, žije mimo sebe a svou pomíjivost. Nediferencuje se od světa, ale naopak se s ním spojuje. Obrací svůj partikulární zájem směrem ke všeobecnosti na bázi instinktu poutaného k věčnému

4 Václav HAVEL, *Moc bezmocných*, Hrádeček 1978, s. 7.

5 Tamtéž, s. 8–9.

6 Rozhovor Michala Urbana s Ladislavem Hejdánkem, 24. září 2008, Písek. Archiv Ladislava Hejdánka, 2009. Dostupné z: <https://www.hejdanek.eu/Archive/Detail/965>.

7 Zakotvení je proces, kde přijímáme svět takový, jaký je, nezávisle na naší představě. Akceptujeme naše okolí a snažíme se s ním žít v harmonii. Sebeprodloužení se zakládá na reprodukci a obstarání nutných podmínek existence. Stanovujeme si zvyky, cíle a procesy.

8 Jan PATOČKA, *Fenomenologické spisy II.*, Praha 2009, s. 329.

jsoucnu. Jde o obrat, kde jedinec překračuje sám sebe a nalézá svět v jeho plnosti. Takový člověk je sám sobě pravdivý.⁹

Havel souhlasí, že život v pravdě skutečně je podmíněn vztažením se ke světu. Pohyb, který vede k odosobnění subjektu, je podle něj úpadkem do života ve lži. Smysluplné životní východisko je takové, které otvírá odpovědnost člověka vůči světu a neuniká od něj. Rezignace na svět a izolace od něj v rámci paralelních struktur je pouze kultivovanější formou života ve lži. To dokládá samotným tvrzením Patočky, že tuto odpovědnost si jedinec nosí všude. Nelze se přesunout jinam, univerzální pravda je a musí být platná i tam, kde se zrovna nacházíme.¹⁰ Havel ovšem nedůvěřuje nadosobním konstruktům jako je samohybná ideologie diktující činy jedinců v rozporu s jejich svědomím. Tvrzení, že se člověk má odevzdat transcendentálnímu vědomí, proto není Havlovi vlastní. Ačkoliv tedy nelze tvrdit, že Havlův pojem života v pravdě postrádá systematickou myšlenkovou oporu, je zřejmé, že Patočkův pojem není dostačující k rozluštění jeho významu v Moci bezmocných. Esej nepojednává o transcendenci partikulárního zájmu a spojení se se světem, ale naopak hledá pravdivý život skrze svobodnou a nezávislou seberealizaci. Vyzdvihuje alternativní chování a originalitu v opozici vůči již přejatému a konformnímu.¹¹ Patočka naopak klade důraz na třetí pohyb existence, kde člověk pochopí různé souvislosti a nalezne tak své místo ve světě. Tím odkryje svou bytostnou úlohu a převezme svůj podíl na celku bytí.¹² Zatímco Havel hledá pravdivost v niternosti, Patočka ji podmiňuje splnutím s vnějším.

Jak lze vysvětlit tento zjevný rozkol? Patočkovy Fenomenologické spisy čerpají z velké škály filozofů, ovšem pohyby existence navazují především na Husserla. Ten umisťuje transcendentální vědomí mimo svět a tím ho odpojuje od životní praxe. Patočka v tomto ohledu přistupuje kriticky a snaží se o jakousi „existenciální fenomenologii“, která vychází z faktu lidské reflexe a vlastnosti bytí ve světě.¹³ Přesto definuje pohyb průlomu jako nabytí lidskosti skrze vztažení pozemskosti k univerzu. Jde tedy o proces, kde člověk překonává svoje jednotlivé bytí a získává sebe tím, že se sebe vzdává.¹⁴ Havel je daleko více zaměřen na bezprostřední zkušenost se životem ve lži, který nelze překonat tím, že se mu člověk odevzdá. Proto v Moci bezmocných, častěji než na Patočku, odkazuje na jiného fenomenologa: Martina Heideggera. Havel přejímá jeho postoj vůči krizi technické společnosti a polemizuje, že post-totalita je symptomem hlubšího a dalekosáhlejšího fenoménu moderní civilizace. Dle Heideggera má technologie agendu, není ideologicky neutrální, podvoluje si člověka a vytrhuje ho z jeho přirozenosti. Havel s tímto

9 J. PATOČKA, *Fenomenologické spisy II.*, s. 333.

10 V. HAVEL, *Moc bezmocných*, s. 44.

11 Tamtéž, s. 46.

12 J. PATOČKA, *Fenomenologické spisy II.*, s. 330.

13 Tomáš TLAPA, *Husserl, Lévinas a Patočka: Ke kritice pojetí druhého jako alter ega*, Paideia: philosophical e-journal of charles university 14(4), Praha 2017, s. 8.

14 T. TLAPA, *Husserl, Lévinas a Patočka: Ke kritice pojetí druhého jako alter ega*, s. 9.

tvrzením souhlasí, a proto prosazuje daleko radikálnější změny za rámec politiky.¹⁵ Dokonce přiznává, že tradiční parlamentní demokracie západního stříhu svět nevymaní člověka z globálního samopohybu industriální společnosti. Dle něj parlamentní demokracie manipuluje lidi podobně jako post-totalitní režimy, avšak skrze rafinovanější a nepřímější procesy.¹⁶

Kromě Havlova postoje ke krizi demokracie nacházíme Heideggerovu stopu napříč pasážemi pojednávajícími o autenticitě a svědomí. Ve svém stěžejním díle „Bytí a čas“ Heidegger poukazuje na odvěký paradox bytí souběžně s dalšími bytostmi. „Bytí spolu“ znamená podřídit se ostatním, což znamená, že veřejné převyšuje osobní.¹⁷ Bytí spolu s ostatními rozpouští náš vlastní pobyt (tzv. *dasein*)¹⁸ ve způsobu bytí ostatních, kde se specifická jedince rozpouští v celku a tím ho souběžně spoluvytváří. Společné bytí je zprůměrováním, které nastavuje limity možného chování.¹⁹ Každý se stává tím druhým a nikdo už není sám sebou, jednotný subjekt se stává rozptýlený v mnohosti způsobů bytí v kolektivu a je pohlcen vnějším světem. Heidegger tento stav odlišuje od autentického „bytí sebou“. Individualita ovšem nikdy úplně nezaniká. Čistý výskyt jsoucna nutně pochází z jednotlivého subjektu, jelikož je ontologicky prvotní instancí bytí. Bytí spolu tak nemůže být čistou výskytovostí. Autenticita vyžaduje samostatnost partikulárního subjektu, identitu sebe samotného nelze zaměnit za rozmanité vnější prožitky.²⁰ Lze proto konstatovat, že bytí spolu není falešné, ale je mozaikou různých bytí sebou. Není jsoucnem, ale součtem většího množství jsoucen.

Heidegger také věnuje pozornost hlasu svědomí jakožto volající niternosti jedince. Autor konstatuje, že původce tohoto volání je zcela mimo naše poznání a jde tudíž o fenomén jevící se jako hlas nitra. Avšak ze své podstaty zasahuje za jeho rámec, jelikož volá bez ohledu na identitu volaného. Zdroj volání nelze určit, je pouze slyšen z jednotlivce a zároveň na něj i dopadá.²¹ Jde o pobyt, který manifestuje úzkost z vlastního bytí ve formě svědomí. Mluví tím, že mlčí, a právě tímto mlčením působí na lidskou niternost. Toto tíživé ticho následně ponouká člověka k návratu sama do sebe.²² Osobní svědomí je tudíž fenomenálním výskytem všeobecného svědomí. Původcem volání zůstává individuální jsoucno, avšak charakter sdělení transcenduje jeho vlastní subjektivitu.²³ Jak tedy můžeme doložit, že nás svědo-

15 V. HAVEL, *Moc bezmocných*, s. 51.

16 Tamtéž, s. 52.

17 M. HEIDEGGER, *Fenomenologické spisy II.*, s. 156.

18 Pojmem „*dasein*“ je sousloví vytvořené Heideggerem z německého „*da*“, které znamená „zde“ a „*sein*“, které vyznačuje bytí. Jde tedy o způsob bytí ve světě, kde je existence podmíněna usazením do nějakého místa ve světě. Proto jej Patočka přeložil jako „pobyt“.

19 M. HEIDEGGER, *Fenomenologické spisy II.*, s. 157.

20 Tamtéž, s. 160.

21 Tamtéž, s. 312.

22 Tamtéž, s. 314.

23 Tamtéž, s. 316.

mí opravdu vede ke skutečnému dobru a nesvádí k nepravostem? Dle Heideggera musíme volání nejprve správně uchopit. Autenticita našeho rozumění je charakterizována tím, že ukazuje na naši vinu. Vina přichází, když se cítíme být někomu či něčemu dlužni, nebo když spácháme na někom újmu. Pocit viny tudíž vychází z jednotlivého bytí, jehož jsoucno je na úkor bytí někoho jiného a nenaplnuje obecný požadavek spolubytí.²⁴ Svědomí nás vede k vzájemnosti a odpovědnosti jeden za druhého, bytí sebou znamená neupírat jiná bytí sebou. Svědomí volá po bytí spolu a skrze pocit provinilosti manifestuje svůj pobyt ve světě. Chtíč po svědomí jest plnohodnotnou náplní moci být, a tedy autenticky existovat. Heidegger se věnuje modalitě pobytu skrze rozpoložení úzkosti a zamlklosti čišící z odhodlanosti k pocitu provinění.²⁵ Tu nazývá odemčeností a vnímá ji jako původní pravdu, tedy pobyt odkrývající nitrosvětské jsoucno celému bytí. Nejde o to být ponořen pouze do svého světa, ale být odemčen bytí v jeho celistvosti. Autentické bytí jest souběžným bytím sebou i bytím spolu.²⁶

Havel nabízí podobný vyklad svědomí. Post-totalita nutí člověka, aby rezignoval na vlastní rozum a svědomí, připravuje ho o vlastní odpovědnost a deleguje tyto funkce nadřazenému centru, které si nárokuje monopol na pravdu.²⁷ Pocit viny tak nemá pocházet z niterného pocitu svědomité pravdy, ale má být naordinován externě, shora, v souladu se stranickou politikou. Vládnoucí ideologie obelhává svědomí a maskuje ho před člověkem samotným. Ten následně propadá vnějšímu jsoucnu, legitimizuje svou rezignaci atrapou univerzálního, nadosobního zájmu (například třídnímu boji), čímž propadá alibismu.²⁸ Vystoupením ze života ve lži člověk narušuje fasádu režimu a odhaluje jeho klam. Člověk je režimu natolik odcizený, že se rozhodne jednat dle vlastního svědomí, tedy autenticky. Naslouchání a porozumění svému vlastnímu svědomí navrácí člověka jemu samému, odhaluje skutečnost, a dovolí mu překonat svoji zdánlivou bezmoc. Dle Havla je právě tato vzpoura pokusem o život v pravdě. Porušením pravidel naráží panorama vládnoucí ideologie na limit. Tyto drobné vzpoury (viz. příklad zelináře) ruší celkové zdání svévolně fungujícího systému.²⁹ Autenticitu má člověk v sobě realizovat právě skrze radikální obnovu sebe sama v souladu s lidským řádem, což Havel nazývá „existenciální revoluci“. Společnost má být mravně rekonstituována na bázi nově uchopené vyšší odpovědnosti, vzájemnosti, pospolitosti.³⁰ Právě tyto atributy skvěle korespondují s Heideggerovým étosem vzájemného spolubytí.

Pokud tedy akceptujeme tvrzení, že celý komunistický režim byl vyprázdněným dogmatem, jaký stav bytí je skutečně autentický? Havel nenabízí specifickou

24 Tamtéž, s. 319.

25 Tamtéž, s. 334.

26 M. HEIDEGGER, *Fenomenologické spisy II.*, s. 336.

27 V. HAVEL, *Moc bezmocných*, s. 4.

28 Tamtéž, s. 6.

29 Tamtéž, s. 14.

30 Tamtéž, s. 53.

odpověď. Odmítá stavět alternativní ideologii, jelikož svár mezi režimem a disidenty vnímá jako falešnou dichotomii. Obě síly totiž jednají na jiných rovinách. Post-totalitní mašinerie je politickou institucí opřenou pouze o konkrétní kvantifikovatelnou moc, zatímco opoziční tendence vycházejí z nitra lidského vědomí. Jsou poháněny existenciálním pudem a chtíčem po pravdě.³¹ Nové struktury by měly být fluidní, pluralitní, vycházet z lidského ducha a morálních zásad jako je láska, solidarita a odpovědnost. Havel tudíž nechává alternativě volný průběh. Jako náhradu samo-totality navrhuje samo-organizaci, tedy směsici přirozeně vznikajících a zanikajících neformálních uskupení. Přeje si společnost decentralizovanou a samosprávnou, vytvářející vlastní, dosud nedefinovaný obsah.³²

Moc bezmocných není typickým politickým manifestem. Nenastoluje normativní rámec nového režimu, pouze prosazuje způsob bytí v souladu s autentickými intencemi života, které ovšem dále nedefinuje. S přihlédnutím k Heideggerovi si ovšem můžeme význam této autenticity vyložit jako naslouchání osobnímu svědomí. Právě bytí sebou znamená přijmout bytí jako celek, ne pouze svoji subjektivitu. I proto Havel píše, že společenská vzájemnost je skutečnou manifestací života v pravdě. Avšak nesmíme zaměnit zdroj tohoto svědomí za externí, společensky diktovanou normu. Heidegger zdůrazňuje, že svědomí je čistě niterním pocitem a nelze jej zaměňovat s fenomény vnějšího světa. Pobyt jedince je tou nejelementárnější instancí jsoucna, a proto je nemožné nastolit život v pravdě skrze odosobněné regulační normy. Tvorba obou autorů se proto skvěle doplňuje. Se znalostí Heideggerova díla tak můžeme usmířit zdánlivý paradox obsažený v Moci bezmocných, tedy Havlův bytostný individualismus společně s jeho hlubokým sociálním cítěním. Nelze tedy s jistotou říct, že Havlův rozbor pravdivého života vychází přímo z Heideggerové fenomenologie místo Patočkových pohybů existence. Je pravděpodobné, že se k Havlovi dostala zprostředkovaně jak přes Patočku, tak přes jiné existencialistické autory. Jeho přímé odkazy na Heideggera v kontextu krize moderní civilizace ovšem dokládají, že s jeho dílem interagoval napřímo. Bez ohledu na to, zdali Václav Havel skutečně čerpal přímo z díla Martina Heideggera, témata jeho eseje bezesporu následují podobné myšlenkové vzorce.

Na závěr bychom měli přihlédnout nejen k filozofickým, ale i historickým implikacím těchto zjištění. Havel je teprve poslední z řady českých „kontrariánů“ žijících dle svého přesvědčení. Touha po pravdě je sice vlastní celému lidstvu, ovšem Husův odkaz zanechal právě u Čechů osobitý, místy až tvrdohlavý odpor k režimům, které se s naší pravdou neslučují. Díky Heideggerovi nyní chápeme plný rozsah Havlova obdivu pro Jana Husa za jeho „přimknutí k Pravdě“ i jeho „souladu nejniternějšího přesvědčení a skutků každodenního života“. Právě „transcendentálně zakotvená odpovědnost“ jednotlivce vůči pravdě se díky Husovi začala „stávat

31 V. HAVEL, *Moc bezmocných*, s. 15.

32 Tamtéž, s. 54.

rozhodující společenskou veličinou“.³³ Je tudíž zřejmé, že vztah českého národa k pravdě je intenzivně prožíván a debatován skrze klíčové osobnosti jako jsou Hus nebo Havel. Jejich díla ukotvují správnost přesvědčení jako poznatelnou především na individuální úrovni, vně našeho svědomí a často v odporu vůči naordinovaným dogmatům. Havel tento postoj filozoficky obhajuje a jeho argumenty jsou v tomto ohledu podepřené Heideggerovými. Odmítá stáhnout pravdu do subjektivní sféry, ale chce ji naopak vztáhnout na okolní svět a nastolit tak její objektivitu. Tím usmířuje niterný pocit s vnějším bytím. Zdali se mu toto úspěšně podařilo nebo ne je otázka osobního přesvědčení. Lze rozporovat Havlovy závěry i to, do jaké míry skutečně sám žil v pravdě, a zároveň uznat jeho myšlení za jedinečně podložené a ovlivněné českou historickou zkušeností. Fakt, že prezident státu s mottem „Pravda vítězí“ měl takový zájem o život pravdě, je proto buď půvabnou náhodou, nebo osudovým momentem.

Résumé:

In his renowned essay “Power of the Powerless,” Václav Havel centers much of his attention on living in truth as the antidote to the inauthentic life under a post-totalitarian regime experienced in Communist Czechoslovakia. However, Havel doesn’t define this term, believing that self-organization and freedom of choice will allow individuals to reach truthful life on their own. This reflection attempts to trace what Havel really means by living in truth using Martin Heidegger’s “Being and Time” as the main point of reference. Due to Heidegger’s influence on Havel’s thought, it becomes quite clear that his analysis of authentic being has served as a profound influence on his understanding of living in truth. Both authors agree that while conscience can only come from the individual, there exists a collective understanding of reciprocity regulated by the feeling of guilt. In the end, this sense of solidarity is understood as key to authentic being and justifies Havel’s calls for personal freedom as well as social duty.

Mgr. et Mgr. Hugo Chadima absolvoval studium Mezinárodních studií na Leidenské univerzitě, magisterské obory Politologie na FSV UK a Politické teorie na Filozofické fakultě UK. Zajímá se také o spirituální a filozofická témata a zkoumá jejich vztah s politikou a společností.

33 Projev prezidenta republiky Václava Havla na Mezinárodním sympoziu o mistru Janu Husovi, Papežská Lateránská Univerzita ve Vatikánu, 17. prosince 1999.

Liberalism in Czechoslovakia and Slovenia During Transition – Comparative Perspective

Regina Königová

Introduction

To help understand issues and changes discussed in this paper, we must state what we understand by the terms *Liberalism*, *Transition*, and why we are illustrating it through the example of Czechoslovakia and Slovenia.¹

Liberalism is a political philosophy with deep roots in the 17th century which values social justice, civil rights and public welfare while emphasizing the protection of individual freedom. In the post-socialist context, liberalism refers to a political and ideological framework that helped Eastern European countries, after the fall of communism, transform into democratic, pluralist and predominantly market-oriented societies. It was both a political project and a symbolic promise that the events of 1989 represented. In this paper, liberalism is understood as a multidimensional concept.² *Political liberalism* refers to the establishment of democratic institutions, constitutionalism and civil liberties. *Economic liberalism* incorporates market reforms and privatization efforts. In Slovenia and Slovakia, elements of *cultural liberalism*, such as civic pluralism and linguistic autonomy, played significant roles.³ Finally, *neoliberalism*, which dominated Western political and economic thinking in the late 1980s, strongly influenced the economic transformation of post-communist states, particularly through policies of deregulation and shock therapy.

-
- 1 This article is the outcome of a seminar I attended during my Erasmus exchange at the University of Primorska in Koper, Slovenia, as part of the course *Slovenska zgodovina – raziskovalne vsebine*. The class focused on Slovenian liberalism during the transition period, specifically the shift “from party liberalism to liberal democracy, 1965–2004” (*Slovenski tranzicijski liberalizem: od partijskega liberalizma do liberalne demokracije, 1965–2004*). Since I was the only foreign student in the course, the topic developed “automatically.” I added a comparative dimension by introducing the Czechoslovak experience. What follows is therefore a reflection written for a Slovenian audience, completed under time pressure and with some inevitable simplifications and gaps in the literature. I hope the text nonetheless offers a useful starting point for thinking about liberalism in Central Europe in the decades after 1989.
 - 2 Michael FREEDEN, *The morphology of liberalism*, in: *Liberalism: A Very Short Introduction*, Oxford 2015, s. 55–70.
 - 3 Adéla GJURIČOVÁ – Tomáš ZAHRADNÍČEK, *Návrat parlamentu: Češi a Slováci ve Federálním shromáždění 1989–1992*, Praha 2018, s. 11–28.; Jure GAŠPARIČ, *Rok 1989 jako začátek konce Jugoslávie – slovinská perspektiva: Slovinské veřejné mínění a povaha federace*, *Soudobé dějiny* 28(1), 2021, s. 70–98.

Distinguishing between these layers of liberalism allows for a more nuanced analysis of how it functioned in each national context.

Transition refers to the period following the collapse of socialist regimes when countries move towards market economies and democratic systems. This transition involves significant economic and political reforms, including privatization, deregulation and the establishment of multi-party democracies. In our case it's a period from 1989 to 2004.⁴ Although Czechoslovakia and Slovenia had different geopolitical positions, one a Soviet satellite, the other a federal republic within socialist Yugoslavia, they shared a common historical turning point: the collapse of communist rule around 1989–1991 and the challenge of constructing new liberal democratic orders. This moment is often described as a shared Czechoslovak experience, but Czech and Slovak societies approached liberalism from different historical and ideological starting points. These distinctions are especially visible after 1990 and are addressed in the comparative sections that follow.

This paper explores how liberalism has developed and shaped the political and civic transitions of post-socialist societies, using Czechoslovakia and Slovenia as comparative cases. The central question is: How did liberalism, as both a political ideal and an institutional project, evolve in the Czech, Slovak and Slovenian contexts between years 1989 and 2004 and to what extent did it fulfil the hopes of the transition period?

Comparative analysis of the Liberalism in Czechoslovakia and Slovenia During Transition

Historical Preconditions

To fully understand the societal changes of the turbulent transition years, we must briefly look back at the formative decades that preceded them.

In Czechoslovakia, collective memory holds the interwar period, marked by social liberalism and the birth of a democratic republic, in high regard. This era is often remembered with nostalgia as the “good old days”, and it served as an inspiration for the post-communist vision of national renewal. After 1989, many looked to revive the ideals of that earlier liberal democracy. A strong dissident culture had developed under late socialism, particularly after the 1968 Prague Spring and the following Soviet-led invasion. The “invisible violence” of the Normalization period further shaped the opposition's language of human rights, democratization, and

4 Michal KOPEČEK – Piotr WCIŚLIK, *Introduction: Towards an Intellectual History of Post-Socialism*, in: Michal Kopeček (ed.), *Thinking Through Transition: Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual History in East Central Europe After 1989*, Budapest 2015, s. 1–38.

rule of law, all of which became central to civil society after the Velvet Revolution in November 1989.⁵

Slovenia, by contrast, lacked an interwar liberal tradition, but its experience within Yugoslavia offered a different starting point. Yugoslav federalism allowed some regional autonomy and introduced a distinctive economic model of workers' self-management, which mirrored aspects of the free market more closely than the Soviet model. In the 1980s, a cultural and civic revival emerged,⁶ driven by tensions between Slovenian autonomy and the centralizing tendencies of the federal government. Liberal movements, mainly those connected to the magazine *Nova revija*,⁷ called for democratization and federal reform.⁸

Each country entered the post-1989 transition with different liberal traditions and motivations: in Czechoslovakia, particularly in the Czech lands, a liberal revival rooted in historical memory; in Slovenia, a civic push for emancipation, framed by federal tensions and the desire for national self-determination.

The Transition Period (1989–1992)

The consolidation of Czechoslovak society after the 1968 Soviet intervention created a vacuum, one in which violence and the repression of marginalized groups became invisible, hidden behind the bureaucratic walls of late-socialist institutions. Unlike the monster trials of the 1950s, the violence of the 1970s was subtle but no less pervasive. Dissidents were isolated, and movements such as Charter 77 were

- 5 Paul BLOKKER, *The (Re-)Emergence of Constitutionalism in East Central Europe*, in: Michal Kopeček (ed.), *Thinking Through Transition: Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual History in East Central Europe After 1989*, Budapest 2015, s. 139–169; Marcus COLLA – Adéla GJURIČOVÁ, *1989: The Chronopolitics of Revolution*, History and Theory: Studies in the Philosophy of History 62(4), 2023, s. 45–65; Pavel KOLÁŘ – Michal PULLMANN, *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*, Praha 2016, s. 85–98; Michal PULLMANN, *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha 2011, s. 185–216; Milan ZNOJ, *Václav Havel, His Idea of Civil Society, and the Czech Liberal Tradition*, in: Michal Kopeček (ed.), *Thinking Through Transition: Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual History in East Central Europe After 1989*, Budapest 2015, s. 109–138.
- 6 Known as Slovenian Spring. Term refers to the period of political and cultural awakening in Slovenia, marked by growing demands for democratization, national sovereignty, and human rights. It culminated in the formation of opposition movements, the publication of critical texts, led to Slovenia's independence in 1991.
- 7 The *Nova revija* journal provided an intellectual platform for Slovenian liberal and national discourse in the 1980s, playing a key role in shaping the ideological foundation for the Slovenian Spring.
- 8 J. GAŠPARIČ, *Rok 1989 jako začátek konce*, s. 70–98; Marko ZAJC, *When the Slovenian Spring Turned into a Hot Summer*, in: Włodzimierz Borodziej – Joachim von Puttkamer – Stanislav Holubec (edd.), *From Revolution to Uncertainty. The Year 1990 in Central and Eastern Europe*, Abingdon 2019, s. 142–163.

widely perceived not as a broad moral force, but as a closed circle of Prague intellectuals. This perception shifted in January 1989, during Palach's Week, when the regime responded violently to peaceful demonstrations. Police intervention, culminating in the beating of student protesters on 17 November at Národní třída, shocked a society unaccustomed to undisguised violence. These events gave the dissident movement an opportunity to expose the regime's repressive nature. Criticism of violence became one of the strongest motives of the Velvet Revolution,⁹ but the unity forged around the ideal of non-violence began to dissolve rapidly after 1990.¹⁰

The Slovenian Spring refers not only to the period of political transition but more broadly to the intertwined processes of emancipation and democratization. The reappearance of Serbian nationalism in the late 1980s triggered Slovenian opposition forces, who united around a discourse of democracy, human rights, and linguistic sovereignty. This culminated in a plebiscite held on 23 December 1990, in which 88% of voters supported Slovenian independence. On 25 June 1991, Slovenia declared independence, followed by a Ten-Day War with the Yugoslav Army. The country's transition, from a semi-autonomous republic within a socialist federation to an independent parliamentary democracy, was carried out gradually and with a high degree of societal consensus.¹¹

In both Czechoslovakia and Slovenia, liberalism during the transition was deeply tied to the language of democracy and civil rights. Yet, while Czechoslovakia emphasized civic unity and anti-violence, in Slovenia liberalism was more directly linked to national self-determination and framed as part of a broader independence project.

9 One of the main slogans: "We have bare hands" illustrates that the principle of non-violence was the highest priority of the public protests. P. KOLÁŘ – M. PULLMANN, *Co byla normalizace?*, s. 85–99; For more see: Ivo MOŽNÝ, *Proč tak snadno: některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*, Karolinum 2022; Jakub RÁKOSNÍK, et. al., *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*, Argo 2018, s. 251–294.

10 P. BLOKKER, *The (Re-)Emergence of Constitutionalism in East Central Europe*, s. 139–169.; M. COLLA – A. GJURIČOVÁ, 1989: *The Chronopolitics Of Revolution*, s. 45–65.; Stanislav HOLUBEC, *The Formation of the Czech Post-Communist Intellectual Left (Twenty Years of Seeking an Identity)*, in Michal Kopeček (ed.), *Thinking Through Transition: Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual History in East Central Europe After 1989*, Budapest 2015, s. 397–430.

11 J. GAŠPARIČ, *Rok 1989 jako začátek konce*, s. 70–98; M. ZAJC, *When the Slovenian Spring Turned into a Hot Summer*, s. 142–163.

Nationalism and State-Building

Until the final days of the communist regime, Czech-Slovak relations were a politically sensitive topic, closely monitored by state censorship. After 1989, the discourse of national identity re-emerged and the political power which remained largely Pragocentric, was fuelling growing dissatisfaction in Slovakia.¹² In Slovakia, nationalist rhetoric, personified by politician Vladimír Mečiar, began to challenge the legitimacy of the federal state. On the contrary, many Czechs grew increasingly detached from the idea of a common Czechoslovak identity, often viewing the federation as a burden.¹³ Slovak nationalism had developed in opposition to Hungarian assimilationism and Czech political dominance. These identity-building processes and inferiority complex created a desire for political sovereignty.

Czechoslovakia peacefully dissolved in what became known as the Velvet Divorce on 1 January 1993. The formation of an independent Slovak Republic marked a symbolic “year zero” – a new state with new symbols and new narratives of power. In the post-1993 context, Slovak national discourse focused on struggle and emancipation, overshadowing the civic ideals of the Velvet revolution.¹⁴ Unlike the Czech experience, which emphasized continuity with liberal traditions, Slovak nationalism was more strongly shaped by struggles for recognition, both within the Hungarian kingdom and the Czechoslovak federation.

In Slovenia, nationalism played an important role in the transition, but it presented itself as a mild, civic-oriented, and unifying force. Tied to the longstanding dream of independence dating back to 1848, Slovenian nationalism was often framed as part of a broader liberal-democratic consensus. Unlike the violent ethno-nationalism seen in the former Yugoslavian republics, the Slovenian version projected an image of cultural pride, European values, and defensive unity. However, this liberal-national consensus began to unravel after independence, giving way to elite fragmentation and growing disillusionment within civil society.¹⁵

12 See Pomlčková válka (Hyphen War/Dash War) – dispute over the name of Czechoslovakia after November 1989.

13 A. GJURIČOVÁ – T. ZAHRAVNÍČEK, *Návrat parlamentu*, s. 178–180.

14 Juraj BUZALKA, The Political Lives of Dead Populists in Post-socialist Slovakia, in: Michal KOPEČEK (ed.), *Thinking Through Transition: Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual History in East Central Europe After 1989*, Budapest 2015, s. 313–334; Stevo DURAŠKOVIĆ, *From ‘Husakism’ to ‘Mečiarism’: The National Identity-Building Discourse of the Slovak Left-wing Intellectuals in 1990s Slovakia*, in: Michal KOPEČEK (ed.), *Thinking Through Transition: Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual History in East Central Europe After 1989*, Budapest 2015, s. 525–552.

15 Marko ZAJC, *The Politics of Memory in Slovenia and the Erection of the Monument to the Victims of All Wars*, *Zeitgeschichte* 46(2), 2019, s. 225–240.

Political Liberalism and Civil Society

In the Czech Republic, Václav Havel's ideal of "anti-political politics", grounded in dissident ethics and civil society, gradually gave way to technocratic governance, particularly under Václav Klaus. Havel's 1990 call for a "second revolution" was a response to what he perceived as a moral failure of early post-transition politics, especially the rise of "mafia capitalism",¹⁶ in which emerging elites manipulated economic liberalization. The enthusiasm for civic participation was even more muted by the co-optation of the revolutionary parliament and the lustration laws. Disillusionment deepened after the Opposition Agreement (*Opoziční smlouva*) in 1998, which was a strategic deal between ČSSD (Czech Social Democratic Party) and ODS (Civic Democratic Party) that enabled Miloš Zeman's minority government to function without parliamentary opposition. While technically legal, it was widely seen as a betrayal of the democratic spirit of 1989, because it eliminated real political competition, reduced transparency, and consolidated power between two elite parties. Critics viewed it as a step toward cartel democracy, further alienating citizens from the political process.¹⁷

In Slovakia, the last decade was represented by the populist rule of Vladimír Mečiar. However, unlike in Czechia, civil society started to reunify and started to play a corrective force. NGOs, media, and civic campaigns, most notably the OK '98 initiative,¹⁸ mobilized against Mečiar's authoritarian tendencies and helped Slovakia to return to a liberal-democratic trajectory.¹⁹

In Slovenia, the early post-independence period was marked by a broad liberal consensus. Yet, this unity was short-lived. By the mid-1990s, politics became increasingly elite-driven, with fragmentation, declining public trust, and the spread of conspiracy theories undermining civic engagement.²⁰

16 More about terms "second revolution" and "mafia capitalism" see: Václav HAVEL, *Projevy z let 1990–1992: Letní přemítání*. Spisy 6, Praha 1999; Václav HAVEL, *Projevy a jiné texty z let 1992–1999*. Spisy 7, Praha 1999; Václav HAVEL, *Projevy a jiné texty 1999–2006: Prosím stručně; Odcházení*. Spisy 8, Praha 2007.

17 James MARK et al., *1989 After 1989 (Remembering the End of State Socialism in East-Central Europe)*, in: Michal Kopeček (ed.), *Thinking Through Transition: Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual History in East Central Europe After 1989*, Budapest 2015, s. 463–504; Milan ZNOJ, *Václav Havel, His Idea of Civil Society*, s. 109–138.

18 The OK '98 campaign was a non-partisan civic initiative that mobilized media, NGOs, and youth to promote fair elections and voter turnout, contributing significantly to Mečiar's electoral defeat.

19 Lucia FERENCÉI, *OK kampan' '98 na Slovensku*, Disertační práce, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2020, s. 129–143.

20 M. ZAJC, *When the Slovenian Spring Turned into a Hot Summer*, s. 142–163.

Economic Transformation

In the Czech Republic, transformation was rapid and ideologically driven. Under the leadership of Václav Klaus, the state embraced a form of neoliberal economic liberalism that emphasized rapid privatization, with a strong state to enforce the rules of the free market. The key mechanism of transformation was voucher privatization, which allowed citizens to buy shares in formerly state-owned companies.²¹ While this was meant to democratize ownership, in practice, the voucher system unintentionally enabled rapid accumulation by insiders and foreign investors, fuelling public resentment, and a sense of betrayal. Resulted into widespread corruption, asset stripping, and the rise of politically connected oligarchs. Disappointment with economic transformation led Václav Havel to describe the result as “mafia capitalism” – a term that captured the gap between liberal ideals and the realities of economic reform. By the late 1990s, disillusionment spread into the public sphere. In 1999, the protest movement “Thank you, now leave!” (Děkujeme, odejděte!) mobilized mass demonstrations, calling for the resignation of the political elite. However, the movement eventually collapsed due to internal disagreements and lack of direction.²²

In Slovakia, economic liberalization was more chaotic and heavily politicized under Vladimír Mečiar. The period was marked by crony privatization, with state assets handed over to regime allies, undermining public trust and international credibility. It was only after 1998, with Mečiar’s fall from power, that Slovakia began to stabilize economically and align more closely with European standards.²³

In Slovenia, by contrast, the transformation was gradual and socially minded. The state retained a strong role in economic planning, and reforms were introduced through negotiation and consensus. This path was not without its critics, but it provided a more stable environment for consolidating democracy.²⁴

These contrasting models: Czech neoliberalism, Slovak crony capitalism, and Slovenian gradualism, illustrate the diverse ways in which economic liberalism was interpreted and applied. Each model shaped not only economic outcomes, but also the broader public perception of what post-socialist liberalism meant in practice.

21 Petr ROUBAL, *Anti-Communism of the Future Czech Post-Dissident Neoconservatives in Post-Communist Transformation*, in: Michal Kopeček (ed.), *Thinking Through Transition: Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual History in East Central Europe After 1989*, Budapest 2015, s. 171–200.

22 M. ZNOJ, *Václav Havel, His Idea of Civil Society*, s. 109–139.

23 L. FERENCÉI, *OK kampaň '98 na Slovensku*, s. 155–162.

24 M. ZAJC, *When the Slovenian Spring Turned into a Hot Summer*, s. 142–163.

Liberalism by 2004

The accession of Czechia, Slovakia, and Slovenia to the European Union and NATO in 2004²⁵ marked a symbolic conclusion to the transition that began in 1989. It represented international recognition that these post-socialist countries had fulfilled the formal conditions of liberal democracy: free elections, market economies, the rule of law, and human rights protections. However, beneath this surface-level, the internal trajectories and quality of liberalism in each country were significantly different.

In the Czech Republic, liberalism came to be associated with an elite-led project, shaped by technocratic governance and neoliberal ideology. The early idealism of the Velvet Revolution gave way to a sense of civic detachment. Political institutions remained formally liberal, but public enthusiasm and participation declined, as many citizens grew disillusioned with the gap between revolutionary hopes and the everyday realities of economic transformation.

Slovakia, after its turbulent 1990s under Vladimír Mečiar, experienced a notable rebound in civil society. The anti-authoritarian mobilizations of the late 1990s helped re-anchor the country within the liberal-democratic sphere, making accession to the EU and NATO not only possible but politically meaningful. Civil society had proven its ability to act as a corrective force.

In Slovenia, the early post-independence period was marked by a strong liberal consensus, rooted in the ideals of the Slovenian Spring. Yet, by the early 2000s, this unity had fragmented. Liberalism survived institutionally, but became increasingly technocratic, with politics dominated by party elites and declining civic engagement.

By 2004, all three countries had completed their formal return to Europe, but their liberal trajectories varied: elite-driven in Czechia, civic-corrective in Slovakia, and fragmented but stable in Slovenia. These differences would shape the legacy of liberalism in the years that followed.

Conclusion

The fall of communism promised a new era of liberal democracy and freedom for the post-socialist world. But more than three decades later, the legacy of that promise appears fractured. In certain ways, the spirit of 1989 was institutionally fulfilled: all three successor states achieved rule of law, free elections, and European integration. But the moral and civic hopes that the revolutions promoted were harder to sustain. Liberalism took different paths: in the Czech Republic, it became increasingly legalistic and technocratic. In Slovakia, it was nearly undermined

25 The Czech Republic joined NATO in 1999 together with Poland and Hungary.

by populist nationalism, only to be rescued by civil society in the late 1990s. In Slovenia, it emerged as an emancipatory force during the struggle for independence, but faded into fragmentation and technocracy once statehood was achieved. The memory of 1989 now varies by country. In Czechia, it is framed as a moral triumph, centred around Václav Havel. In Slovakia, it is overshadowed by the struggle for national independence. In Slovenia, the unity of the transition period has become a mythic contrast to today's political disunity.

Neoliberal individualism, with its vague belief in the market's promise of a comfortable life, bears unsettling resemblance to the apathy and conformism of the late-socialist era. Those who challenge this vagueness – activists, dissidents, ecological or religious communities, are often dismissed as extremists, disrupting a public sphere that preferred not to ask what a “good life” really means.²⁶

So, what remains of the 1989 hopes? In addressing the question of how liberalism evolved in the Czech, Slovak, and Slovenian contexts, this paper has shown that while liberal institutions were established, the broader hopes of 1989 were only partially realized.

Regina Königová je studentkou 3. ročníku bakalářského studia historie. Jejím badatelským zájmem je gender a well-being v normalizaci. Konkrétně se zabývá časopisem *Vlasta* mezi lety 1971–1979.

26 P. KOLÁŘ – M. PULLMANN, *Co byla normalizace?*, s. 191–201.

Být „sexy a fresh“: festivalizace tzv. sametové revoluce na příkladu pražských a brněnských oslav roku 2024

Jonáš Vicherek

Jasně nedělní poledne. Teploměr ukazuje pár stupňů nad nulou a brněnské náměstí Svobody zaplňují tóny cimbálové kapely *Jánoch z Brna*. Zatímco v Praze se ulice Národní třídy plní již od ranních hodin, v Brně se k hlavnímu podiu trousí jen pár prvních zvědavců, a ještě před jednou hodinou odpoledne se teprve rozbalují stánky neziskových organizací. Je svátek 17. listopadu a pomalejší start, skrovnější doprovodný program a množství lidí jsou zřejmě právě těmi hlavními rozdíly mezi oslavami ve dvou největších městech České republiky. Zatímco pražské oslavy se rok od roku zvětšují a spolu s tím i profesionalizují a komercializují, což dokládá i tisková zpráva spolku organizátorů,¹ v Brně vše působí lehce neučesaným dojmem.

Den boje za svobodu a demokracii a Mezinárodní den studentstva připadající na 17. listopad zaplní každoročně mediální prostor. Jedná se o svátek, který je úzce spojen s občanskou angažovaností, a to jak ve smyslu připomínání historického vzednutí občanů, tak jejich aktivizace v současnosti. Za všechny může posloužit příklad demonstrace spolku Milion chvilék pro demokracii v předvečer třicátého výročí sametové revoluce v roce 2019.² Jedná se ale také o svátek, který má potenciál občany republiky diferencovat. Spolek Díky, že můžem, stojící za pořadatelstvím největších oslav tzv. sametové revoluce v České republice, například před jejím 35. výročím, kterému se věnuje i tento text, vydal zpěvník *Písničkou ke svobodě*. Ve věnování stojí: „Všem lidem, kteří slaví 17. listopad, a také celé partě Díky, že můžem.“³ Tato slova implikují, že jsou lidé, kteří 17. listopad neslaví. Ze slavení svátku je vytvořen společenský status, na nějž dosáhnou pouze ti, pro které je slavení důležitější než například případná kritika polistopadové stavu.

Charakteristický je v tomto ohledu také editorial Františka Trojana ve speciálním vydání časopisu *Respekt* věnující se při příležitosti 17. listopadu mladé

1 *Díky, že můžem* spouští kampaň *Svoboda nás spojuje*. Zapojí se do ní T-Mobile, Komerční banka a Mastercard nebo třeba Letiště Praha i Člověk v tísni, Díky že můžem, 17. říjen 2024. Dostupné z: <https://docs.google.com/document/d/1581XwCdI82CNPX4IKt-gleAwFVnKtKFF/edit> [8. 1. 2025].

2 Dominika KUBIŠTOVÁ – Gabriela KNÍŽKOVÁ, *Je nás tu jako minule, řekl na Letné Minář z Milionu chvilék*. *Vyzval Babiše k odvolání Benešové*, iRozhlas, 16. 11. 2019. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/dalsi-ohlasena-demonstrace-spolku-milion-chvilek-okoli-letne-zaplnily-statni_1911161210_elev [8. 1. 2025].

3 Adéla HRDLÍČKOVÁ, *Písničkou ke svobodě*, Praha 2024, s. 7.

Obr. 1. Veřejná výstava článků Respektu na rohu Národní třídy a Spálené v Praze; Erik TABERY [@eriktabery], [Fotografie] [Instagram stories], Instagram, 17. 11. 2024. Dostupné v archivu autora.
Obr. 2. Cinkání klíči - jeden z imerzivních prvků oslav; Brněnský sedmnáctý [@brnensky17], *Za co byste cinkali dnes vy? Na Kobližné můžete!* [Fotografie] [Instagram stories], Instagram, 17. 11. 2024. Dostupné v archivu autora.

generaci. Zmiňuje v něm, že jsou mladí často vnímáni jako občansky neaktivní, což se snaží vyvrátit příklady jejich angažovanosti. Byli to podle něj mladí, kdo pomohli k úspěchům koalice Spolu, Danuše Nerudové a Petra Pavla v parlamentních, respektive prezidentských volbách, a jsou to mladí, kdo udržují důstojnou oslavu 17. listopadu.⁴ Skutečnost, že koalice do evropských voleb Přísaha + Motoristé v čele s volebním lídrem Filipem Turkem uspěla právě s podporou nejmladší voličské základny, editorial *Respektu* netematizuje.⁵ Stejně jako se nezmiňuje o žádných

4 František TROJAN, *Tady mladí, slyšíte nás?*, Respekt: Sametový speciál 35, 2024, s. 3, zde s. 3; vydané jako příloha k Respekt 35(46).

5 Matěj SKALICKÝ, *Turek získal nejmladší voliče, Konečná luxovala hlasy SPD. Lidí touží po lídrech, popisuje analytik*, iRozhlas, 18. 6. 2024. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/turek-ziskal-nejmladsi-volice-konecna-luxovala-hlasy-spd-lidi-touzi-po-lidrech_2406180600_nel [8. 1. 2025].

ekologických aktivitách, které jsou ale studentstvem v současné době spojovány právě s odkazem 17. listopadu.⁶ Cílem zde není poskytnout samoučelný výčet toho, co zmíněno nebylo. Domnívám se, že výběr, který byl uveden jako argument pro občanskou angažovanost mladých, vytváří určitou představu těch *správně* aktivních. Jelikož je *Respekt* dlouhodobě spojován jak se sametovou revolucí,⁷ tak s jejími oslavami,⁸ stává se jedním z reprezentantů těchto oslav a způsob jeho referování tak může ilustrovat výše nastíněnou diferencovanost společnosti. Během oslav jsou zkrátka někteří mladí více viditelní než jiní.

Zmíněné příklady mi slouží jako argumenty pro nastolení základní teze, že nejviditelnější oslavy 17. listopadu mají spíše tendenci k exkluzivitě a prohlubování společenské fragmentace než k posilování inkluзивity a společenské koheze. Cílem tohoto textu je pak snaha zodpovědět si otázku, na základě čeho tato exkluzivita vzniká, případně pro koho je současný ráz oslav přijatelnější, tím i ony samotné dostupnější, a pro koho méně. Prostor svého zájmu jsem se rozhodl omezit na prostředí Národní třídy, spojené s akcí Korzo Národní, jako pomyslného středobodu pražských oslav, odkud jsou v posledních letech také vysílány živé vstupy České televize včetně hlavní večerní zpravodajské relace.⁹ Pro vytvoření obecnějšího pohledu jsem se zaměřil také na jiné město – Brno –, a vytvořil tak referenční rámec, který může poskytnout korekci omezené pražskému pohledu.

Korzo Národní a Brněnský sedmnáctý

Pražské oslavy na Národní třídě organizuje od roku 2014 spolek Díky, že můžem.¹⁰ Již tradičně se pod názvem Korzo Národní uzavřela Národní třída od nábřeží, přes křižovatku se Spálenou ulicí a ulicí Na Perštýně až k náměstí Josefa Jungmanna. Připravený program začínal v deset hodin.¹¹ Návštěvník se během něj mohl zastavit u jednoho ze tří hudebních pódíí nebo navštívit některou z besed, diskuzí či autorských čtení v Mikulandské ulici, ve stylizovaném „obýváku Václava Havla“ na piazzetě Národního divadla nebo ve „vzdělávací tramvaji č. 11 a č. 17“ pod patronátem Ústavu pro studium totalitních režimů a Muzea XX. století před Novou

6 *Vysokoškolská stávka za klima 2023*, listopad 2023. Dostupné z: <https://univerzityzaklima.cz/stavka-2023/> [8. 1. 2025]; v celém speciálu se ve věci klimatické krize ke slovu dostane v rámci ankety pouze „environmentální influencerka“ Rozárie Haškovcová: Rozárie HAŠKOVCOVÁ, *Anketa, Respekt: Sametový speciál* 35, 2024, s. 5–9, zde s. 5.

7 „Týdeník Respekt byl založen v listopadu 1989 skupinou samizdatových novinářů.“ viz tiráž každého čísla, například Respekt 35(46), s. 4.

8 Například letos v Praze v rámci Korza pořádal diskuzi s prodejním stánkem svých knih, vystavil v ulici své vybrané články, rozdával zde výtisky výše zmíněného speciálu.

9 *Události*, Česká televize, 17. listopad 2024. Dostupné z: <https://www.ceskatelivize.cz/porady/1097181328-udalosti/217411000101117/> [8. 1. 2025].

10 *O nás*, Díky že můžem. Dostupné z: <https://dikyzemuzem.cz/o-nas/> [8. 1. 2025].

11 *Program*, Korzo Národní. Dostupné z: <https://www.korzonarodni.cz/cs/program> [10. 1. 2025].

Obr. 3. Hlavní stage na brněnském náměstí Svobody; archiv autora.

scénou.¹² V dopoledních hodinách bylo možné zarezervovat si místo u společného stolu na brunch z produkce Antonínova pekařství a pražírny kávy Candycane.¹³ Na rozích se Spálenou a Na Perštýně si mohl každý prohlédnout bannery s vybranými články *Respektu* nebo se „nechat zatknout“ herci v převlecích příslušníků Veřejné bezpečnosti a v přistaveném antonu zhlédnout edukační video.¹⁴ Vedle zmíněných i řady dalších zážitkově-vzdělávacích programů, jako například návštěvy repliky skautského tábora,¹⁵ se zapalovaly také svíčky, a to již tradičně u pamětní desky na fasádě Kaňkova domu. V očekávání „zlatého hřebu oslav“¹⁶ – zpěvu Modlitby pro Martu v symbolických 17:11 – si mohl každý zakoupit občerstvení v přistavených stáncích, vybavit se trikolorou nebo zdarma získat výše zmíněný speciální výtisk týdeníku *Respekt* s názvem *Tady mladí, slyšíte nás?* a případně tradiční *Listopadoviny* z produkce *Deníku N*.

12 *Mapa, Korzo Národní*. Dostupné z: <https://www.korzonarodni.cz/cs#mapa> [8. 1. 2025].

13 *Sametový brunch, Go out*. Dostupné z: <https://goout.net/cs/korzo-narodni-sametovy-brunch/szpvqlx/> [8. 1. 2025].

14 *Mapa, Korzo Národní*. Dostupné z: <https://www.korzonarodni.cz/cs#mapa> [8. 1. 2025].

15 *Skautské aktivity, Korzo Národní*. Dostupné z: <https://www.korzonarodni.cz/cs/event/dfba09d-0-ae91-44ff-b0a3-e0b0c888df68> [10. 1. 2025].

16 *Projekce u paláce Metro, Korzo Národní*. Dostupné z: <https://www.korzonarodni.cz/cs?location=eb7c3ebe-8ba6-46da-95e8-244889921ce7> [8. 1. 2025].

Brněnské oslavy sametové revoluce organizuje spolek Brněnský sedmnáctý od roku 2017.¹⁷ Hlavní stage se nachází na náměstí Svobody, kde proběhlo slavnostní zahájení ve dvanáct hodin. Na ní v průběhu odpoledne vystoupili různí hudebníci a třikrát i vybraní řečníci v daných blocích.¹⁸ V druhém rohu náměstí přes tramvajové koleje bylo připraveno několik stánků s občerstvením ze soukromého sektoru a spolu se stánkem města Brna i tři vysokoškolské (MUNI, MENDELU a VUT).¹⁹ Za nimi se nacházela brána oddělující náměstí a Kobližnou ulici, z níž byly pověšeny svazky klíčů v barvách trikolóry jakožto jeden z imerzivních prvků, který měl potenciál návštěvníky vtáhnout do oslav. Každý se totiž mohl zamyslet nad tím, za co by chtěl klíči zacinkat v současnosti.²⁰ Na prvním rohu v Kobližné ulici směrem od náměstí, oproti Mahenově knihovně, se rozkládala druhá stage. Jednalo se o imitaci obývacího prostředí, kde se postupně během dne představily spolky a organizace, které si v nižší části Kobližné postavily svůj stánek (například inUstítia, Jsme fěr, Brno pro Ukrajinu) i ty, které svůj stánek neměly (Univerzity za klima).²¹ Za další částí se zmíněnými stánky neziskových organizací byl zapálen provizorní oheň vytvořený skauty. Návštěvníci se zde mohli ohrát, případně si opéct špekáček. Sváteční prostor uzavřelo poslední podium určené převážně k vystoupení příslušníků mladé generace. V přilehlých prostorách některých budov se odehrávaly další části programu diskuzního formátu.²² V Knihovně Jiřího Mahena proběhl například workshop mezigeneračního dialogu, snažící se zprostředkovat přítomným pohledy z jiných socio-ekonomických a vzdělanostních skupin.²³

Konceptuální zasazení oslav

Obě oslavy, které jsou předmětem tohoto textu – pražskou i brněnskou – vnímám jako specifický způsob festivitního chování. Svou veselou hravostí a některými dílčími prvky (společný brunch) se blíží karnevalu.²⁴ Ten je ale zásadně spojen se

17 *Události*, Česká televize, 17. listopad 2024, 00:16:36. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1097181328-udalosti/217411000101117/> [8. 1. 2025]; srovnej s *Brněnský 17.*, prostřednictvím *web.archive.org*. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20171118075330/https://www.brnensky17.cz/> [8. 1. 2025].

18 *Program*, Brněnský 17. Dostupné z: <https://www.brnensky17.cz/program/> [8. 1. 2025].

19 Tamtéž.

20 „Teď je řada na vás: za co se postavíte? Pro co využijete svůj hlas? Za co byste cinkali klíčem dnes vy? Přijďte si zacinkat a pak odvážně zahajte změnu, která je ve vašich rukách!“ *Program*, Brněnský 17. Dostupné z: <https://www.brnensky17.cz/program/> [8. 1. 2025].

21 Tamtéž.

22 Tamtéž.

23 „Každý účastník zde ztvární určitou roli, čímž se pokusí nahlédnout na demokracii a svobodu očima člověka s odlišným věkem, názory či profesí.“ Tamtéž.

24 Michail Michajlovič BACHTIN, *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*, Praha 2015, s. 211 a 285.

Obr. 4. „Svobodný špekáček“ na Kobližné ulici v Brně; Brněnský sedmnáctý [@brnensky17], *Budeme mít svobodný špekáček! @skauti_brno se nám postarají o oheň a potřebné vybavení k opékání. Vy si donesete jen vlastní špekáček a pečivo. Na Kobližné. A nebojte, obchody mají otevřeno i zítra, můžete tak vykoupit všechny špekáčky v okolí* [Fotografie] [Instagram stories], Instagram, 16. 11. 2024. Dostupné v archivu autora.

Obr. 5. Sametový brunch na Národní třídě v Praze; Díky, že můžem [@dikyzemuzem], *Nejlepší sametový brunch na světě. @antoninovopekarskvi, @fandimamam* [Fotografie] [Instagram stories], Instagram, 17. 11. 2024. Dostupné v archivu autora.

subverzí panujícího pořádku a převrácením hierarchií, staví se do opozice k oficiálním svátkům upevňujícím současný řád.²⁵ O nic z toho během zmíněných oslav listopadu nejde, z karnevalu zůstává pouze akt hry a veselí. Právě tato rozjařenost daleko spíše odpovídá heterotopním prostorům festivalového principu.²⁶ Heterotopie

25 Tamtéž, s. 14, 16, 89 a 237.

26 Michel FOUCAULT, *Myslení vnějšku*, Praha 2003, s. 82–83; v českém překladu je použito pro označení tohoto principu slovo *svátek*, které může být zavádějící. Anglický překlad (Michel FOUCAULT, *Of Other Spaces*, Diacritics 16, 1986, s. 22–27, zde s. 26.) uvádí výraz *festival*, který je podobně význačný jako francouzský originál *la fête* (Michel FOUCAULT, *Des espaces autres*, Architecture, Mouvement, Continuité 5, 1984, s. 46–49, dostupné online: <https://foucault.info/documents/heterotopia/foucault.heterotopia.fr/> [8. 1. 2025].)

je podle Michela Foucaulta *jiný prostor*, nezvyklý, oddělený od běžných prostorů svou netradiční funkcí.²⁷ Jedním z typů heterotopie je právě festival stojící v opozici k heterotopii *věčnosti času* (muzea, knihovny), která se snaží o uchování několika časových rovin.²⁸ Festivaly „nesměřují k věčnosti, jsou naopak dočasné. Takové jsou například bazary, ona úžasná vyprázdněná místa na okrajích měst, která se jednou či dvakrát do roka zaplní stany, výklady, neobyčejnými předměty, zápasníky, hadími ženami, věštcí atd.“²⁹ Národní třída v Praze a v menší míře i náměstí Svobody v Brně spíše než subverzivní karneval připomínají během 17. listopadu Foucaultovy dočasné bazary, které se zaplní pouťovými prvky. Ty si návštěvníci užijí, aby se po ukončení mohli opět těšit na příští rok.

Právě faktor zábavy je během oslav hybnou silou. Podle teorie kulturního průmyslu Theodora Adorna a Maxe Horkheimera je kultura přetvářena na předvídatelný a neustále opakovaný produkt zbavený kritičnosti vůči systému.³⁰ Naopak se stává oporou tohoto systému, a to nenásilnou zábavní formou.³¹ Podobným způsobem může být nazíráno i fungování oslav 17. listopadu. Hlavní náplní oslav už tak nemusí být jasná myšlenka jako spíše jejich forma – vizuální přitažlivost, jak to ilustruje i tisková zpráva spolku Díky, že můžem ke změně jejich loga: „Věříme, že demokracie je sexy a fresh.“³² Tento důraz na PR se blíží k záměně priorit, jak ji popsal Mark Fisher. Důležitějším než skutečné zlepšení vybraných konkrétností se dle něj stává zlepšení jejich vábivé reprezentace.³³ Oslavy Korza Národní ukazují, jak *bezké* je mít svobodu. Znamená to sounáležitost, poslech hudby a přítomnost pocitu aktivního občanství. Součástí Korza jsou i aktivity zvedající politicko-spoločenská témata současnosti, jako jsou postavení žen ve společnosti (autorské čtení Sylvie Lauder), klimatické dezinformace (autorské čtení Vojtěcha Pecky) či česká zahraniční politika (debata veřejnoprávního podcastu *Chyba systému*).³⁴ Žádná z nich ale nepřináší narušení konsensu nad 17. listopadem spočívajícího ve zdůrazňování tohoto data coby milníku mezi „zlou“ totalitou a „lepší“ budoucností, za níž je třeba – řečeno s názvem pražských oslav – *děkovat*. Rozebírané problémy nejsou způsobeny současným (porevolučním) systémem, nýbrž pouze jeho nedokonalou aplikací. Prostor pro vytváření alternativ nebo vedení skutečné pluralitní diskuze, vykračující za rámec na Národní třídě dominantní interpretace, se na oslavě nenachází.

27 M. FOUCAULT, *Myšlení vnějšku*, s. 76–77.

28 Tamtéž, s. 81–82.

29 Tamtéž, s. 82.

30 Theodor W. ADORNO – Max HORKHEIMER, *Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty*, Praha 2009, s. 127.

31 Tamtéž, s. 128.

32 *Díky, že můžem má novou vizuální identitu od Studia Najbrt*, Díky že můžem, 12. září 2024. Dostupné z: https://docs.google.com/document/d/1cF35Oh6_nQoXm1ahJw1D9iTtDiGdPL-jfV/edit [9. 1. 2025].

33 Mark FISHER, *Kapitalistický realismus: Neexistuje alternativa?*, Bratislava 2022, s. 88–90.

34 *Program*, Díky že můžem. Dostupné z: <https://www.korzonarodni.cz/cs/program> [9. 1. 2025].

Obr. 6. Univerzity za klima v obýváku na ulici Kobližná v Brně; archiv autora.

Zde je zajímavé obrátit se na Brno. Průběh tamních oslav má totiž potenciál ukázat několik skutečností, zejména pak pragocentrismus celého svátku. Samozřejmě důvodem výjimečného postavení Prahy je genius loci odkazující ke konání demonstrací roku 1989. Z pražského pohledu mohou ovšem davy lidí proudící centrem města během oslav snadno působit jako celorepubliková záležitost. Napomáhá tomu i vysílání veřejnoprávní České televize, která takřka celý den snímá zejména plnou Národní třídu, Albertov a Václavské náměstí. Nabízí také vstupy do oslav v regionech, ale předpokladatelně v momentech, kdy se v nich něco odehrává, což může působit dojmem, že je v nich podobně živo jako v Praze. Již Brno, druhé největší město republiky, ale svědčí o opaku. Událost se pozvolna rozbíhá až v poledne, jednotlivé stánky se dostavují až po něm. Celá akce tak mnohem více působí ochotnickým dojmem, kdy jednotliví vystupující ani přesně neví, kdy a na jak dlouho mají vystoupit. Důležitou roli hraje samotný prostor. Zatímco pražská Národní třída je sevřená a množství lidí může působit zahlcujícím pocitem, brněnské náměstí Svobody je svou rozlohou otevřené. Již z podstaty své funkce slouží náměstí k běžnému setkávání a žití, takže na něj mohou přijít i lidé, kteří nesměřují na oslavy svátku. Sváteční festival na něm zabírá pouze menší část, a prostor tak zůstává přístupný i pro jeho každodenní uživatele – například bezdomovce.

Závěr

Pro koho tedy oslavy jsou? A co za vzkaz předávají přítomným? V obou případech – pražském a brněnském – jsou oslavy očekávatelně spíše pro ty, kdo jsou spokojeni s polistopadovým vývojem, nějakým způsobem z něj profitují a disponují tak pocitem, že opravdu mají proč slavit. Zároveň platí, že vstřícněji prostor obou oslav vyhlíží pro liberálně smýšlející část populace, což ilustruje jak program obou akcí, tak média, která se s akcemi spojují. Oslavy jsou také, jak ukazuje brněnský příklad, spíše pražské, a mohou tak umocňovat dělení mezi Prahou a zbytkem republiky.

Obě akce akcentují nutnost participace občanů a občanek na veřejném dění. Obě se zároveň ale zaměřují primárně na problémy korespondující právě s liberálním světonázorem, jako je v pražském případě otázka feminismu a v brněnském prostředí přítomnost organizací inUstítia, věnující se předsudečnému násilí, nebo Jsme fér usilující o rovnoprávnost LGBTQ+ v manželství. Částečnou výjimku poskytuje Brno. Zřejmě zejména díky své komornosti nabízí prostor i menším a provokativnějším uskupením, jako jsou Univerzity za klima, které se aktivně staví proti současnému kapitalistickému systému.

Obě akce jsou založeny na silné vizualitě a prvku zábavy a interaktivnosti. Záměr užít si den přivádí k oslavám více a více lidí. Toto množství pak vytváří dojem jednak sounáležitosti přítomných, spojených stejnými politickými hodnotami, a jednak funkčnosti stávajícího uspořádání. Pražské oslavy tak tím, že se uzavírají na úzký prostor jedné ulice, mohou vést k mylnému vyznění, že je vše v pořádku, systém funguje a všichni se v republice mají dobře. Brněnské oslavy naproti tomu díky otevřenosti náměstí a menšímu množství přítomných mají potenciál jednak konfrontovat slavící s neslavícími (a vice versa) přímo na místě a také vést k tázání, proč zde není lidí více a jaké mají důvody k neslavení? K takovým otázkám navíc směřují i některé body samotného programu nastíněného výše. Tuto funkci oslav v obecné rovině trefně popisuje i autorský kolektiv publikace *Sláva republice!*, který upozorňuje na to, že v případě oslav státních svátků se může „jednat o vnitřní indikátor sociální koheze, jakousi výzvu rozhlédnout se kolem sebe a uvědomit si, kdo jsme ‚my‘ a kdo jsou ti, kteří tu nejsou.“³⁵

Večerní pražskou Národní třídu prosvětluje tu záře ostrovů ze zapálených svíček, tu různobarevné reflektory na pódiu *pravdy a lásky* v obležení posluchačů indie-popové kapely *I Love You Honey Bunny*. Korzo se pomalu chýlí ke konci, na programu je už jen poslední promítání krátkometrážního filmu *Svoboda nás spojuje* a indoorová afterparty v Rock café. Rozpouštějícím se davem proletí sem tam kus nějakého letáku nebo kelímek od čaje či svařáku. Festival je u konce, line-up na příští ročník bude upřesněn, ale datum si do kalendářů můžete zapsat už teď. Až dorazíte, podívejte se, kdo mezi vámi chybí, a zkuste se zeptat proč.

35 Dagmar HÁJKOVÁ – Pavel HORÁK – Vojtěch KESSLER – Miroslav MICHELA (edd.), *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*, Praha 2018, s. 27.

Bc. Jonáš Vicherek se zaměřuje se na soudobé české a slovenské politické a kulturní dějiny po roce 1989. V současnosti se v rámci magisterského studia věnuje oslavám tzv. sametové revoluce v letech 1990-2019. Od roku 2023 je členem redakce časopisu Obscura.

Proč Česko tak šíleně zchudlo aneb Kritické myšlení a výuka dějepisu¹

Vojtěch Šafránek

Žijeme v zajetí algoritmů, které spolehlivě pečují o to, abychom měli co nejméně času na smysluplnou a produktivní činnost. Těžko říci, za koho mě mé algoritmy považují, když mi v létě 2024 na youtubovou zeď podstrčily video *Proč Česko Tak Šíleně Zchudlo*² kanálu *Fascinující Fakta*. Patrně tušily, že potřebuji inspiraci pro sepsání práce o tom, kam by se měla ubírat výuka dějepisu v příštích letech.

Vzdělávací problém

Zmíněné video rádobý vzdělávacího charakteru vidělo po dvou týdnech od jeho vydání v létě 2024 sto tisíc diváků, což je na tehdy relativně nový kanál s pouhými sedmi tisíci odběrateli úctyhodné číslo. Komentář pod videem zanechal 1212 komentujících. O rok později má video už ke 250 tisícům zhlédnutí a o tisíc komentářů více. Autor videa je nedohledatelný, kontaktovat jej lze jen skrze anonymní email.^{3,4}

Kde je problém? Video jako takové je historickým textem (v širším slova smyslu), je součástí historické kultury, poskytuje informace historického charakteru, nicméně v rozporu s postupy a metodami historické vědy. Lze (čistě statisticky) předpokládat, že jeho konzumenty budou povětšinou lidé, kteří již mají studentská léta za sebou; vzhledem k zacílení (skandální titulek bulvárního charakteru, jednoduchá sdělení prezentovaná jednoduchým jazykem) je možno se domnívat, že půjde převážně o diváky méně (historicky) vzdělané. To může být problém: tito konzumenti nemusejí mít ve svém okolí vhodný korektiv, podobná videa či jiné nevěrohodné zdroje pak mohou zůstat jediným činitelem, který v pozdějším věku rozvíjí znalosti nabyté ve škole, a významně se tak podílí na utváření postojů konzumenta. Jedná se tedy o otázku vzdělávací, která ale sahá daleko za zdi školních budov: je to

1 Práce původně vznikla v roce 2024 jako seminární výstup pro předmět Pedagogika pro učitele I. na Katedře pedagogiky, poté doznala menších úprav zejm. po formální stránce.

2 *Fascinující Fakta*, *Proč Česko Tak Šíleně Zchudlo*, Youtube.com, 19. 8. 2024. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=AEBFK7KfNLU> [náhled 04-09-2024].

3 Údaje z roku 2024 platné k 4. září, údaje z roku 2025 platné k 8. červnu.

4 Analytikům a odborníkům na sociální síť pak přenechme analýzu ověřující, zda podezřele vysoké množství komentářů a zhlédnutí nemůže být uměle navýšeno pomocí tzv. *engagement farmingu*.

primárně problém manipulovatelnosti absolventů vzdělávacího systému po zakončení vzdělávacího procesu.

Autor videa stanovil víceméně implicitní tezi, že Česko, resp. Československo od první republiky zchudlo, a následně pojednává příčiny, proč k tomu došlo. Problém je dvojitý: jednak neuvádí žádné premisy a metodologii, která ho k této tezi vedla, jednak jsou informace ve videu obsažené zpravidla vytržené z kontextu, nepravdivé, nepodepřené tvrdými daty, nebo dokonce využívají kognitivních zkreslení. Do veřejného prostoru se tak dostává video s narativem (v mírné nadsázce):

- 1) bohatá a vyspělá první republika, zlaté české ručičky;
- 2) zlí spojenci nás zradili, zlí Němci obsadili a zničili průmysl;
- 3) zlí komunisté a zlý režim zastavili náš ekonomický rozvoj;
- 4) zlá polistopadová garnitura okradla lidi;
- 5) zlá EU z nás udělala montovnu Evropy.

Tento narativ je z mnoha důvodů zhoubný – již na první pohled je třeba vidět snaha svalovat své problémy a neúspěchy na jiné, čímž vede diváky k občanské pasivitě, apriorní nedůvěře ve všechny a všechno, a v důsledku toho k antisystémovým postojům.

Níže se pokusím popsat, co má s tímto problémem společného školní výuka dějepisu, a jak lze proti tomuto problému ve výuce „bojovat“.

Co s tím má škola společného?

Tážeme-li se, co má škola společného s těmito pseudovzdělávacími médii, působícími patrně zejména na dospělé, hodí se v prvé řadě uvést negativní aspekt působení školy na veřejnost a následně lze navrhnout, co může učitel udělat, aby se žáci uměli negativnímu působení problematických médií vyhnout.

Jako problematický účinek výuky dějepisu ve školách lze identifikovat šíření *nedovzdělanosti*. Můžeme ji popsat dvěma způsoby – buď jako velmi matné povědomí jedince o určitých historických obdobích či událostech, které nějakým způsobem ovlivnily naši společnost, doprovázené neschopností rozlišit historickou skutečnost od mýtů a pověstí, anebo v horším případě jako sebejistotu nositele velmi základních vědomostí, že rozumí historii, např. „protože ho ve škole bavil dějepis“. Odborně bychom na základě Benešova pojetí historické kultury mohli říci, že škola šíří *historické povědomí*, zatímco kýženým výsledkem vzdělávání by mělo být *historické vědomí*.⁵ Právě historické povědomí, jak si ukážeme níže, je základnou pro pozdější konzumaci různých historických textů (v širším smyslu), může se tedy stát i vstupenkou pro vstup do spleti manipulativních, či dokonce

5 Zdeněk BENEŠ, *Historický text a historická kultura*, Praha 1995, kapitola Kategorie historické kultury, s. 164–179.

účelově zmanipulovaných historických narativů, které mohou negativně ovlivňovat světonázor či postoje konzumenta. Nebýt nedovzdělanosti získané konzumentem ve škole, bylo by pro autory manipulativních či vyloženě dezinformačních historických textů mnohem obtížnější historické manipulace či dezinformace šířit, poněvadž by nemohli tak dobře využít konzumentova předporozumění, schémat a emocí, které se s tématem historického textu pojí.

Výše zmíněné všeobecně známé události či období propojuje to, že se s nimi neoddelitelně pojí určité subjektivní morální hodnocení sdílené nemalou částí společnosti: středověk je doba temna, renesance je doba rozumu a osvícenosti, baroko je opět doba temna, osvícenství opět doba rozumu a osvícenosti, první republika je zlaté období prosperity a průmyslových úspěchů, podpis mnichovské dohody je zrada apod. Pro autory různých manipulativních historických textů je pak poměrně snadné využít těchto ojedinělých základních vědomostí a s nimi komplementárně spojených emocí a vytvořit manipulativní text, v němž mohou vhodným souuvztahněním všeobecně známých dějepisných událostí vytvořit de facto jakoukoliv manipulativní konstrukci.

O tom, že je šíření určitých narativů ve školní výuce dějepisu či dokonce literatury značný problém, informuje BIS ve své výroční zprávě za rok 2017:⁶ stále přetrvávající výuka dějepisu v duchu sovětské interpretace dějin⁷ je podle BIS bází pro současné ruské vlivové operace a hybridní strategie. Historie je označena jako jeden z nástrojů hybridní války. Je nezbytně nutné, aby si stát i společnost byly této hrozby vědomy a přizpůsobily tomu své požadavky na školní vzdělávání.

Co s tím škola může dělat?

Z výše uvedených důvodů se domnívám, že by mládež měla být ve škole připravována na práci s technikami hybridní války. Analýzou návrhu RVP ZV⁸ se pokusím postihnout, jak mají být žáci ve školách vedeni ke schopnosti tyto manipulativní (nejen) historické texty identifikovat a nenechat se jimi ovlivňovat.

6 *Výroční zpráva Bezpečnostní informační služby za rok 2017*, Praha 2018. Dostupné z: <https://www.bis.cz/public/site/bis.cz/content/vyrocní-zpravy/2017-vz-cz.pdf> [náhled 04-09-2024].

7 Hodí se uvést, že obrat „sovětská interpretace dějin“ vyvolal nejen v učitelské obci kontroverze a byl celkem jednoznačně odmítnut i odborníky. Není cílem této práce hlouběji se tímto sporem zabývat – vše podstatné lze snadno dohledat v dobovém tisku –, nicméně i tak považuji za nezbytné brát vztyčený varovný prst BIS vážně a vzít si ze zprávy alespoň poučení, že výuka dějepisu může mít negativní dopady na soudržnost společnosti a bezpečnost státu.

8 *Revize rámcových vzdělávacích plánů* [online]. Praha: Národní pedagogický institut. Dostupné z: <https://prohlednout.rvp.cz/> [náhled 03-09-2024]. Dále budeme pro přehlednost uvádět pouze kódy jednotlivých součástí návrhu revidovaných RVP. Pracovat budeme s revidovanými RVP pro základní vzdělávání (RVP ZV), neboť naznačují, kudy by se měla ubírat výuka dějepisu v budoucnosti. V tomto textu uvedené podněty však lze vztáhnout i na vyšší stupně vzdělávání, nejen pouze na to základní.

Schopnost kritické analýzy textu je jednou ze součástí čtenářské a pisatelské gramotnosti.⁹ Žák by se měl naučit např. vyhledávat a propojovat přímo i nepřímo vyjádřené informace, identifikovat autorský záměr, posoudit prostředky, kterými autor u adresáta dosahuje svých záměrů. Samotná výuka dějepisu v RVP spadá pod vzdělávací oblast Člověk a společnost. Mezi očekávanými výsledky učení nalézáme např. schopnost „*vysvětlit rozdíl mezi zobrazováním minulosti v dějepisectví, ve filmu, v literatuře a v nových médiích včetně umělé inteligence*“,¹⁰ konkrétně např. určit kritéria, podle nichž lze rozeznat kvalitní historický text – primární i sekundární zdroje, fakta odlišená od autorovy interpretace. Další schopností je „*posoudit důvěryhodnost zdrojů z různých dějinných epoch; rozlišit zejména, jak se v zobrazení minulosti odrážejí dobové hodnoty a přesvědčení autorů*“, čehož se má docílit např. „*učením se formulovat otázky, které umožní posoudit důvěryhodnost zdrojů (kdo a kdy pramen vytvořil, s jakým záměrem, jaké hodnoty do něho vložil a čím podkládá své tvrzení)*“.¹¹ Zde, zdá se, možnosti školního dějepisu ve vytyčeném směru končí. Já jsem však přesvědčen – ve shodě s autory publikace *Dějepis mezi vědou a vyprávěním*¹² – že dějepis může jít v *boji* proti manipulaci a hybridním hrozbám ve veřejném prostoru mnohem dál.

Domnívám se totiž, že dějepis může sloužit k výuce kritického myšlení – ovšem nikoliv k apriorní skepsi a nedůvěře ke všemu a ke všem, jak bývá tento termín někdy nesprávně vykládán, ale ke schopnosti aktivně uvažovat o vlastních rozumových procesech.¹³

Abychom dosáhli tohoto cíle, můžeme využít jedné z nejzásadnějších tezí a inovací výše zmíněné publikace, která upozorňuje na problém, že historici často neuvádějí předpoklady, premisy, které je vedou k určitým tvrzením, jež pak nelze řádně otestovat, zpochybnit či verifikovat. Podobná situace dohnaná do extrému je ve výše odkazovaném videu – jak jsem zmínil, jeho autor zcela zamlčuje zásadní premisy. Buďme konkrétní: celé video je postaveno na kontrastu bohaté první republiky vs. chudého současného Česka, základní tezí tedy je, že dnešní Česká republika oproti první republice zchudla. Video však neuvádí, co to znamená, že „Česko“ zchudlo: Má nižší HDP? Nižší kupní sílu obyvatelstva? Nižší kvalitu bydlení? Kdo zchudl? Celá společnost? Dělnická třída? Relativně k čemu Česko zchudlo? – Jak vidno, základní teze je nepřezkoumatelná, neboť neuvádí premisy a metody, kterými k ní autor dospěl.

Úkolem pro dějepisáře 21. století by mělo být právě vedení výuky takovým způsobem, aby si žáci zvnitřnili schopnost podobně uvažovat nad jakýmkoliv texty

9 Kód ZGC-KRA-000-ZV9-001.

10 Kód CAS-DEJ-001-ZV9-010.

11 Kód CAS-DEJ-001-ZV9-011.

12 David ČERNÍN – Blažena GRACOVÁ – Michael STEFAN – Slavoj TOMEČEK, *Dějepis mezi vědou a vyprávěním*, Červený Kostelec, Ostrava 2023.

13 Tamtéž, s. 53.

(v nejširším slova smyslu), aby byli schopni klást si podobné otázky, jako jsem položil výše.

Co už může být náročnější, protože se to poněkud vymyká tomu, k čemu je budoucí dějepisář na vysoké škole připravován, je práce s tzv. kognitivními zkresleními či *instinkty*, jak je ve své knize *Faktomluva* nazývá Hans Rosling.¹⁴ S něčím podobným počítá i publikace *Dějepis mezi vědou a vyprávěním*. Spolu s jejími autory se domnívám, že to je jedna ze zásadních dovedností, které může dějepis předat i těm žákům, kteří o dějiny jako takové nejeví hlubší zájem. Historický materiál může být cenným podkladem právě pro analýzu kognitivních zkreslení, což lze opět demonstrovat na videu o údajném zchudnutí Česka. Zásadní výhodou tohoto způsobu výuky je to, že absolvent nemusí být chodící encyklopedií, která je schopna ověřit všechny výroky, které (nejen) historický text obsahuje: bohatě postačí, pokud bude schopen odhalit, že je daný historický text podáván manipulativně, dále jakým způsobem k manipulaci dochází a jaké emoce či domnělá fakta se mu text snaží podsunout.

Faktomluva pojednává o deseti instinktech (kognitivních zkresleních), které v minulosti umožňovaly člověku přežít, avšak v dnešním světě jsou někdy spíše na škodu a notně zkreslují náš pohled na okolní realitu. Video *Proč Česko tak šíleně zchudlo* je ukázkovým příkladem, jak lze manipulovat lidmi právě skrze některé z těchto instinktů, proto by se dalo krásně využít jako pramen pro výuku: staví na *instinktu negativity*, tedy na tom, že si lidé spíše všimnou šíření negativní zprávy než pozitivní, že si všimnou krátkodobého propadu, ale nikoliv dlouhodobého vzestupného vývoje; že si idealizují minulost – jedinci své mládí, společnosti své dějiny. Dále zneužívá např. *instinktu osudovosti*, když se snaží podsunout, že údajné zhoršování situace je nezvratné. *Instinktem jedné perspektivy* manipuluje, když za *chudnutí Česka* implicitně vydává pouhé zmenšování podílu průmyslu na celkovém HDP¹⁵ a nedívá se na problematiku z jiných relevantních perspektiv – kvality bydlení, průměrné délky života, zaměstnanosti atd. *Instinktu obviňování* využívá, když „naše“ neúspěchy připisuje nějakým úzce vymezeným či naopak imaginárním entitám (za Mnichov mohou Britové a Francouzi – ti nás zradili; za poválečný úpadek – který ve skutečnosti z čistě ekonomického hlediska žádným úpadkem nebyl – může „režim“). *Faktomluva* říká, že když se stane něco špatného, nemáme hledat jedince či skupinu, na něž by bylo lze svalit vinu, ale máme věnovat úsilí k pochopení různých vzájemně působících faktorů. Na okraj dodejme, že pojmy jako „režim“ jsou pak i z historického hlediska problematické, protože vůbec netušíme, kdo se pod tímto označením skrývá, kdo byl ten, kdo něco rozhodl, provedl apod.

14 Hans ROSLING, *Faktomluva: Deset důvodů, proč se mýlíme v pohledu na svět – a proč jsou věci lepší, než vypadají*, Brno 2018.

15 To však jen dedukuji na základě celkového vyznění videa, autor sám nikde tuto metodiku neuvádí.

Závěrem

Historie – ač se nám to nemusí zdát – stále může být funkčním a efektivním nástrojem pro manipulaci veřejného mínění, prostředkem hybridní války a snahy o destabilizaci společnosti. Dějepis jako takový (míněna kodifikace jeho cílů v RVP) i dějepisaři jako jednotlivci by měli být schopni na tento problém reagovat, což lze několika cestami: jednak obezřetnou výukou „problematických“ částí našich dějin, aby nešířili zneužitelná klišé a mýty, jednak začleňováním práce s kritickým myšlením a kognitivními zkresleními do výuky dějepisu. Nápomocna jim při tom může být např. alternativní koncepce výuky dějepisu, kterou předkládají didaktici z Ostravské univerzity v knize *Dějepis mezi vědou a vyprávěním*. K takovému pojetí výuky však, domnívám se, revidované RVP neposkytují potřebné množství prostoru, což považuji za zásadní chybu a myslím si, že by jej stát vzhledem k aktuálním hrozbám měl mnohem více akcentovat.

Vojtěch Šafránek je studentem 3. ročníku bakalářského studia historie a českého jazyka a literatury se zaměřením na vzdělávání na FF UK. Zabývá se poválečnými církevními dějinami, regionálními dějinami severních Čech a didaktikou dějepisu.

Jak členit dějiny, a proč je to důležité pro školu i společnost

Lukáš Mikulecký

Evropská civilizace a její liberální demokracie se dnes setkává s výraznými problémy. Dlouhodobě nejcitelnějším je řešení klimatické krize a druhým, ještě destruktivnějším, je posilování antisystémových autoritářských stran všude po kontinentu. Osobně si myslím, že část těchto problémů vychází přímo z našeho myšlení a přístupu k minulosti.

Evropská modernita byla postavena na víře ve svou nadřazenost vůči ostatním civilizacím a zároveň na přesvědčení, že lidský rozum je jako jediná věc na světě dokonalá, protože dokáže vše ostatní usměrňovat.¹ Přestože tento přístup předtím vedl k nevídanému vědeckému pokroku a k víře v budování spravedlivějšího světa zítřka, měl také velké množství temných stránek, jako například podmaňování až zotročování si jiných, neevropských kultur. Nové filozofické a vědecké směry sice ukázaly problematičnost těchto přístupů, ale jejich velká část zůstává naplno v uvažování a ve slovníku široké společnosti. Tento stav je způsoben i aktuálním přístupem vzdělávání na základních a středních školách, které pomáhají konstruovat naše kulturní představy o okolním světě. Obzvláště důležitá je role dějepisu, protože především ten vysvětluje vývoj vedoucí k složitostem dneška a společnost v něm hledá odpovědi na otázky svého smyslu v kontextu zbytku světa. Proto realitu kolem sebe spatřujeme i pohledem, který jsme obdrželi v hodinách dějepisu ve škole. Přestože česká společnost nikdy nebyla kolonizátory, jako například Velká Británie nebo Francie, které se dívaly na své kolonie a kulturu původních skupin svrchu, přijali jsme v minulosti část těchto obrazů za své a o mimoevropských kulturách uvažujeme podobným způsobem. Zároveň skrze svůj nacionalismus hájíme velké množství předsudků vůči dalším, často i mnohem bližším etnikům.^{2,3}

Ve své eseji se proto budu věnovat obecnému rozboru těchto problémů. Především chci zauvažovat, zda by nebylo částečným řešením využití alternativního modelu rozdělení dějin vycházejícího z přístupu historika Stephena Morilla.

Obrovský zlom pro naše chápání okolního světa přišel, když René Descartes a obecněji další evropští novověcí filosofové ustavili lidský rozum doprostřed všeho

1 Enrique DUSSEL, *Eurocentrism and Modernity (Introduction to the Frankfurt Lectures)*, in. *The Postmodernism Debate in Latin America* 20, 1993, s. 65–76. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/303341> [náhled 7-7-2025].

2 Libor KONVIČKA, *Jsou Češi nacionalisty a xenofoby?*, STEM prosinec 2001. Dostupné z: <https://www.stem.cz/jsou-cesi-nacionalisty-a-xenofoby/> [náhled 7-7-2025].

3 Jakub RÁKOSNÍK, *Co je nového v historii*, Praha 2024, s. 60.

světového dění jako základ utváření a organizování reality.⁴ To vedlo k podmanění přírody lidskému duchu, kdy rostliny i živočichové spolu se svým životním prostředím byli pouhými objekty, s nimiž člověk mohl pracovat tak, jak mu to přinášelo nejvyšší užitek.⁵ I přes velký technologický pokrok, který tento přístup nastartoval a který zvyšoval životní úroveň, vedla tato vidina nakonec k nadužívání přírodních zdrojů v míře, která pro ni má nezvratné následky. Při svých aktivitách uvažuje většina lidí o přírodě spíše jako o pouhém vyhrazeném prostoru, který má nanejvýš estetickou funkci. Závislost civilizace i jednotlivce na přírodě je dávána do pozadí. Projekty ochrany přírody se proto začaly objevovat pouze postupně a širokých společenských rozměrů nabraly až v 70. letech minulého století.⁶ Následná komplexnější ochrana přírody bezpochyby měla velmi pozitivní vliv na konkrétní oblasti, ovšem na řešení dnešní celosvětové klimatické výzvy není dostatečná. Symptomem je, že i přes kritičnost aktuálního závodu o čas s postupně neodvratnějšími následky krize nepovažuje většina společnosti ochranu klimatu za stejně důležitý úkol veřejné politiky jako hospodářský rozvoj vedoucí k většímu bohatství.

Protože nás dnes sužuje více světových krizí, jejichž odvrácení bude stát primárně na naší schopnosti spolupracovat s dalšími národy při hledání společných řešení, souvisí tato otázka se zmiňovaným nacionalismem. Osvícenství vytvořilo vlastní obraz, který v plnosti ospravedlňuje pohled na jiné než evropské kultury jako méněcenné. Tím je odsoudilo ke kulturní závislosti na bílém muži, který u nich má provést takový modernizační proces, k jakému došlo v Evropě. Mezi většinou evropských národů se vytvořil rovnou i dojem, že pokusit se porozumět těmto kulturám má smysl spíše ve vědeckých kruzích než mezi veřejností. V Česku zároveň aktuálně panuje zvláštní podoba nacionalismu, která se projevuje mimo jiné vymezováním se vůči ostatním etnikům humorem až nenávistí. Často se v něm tak projevuje pojetí národu z 19. století spojené s bojem českých obrozenců a jejich výkladem historie. To dodnes neumožňuje postavit úplné mosty ke skupinám, které vyznávají jiné hodnoty, než které měli vyznávat „naši“ předci. A přestože je míra nenávisti určitě nižší než například na konci čtyřicátých let minulého století,⁷ předávají se předsudky mezigeneračně i těm nejmladším skupinám. Jak ukazují

4 Hans Joachim STÖRIG, Petr REZEK – Miroslav PETŘÍČEK – Karel ŠPRUNK (překl.), *Malé dějiny filosofie*, Praha 1999, s. 230.

5 Lissy GORALNIK – Michael NELSON, *Anthropocentrism* in: Ruth CHADWICK (edd.), *Encyclopedia of Applied Ethics*, Michigan State University 2012, s. 145–155. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-373932-2.00349-5> [náhled 7-7-2025].

6 Emily MARTIN, *This is the story of the first Earth Day—and why it mattered*, National Geographic, duben 2022. Dostupné z: <https://www.nationalgeographic.com/history/article/first-earth-day-history-legacy> [náhled 7-7-2025].

7 Jakub ŠLOUF – Daniela NEMEČKOVÁ, *Mimořádný lidový soud v Praze (1945–1948): retribuce jako služební úkol na hraně možností i profesní cti zaměstnanců justice*, Praha 2020.

výzkumy: čím více znaky se kultura přicházejících lidí od té české odlišuje, tím snadněji se stávají terčem nenávisti.⁸

Úloha školy

Velká odpovědnost leží na nedostatcích dnešního systému vzdělávání používaného na základních a středních školách. Ty například utvrzují dosavadní společenské rozdíly a předávají je do dalších generací.⁹ Zároveň svým velice pomalým zapracováváním nových vědních přístupů a častou snahou naroubovat je na ty stávající ponechávají v platnosti i různé stereotypy. Často se zároveň dějiny Čech vysvětlují ve výrazném oddělení od dějin evropských, natož světových. Společné trendy bývají vysvětlovány nedostatečně a tam, kde je prostor propojit jednotlivé události, zůstávají nadále bariéry. A přestože se vyučující snaží při vysvětlování poukazovat na podobnosti, v důsledku toho, že výuka vypadá spíše jako výčet politických událostí v každém jednotlivém státu, problémy nepochopení přetrvávají. Žáci si pak bez úspěšného vedení ze strany učitele nevytvoří v mysli syntézu, ale spíše seznamy s prohloubenými zeměpisnými hranicemi. Obecně má škola mnoho účelů a je pro moderní společnost naprosto nezbytná, protože umožňuje předávání určitého vlastního kulturního obrazu. Každý, kdo ji vychodí, by na jejím konci měl chápat vše potřebné, aby se mohl do společnosti úplně začlenit. Konkrétně nejen základními dovednostmi, jako jsou čtení, psaní a počítání, ale především pojetím vlastní kultury, aby jako správně kulturní člověk věděl například o společné národní minulosti nebo o zmíněných obrozencích. Podobně se ve škole konstruuje a předává určitý kulturní pohled i na zbytek světa.

V důsledku stálého roubování nových přístupů a neúplného vypořádání se s obrozeneckým pojetím národa se dodnes ve společnosti udržuje pojetí českého národa jako primordiálního společenství pocházejícího ještě od praotce Čecha. Naproti tomu světové dějiny jsou vysvětlovány výhradně perspektivou Evropanů a snaha pochopit je nezaujatě začíná při výuce pravěku a končí u starověku. Z takového přístupu vychází i ve školách používané rozdělení historických období na pravěk, starověk, středověk a novověk. Jejich hranice obvykle vyučující nepovažují za úplně přesné a představují proto alternativy, které se ovšem spíše pojí na politické události. Asi nejčastěji používaným mezníkem je pád Římu v roce 476 n. l. a objevení Ameriky Evropany v roce 1492 n. l., které je spojeno s následným podmaňením si tamních kultur. Spíše jako podpurné jsou následně představovány změny

8 Milan TUČEK, *Vztah české veřejnosti k národnostním skupinám žijícím v ČR – únor/březen 2023*, CVVM 2023. Dostupné z: <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/ostatni/vztahy-a-zivotni-postoje/5665-vztah-ceske-verejnosti-k-narodnostnim-skupinam-zijicim-v-cr-unor-brezen-2023> [náhled 25-5-2025].

9 Daniel PROKOP, *Slepé skvrny: o chudobě, vzdělávání, populismu a dalších výzvěch české společnosti*, Brno 2020, s. 65–90.

v myšlení, ke kterým kolem těchto mezníků dochází a které charakterizují nově nastupující období. Příkladem může být renesance, která se rozvíjí od 14. století a celoevropského rozkvětu zažívá ve století po objevení Ameriky. A i přes své obrovské následky pro jednotlivá lidská společenství jsou obdobně okrajově zmiňovány klimatické posuny. Způsob uvažování, který si ze školy žáci odnáší, pak víceméně podporuje zažitě stereotypy a kloubí se spolu s nacionalismem a evropocentristem ve společenské nepochopení jiných kultur a náboženství. To v dnešní době, kdy se svět více a více propojuje díky globalizaci a kdy je tedy setkávání různých kultur a náboženství nevyhnutelné, vede především k odmítání budovat mosty a vést dialog.

V návaznosti na všechny zmíněné problémy si myslím, že pro překonání nových celospolečenských výzev mírovou cestou by extrémně pomohla změna toho, jak o světě skrze svou minulost uvažujeme. Na otázky dnešního světa by dokázal lépe odpovídat přístup více otevřený globálnímu pohledu, který by tak mohl dávat upřímnější důraz také na vzájemné ovlivňování kultur a na závislost člověka na přírodě. Především by umožnil to, aby lidé nepropadali zbytečnému strachu jen proto, že jim něco připadá cizí. Abychom dějiny a naši společnost chápali celistvě, není možné opustit vysvětlování dějů určité oblasti společenského vývoje. Politické, hospodářské, sociální a další dějiny mají své místo i na středních a základních školách a mým záměrem není některé z nich vypouštět. Naopak si myslím, že zmiňovaných cílů lze v úspěšné míře dosáhnout i pouhou úpravou mantinelů, které pro vyprávění historie používáme. Stejně jako může být pro historickou rekonstrukci události A klíčové, zda zmíníme událost B dříve či později – a jejich vzájemný kontext nám tak může sám nabídnout řešení –, i dělení epoch, které používáme jako základ našeho výkladu, nás vede k určité odpovědi. Jak jsme již představili a ještě více představíme, vede nás aktuálně používané dělení spíše k utvrzování společenských problémů. Dává proto smysl hledat dělení jiné.

A právě takový model navrhnul Stephen Morillo ve svých knihách *Frameworks of world history*¹⁰ a *War and Conflict in the Middle Ages*.¹¹ Přestože se druhá z knih zabývá především válkou, zobrazuje ji komplexně a také jako následek ostatního společenského a přírodního dění. Poměrně kriticky se vyjadřuje na adresu našeho doposavad užívaného dějinného rozdělení. Jako jeden z problémů spatřuje, že obvykle používaný pojem středověk v sobě nese i výrazný mocenský aspekt. Ten při svém bádání našli Kathleen Davisová a Michael Puett. Podle jejich teorie získal pojem dnešní význam a široké rozšíření až s nástupem kolonialismu, kdy bylo potřeba skrze evropský civilizační posun legitimizovat nadřazenost nad ostatními civilizacemi a kulturami.¹² Tuto teorii podporuje i fakt, že dodnes je často možné

10 Stephen MORILLO, *Frameworks of world history*, New York 2014.

11 Stephen MORILLO, Karla KORTEOVÁ (překl.), *Válka a konflikt ve středověku: globální pohled*, Praha 2023.

12 J. RÁKOSNÍK, *Co je nového v historii*, s. 61.

se ve společenském diskurzu setkat s označením, že určité etnikum stále žije jako ve středověku. Morillo proto navrhuje alternativní rozdělení dějin, a to na základě klimatických podmínek a způsobu, jak se jim lidé přizpůsobovali. Studium civilizací po celém světě se mu touto optikou podařilo najít určité, i když samozřejmě nikoliv absolutní, společné trendy. Tři období klasického dělení dějin tak vidí v jiném světle. V období antiky spatřuje rozvoj úspěšných civilizací v Americe, Evropě i Asii a dává ho do souvislosti s tzv. římským teplým obdobím. To umožnilo vyšší výnosnost pozemků, takže i všestranný rozvoj společností a jejich státních zřízení. Následný útlum až rozpad těchto civilizací spojuje s antickou malou dobou ledovou, která podle něj měla trvat mezi lety 540 až 660 n. l. Všechny dosavadní říše byly v tomto období vystaveny snížené úrodě, epidemiím a návalu kmenů, které se stěhovaly do úrodnějších oblastí.¹³ V případě Evropy by do tohoto období spadaly pozdější fáze stěhování národů a také například selhání pokusu o „renovation imperii“ byzantského císaře Justiniána I.¹⁴

Poté mezi lety 850 a 1300 následovalo období středověké klimatické anomálie, během které se nové společnosti rozvinuly do feudálního a jiných nových systémů, které umožňovaly v něčem efektivnější mobilizaci sil než předchozí říše.¹⁵ Po roce 1300 došlo k dalšímu teplotnímu otřesu a začala celosvětově malá doba ledová, která se táhla až do 19. století. Její začátek se projevil především morovou epidemií, která se prohnala téměř celou Eurasií a všechny civilizace výrazně oslabil.¹⁶ V následující době prošly všechny společnosti velkým mentálním pokrokem. Vědy se postupně rychleji rozvíjely a zemědělství se zdokonalovalo, až dospělo v agrární revoluci. Teprve za průmyslové revoluce společnosti opustily svůj zemědělský charakter, který jim byl doposavad vždy vlastní. Během 18. století začala malá doba ledová pozvolna ustupovat.¹⁷ K tomuto přírodnímu oteplování se následně, byť jen postupně, začal přidávat růst globálních teplot způsobený skleníkovými plyny z lidské činnosti, se kterým se setkáváme dodnes.¹⁸

Morillem navržené rozdělení dějin není dokonalé. Je možné mu vytknout, že určité události příliš zjednodušuje, aby dokázal najít společné, pro celý svět zobecnitelné závěry. Zároveň nemůže fungovat jako univerzální odpověď na všechno dění nebo jako obecný recept na osud civilizací, protože je možné sledovat pády říší i v obdobích, která jsou klimaticky poměrně stabilní a příhodná. Na druhou stranu, jak svým výzkumem Morillo potvrzuje, je klima jedním ze základních pilířů

13 S. MORILLO – K. KORTEOVÁ, *Válka*, Praha 2023, s. 308–309.

14 John HORGAN, *Justinian's Plague*, World History Encyclopedia, prosinec 2014. Dostupné z: <https://www.worldhistory.org/article/782/justinians-plague-541-542-ce/> [náhled 6-7-2025].

15 S. MORILLO, *Válka*, Praha 2023, s. 310.

16 Tamtéž, s. 310.

17 Tamtéž, s. 314.

18 Benjamin SANTER – Susan SOLOMON – David THOMPSON – Qiang FU – Yaowei LI, *Human influence on climate detectable in the late 19th century*, PNAS, červen 2025. Dostupné z: <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.2500829122> [náhled 6-7-2025].

civilizace. Pokud bychom proto ve školách postavili hlavní časovou osu dějin na základě globálních klimatických období, rozvázali bychom si ruce pro komplexnější pochopení celého světa a také ostatních kultur. Pochopitelně není možné očekávat, že by výuka dějepisu na základních a středních školách mohla hned po zavedení jiného časového dělení jakkoliv komplexněji představit dějiny vzdálenějších částí světa. Pro současné učitele by to bylo z časových důvodů nemožné. Na druhou stranu ale už samotné obecné poznamenání, že se civilizace a kultury vyvíjely ne úplně různě a vždy při tom sdílely společný osud v rámci jedné planety, by mohlo posílit naši ochotu jim naslouchat na místo obávání se jinakostí. Nabízí se kritika, že jednotlivé regiony jsou svými přírodními podmínkami specifitější a také, že určitý klimatický jev může přinést na jednom místě jedny následky, zatímco jinde přímo opačné. Například v jednom regionu se začnou vyskytovat častěji sucha, naopak ve druhém jsou to deště. Takové změny pochopitelně není možné odbít tvrzením, že jde o anomálie. Především z důvodu, že se vždy řídí fyzikálním řádem. Ani taková rozporuplnost ale netlumí platnost našich závěrů. Například, když dojde ke snížení teplot, následným neúrodám, hladu a rozšíření epidemií, bude jedno, jestli k takové situaci dojde v Evropě, Africe, Asii nebo kdekoliv jinde. Následkem vždy bude smrt množství obyvatel, omezení hospodářské i společenské aktivity a nutnost improvizace a inovace. Protože se žádný klimatický výkyv nemůže projevit na přírodě náhodně – jelikož se řídí určitými zákonitostmi, a ani jeho následky na společnost tak nemohou být náhodné –, bylo by nesmyslné nevytvářet praktická zobecnění. Právě na nich můžeme stavět vysvětlení historického vývoje vzájemného působení společnosti a přírody.

Díky tomuto přístupu by mohla společnost přijmout větší respekt nejen k jiným kulturám, ale také k přírodě, a tak se vymanit z nebezpečných dopadů dnešního antropocentrismu, který nám umožňuje přírodu využívat bez ohledu na následky.

Lukáš Mikulecký studuje 2. ročník bakalářského oboru historie na FF UK a 1. ročník bakalářského oboru učitelství ZSV + dějepis na PedF UK. Zajímá se o moderní dějiny a jejich propojení s dnešním světem. Protože by rád v budoucnu vyučoval dějepis, lákají jej právě otázky týkající se toho, jak bychom měli o dějinách „vyprávět“, abychom mohli budoucí žáky a jejich generaci připravit do života co nejefektivněji.

Musk není první: nestátní aktéři napříč historií

Alexander Savov

Během třetí dekády 20. století jsme svědky vzestupu mocných korporací, jejichž vliv a síla jsou srovnatelné s mocí států, ne-li větší. Nejedná se o nový fenomén. Bohatí lidé a bohaté společnosti ovlivňovaly běh dějin prakticky od antiky, ale v kontextu nedávné doby beze vši pochybnosti přibyli aktéři, kteří jsou svými aktivitami schopni konkurovat státům, a někdy dokonce rozhodovat o důležitých mezinárodních konfliktech.

Nedávný konflikt, který vypukl v roce 2022 mezi Ukrajinou a Ruskem, ukázal dva hlavní příklady silných nestátních aktérů na obou válčících stranách. Též ukázal, jak se dynamika a loajalita těchto aktérů může během probíhajícího konfliktu měnit. V prvním roce konfliktu místopředseda ukrajinské vlády a ministr pro digitální transformaci požádal Elona Muska, známého technologického bilionáře, o poskytnutí terminálu jeho společnosti SpaceX, aby Ukrajina nemohla být odříznuta od internetu, což bylo důležité nejenom z důvodů bojových, ale především komunikačních. Musk této prosbě vyhověl a poskytl Ukrajině více než 11 000 stanic Starlinku.¹ Tato zařízení pomohla Ukrajině nejenom k udržení si připojení na internet pro důležitou komunikaci, ale zároveň přes ně Ozbrojené síly Ukrajiny řídily bezpilotní drony, přesné dělostřelecké zaměřování a sledování pohybu nepřítelů, a sami vojáci děkovali Elonu Muskovi za tuto pomoc. Později ovšem Musk udělal rozhodnutí opačného rázu a rozhodl se Starlink v oblasti Rusy okupovaného ukrajinského poloostrova Krym vypnout, čímž chtěl zabránit útoku Ukrajinců na ruskou námořní flotilu, k čemuž chtěla ukrajinská armáda použít ponorku bez lidské posádky vlastněnou společností SpaceX. Musk tak chtěl podle vlastních slov předejít jaderné odvetě Rusů. Toto jsou nepochybně akce, ve kterých Elon Musk jako soukromá osoba činí politická rozhodnutí a ovlivňuje globální řád na úrovni států. V tomto duchu vystupuje jako suverén, který si činí nárok na ovlivňování geopolitického dění a jehož moc se rovná politické síle států, či ji dokonce překračuje.

Na opačné straně barikády můžeme vidět podobný fenomén v podobě Jevgenije Prigožina a jeho vojenské paramilitární organizace Wagnerovci, která bojovala na straně Ruské federace v konfliktu na Ukrajině, zejména během bitvy o Bachmut. Tato soukromá skupina se dění na Ukrajině zúčastňovala již od roku 2014 a působila též jako nástroj ruské politiky v Africe. Geopolitickým hráčem na úrovni států se ovšem Wagnerova organizace stala až během neúspěšné vzpoury v červnu 2023,

1 Christopher MILLER – Mark SCOTT – Bryan BENDER, *UkraineX: How Elon Musk's space satellites changed the war on the ground*, Politico, 9. 6. 2022. Dostupné z: <https://www.politico.com/news/2022/06/09/elon-musk-spacex-starlink-ukraine-00038039> [náhled 20-8-2025].

kdy Prigožin po měsících stoupajícího napětí mezi ním a oficiálními představiteli ruské armády vytáhl se svými vojáky na Moskvu, během čehož dočasně obsadil Rostov na Donu, a nakonec zastavil svůj postup po uzavření dohody. Prigožin zemřel dva měsíce nato při pádu letadla. Stěží bychom pro podobnou událost hledali precedenty v nedávné době.²

Prigožin a Musk jsou ovšem jen příklady tendence, která v Rusku i v Americe dosahuje většího rozsahu. Ruské plynové společnosti Gazprom a Novatek disponují vlastními vojenskými jednotkami, mají zástupce ve vládě, a dokonce mají neformální kontrolu nad některými ruskými regiony. Podobným způsobem funguje ropná společnost Rosněft. V Americe pak působí například krajně pravicový blogger Curtis Yarvin, který má velký ideologický vliv nejenom na známého donátora republikánské strany Petera Thiela, ale i na současného viceprezidenta JD Vance. Yarvin razí ideu takzvané mozaiky menších států, které by nefungovaly na národním principu, nýbrž by byly řízeny svou vlastní akciovou společností bez ohledu na obyvatelstvo.³

Na těchto příkladech tedy můžeme vidět dva zajímavé fenomény. Na jedné straně silné korporace, které mají vlastní vojsko a fungují v podstatě jako stát ve státě a koncentrují se kolem určitého artiklu. A na straně druhé máme ideu státu řízeného korporací. Tyto fenomény nejsou bez precedentu v naší historii. Naopak – následující příklady nám mohou ukázat, že již v minulosti jsme byli svědky celé řady nestátních aktérů a že existovala území řízená korporací.

Jedním z prvních nestátních útvarů, který se mohl bezpochyby se státy měřit, byli Templáři. Tento náboženský řád, založený původně za účelem ochrany křižáků a poutníků do Jeruzaléma, byl nejen mocnou mezinárodní nestátní jednotkou, která měla určitou vojenskou sílu, ale vybudoval také síť mýtnic a vybíral poplatky za ochranu v okolí Jeruzaléma. Založil první velký mezinárodní bankovní systém, který poutníkům umožňoval přístup k financím prakticky kdekoli. To se podobá moderním korporacím – zejména pokud vezmeme v úvahu, že Templáři spravovali i královské finance, poskytovali půjčky mocným šlechticům a investovali do podnikání. Templáři vlastnili kontrolovali vývoz vína a koní a měli také právo organizovat trhy. Řád se rovněž věnoval výrobě textilu a významně pomohl k rozšíření a účinnému využívání mlýnů díky svému ekonomickému plánu a promyšlené organizaci práce. Časem Templáři upustili od přímého provozování mlýnů a začali je pronajímat, čímž vydělávali peníze, aniž by museli vynakládat energii na jejich obranu. Francouzský král Filip Sličný vyhodnotil jejich moc a vliv jako nebezpečné a rozhodl se řád zlikvidovat pod záminkou kacířství, čímž ukončil

2 Luke HARDING, *The Wagner uprising: 24 hours that shook Russia*, The Guardian, 25. 6. 2023. [online]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/world/2023/jun/25/prigozhins-march-on-moscow-chronology-of-an-attempted-coup> [náhled 20-8-2025].

3 Christopher COLLINS, *Anti-democratic 'Dark Enlightenment' ideas have spread from Silicon Valley to Washington*, Cascade Institute, 20. 5. 2025. Dostupné z: <https://cascadeinstitute.org/dark-enlightenment/> [náhled 20-8-2025].

jeho roli na geopolitické šachovnici Evropy. Vzhledem k mezinárodnímu rozměru však řád přežil v Portugalsku, kde se nakonec transformoval v nový Řád Kristův, což nám ukazuje, jak se mezinárodní organizace dokážou vyhnout kontrole států. Něco podobného vidíme i dnes, kdy se kontroverzní americká vojenská společnost Blackwater snaží zbavit špatné pověsti tím, že se několikrát přejmenovala.⁴

Ještě úspěšnější byl jiný náboženský řád – Němečtí rytíři. Podobně jako Templáři působili původně ve Svaté zemi, ale brzy se rozšířili na mezinárodní scénu. Velmistr řádu a blízký důvěrník císaře Fridricha II., Hermann von Salza, rozhodl, že řád vstoupí do Burzenlandu (dnešní Sedmihradsko), aby tam bojoval za uherského panovníka. Řád však nebyl úspěšný při budování vlastního panství. Najal si jej uherský král Ondřej II., aby chránil území před Kumány. Právě zde se Němečtí rytíři poprvé dostali do konfliktu s místní šlechtou kvůli majetkům, které získal, a nakonec se rozešel i s uherským králem. Další podnik Německých rytířů, tentokrát v Polsku, byl mnohem úspěšnější. Konrád Mazovský měl problémy s pohanskými Prusy na své severní hranici, a protože neměl dostatek vlastních sil, „outsourcoval“ problém Německému řádu, který nabídl pomoc. Tentokrát si ovšem Hermann von Salza zajistil, aby byly územní zisky řádu pevně ukotveny ve smlouvách potvrzených Fridrichem II. i papežem Řehořem IX. Zlatou bulou z Rimini byl Řád německých rytířů oprávněn útočit na pohanské Prusy a rozšiřovat na daném území svůj vliv. Nestátní skupina tak začala vlastnit území, kde mohla spravovat vlastní pole, stavět hrady, vybírat mýta atd. Přestože se pruské državy nakonec proměnily v monarchický stát pod vedením dynastie Hohenzollernů, jedná se o významný příklad působení vojenské skupiny, která se mohla rovnat síle státu.⁵

Ještě výraznější případy najdeme v raném novověku s nástupem kolonialismu. Zámorské výpravy byly riskantní investice, proto nikoliv státy, ale jednotlivci kupovali akcie na lodě obchodních společností, které – pokud byly úspěšné – pak rozdávaly zisky investorům. Zde se nachází původ akciové společnosti. Východoindické společnosti vykazovaly mnoho znaků státu spíše než pouhých korporací – fungovaly jako státy ve státě, nebo dokonce mimo něj, když měly svá sídla v Indonésii. Mnohé zboží, které obchodovaly, a daně, které vybíraly, putovaly zpět ke koloniálním dobyvatelům. Jejich aparát se podobal státnímu – měly vojáky, pevnosti i úředníky. Britové založili obchodní společnost na Indickém subkontinentu. Historik Philip Stern tvrdí, že tuto společnost bychom neměli vnímat jen jako komerční entitu, ale spíš jako stát sám o sobě. Tento stát nebyl primárně utvářen Británií, ale spíš udělenými právy od asijských vládců a smlouvami, které si vyjednal na územích, kde působil. To není tak odlišné od dnešních korporací, které jsou ovlivněny

4 Laura Remien WOLDT, *The Knights Templar's Economic Empire and the Images That Supported It*, Lake Forest (IL): Lake Forest College, Senior Thesis, 2018. Dostupné z: <https://publications.lakeforest.edu/seniortheses/145> [náhled 20-8-2025].

5 Více viz Aleksander PLUSKOWSKI, *The Teutonic Knights: Rise and Fall of a Religious Corporation*, London 2024.

jak zemí svého původu, tak místy, kde podnikají a uzavírají dohody.⁶ Anglický model roku 1602 zkopírovali Nizozemci. V roce 1603 ustanovili svůj první obchodní bod v Bantenu a rozšiřovali se po indonéských ostrovech kvůli koření a zároveň zásobovaly Evropu vzácnými kovy skrze lukrativní obchod s Japonskem či porcelánem a hedvábím z Číny. Společnost vlastnila 150 obchodních lodí, 40 válečných lodí, měla 50 000 zaměstnanců a soukromou armádu o 10 000 mužích. Jednalo se o jednu z nejmočnějších společností své doby. Britská východoindická společnost měla v době svého největšího rozmachu dokonce 260 000 vojáků, tedy dvakrát více než oficiální britská armáda. Společnost byla instituce, která stála za dobytím Indie a porážkou Číny. Tyto dvě obchodní společnosti se násilně střetly v roce 1623, když Nizozemská východoindická obchodní společnost zabila 21 mužů, z toho deset patřilo k Anglické východoindické společnosti. To způsobilo diplomatickou krizi mezi Holandskem a Anglií a stalo se důležitým faktorem ve vypuknutí k Anglo-holandské války v roce 1652.⁷

Mnohdy přemýšlíme nad tím, co nám historie může říct o naší přítomnosti a budoucnosti. Jsem toho názoru, že se před námi rýsují dvě cesty. Ta první spirálovitě opakuje tendence, které jsme viděli v minulosti, totiž že nestátní aktéři buď prohrají svůj souboj se státem jako Templáři, eventuálně se promění v regulérní stát jako Pruské království, anebo jsou nakonec znovu reintegrovaní do existujících státních struktur, jak to můžeme vidět v odebrání Indie obchodní společnosti britskou vládou. To, co sledujeme v posledních letech, však zatím ukazuje spíše limity způsobů, jakými se nestátní aktéři mohou postavit státům. Prigožinova vzpoura selhala, jak již bylo zmíněno na začátku tohoto textu, a sám šéf Wagnerovců zemřel se svými společníky v letadle. Jeho nástupce, operující v tuto chvíli pod názvem Afrika Corps, plně následuje, alespoň jak se zdá, pokyny ruské vlády. Blížíme se k dvouletému výročí neúspěšné žoldácké vzpoury a nezaznamenal jsem žádné informace o tom, že by se jiné subjekty, například firmy, postavily proti státu a vládě. Politická moc v Rusku zatím zůstává plně konsolidovaná v rukou Vladimíra Putina. Na západní polokouli paradoxně Elon Musk zaznamenal podobný vývoj. Potom, co podporoval Donalda Trumpa v jeho vítězství v utkání o post prezidenta Spojených států amerických a po účasti v projektu DOGE, který měl za cíl zeštíhlit státní správu, se nakonec Musk dostal do sporu s prezidentem a současná situace je taková, že se v podstatě stáhl z politického prostoru po přestřelce s Trumpem na sociálních sítích. Založení nové strany nebude ničím jiným než jeho labutí písní.

Vypadá to tedy, že nestátní aktéři prozatím nejsou schopni ohrožit existenci států, a tak jako v minulosti zůstávají národní státy primárním aktérem geopolitického dění. V tomto ohledu to zatím vypadá, že vývoj směřuje pouze k opakování již

6 Více viz Philip J. STERN, *The Company-State: Corporate Sovereignty and the Early Modern Foundations of the British Empire in India*, New York 2012.

7 Stephen R. BOWN, *Merchant Kings: When Companies Ruled the World, 1600–1900*, New York 2010.

proběhlých procesů v moderním prostředí. Druhá, nyní méně pravděpodobná varianta je, že v naší generaci budeme svědky vzestupu nestátních aktérů. Korporace se stále snaží ovlivňovat vlády a v Americe byl zrovna přijat zákon „big beautiful bill“, který dává bilionářům a společnostem bezprecedentní daňové úlevy. V Rusku mezitím i oficiální představitelé začínají hovořit o ekonomických problémech, což by mohlo mít destabilizující účinky a korporace by se mohly přihlásit o slovo.

Vidíme tedy, že současné procesy jsou jenom důsledkem dlouhodobého vývoje, který už se v historii několikrát odehrál. Je tedy otázkou, zda se bude pouze opakovat, nebo zda opravdu vstoupíme do nějaké futuristické éry, kde by mohla být některá země poprvé po téměř 200 letech od ukončení správy Východoindické společnosti v Indii spravována korporací. Korporace má úplně jiné cíle než stát. Zatímco úkolem státu je zajišťovat stabilní správu, společnosti se snaží produkovat zisk. Vláda nad Indií byla Východoindické obchodní společnosti odebrána britskou vládou po katastrofálním povstání v roce 1857, jehož příčinou mohlo být to, že společnost sledovala vytváření zisku na úkor dobré správy území. S tím, jak v posledních letech klesá důvěra v demokracii a autoritářství je na vzestupu, by mohli někteří lidé dojít k názoru, že moderní technologie jako AI, elektronické sledování, internet a bezpilotní dronové zbraně řeší logistické problémy starých korporací, které se pokoušely vládnout bez ohledu na názory a stav obyvatelstva. Jak nám ale ukazuje historie, žádná společnost není nikdy dost bohatá, technologicky vyspělá ani vojensky mocná na to, aby nemohla selhat.

Bc. Alexander Savov je studentem magisterského studia na Ústavu světových dějin FF UK. Zaměřuje se na Anglii 14.–15. století, přičemž ho zajímá, jak byla tato doba formována ve vztahu ke šlechtě a městům.

Vojáci věčné války – první rozsáhlý příspěvek k dějinám českého militárního reenactmentu

Petr WOHLMUTH (ed.), *Vojáci věčné války. Militární reenactment v českých zemích mezi historickou rekonstrukcí a nevyřízenými úcty dějin*, Praha, 2024.

Jiří Drábek

V publikaci *Vojáci věčné války* se autorský kolektiv tvořený Petrem Wohlmuthem, Lenkou Hadarovou, Jiřím Hlaváčkem a Přemyslem Vackem pokusil vytvořit první obsáhlejší odbornou publikaci, která by se věnovala problematice českého militárního reenactmentu. Během svého výzkumu uskutečnil celkem 140 orálně historických rozhovorů s 87 narátory a narátorkami, z nichž většina patřila mezi dlouhodobé reenactory a reenactorky. Jejich zaměření bylo značně rozmanité a pokrývá různé válečné konflikty a armády od raného středověku přes sedmiletou válku v Severní Americe a uniformované sbory Třetí říše po Československou lidovou armádu. Reenactment představuje „náročnou volnočasovou imaginativní aktivitu, která se nejrozličnějšími způsoby snaží replikovat minulost. Ta však již neexistuje, přístup k ní je nesnadný, omezený prameny a mezi námi a minulostí tak zeje pomyslná propast. Reenactori tvrdí, že tuto propast pomocí své praxe dokážou překlenout.“¹

Metodologickým rámcem, ze kterého autoři při analýze těchto rozhovorů vycházejí, je postpozitivistická orální historie, jejímž čelním představitelem byl například Alessandro Portelli, autor knih *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy* (originálně vydaná 1990, v českém překladu 2020) a *The Battle of Valle Giulia: Oral History and the Art of Dialogue* (vydaná v roce 1997). Odborná literatura, ze které autoři čerpají, je převážně zahraniční provenience. Z té si zaslouží zmínit především sborník z roku 2020 *The Routledge Handbook of Reenactment Studies: Key Terms in the Field* editovaný Vanessou Agnew, Jonathanem Lambem a Juliane Tomann a monografie Kamily Baraniecka–Olszewské *World War II Reenactment in Poland: The Practice of Authenticity* z roku 2022. Důvodem pro omezené využití domácí odborné literatury je fakt, že před začátkem tohoto výzkumu v roce 2022 neexistovaly v českém prostředí takřka žádné práce zabývající se militárním reenactmentem. Výjimku tvořil nevelký počet nevydaných vysokoškolských kvalifikačních prací a také studie Petra Wohlmutha z roku 2014 *Heterotopická jinočasovost pevnostního města Josefov* a studie Lenky Hadarové *Za oponou autenticity minulosti: Vytváranie dobových historických ukážok druhej svetovej vojny*, vydaná o pět let později. Kromě

1 Petr WOHLMUTH (ed.), *Vojáci věčné války. Militární reenactment v českých zemích mezi historickou rekonstrukcí a nevyřízenými úcty dějin*, Praha, 2024, s. 9.

těchto studií existovala také monografie Vojtěcha Kesslera *Paměť v kameni*, která se mimo jiné zaměřuje na komemorační aktivity spojené s vojenskými pomníky. Tyto aktivity tvoří značnou část aktivit některých reenactorských spolků.

Editor celé publikace Petr Wohlmuth se dlouhodobě věnuje problematice vojenských dějin z pohledu postpozitivistické orální historie a historické antropologie. Mezi jeho nejvýznamnější díla patří monografie *Bastionové pevnosti a vojenská revoluce* vydaná v roce 2015 a *Východ proti Západu? Krymská válka (1853–1856) pohledem historické antropologie* vydaná v roce 2022. Lenka Hadarová je v současné době doktorandkou na oboru sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy Univerzity. Ve svém doktorandském studiu se zaměřuje především na kulturní a sociální antropologii. Tématu reenactmentu se ale již věnovala ve své diplomové práci *Reenactment and Authenticity: Cultural Biography of Uniform*. Předseda české asociace orální historie Jiří Hlaváček již dříve publikoval o tématech vojenských dějin – příkladem je jeho monografie *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)* vydaná v roce 2019. Dále byl také spoluautorem kolektivní monografie vyšlé roku 2022 *Mezi pakárnou a službou vlasti. Základní vojenská služba (1968–2004) v aktéřské reflexi*. Poslední z autorského kolektivu, Přemysl Vacek, je v současné době doktorandem na FHS UK na oboru obecná antropologie – integrální studium člověka se zaměřením na historickou antropologii. V roce 2021 vydal monografii *Barokáři: Historicky poučená interpretace staré hudby v Česku očima jejích aktérů*.

Autorský kolektiv vytvořil typologizaci reenactmentů pomocí čtyř hlavních typů. Je si ale vědom toho, že žádný spolek kompletně nespadá pod jeden z typů, ale že se vždy jedná o jistou jejich kombinaci. Prvním typem je reenactment konfirmační. Tento model vychází ze společensky a kulturně přijímané interpretace dějin a často má velmi silnou komemorační složku. Mezi příklady tohoto typu patří například reenactment československých legií během první světové války nebo rakouské armády během prusko-rakouské války 1866.

Druhým typem je reenactment restorativně reinterpretační. Tento typ se snaží představit aktéry vojenských dějin, kteří mohli být zapomenuti či dlouhodobě nesprávně interpretováni. Tomuto druhu je v publikaci věnován značný prostor, především v kapitole, ve které se Petr Wohlmuth věnuje problematice rekonstrukce jednotek wehrmachtu a Waffen SS na několika různých příkladech. Jedním z nich je Klub vojenské historie Schwarzwald, který se věnuje reenactmentu estonských vojáků 20. granátnické divize zbraní SS. Tato divize byla na rozdíl od většiny jednotek SS složena převážně z branců. Na konci války bylo pak v Čechách různými polovojenskými jednotkami popraveno bez soudu okolo 500 Estonců, pro což se v Estonsku vžil termín české peklo. KVH Schwarzwald se svou činností snaží připomínat tento tragický závěr jejich válečného nasazení.

Třetím typem, který autoři vymezují, je reenactment imaginativně herní. Narátoři angažující se v tomto typu vnímají daný reenactment jako primární způsob trávení svého volného času a v některých případech dokonce jako životní styl.

Pro jeho aktéry je velmi důležitá materiální a prožitková autenticita a tělesná zkušenost. Tento typ také neklade velký vliv na komemorační aktivity a interpretaci historických narativů veřejnosti.

Posledním typem definovaným v publikaci je reenactment konfrontačně-emanipační. Tento typ je ze všech nejvzácnější a prakticky vždy existuje jen v součinnosti s některým z předchozích typů. Tento druh reenactmentu je spojen s aktivistickou náplní a zabývá se i společenskými problémy, které nepramení ve vojenských dějinách. Nejjasnějším příkladem tohoto typu jsou aktivity čistě ženských spolků a proměnlivě úspěšné snahy žen o zisk velitelských postů v bojových rekonstrukcích starších dob.

Autoři publikace *Vojáci věčné války* představují celou řadu různorodých fenoménů spojených s moderním militárním reenactmentem. Jsou si plně vědomi skutečnosti, že svým výzkumem nepokryli veškeré fenomény – řada z nich je tak ponechána dalším badatelům, kteří, jak autoři sami doufají, je budou ve výzkumu českého militárního reenactmentu následovat. Hlavními fenomény, na které se autorský kolektiv zaměřil, jsou problematika reenactmentu wehrmachtu a Waffen SS, otázka ženské participace, jejíž podoba se značně odlišuje v závislosti na rekonstruovaném období, reenactment idealizované a neideologické verze ČSLA jakožto volnočasová aktivita nejmladší generace reenactorů, problematika rekonstrukce raně středověkého bojovníka, vliv okolní krajiny na afektivní prožitek z reenactmentu – ať už se jedná o neobydlenou přírodu (jako v případě reenactmentu sedmileté války v Severní Americe) nebo o „velkou“ pevnost Terezín (pro reenactment válek o rakouské dědictví a sedmileté války v Evropě) a v neposlední řadě také na kulturu zbraní v reenactorském prostředí.

Přestože bylo podniknuto několik orálně historických rozhovorů i s reenactory, kteří se věnují konfirmačnímu reenactmentu, není mu bohužel v publikaci věnován širší prostor, což je zdůvodněno tím, že komemorační aktivity nejsou primárně předmětem výzkumu militárního reenactmentu, ale heritage studies. Přitom se však drtivá většina reenactorů, kteří se účastní komemoračních aktivit, podílí zároveň na rozsáhlých bojových ukázkách pro veřejnost. Příklady spojení bojové ukázky pro veřejnost s pietním aktem, které jsou v publikaci opomenuty, jsou program 159. výročí bitvy u Hradce Králové nebo rekonstrukce bojů československých legií s bolševiky u Lipjag, uskutečněná v roce 2020. Veřejné ukázky sice nebyly těžištěm celého výzkumu (s výjimkou kapitoly o reenactmentu souvisejícím s terezínskou pevností), reenactment československých legií není ale omezen jen na veřejné akce. Reenactori tohoto období pořádají celou řadu soukromých akcí, které ale nejsou v knize v souvislosti s tímto typem reenactmentu vůbec zmíněny. Takovéto soukromé akce přitom u jiných typů patří mezi ty, na které byl během výzkumu kladen největší důraz.

Celkově se dle mého názoru jedná o velice zdařilou publikaci, ve které se autorům podařilo uchopit a analyzovat klíčové fenomény českého reenactmentu. Jejich tříletý výzkum byl značně komplikován různorodostí jednotlivých spolků a také

počáteční nedůvěrou některých narátorů ke snahám o vědecký výzkum. Tyto komplikace se ale podařilo Petru Wohlmuthovi, Lence Hadarové, Jiřímu Hlaváčkovi a Přemyslu Vackovi zdatně překonat a řada narátorů se jim doopravdy otevřela. Autorskému kolektivu se podařilo vytvořit základní kámen pro budoucí výzkum českého reenactmentu, který budoucím badatelům značně zjednoduší jejich výzkumnou činnost.

Jiří Drábek je studentem bakalářského studia oboru Historie na FF UK. V bakalářské práci se zabývá aktérskou zkušeností členek Cumann na mBan v irské občanské válce mezi lety 1922 a 1923.

Cena literární kritiky a historie

Cyril Mrázek

Historické narativy jsou i dnes nedílnou součástí literární produkce. Současná beletrie se velice často opírá o příběhy z minulosti a dramatizované reflexe dějinného vývoje. Není tak příliš překvapivé, že jsou knihy s historickou tematikou pravidelně upřednostňovány čtenářstvem, velkými nakladatelstvími, ale i porotami literárních cen.

Cena literární kritiky je poměrně mladým oceněním, které společně uděluje pět předních českých literárních časopisů. S jistou mírou nadsázky se tak jedná o výrazně méně komerční a v jistém smyslu i profesionálnější verzi ceny Magnesie litery. Letošním vítězem (tedy za rok 2024) v kategorii próza se stalo [Narušení děje](#) Emmy Kausc. Do užšího výběru poroty se ale dostal i román [Letnice](#) Miroslava Hlauča a [Love/Fighter](#) Kristiny Hamplové. Je nejspíš jen dílem náhody, že se tři vybraná díla silně opírají o historizující narativ, i když každé svým specifickým způsobem. Někdy jsou zasazeny do kulis dávno zašlé společnosti, někdy se naopak opírají o reminiscence slavných historických procesů a někdy samy formují dějinný narativ příčin, důsledků a nevratné změny společnosti. Cílem tohoto textu tak bude porovnat jejich vnímání historie, zobrazování minulosti a conceptualizaci dějinného vývoje. Bude v něm také nutné množství spoilerů.

„Toto je taková rajská zahrada. Zahrádka Boží. A lidi jsou zde jak lilie polní.“

Ze tří nominovaných knih jsou [Letnice](#) (shodou okolností také vítěz Knihy roku tohoto ročníku Magnesie Litery) tím, co můžeme alespoň povrchně identifikovat s klasickým historickým románem. Děj se odehrává na úplném počátku minulého století v zapadlém českém městečku, které je stále „ještě“ dějištěm každodenních magických zázraků. Do rodné obce se ale po patnácti letech vrací zcestovalý Odysseus, který se pokusí celou komunitu ohleduplně modernizovat. Tuto zápletku žene dopředu bizarní milostný trojúhelník mezi hlavním hrdinou, jeho cuckold bratrem a o generaci mladší schovankou, sexuálně probuzenou jeho příchodem coby dobrodruha. Druhým souběžným katalyzátorem děje je očekávaná návštěva rakousko-uherské moderní byrokracie, kterou ztělesňuje mladý arogantní technokrat Rechnitz von Rechnitz.

Z našeho pohledu (ostatně ale ani z žádného jiného) není samotný příběh nijak zajímavý. Mimo jiné proto, že nemá absolutně žádné ambice o interakci s jakoukoli představou dějinného vývoje okolního světa, a to přes skutečnou záplavu dobových reálií a všemožných historizujících kulis. Melodrama, které se odehrává

mezi čarovnými venkovany (ti jsou bez výjimky až infantilně kladnými postavami) a groteskně afektovaným byrokratem, je zcela odtrženo od jakékoli představy vývoje dobových událostí. Jako každá správná venkovská komedie končí děj dvojitou až trojitou veselkou.

Styl a struktura románu jsou ale z historického hlediska velice pozoruhodné. Na jednu stranu se různé mediální anotace knihy zas tak nemýlí, když text označují za český magický realismus. V jistém smyslu skutečně jde o extrémní derivát tohoto historického literárního stylu. Příběhy z města Svatý Jiří opravdu nápadně připomínají Macondo Garcíi Márqueze „z wishe“, přičemž dokonale parodují jeho strukturu vyprávění. Sto roků samoty nám ukazuje neskutečné zázraky, které jsou součástí naší reality a historie – když hrubián José Arcadio II. po záchraně svého bratra před popravčí četou záhadně zemře, z jeho těla nepřestane prosakovat nesnesitelný pach střelného prachu, který zamoří vesnici vtaženou do bouře střetu dvou ideologií. Vlák s těly zmasakrovaných stávkujících sběračů banánů zmizí z reality i vzpomínek místních obyvatel, jako zmizely desetitisíce obětí operace Kondor. Enviromentální katastrofa téměř pět let trvajícího deště spláchne všechny grandiózní modernizační projekty podnikavých boháčů. V **Letnicích** mají obyvatelé Svatého Jiří jednoduše superschopnosti. Rybář Ryba umí zařikávat ryby. Kameník Lamač láme kameny zvukem píšťaly. Kominík a pokrývač Doška umí létat po střechách a tak dále. Každý má své místo a většinou i odpovídající jméno a osobnost. Zatímco García Márquez pracuje s archetypy lidských osudů, Hlaučo se opírá o stereotypy.

Obr. 1. Citát z knihy s autorskou koláží.

Tento stylistický postup se ale velice originálním způsobem propisuje do struktury vyprávění **Letnic**. Celá kniha má popisovat konec starých časů a nástup moderny, nicméně už na prvních stránkách se dovídáme, že se do městečka navrátil Amerikou zcestovalý milionář Odysseus, produkt meritokracie, který získal závratné dědictví hrdinskou službou excentrickému šlechtici. Přičemž tento kapitál hodlá investovat do šicích strojů značky X, rybářských prutů značky Y, ručního mopu a dalších výdobytků přelomu století. Nostalgii tak máme cítit k době, kterou narativ prezentuje jako budoucnost, k dávno mrtvé industriální moderně.

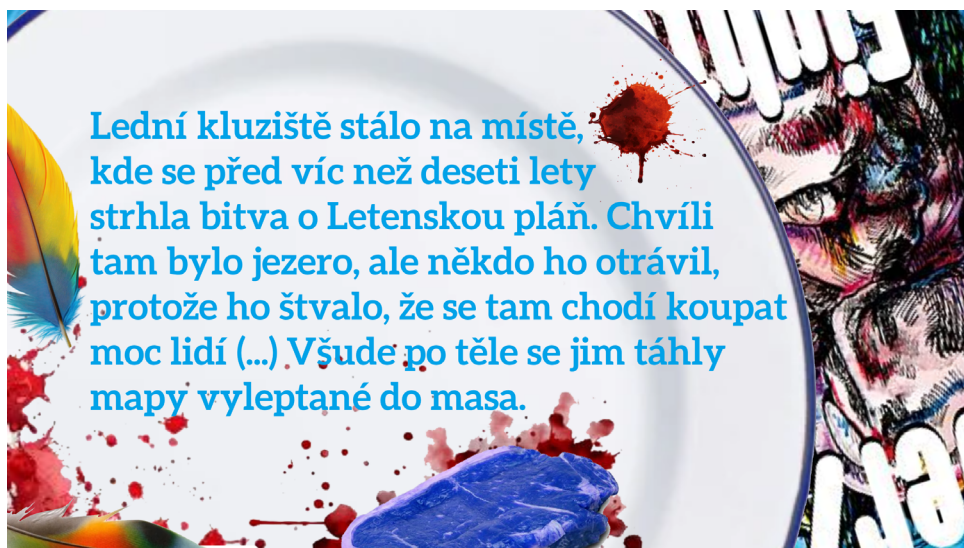
Celý děj je tak natolik konzervativní, že se v něm neodehraje událost, o které není rozhodnuto předem. Velice symptomatický je v tomto ohledu příběh Julie, hlavní love interest knihy a jedné z budoucích girlboss podnikatelek s plyšovými medvídky. Mladá dívka se do městečka dostane díky sekvenci dramatických událostí, kdy zjistíme, že 1) utekla z domova, 2) ze zhrzené lásky se pokusila zastřelit revolverem, 3) do kterého si zapomněla vzít náboje a 4) byla na pokraji smrti nalezena v lese. Celý tento narativ, ale i zápletky celé knihy, jsou nám nicméně prezentovány jakoby pozpátku. Od začátku víme, že byla Julie nalezena v lese, její láska byla od počátku nešťastná, posléze se dozvíme, že si zapomněla vzít krabičku s náboji a celou kapitolu „napjatě“ čekáme, až pistole samozřejmě nevystřelí. Můžete přečíst celých téměř 400 stran **Letnic** a ověřit si, že se v knize skutečně nikdy nic nestane.

**„Město je dort a pod nohama nám taje poleva.
Jste opravdu připraveni se propadnout do korpusu?“**

Lover/Fighter Kristýny Hamplové je ze všech tří finalistů Literární kritiky nejkratší a zdánlivě také nejméně historizující knihou. Na osudu své protagonistky přesto prezentuje silný dějinný narativ. Prožila a zasáhla do procesu zásadní dějinné změny. Dospívající vypravěčka se v maloměstském prostředí středočeských vilových čtvrtí a indie sleaze náctiletých večírků počátku tisíciletí seznámí s bizarní exotikou „drogou“, která nejenže hluboce poznamená osud dospívající dívky, ale zároveň slouží jako symptom historického vývoje jedné generace. Již dospělá protagonistka se následně přestěhuje do Prahy hipsterských grilovaček a masivních automatizovaných korporátních věžáků, kde se stane aktivní svědkyní kolize subkultur kosmopolitní mládeže, bojových sportů a celkově postupného rozpadu společnosti. Historicita kulminuje v roce 2031, kdy všechny tyto sociální, ale i enviromentální procesy vrcholí v transformaci společnosti, vyprahlé letenské poušti, ale i popisované reality. Násilí a apatie zrodí nová a bizarní spirituální hnutí, postapokalyptickou kulturu stále přežívajícího pozdně kapitalistického prekariátu a v neposlední řadě i skutečná okřídlená monstra, produkt absurdity enviromentální zkázy.

Tato kraťouchká, ale naprosto originální kniha je překvapivě tím nejbližším ke klasickému historickému románu Scotta, Huga a Tolstého, co si v rámci všech tří

finalistů můžeme přechíst. Alespoň v tom smyslu, že osudy hlavní hrdinky, její excentrické přítelkyně Kendry a dalších postav jsou neoddělitelně provázány s dějinným vývojem světa kolem nich. Na jedné straně tak čelí neúprosným procesům své doby, ale jsou také produktivními aktérkami ve formování historického vývoje a budoucnosti. Bez jejich činů, tužeb a ambicí by se svět sám od sebe nepohnul. I když jejich skromným a politováníhodným přínosem dějinnému procesu koroze moderní společnosti je zrovna distribuce omamných exotických anabolik a zakládání apokalyptických ezoterických kultů.

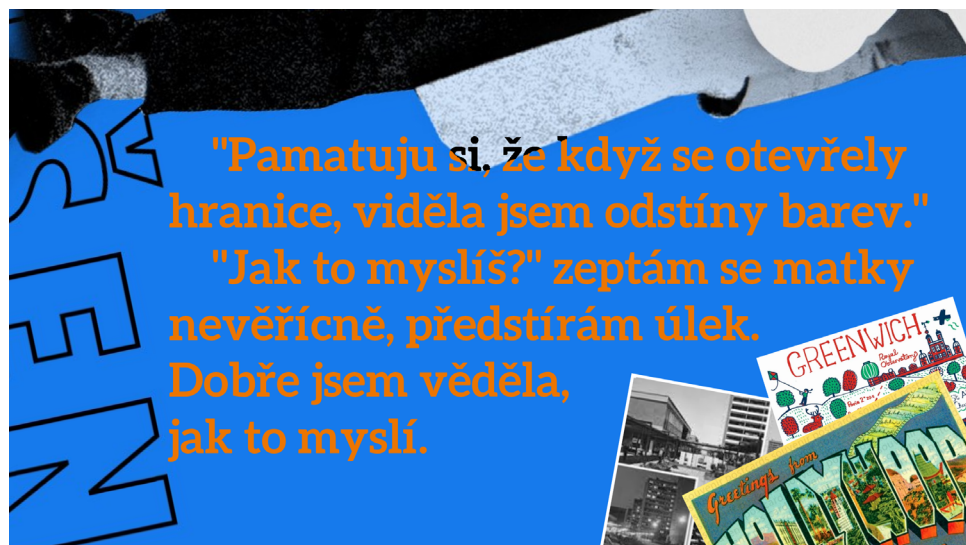
Obr. 2. Citát z knihy s autorskou koláží.

„Jsme poslední svého druhu. Po nás už nic nepříjde“

Vítězné **Narušení děje** Emmy Kausc je především o vztahu hlavní hrdinky ke zmiřené přítelkyni Alyoně, k ještě o něco excentričtější umírající matce a obecně o propletených vztazích několika postav ze světa anglofonní kosmopolitní vyšší střední třídy. Jedinou přímou, spojitostí děje s historií jsou silně stereotypizované vzpomínky matky emigrantky na Československo a skutečně nepřetržitý příval moudrých hlavní mužské postavy, uznávaného autora, flamendra a (pseudo)intelektuála Johna, který se neustále vidí stát „na konci historie“.

Je tak velkým překvapením, že zásadní část textu tvoří historie. Na každé druhé stránce tohoto jinak silně poeticky přesaturovaného vyprávění se setkáváme s nějakou (vždy poměrně obskurní) historickou reálií. Krom autorčiných rantů na britskou poválečnou panelovou výstavbu zde najdeme vyprávění o Greenwichském poledníku a rozšíření univerzálního času, osud ikonického nápisu HOLLYWOOD, kontext Petrarcových milostných sonetů, vzpomínky na slavné londýnské požáry,

krátký rozbor jednoho z mnoha pádů britské liberální strany, ale i podivnou interpretaci sporu o rukopisy.

Obr. 3. Citát z knihy s autorskou koláží.

Prakticky žádná ze jmenovaných i mnoha dalších událostí uvedených v knize nenavazuje na jinou další nebo na samotný děj zápletky, a to kauzálně nebo v jakémkoli jiném smyslu historického narativu. To ostatně odpovídá i titulárnímu „narušení děje“. Tyto události, dějinné procesy a často přírodní katastrofy totiž mají zcela odlišnou funkci. Mimeticky ilustrují osud a duševní rozpoložení vypravěčky a dalších postav. O řeckých plačkách se dozvídáme kvůli ilustraci způsobu předávání lidských emocí a příběhů mezi hlavními postavami. Plamenná zkáza Westminsterského paláce je připodobněna ke střetu s výbušnou osobností milovaného člověka atd. Kniha samotná je ostatně celkem uvozena i uzavřena osudem jedné londýnské lokální legendy, samotářského a okolím nepochopeného excentrika, „krtčího muže“.

Nové a staré žánry a proč je všechno tak divné

Když člověk přečte všechny tři oceněné knihy, nemá úplně pocit, že by byly součástí toho samého ročníku soutěže. **Letnice** mohly klidně vzniknout před 30 až 50 lety (snad krom jedné karikatury, postavy místního socialisty a kverulanta Ambrože), ve zlaté éře venkovských komedií. **Narušení děje** by mohlo být 10 až 20 let staré, a vrátit se tak do doby svého děje a k vrcholu kulturní hegemonie zlaté mládeže dospívajících Potter fans, o které vypráví. Jedině **Lover/Fighter** se svými amatérskými

MMA zápasníky a automatickými roletami mrakodrapů, které drtí křídla papoušků, nemohl být napsán jindy než dnes. Všechna tři i tak extrémně rozdílná díla mají ale něco společného. Moderní literatura je nenávratně pryč.

Na svém povrchu je *Narušení děje* bezpochyby nejpostmodernějším dílem. Alespoň domnělý centrální narativ záhadného zmizení se poměrně brzy odhalí jako faux zápletku. Celá kniha je také uvozena třemi dlouhými citáty Borgese, Maggie Nelson a Camuse. Nemyslím si, že by bylo odvoditelné proč. Pokud vám narušený děj přijde zmatený, tak se vám kniha snaží říct, že v tom máte pravdu.

Letnice jsou naproti tomu tím, co Fredric Jameson nazval postmoderním historickým románem. Na rozdíl od *Narušení děje* jsou všechny historické reálie zároveň popkulturními referencemi. Jeden z venkovanů na cestě do Vídně potká Freuda, který se ho (samozřejmě) ptá na jeho matku, hlavnímu hrdinovi se zdá o Vinnetouovi, prvním farářem městečka byl věrozvěst Metoděj a naivní Ambrož šíří obcí vyprázdněné citáty Marxe. Podobných odkazů je v knize bezpočet, Freud dokonce dvakrát. Vzniká tak sterilní panorama přelomu století plné dvourozměrných kulís. Tyto polopaticky vysvětlené populární obrazy z minulosti jsou bezpochyby jistou bimboifikací vyprávění, ale ne pro nevzdělané. Naopak tu jsou pro ty, kdo se díky příválu rozpoznatelných trivialit chtějí cítit chytřejší než plebs.

I Lover/Fighter má veskrze postmoderní a ironický vztah ke svému čtenářstvu. V jistém smyslu je to ale spíš takový pozůstatek epického divadla. Zcela absurdní příběh o epidemii anabolik a enviromentálním kolapsu rozhodně není realistickým historickým narativem. Ve skutečnosti není ani příliš funkční metaforou naší doby. Absurdní vzpomínky vyprávěčky na kolabující budoucnost nás ale mají probudit a ukázat, že máme moc. Moc určovat kurz dějin. Abychom alespoň (na rozdíl od ní) tvář v tvář historii všechno neposrali...

...a proč to číst?

Asi nemá příliš cenu zastírat, že mi jedno z uvedených děl přijde jako výrazně lepší historický narativ a celkově i jako kniha. To má celou řadu důvodů. Coby student historie jsem ale dlouho přemýšlel nad tím, co mi na dvou zbývajících textech vlastně přijde tak groteskně nepřirozené, a co se vlastně stalo se současnou historickou beletrií. Nakonec jsem dospěl k názoru, že *Lover/Fighter* má ve svém dějinném narativu dvě kvality, které ostatním dvěma nominovaným bolestně schází. Je to vlastně jednoduché vyprávění, kde se události z minulosti promítnou do našich současných rozhodnutí, a ovlivní tak budoucnost našeho světa. Kniha, která na rozdíl od svých dvou konkurentů žádnou cenu nevyhrála, je na rozdíl od prvního intelektuálně upřímná a na rozdíl od druhého zase poeticky neupřímná.

Po přečtení dovětku *Letnic* musí člověk dojít k závěru, že vlastně nebylo nic moc v sázce. Při četbě nelze předstírat, že by centralizovaná byrokracie a sociální inženýrství měly proti amerikanizovanému investoru-dobrodruhu navrátilivšímu se

do rodné obce jakoukoli šanci. Veškeré napětí zápletky je naprosto umělé, a tento nedostatek mají v textu kompenzovat právě obdobně banální a nekonsekventní zázraky a historické reálie. Jinak antikvářsky detailně vyřešovaná kniha se nijak netají svou anachronistickou metaforou pro hladké a humánní vítězství koalice neo-konzervatismu s neo-liberalismem, když dvě hlavní ženské postavy Julie (vzhledu víly) a Angela (s velkým poprsím) přeskočí fázi sériové výroby a za pomoci západního kapitálu začnou v magické vesnici vyrábět customerizované plyšové medvídky. Na rozdíl od povrchních zázraků je právě toto vyústění nejméně realistickým aspektem celé knihy. V textu tohoto magického realismu bez magie a realismu je dokonce „freudovský“ překlep, událost chybně datovaná do roku 1989.

Narušení děje je velice intelektuální a velice upřímný vnitřní příběh vypravěčky a několika dalších žen. Kniha vám v ničem nelže, bohužel... Všechny problémy jsou zcela transparentní a naprosto internalizované. Narušený „děj“ je příběhem o střetu izolovaných individuí a jejich problémů prvního světa. Tomu v textu slouží i vsudypřítomné fragmenty minulosti odkazující na svět před koncem historie. Když se ještě něco skutečně dělo a lidé tomu museli společně a aktivně čelit. Tento nedostatek poetické ambivalence, kdy vás knížka nikdy nenapíná a nesnaží se vás zmást nedostatkem informací, skvěle ilustrují četné dialogy. Postavy si nic nového nesdělují, vlastně spolu ani nemluví. Jejich rozhovory jsou jen nekonečnými výměnami intelektuálních názorů, ale hlavně znělých moudr.

Pro mě osobně budou tato dvě nová zjištění o upřímnosti a stejně tak zdravé neupřímnosti z jarního čtení *Ceny literární kritiky* důležitá i pro psaní odborné historie. Při výkladu dějinných narativů je třeba intelektuální upřímnosti v přiznání ambivalence pnutí, která posouvala historii dopředu. Je ale také třeba přijetí jistého poetického klamu, když vyprávíme o téměř nepoznané minulosti, jejím domnělém vlivu na nepřehlednou komplexitu přítomnosti a příslibům pro neznámou budoucnost.

Na závěr je ale nutné něco přiznat. Velké části čtenářů a čtenářek se budou **Letnice** nebo **Narušení děje** (pravděpodobně ne oboje) líbit víc než drtivá většina současné beletrie. Váš instinkt je správný. Knižní trh se z různých důvodů dostal do fáze, kdy čteme knihy, kde se nic neděje, nebo naopak jsou celkově o ničem. Tyto dvě knížky jsou ale trochu intelektuální scam postavený na této tragédii. Říkají konzervativním neo-liberálům, nebo naopak progresivní avantgardě přesně to, co chtějí slyšet. **Love/Fighter** je radikální text. Proto jsem rád, že radikálům ukazuje jen záporné a nesympatické postavy, reakční a patetické události, ale hlavně jiný pohled na možný vývoj historie.

Mgr. Cyril Mrázek je doktorandem na ÚSD FF UK (od června 2025 Ústav historie FF UK). Ve svém studiu se zaměřuje na středověké heretiky, beghardy. Zajímá ho způsob, jakým byl formován obraz vnitřního nepřítele v intelektuálních polemikách, uměleckých dílech, ale i lidovém humoru středověku. Dlouhodobě se odborně zajímá o historickou beletrii.

Za Nepelou a Duchoněm: dva filmy o strategiích přežití v nesvobodné společnosti

Jonáš Vicherek

Období od srpna 1968 do revolučních událostí v závěru roku 1989, souhrnně běžně označované jako normalizace, je v audiovizuální české, slovenské a společné koprodukční tvorbě oblíbené téma. Nepravidelně se objevující nové a nové snímky si za necelých čtyřicet let od tzv. sametové revoluce vytvořily určité způsoby vyprávění. V prvních dvou dekadách měly silné postavení hořkosladké komedie zaměřující se na každodennost většinou z pohledu tichých odpůrců systému, kteří svými drobnými hrdinstvími vyjadřovali své skutečné morální hodnoty. Takovými filmy byly *Báječná léta pod psa* (1997), *Pupendo* (2003), *Muzika* (2007) nebo *Občanský průkaz* (2010). K nim se už jen jako „sladká“ komedie přidaly filmy využívající normalizaci jako nostalgickou kulisu bez snahy o hlubší hodnotové přesahy (*Probudím se včera*, 2012 nebo *Něžné vlny*, 2013). Specifičtější postavení zaujal seriál *Vyprávěj* (2009–2013) založený na nostalgickém retro vzpomínání, ale svou podstatou ne příliš vzdálený zmíněným komediím.

V závěru nultých let se začíná normalizace nahlížet novými očima. Objevují se psychologická dramata řešící morální tlak jak na disidenty (*Kawasakiho růže*, 2009), tak na běžné občany a občanky (*Fair play*, 2014 a *Učitelka*, 2016). Ruku v ruce s nimi se objevují také thrillery řešící podobné otázky. Příkladem jsou *Pouta* (2009), *Konfident* (2011) a později *Svět pod hlavou* (2017) nebo *Bez vědomí* (2019). Toto trochu dichotomické dělení dvou lehce předvídatelných způsobů vyprávění se podařilo nabourat *Volze* (2023), která do komediálního žánru přidala osten sebekritického komentáře „čecháčkovství“ pomyslné „šedé zóny“. Letos se v kinech objevily dva životopisné filmy, které přicházejí s potenciálně novým přístupem, který ale zároveň každý z nich používá rozdílně.

Normalizace v nás

Film *Duchoň* vypráví život i v současnosti populárního slovenského zpěváka Karola Duchoňa (Vladislav Plevčík), který svou kariéru prožil v mantinelech normalizačního Československa. Výrazněji na sebe upozornil ve svých dvaceti letech na festivalu Bratislavská lyra v roce 1970. Následovala řada úspěchů včetně několika zahraničních cest, například do Německa, Švýcarska, Francie nebo Japonska. Kariérní postup ovšem doprovázel také násilnický vztah k ženám a vřelá náklonnost k alkoholu, která se mu nakonec stala v pouhých pětatřiceti letech osudnou.

Přístup filmu k dějinnému období, do něhož je zasazen, je rozporuplný. Na jednu stranu se může snímek jevit jako reprezentant klasického pohledu na normalizaci coby období paradoxů vnějšího a vnitřního života. Charakteristická je v tomto ohledu scéna, kdy Duchoň odmítá hrát na veselce nomenklaturního kádra. Ta je přerušena stříhem, kdy na oslavě opravdu hraje. Odpor k systému je vyjádřen v soukromí, ale na veřejnosti je prezentován přesný opak, čímž se ilustruje představa o zločinnosti systému založeném na ničení lidských charakterů. Film lze ale snadno vnímat také jako prostou sérii několika sestříhaných barevných klipů ve stylu klasického retro vzpomínání s pečlivě uhlazenou „dobovou“ estetikou. V tomto ohledu jako by film divákům nabízel úlevu od přemýšlení a možnost pohodlně si zažít trochu té normalizační estrády. Toto druhé čtení navíc vybízí k náhledu *za* příběh filmu, k zamýšlení se nikoliv pouze nad minulostí, ale i nad naší současností.

„Ja mám ťa rád / Ja mám ťa rád,“ opakuje se ve stejnojmenné písni v samotném závěru *Duchoně*. Na jeviště, kde ji hlavní protagonista právě zpívá, vtrhává dav mladých posluchačů a posluchaček z dnešní doby. Ilustruje se tím jednak popularita zpěváka mezi současnou mladou generací, zároveň se tím ale klade také nevyřešená otázka: Dokázali jsme se od estrádnosti normalizační doby posunout? Film to sice neříká otevřeně, ale svou existencí (a popularitou) nám dává odpověď: Možná ani ne. Možná právě ta estrádovost totiž zajišťuje oblibu filmu a nepřímou tak ukazuje na nás. Možná, že jsme totiž ve veřejném angažování podobně pasivní jako Karol Duchoň a chceme si život zkrátka užívat stejně jako on.

Co je skutečnou nesvobodou?

Film *Nepela* o krasobruslaři Ondrejovi Nepelovi (Josef Trojan) pojednává o krátkém období jeho života po zisku zlaté medaile na zimních olympijských hrách v japonském Sapporu v roce 1972. Nepela byl Duchoňovým vrstevníkem. Narodil se rok po něm a bohužel ho kvůli AIDS čekal jen o tři roky delší život. Zvládl jej však naplnit řadou sportovních úspěchů v podobě vítězství na mistrovstvích republiky, Evropy i světa. Od roku 1973 působil v zahraničí v rámci lední revue Holiday on ice. Do filmu by tedy bylo možné vybrat daleko více Nepelových životních situací. Nicméně právě již výběr pouze zmíněného úseku života vyjímá *Nepelu* z řady biografických filmů (včetně *Duchoně*) snažících se zachytit „celý život“. Místo toho se soustředí pouze na výsek, který ovšem umě nabádá k hlubšímu přemýšlení.

Film Ondreja Nepelu zachytává na vrcholu jeho sportovní kariéry, kdy se jako čerstvý vítěz olympiády, a tedy široce známá osobnost vrací domů. To je také základem hrdinova vnitřního rozporu. Všichni jej poznávají, ale nikdo jej skutečně nezná. Nepela se totiž po celý čas filmu v náznacích vypořádává se svou sexuální orientací, kterou se bojí sdělit i svým nejbližším přátelům. Skrývání sebe sama a nemožnost být svobodný jde sice ruku v ruce s omezenou svobodou v rámci

komunistické diktatury, nikdy ale není zcela jasné, co je onou skutečnou překážkou – zda normalizační aparát moci, či společenské konvence.

Uvedené lze ilustrovat scénou v nočním klubu, kam Nepelu zavedla skupina přátel. Počáteční ostych k tanci mizí simultánně s proměnou nahlížení reality. Na podiu sice nadále hraje kapela, ale poslechu z Nepelovy strany se jí nedostává. Ten slyší vlastní hudbu, díky níž se dokáže uvolnit a začít tancovat zcela svobodně. Návrat do reality nastane až když o něj zavádí neznámý muž a nazve jej „buzerantem“. Být svobodný mu v této chvíli neznemožňuje represivní systém, ale společnost.

Není útěk jako útěk

Jak jsem zmínil v úvodu, oba snímky lze vnímat jako nositele nového filmového pohledu na normalizaci. Ta je divákům představována skrze osobní a možná až intimní portrét jednotlivce, který je nucen se s aktuálním politicko-spoločenským nastavením nějak vyrovnat. Nepozorujeme přitom komediální způsob malicherného hrdinství, ani hluboká morální dramata o životě v pravdě a lži jako v dřívějších filmech a seriálech. Duchoň i Nepela totiž ukazují strategie přežití v normalizační každodennosti bez morálního apelu. Zatímco „Karčí“ ve snímku *Duchoň* se možná trochu bezmyšlenkovitě stává estrádním bavičem, který svou činností naplňuje ideál normalizační ideologie připoutávající občany státu k televizi, s čímž se snaží vyrovnat alkoholem, „Ondřík“ Nepela postupuje jinak. Tím, že neřeší pouze svůj vztah k socialistickému státu, který mu nedovolí vycestovat, ale i vztah k sobě samému a společenským předsudkům, je daleko častěji nucen snažit se uniknout. Ke své vlastní obraně si tak vytvoří schopnost oprostít se od své fyzické přítomnosti a zažít, byť třeba jen na pár chvil, transcendentální svobodu.

Zatímco film *Duchoň* tak uvedenou novou perspektivu na normalizaci využívá k tomu, aby současnému divákovi sdělil, že je v pořádku se přizpůsobit a prostě si zatancovat, film *Nepela* nabízí možnost intelektuálně náročnějšího pasivního odboje. Ukazuje nám možnost navenek přijmout skutečnost tak, jak je, ale vnitřně si uchovat svou vlastní morální integritu. Jedná se o odsouzeníhodný postup, který legitimizuje autoritářský systém, nebo o nejsilnější možný akt rezistence? To je otázka pro každého z nás.

Duchoň. Režie Peter BEBJAK. Slovensko, 2025.

Nepela. Režie Gregor VALENTOVIČ. Slovensko, Česko, 2025.

Bc. Jonáš Vicherek se zaměřuje na soudobé české a slovenské politické a kulturní dějiny po roce 1989. V současnosti se v rámci magisterského studia věnuje oslavám tzv. sametové revoluce v letech 1990–2019. Od roku 2023 je členem redakce časopisu Obscura.

Když se pozornosti nedostává.

Divadelní obraz samoty uprostřed hojnosti

Marek Panocha

Krátce předtím, než se na delší dobu uzavřely brány Nové scény, uvedla autor-ská dvojice Petr Erbes a Boris Jedinák odvážnou činohru pod prostým názvem *Privatizace*. Volba tohoto pojmu se na první pohled může zdát zavádějící, neboť proces převodu státních statků do soukromých rukou je zde spíše upozaděným leitmotivem: tématem, které sice celou hrou prochází, ale vždy se stáčí k ústřední postavě Petra Kellnera, ztvárněného Davidem Prachařem, a k jeho rodině v podání Pavly Beretové a Marie Poulové.

Tento rámec je zvýrazněn zasazením děje do chvíle, kdy zazní poslední hlas jedné z nejvlivnějších postav českého byznysu – volání o pomoc po pádu vrtul-níku, využívaného k rekreačnímu lyžování na aljašských ledovcích, které zůstává nevyslyšeno. Právě tento okamžik, kdy poprvé zoufale touží po pozornosti, jíž se jinak celý život vyhýbal, se stává paradoxním vyústěním jeho postoje ke světu. Ona odtazitost, snaha být pro veřejnost neviditelný a přitom nadále maximálně vlivný, rámuje charakter nejen hlavního hrdiny, ale i jeho nejbližších – manželky a dcery –, které symbolicky tráví celé vystoupení v uzavřeném, zvukotěsném kvádru, odkud mlčky pozorují své okolí.

Druhá, neméně zásadní dějová linie se odehrává převážně mimo onen úzce vy-mezený prostor nejbohatší české rodiny. Právě tento aspekt inscenace patří k tomu nejzajímavějšímu, co celé představení nabízí, a zároveň představuje zřejmě nejkre-ativnější dramaturgický tah. Publikum, které herce zcela obklopuje, se hned na za-čátku stává součástí „privatizačního děje“, herecká čtveřice (Šimon Krupa, Robert Mikluš, Igor Orozovič a Mark Kristián Hochman) jej postupně oslovuje s dotazy ohledně bohatství a morálky, rodinných vzpomínek na devadesátá léta či s názory na konkrétní postavy privatizačního procesu. Tato pomyslná smyčka se postupně kolem publika utahuje a přivádí jej blíže k ústřední tematice celé hry.

„Líbí se vám mladá Kellnerová? Dobrá, co?“ pořvává jeden z protagonistů a vy-tahuje ze saka její fotografii. „Jaký by to asi bylo, chodit s Kellnerovou dcerou?“ táže se vzápětí sám sebe i okolních diváků. Po úvodní sekvenci navíc část herců usedá přímo mezi diváky a zdařile narušuje bariéru mezi jevištěm a hledištěm, alespoň soudě dle četnosti momentů, kdy se někdo z publika skutečně pokusil odpovědět na jednu z nadhozených rétorických otázek během hry samotné.

Průběh jednotlivých obrazů se zcela záměrně vyhýbá jednotné chronologii. Smrt hlavní postavy se opakovaně vrací, zatímco meziprostory mezi těmito návraty vyplňují zážitky privatizačních vítězů i poražených, patosem zavánějící vzpomínky

Kellnerových spolupracovníků a obchodních partnerů, ale také stále sílící hlas novinářů, kteří se snaží konečně proniknout k přísně střeženým informacím z miliardářova soukromí. K tomu všemu je elegantně využita neurčitost čtveřice výše zmíněných herců, kteří ztvárňují jak jednotlivé aktéry z okolí uzavřené Kellnerovy rodiny, tak i hlas širší veřejnosti či nejrůznějších médií.

Jednotlivé výstupy jsou formovány tak, aby hranice mezi fikcí a realitou zůstávala v nedohlednu. Divák se tak může poměrně autenticky ponořit zpět do prvních týdnů po letecké nehodě, kdy podobné texty zaplnily novinové titulky a osobnosti českého byznysu se předháněly ve snaze o co nejosobnější vzpomínku na zesnulého. V těchto vyprávěních se ovšem postupně začínají hromadit také „bílá místa“ ohledně původu Kellnerova bohatství a příčin jeho úspěchu. Do tohoto obrazu tedy následně pronikají i výpovědi obětí pochybných bankovních praktik, podvedených obchodních partnerů či vydíraných podnikatelů. Všechny tyto pohledy jsou kladeny vedle sebe bez předešlé konfrontace a činí tak z diváka pomyslného soudce nejen cesty k vzestupu skupiny PPF, ale i celého transformačního období.

Právě v tomto momentu však koncepce inscenace místy pokulhává, a autoři to ostatně sami otevřeně přiznávají. Na jedné straně totiž divák zůstává odkázán na útržkovité, často si protirečící výpovědi, přičemž konkrétní realie zůstávají mlhavé. Zároveň se však ocitáme v časové rovině, která je pro část publika živou vzpomínkou, a pro jinou zůstává jen vzdáleným příběhem bez bližšího kontextu. Jen stěží lze tedy od diváků očekávat odsudek či pochopení záležitostí typu „tunelování skrze investiční fondy“, pokud s nimi (a jejich fungováním) nejsou předem nijak blíže seznámeni.

Z hlediska symboliky vsadili autoři na několik přímých prvků, které však velmi příhodně zapadají do kontextu děje. V průběhu hry se tedy můžeme setkat s citáty z *Božské komedie*, kdy verše popisující Danteho *Peklo* doprovázejí Petra Kellnera na jeho poslední cestu, s jednodušším odkazem na čínského draka, znázorňujícího sílu východních trhů, jímž musí odvážný podnikatel čelit či s lidově ironickou postavou sovětského Mrazíka, který si pro Kellnera klidně dojde i na jiný kontinent.

Tím nejvýraznějším motivem jsou ovšem pasáže ze Štorchových *Lovců mamutů*, prostřednictvím nichž sledujeme muže-lovce, jak se derou o každý zbytek kořisti z osiřelého finančního impéria, zatímco ženy, pozůstalé, zůstávají většinu času opodál jako tiché dědičky, jež se ocitají na okraji dění. Po většinu času tak pouze přihlížejí s opovržením, fyzicky oddělené oním kvádrem, který jejich mlčení činí doslovným. Jejich jediným hlasem zůstává zesnulý vůdce klanu, hlava celé rodiny, jehož autorita přetrvává i po smrti a v jejich promluvách se manifestuje jako hlas zděděný, nikoli však autonomní. Ticho zde není prázdným prostorem, nýbrž strukturální pozicí, ženy se stávají pevnou součástí symbolického řádu moci, v němž reprezentují spíše kontinuitu než vlastní iniciativu. Mlčení zde není znakem nevědění, nýbrž vědění bez práva mluvit. Tato pasivní pozice se propisuje i do výstavby charakteru Renaty Kellnerové, která se po smrti manžela pozvolna ocitá v roli nové vůdčí postavy, i mladé Anny Kellnerové, jež čelí zájmu nápadníků dychtících po

možnosti zcela nevidaného věna. Genderová pozice ve světě kapitálu se tak vykresluje jako výsostné pole dravých mužů, kteří se nebojí velkých slov, gest ani činů, zatímco prostor pro ženy zůstává vědomě potlačen v roli mlčících figur, jejichž hlas zaznívá pouze zprostředkovaně.

Součástí dědictví se navíc stává i povědomí o životě a myšlenkovém světě Petra Kellnera, znalostech po celé roky důkladně chráněných, a přesto natolik vlivných na chod české politiky i společnosti. Otázky, které znějí takřka nepřetržitě už od prvních vteřin představení, se stávají záměrně provokativními, a absence jakýchkoli odpovědí vytváří až úzkostné napětí. Z úvodního zamyšlení nad osudem a postoji jednotlivce se tak postupně stává potenciální klíč k hlubším otázkám po povaze transformačních procesů i po stavu české společnosti jako takové. Inscenace však i v tomto směru zůstává na půli cesty. Reportéři, kteří se zpočátku objevují jako vedlejší postavy, přebírají stále výraznější roli opozice vůči Kellnerovým bez jakékoli reflexe skutečnosti, že právě část mediální scény dlouhodobě spadala do sféry jejich vlastnického vlivu, a hrála tak klíčovou roli v pečlivě budovaném veřejném obrazu celé rodiny.

Privatizace tak nakonec působí jako počín odvážný i ostražitý zároveň, jako by si autorský kolektiv až příliš dobře uvědomoval, že v případě skutečné moci nikdy nevíte, odkud kam sahá. Ne že by se bál, spíš narazil na jazykovou a interpretační bariéru, kterou si kolem sebe paměť na transformaci vybudovala. V mnohém zde stále přetrvává stereotypní dělení na ty, kteří deterministicky disponovali podnikatelským duchem, měli dostatečný talent a správný odhad a ty druhé, kteří se

Obr. 1. Činohra | *Privatizace*: Robert Mikluš, Marie Poulová – foto: Martin Špelda. Dostupné z: <https://www.narodni-divadlo.cz/cs/predstaveni/privatizace-QKZa14IHRO22x5jvBF2DQ> [náhled 20-11-2025].

nedokázali v novém tržním hospodářství postavit včas na vlastní nohy. Je ostatně příznačné, že i přes svou monumentalitu zůstává hlavní postava inscenace po většinu času neproniknutelná jak pro herce, tak pro diváky. Mlčí se o vinách, ale i o strukturách, které je umožnily.

V českém kontextu je už samotný pokus o scénické uchopení nejvyšších pater moci pozoruhodným gestem, které se navíc dočkalo řemeslně velmi zdařilého ztvárnění. Mýtus o české cestě ke kapitalismu přitom nedochází žádné zásadní újmy, jen některé z tváří dostávají konkrétnější příběh. Nabízí se zde totiž i otázka, nakolik a kam celou inscenaci zasadit či s čím ji lze porovnávat. Tematizování vítězů či poražených transformačních procesů je totiž možné rozdělit na dvě zcela odlišné vlny. Na jedné straně zde máme tu dobovou, z počátku 90. let, ztvárněnou převážně ve filmu – například *Dědictví aneb Kurvahošigutntag* (režie Věra Chytilová, 1992) či *Nahota na prodej* (režie Vít Olmer, 1993). Méně častý, ale přesto přítomný je tento motiv i v tehdejší literatuře, například v románu *Sestra* (Jáchym Topol, 1994). Na straně druhé se objevují pokusy aktuálnější, které se již více přibližují odborné sféře. Mezi ně patří například kolektivní publikace *Věčná devadesátá* (eds. Apolena Rychlíková a Veronika Pehe, 2023) nebo studie *Trh bez přívlastků, nebo ekonomická demokracie?* (Václav Rameš, 2020), zaměřená primárně na podoby ekonomické transformace. V posledních týdnech téma do širšího kontextu vrací i rozhlasová dokumentární série Českého rozhlasu Plus *Kellner – Na cestě k miliardám*, která se snaží zprostředkovat životní dráhu Petra Kellnera s důrazem na fáze jeho byznysových vzestupů a sporných momentů.

Privatizace není velkolepou obžalobou ani hlubokou sondou do duše kapitalismu s lidskou tváří, jak by si možná leckdo podle názvu přál. Je ale rozhodně vkusně komponovanou a místy velmi kreativní studií o podstatě moci, která si vystačí s tichem; o společnosti, která její fungování umožnila a o světě, jehož jsme stále ještě součástí. A to ve výsledku určitě není málo.

Bc. Marek Panocha je studentem navazujícího magisterského programu Historie – sociální dějiny na FF UK. V rámci bakalářského studia se věnoval pramennému obrazu českých knížat, na magisterském stupni se zaměřuje na institucionální vývoj televize a proměny jejího obsahu v období pozdní normalizace a porevoluční transformace.

„Lákala mě možnost zásadní proměny.“

Rozhovor s doc. Matějem Spurným

o studiu historie, vzniku Ústavu historie FF UK

a budoucnosti oboru

Zpracovala Lucie Dvořáková

Doc. Mgr. Matěj Spurný, Ph.D. je historik specializující se na moderní a soudobé dějiny, zejména na témata nacionalismu, menšin, urbánní a environmentální historie a dějin diktatur 20. století. Působí na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a v Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, kde se dlouhodobě věnuje výzkumu československých dějin po roce 1945. Od 1. 6. 2025 je ředitelem nově vzniklého Ústavu historie FF UK.

V červnu tohoto roku došlo na Filozofické fakultě UK ke splynutí tří historických pracovišť do nového Ústavu historie FF UK, jehož ředitelem jste se stal na základě výběrového řízení. Jak tento kariérní posun zvládáte? Jaké jsou vaše pocity a jaké před vámi nyní leží největší výzvy a úkoly.

Předtím jsem dělal zástupce ředitele ÚHSD, kdy jsem měl na starosti agendy, jako byly zahraniční výjezdy, přijímací zkoušky a tak dále. To znamená, že do jisté míry administrativní práci znám. Samozřejmě ta pozice ředitele Ústavu historie, s přibližně padesáti akademickými a vědeckými zaměstnanci a stovkami studujících, je úplně něco jiného. Učím se to a má to samozřejmě vliv na můj čas. Od loňského

Obr. 1. Doc. Mgr. Matěj Spurný, Ph.D.
Dostupné z: <https://uh.ff.cuni.cz/matej-spurny/>
[náhled 20-12-2025].

června už nemůžu bez dalšího odjet na měsíc bádat do zahraničí nebo v létě psát na chalupu a týdny se nestarat o to, co se děje na fakultě. Kromě desetidenní dovolené v létě a vánočních svátků jsem poslední půlrok celý pracoval pro ústav i pro fakultu. To samozřejmě vliv na můj životní pocit má, ale tak je to moje volba... [smích]

Jaká byla vaše motivace k tomu se do výběrového řízení přihlásit?

To, co mě lákalo, byla možnost zásadní proměny toho, jak se náš obor na fakultě vyučuje a, nepřímou, kam se bude ubírat historiografie v Česku. Nejsem typ úředníka, takže možnost vést něco, co je už zaběhnuté, a administrovat to, co je už dáno, mě nikdy příliš neoslovovala. To, co mě láká, je překládat do praxe představu o tom, jak by se věci mohly změnit k lepšímu. A to, že se slučovaly tři ústavy, byla výzva, která se nenabízí tak často. Myslím si, že za můj profesní život se taková šance naskytne zhruba tak jednou. Když se podíváme zpátky, tak je to zhruba jednou za dvacet až třicet let, kdy se ten obor nějak zásadně restrukturalizuje. Naposledy to bylo kolem roku 1989. Takže z toho důvodu jsem si řekl, že by byla škoda nevyužít možnost mít vliv na výuku historie, na instituci jako takovou i na další směřování oboru.

Když jste se dozvěděl, že se otevírá možnost být ředitelem nebo ředitelkou historického pracoviště, které je do velké míry možné restrukturalizovat, měl jste v hlavě nějakou představu o podobě ideálního historického pracoviště?

Na transformaci ústavů jsem se podílel v devíticenné skupině, kde jsme debatovali různé možnosti. A to byl takový konkrétnější počátek mého zvažování, jestli nenabídnout svoje služby v pozdějším výběrovém řízení, protože jsem do velké míry stál za koncepcí sloučení tří ústavů do jednoho. Alternativou byl vznik dvou historických ústavů, ale zdálo se mně (a zdaleka nejen mně), že by to bylo nesystémové, nebo že by se pod střechou nových ústavů replikovaly ty staré a že by to vlastně nebylo využití té příležitosti. Spolu s dalšími jsme se pokusili zformulovat koncepci jednoho ústavu, který nebude jen předstírat, že je nový, ale který bude skutečně novou strukturou směřující výhledově i k nové koncepci studijních programů. Klíčová pro mě tedy byla ta koncepce jednoho ústavu. Pak, abych měl vliv na to prosadit, jak bude v praxi realizována, jsem se přihlásil do výběrového řízení.

Inspiroval jste se nějakými konkrétními institucemi v zahraničí nebo České republice?

Určitě. Inspiroval jsem se zejména v Německu, odkud mám zkušenosti. Studoval jsem na Humboldtově univerzitě v Berlíně, mám zkušenosti i z dalších německých univerzit a v době slučování ústavů jsem se díval na kurikula v jiných evropských zemích – v Polsku, Švýcarsku, Británii i jinde. Studoval jsem evidentní trendy: méně paměťového učení, nerozdělovat národní a světové dějiny atd.

Je vaše koncepce tedy i nějakým pokusem o kompromis mezi světovými trendy a naším prostředím? Jakou roli vlastně hrála ona tradice, která byla často v kontextu slučování zmiňována? Chtěl jste zachovat nějaké prvky toho dědictví dlouholeté výuky historie na UK?

Ta základní myšlenka méjí koncepce vychází z toho, že dělení na dva nebo tři ústavy je celkově nesystémové. A především oddělovat české a světové dějiny je tváří v tvář současné historiografii vlastně archaické. Řada klíčových témat – kapitalismus, kolonialismus a dekolonizace, gender, environmentální a urbánní dějiny – je ve své podstatě obecná. Promítají se do českých dějin, ale zároveň mají zásadní přesah, takže je nelze studovat odděleně. Ostatně už na těch dosavadních ústavech bylo vidět, že to dělení reálně nefungovalo: kolegové ze světových dějin často pracovali s českými prameny a kolegové z českých dějin zase řešili témata, která přesahovala hranice země i střední Evropy. Výjimkou byly snad jen moderní politické dějiny, kde lze vyprávět událostně pojatý příběh českého národa a Československa, ale tento příběh by se měl zároveň stát spíše předmětem reflexe, na základě kritické postnacionální perspektivy...

Takže ta tradice vlastně postupně korodovala sama od sebe a její institucionální podoba už nebyla dlouhodobě udržitelná. Můj názor je, že kdyby se reforma nestala v roce 2025, přišla by za pár let. Ve 21. století už to předchozí uspořádání zděděné z větší části ze století devatenáctého prostě nemohlo reagovat na potřeby kritické historické vědy.

Na druhou stranu zůstává, že historie je obor vázaný na výzkum českého prostředí. Na rozdíl od mnoha jiných oborů pracujeme s prameny, které jsou dostupné především tady, a jsme na ně kulturně i jazykově nejlépe vybaveni. Ne každý z nás vládne (pomineme-li angličtinu a němčinu) světovými jazyky tak, aby mohl dlouhodobě bádát v úplně jiných regionech, a především jsme fyzicky i mentálně zakořeněni v tomto prostoru. Samozřejmě existují kolegové specializovaní na Jižní Ameriku nebo východní Asii, ale většina českých historiků a historiček zkoumá obecná témata na podkladě pramenů střeoevropské provenience, zpravidla psaných česky, slovensky, německy, případně v dalších jazycích tohoto regionu nebo, pokud jde o starší dějiny, latinsky. To je přirozené a zřejmě to tak zůstane.

Sloučení ústavů i přeskupení studijních programů tedy neznamená zánik tradice. České dějiny nikam nemizí. Jen už nebudou institucionálně oddělené od širšího proudu obecných historických otázek. Lidé budou dál nejčastěji zkoumat témata na pramenech z českého prostředí, protože k nim máme nejlepší přístup a nejlépe jim rozumíme.

V čem aktuálně vidíte slabiny a pozitiva nového pracoviště?

Vidím víc pozitiv než slabin, takže začnu jimi. Tím, že se spojí potenciál zhruba čtyřiceti akademiků a akademiček, je najednou možné podnikat věci, které dřív vůbec nepřipadaly v úvahu. Máme poměrně početné vedení a lidi, kteří pokrývají

všechna historická období – od raného středověku po současnost – a zároveň disponují různými organizačními, pedagogickými, jazykovými i publikačními kompetencemi. Mají kontakty v různých zemích, takže z toho „velkého rybníka“ je z čeho vybírat. Díky té personální šíři se dá také mnohem lépe delegovat práce. V malých jednotkách, kde je pět šest akademiků a většina chce hlavně učit a bádát, je řízení katedry obtížnější a záleží spíš na náhodě, jestli se najde někdo ochotný dělat manažerskou práci. Ve velkém ústavu tenhle problém prakticky odpadá – máme dost lidí na to, abychom zvládli náročnou administrativu i řízení.

Stejně tak je tu velký odborný potenciál pro promyšlení nových modulů a specializací ve studijních programech. Nedávno jsme dávali dohromady nové doktorské studium a i tam vidím možnosti dělat věci jinak a nově – a to je výhoda větších ústavů. V tom smyslu dnes už víc rozumím i fakultní politice slučování, ačkoliv jsem se dřív obával zániku malých oborů. U nás se ale nic takového nestalo, protože se slučoval jeden obor – historie – jen v různých perspektivách. Tady ta obava nebyla úplně na místě.

Slabiny se asi teprve ukážou. Jedno omezení je zřejmé. Není to ani tak slabina, spíš danost: máme tu kolektiv, který vznikl v odlišných podmínkách – nejen v rámci tří samostatných ústavů, ale i před dvaceti třiceti lety, kdy byl úplně jiný akademický svět, internet teprve začínal a o AI nemluvil nikdo. Máme tu velmi kompetentní lidi, kteří mají co říct, ale ne všichni dokážou vždy reagovat na nové výzvy, protože byli profesně socializováni v jiné době. Jinými slovy, nemůžeme plánovat velké změny bez ohledu na to, kdo ten ústav tvoří. Jako v každé skupině někdo něco umí a něco neumí. Ale znovu zdůrazňuji: nepovažuji to za slabinu, spíš za rámeček, s nímž je potřeba realisticky počítat.

Plánujete pro studující všech stupňů studia vytvářet příležitosti k zapojení se do akademického života i mimo výuku?

Je to dobrý podnět a určitě by stálo za to to podchytit systematictěji. Přiznávám, že jsem se tomu zatím nevěnoval, protože jsme řešili akutnější záležitosti. Něco už funguje, ale ne vždy spravedlivě nebo systémově.

Co se týče publikačních možností, plánujeme zatím zachovat HOP [časopis Historie – Otázky – Problémy, pozn. redakce] a zřejmě ho transformovat více směrem k public history. Ten časopis si musí najít své místo mezi ostatními tituly, ale jsme dost velký ústav na to, abychom udrželi alespoň jeden časopis. Ta možnost by měla zůstat otevřená, byť je jasné, že půjde spíš o prostor pro doktorandy a magisterské studenty než pro bakaláře.

Chceme podporovat i studentské konferenční cesty a výstupy. V doktorském studiu je to ostatně nutnost, protože mají takové aktivity jako povinnost. Ale ústav by měl vytvářet tyto příležitosti i pro ostatní tak, aby byly dostupné všem, kteří předloží kvalitní výstup.

Jakým výzvám bude podle Vás náš obor čelit v následujících 10 letech?

Jednak je to otázka technologií. Některé úkoly za nás technologie zvládnou – a lépe než my. Týká se to hlavně paměťových záležitostí a do jisté míry i encyklopedického psaní. Tam prostě nemáme šanci být lepší než stroj a nemá smysl se o to snažit.

To, co naopak technologie nezvládne, je osobní ručení za interpretaci: nějaký výklad, který vrhá nové světlo na dějiny i na naši současnost. Ta interpretace je vždy spojená s tím, odkud se na dějiny díváme, jakou máme životní a odbornou zkušenost. To, co nazývám osobním ručením, AI vůbec nemá. Ona poskytne hladce plynoucí text s množstvím informací, ale žádné osobité stanovisko a už vůbec ne to „já jsem to dvacet let studoval, a proto říkám tohle“. Stroj zůstává anonymní a povšechný.

Myslím si, že se to výrazně posune tímhle směrem: že nepotřebujeme faktografy, kteří budou neutrálně říkat informace. Na to budeme mít stroje. Nepotřebujeme ani ty „mluvící hlavy“ starého stříhu, jak je dlouho znala média. Historická fakta si dnes lze obstarat bez nás. Ale osobitý pohled, který je vždycky do určité míry i politicky angažovaný – ne ve smyslu prezentismu, ale ve smyslu vědomí, proč a kdy něco říkáme – ten bude podle mě očekáván.

A s tím souvisí i to, že tlak na kvantitu je nesmyslný. Stroje budou generovat miliony textů kolem nás. Daleko důležitější bude, aby historik či historička v pravý čas a na pravém místě vydali výsledky své dlouholeté práce a zkušenosti. To bude podstatnější než vyprodukovat tři normované texty ročně.

Plánujete implementovat AI do výuky? Myslíte si, že by se měla stát její integrální součástí, nebo bychom ji měli odmítnout?

Ne, AI odmítat nemůžeme. Stejně jako nemůžeme odmítat nic z materiálního světa kolem nás. Nepíšeme už husím brkem... používáme nástroje, které máme, a AI je prostě jeden z nich. Usnadňuje nám práci a bude nám ji usnadňovat i jako profesionálním historikům a historičkám. Nemá smysl předstírat, že ne. Už jen při hledání digitalizovaných zdrojů nám ušetří spoustu času a energie, kterou by bylo zbytečné vynakládat, když ji stroj zvládne.

Zároveň ale musíme zajistit, aby byl stroj v našich službách, a ne naopak. A to bude obtížné hlavně u studujících – jak udržet motivaci učit se věci, ve kterých budou zpočátku horší než AI, ale které si stejně musí vyzkoušet. To se týká hlavně akademického psaní. Vedeme debaty, jestli má v éře AI smysl bakalářská práce, když vám AI napíše cokoli, pokud jsou k dispozici digitalizované prameny. Jenže psaním se člověk učí. Musíme tedy přijít na to, jak AI zapojit do určité fáze psaní, ale zároveň vést studující tak, aby nakonec tvořili samostatně. Protože i to je klíčová zkušenost historického vzdělávání.

Tohle je věc, nad kterou budeme muset přemýšlet: jak AI začlenit do procesu tak, abychom byli do jisté míry její „obsluha“, ale zároveň zůstali samostatně myslícími a píšícími bytostmi.

Kdybyste si mohl vybrat, v jakém historickém období byste mohl strávit nějaký čas, jaké by to bylo? Co byste si přál vidět nebo zakusit?

To je strašně těžká otázka, protože já bych nejradši cestoval napříč dějinami a zakusil všechna možná období. Snad s několika výjimkami, kterým bych se docela rád vyhnul... Mě ale hodně fascinuje období osvícenství. Je to přelomová éra, kdy se začínají prosazovat hodnoty, které dnes považujeme za základ naší společnosti: svoboda, emancipace, spravedlnost, občanská a lidská práva. Tehdy to bylo úplně nové a lidé tomu zpočátku vlastně ani nerozuměli; postupně teprve přicházeli na to, co tyto pojmy znamenají. Takže takovéto přelomové období by mě zajímalo. Samozřejmě ideálně nestát rovnou pod gilotinou, ale někde ve Francii na sklonku 18. století – to bych si opravdu rád prožil.

Jak bude Ústav historie naplňovat třetí roli univerzity? Jak to vypadá s plány pro studující doktorátu? A jak moc se daří balancovat vědeckou a výukovou složku akademické práce? Odpověď na tyto i další otázky naleznete v plné verzi rozhovoru na webových stránkách našeho časopisu www.obscura.ffabula.cz nebo pod QR kódem.

Bc. Lucie Dvořáková vystudovala obor Historie – evropská studia, nyní pokračuje s kombinací oborů Historie – obecné a komparativní dějiny na Ústavu historie FF UK a Politické teorie na Ústavu politologie FF UK. Zaměřuje se na intelektuální dějiny a kolonialismus na přelomu 18. a 19. století.

Erasmus jinak – praktická stáž

Tereza Hálová

Zážitky na celý život. Spousta papírování. Zlepšování se v jazyku. Poznávání nových zvyklostí a kultur. To jsou věci, co se nám asi vybaví jako první, když se řekne Erasmus. Ale co to všechno vlastně znamená?

Osobně jsem po třech letech sdruženého učitelského studia cítila potřebu vyzkoušet si něco spíše praktického než sedět na přednáškách v jiném jazyce. I proto jsem si v rámci Erasmus výjezdů vybrala možnost praktické stáže, která možná mezi studenty není tak populární jako klasický studijní pobyt. Vyjela jsem za účelem získat co nejvíce zkušeností a rozšířit si obzory na trhu práce. Někdo by mohl říct, že je to i super příležitost (hlavně v Bruselu) síťovat neboli „networkovat“. Chápu tento pohled, ale osobně upřednostňuji poznávání lidí přirozenou cestou. I když od založení LinkedInu vás neodrazují!

Na doporučení od kamarádky jsem si pro svůj Erasmus vybrala „Université libre de Bruxelles“ neboli Svobodnou univerzitu v Bruselu. Ta nesáhá svou historií tak daleko jako třeba naše Univerzita Karlova nebo Sorbonna, ale i tak se k ní váže poutavá historie. Univerzita byla založena roku 1834, tedy krátce po Belgické revoluci a vzniku nezávislého belgického státu za účelem vytvořit vzdělávací instituci na principu svobodného myšlení, nezávislou na státu nebo církevní moci. Po roce 1969 byla rozdělena na dvě univerzity: ULB, tedy frankofonní univerzitu, a VUB (tedy Vrije Universiteit Brussel neboli vlámská Svobodná univerzita v Bruselu), což je nizozemsky mluvící část.

Prvním impulzem pro výjezd byla spousta krásných zážitků mých kamarádů, kteří se z Erasmu vraceli. Proces samotného přihlašování se na stáž přes Erasmus je značně odlišný od přihlašování se na studijní pobyt. Když se zpětně koukám, co všechno jsem vlastně musela udělat, tak se jednalo jen o tři e-maily na zahraniční instituci, jeden pohovor, asi čtyři různé formuláře podepsané mnou, naskenované, ztracené, znovu nalezené, poslané na rektorát, vytisknuté, znovu naskenované (v tento moment už prakticky nečitelné), poslané koordinátorce Erasmu a konečně schválené.

Ne, ale teď vážně: šlo hlavně o to, přihlásit se přes univerzitní platformu „webapps“ na tři vybrané instituce, které stáže nabízejí (nebo si dohledat vlastní, což je o poznání těžší), a poté – což se právě velmi liší od studijního pobytu – je kontaktovat a domluvit si pohovor. Pokud to vyjde, je nutné vyplnit pár dokumentů, a může se vyjet. Paradoxně mi tedy byrokracie nepřišla tak neúnosná. Mnohem složitější však bylo hledání ubytování v Bruselu za cenu nepřesahující 700 €. Nakonec se vyplatilo hledat přes známé, díky čemuž se mi podařilo cenu srazit na 500 € za měsíc. Měla jsem štěstí a našla jsem si malinký, již vybavený pokoj ve sdíleném bydlení

s dalšími deseti lidmi. Pokud jste nikdy nebydleli třeba na koleji, je to určitě změna, šok, ale může to být i super. Se spolubydlícími můžete organizovat „vařící večery“ podle národností nebo filmové projekce. Mé stipendium bylo 810 € na měsíc, z čehož by se nakonec asi dalo i vyžít. Pokud nepočítám výdaje na cestu tam a zpátky, 310 € by mi s utaženějším opaskem mohlo stačit na pokrytí potřebných výloh, jako je jídlo (na univerzitě byly k dostání obědy za 2 €) nebo doprava (v Bruselu pro studenty do 26 let jen za 12 € na rok). Vystačilo by mi to tedy pokud nepočítám cestování po Belgii, studentský život nebo desítky knih.

Jakmile si toto vše zařídíte, najdete si ubytování a pár kamarádů, už jde vše hladce. Nejjednodušší bylo hledání přátel mezi ostatními stážisty, což jsou vlastně velmi podobně naladěni lidé, s chutí poznávat nové věci. Náplní mé praktické stáže byla asistence při výuce českého jazyka v rámci bakalářského programu slovanských studií či při večerních kurzech pro veřejnost. To obnášelo hlavně přípravu a realizaci několika vyučovacích hodin v tandemu s druhou stážistkou, přípravu cvičení, konverzaci se studenty anebo nahrávání audio podkladů. Výuka jazyků probíhala podobnou formou jako v Česku, ve skupinkách po čtyřech až dvanácti lidech (podle zájmu o jednotlivé kurzy) a možná díky tomu i více interaktivně, s důrazem na konverzaci a každodennost českého jazyka místo biflování.

Mezi další náplň mé práce patřilo spoluorganizování dvou konferencí ve spolupráci mé hostující instituce (Centre d'Etudes tchèques ULB) a centra Modernitas, zabývajícího se modernismem a studiem avantgardy. Za zmínku stojí hlavně druhá z nich, jež byla zaměřená na přesah uměleckého překladu do veřejného prostoru a vzdělávání. Já jsem měla na starost grafiku, propagaci události na sociálních sítích a přípravu občerstvení či okolních drobností.

Mojí nejspíš nejoblíbenější částí pobytu byly konverzační kluby se studentkami a studenty. Kluby probíhali jednou týdně a obvykle se jich účastnilo pět až osm studentů. Hlavně u studentů prvních ročníků byl za tři měsíce vidět ohromný posun jak v jazyce samotném, tak v přístupu k němu. Z jazyka, který používali pouze v učebně a na domácí úkoly, se stal jazyk, kterým se bavili s přáteli, vysvětlovali, jak loupou banán nebo jestli se jim líbí nejnovější filmy.

Největší z pořádaných akcí bylo dozajista „Café tchèque“, kde se obvykle dvakrát do roka setkají jak studenti denních i večerních kurzů, tak jejich absolventi a všichni příznivci českého jazyka, kultury i jídla a pití. Letošní jarní „Café tchèque“ neslo téma českých pohádek, což byla změna oproti minulým ročníkům, které byly tradičně velikonoční. Vrcholem akce byl kvíz o českých pohádkách, dále proběhly například seznamovací hry. V neposlední řadě jsme organizovali takzvané „Večery s českým filmem“, na kterých jsme se pomocí filmových promítání pokoušeli přiblížit českou kulturu jak studentům, tak širší veřejnosti.

Pro mladší generace jsme se zároveň snažili pravidelně aktualizovat naše sociální sítě. Sdíleli jsme na nich jednak pozvánky na akce, které pro ně mohly být přínosné, a dále takzvané „Fráze týdne“, v nichž jsme každé pondělí představili novou frázi, běžně používanou v hovorové češtině. V minulých semestrech byl tento projekt

Obr. 1. Konference o přesahu uměleckého překladu do veřejného prostoru a vzdělávání. Archiv autorky.

realizován pomocí příspěvků s textovým vysvětlením frází, nám se však osvědčila forma krátkých videí, která diváky lépe vtáhla do jazykové situace.

Obecně bych řekla, že pokud děláte na stáži práci, která vás baví, jsou pobyty v zahraničí návykové. O volných dnech a víkendech pak objevujete krásy dané země a poznáváte nové lidi a, v mém případě, různorodé druhy vaflí. Tak co vám vlastně k životu chybí? Mně chybělo Česko. Uvědomila jsem si tím, kde mám domov, rodinu a přátele.

Jako hlavní přínosy praktické stáže pro bakalářské učitelské obory vidím vhled do trhu práce, možnost vyzkoušet si vedení výuky společně s přípravou a zpětnou vazbou. Hlavně na bakalářském stupni totiž tato praxe, kterou vnímám jako nedocenitelnou, chybí. Ale i neučitelské obory jistě ocení zkušenosti jako je samostatné organizování konference, větších akcí nebo správa sociálních sítí a tvoření grafik.

A po návratu? Tu kapitolu budu ještě psát. Ale pokud byste si měli odnést jen jednu věc: jeďte na Erasmus, na stáž či studijní pobyt, na východ či na západ, Paříž, Mallorca, Irsko, Slovinsko nebo Francouzská Guyana (ano, jde to), možností je nespočet, a pokud si s něčím nevíte rady, ptejte se. A hodně štěstí!

Bc. Tereza Hálová je studentkou oborů Učitelství francouzského jazyka a literatury pro střední školy a Učitelství historie pro střední školy na FF UK.

Pište dějiny

Jsou již pátým připravovaným ročníkem amatérské literární soutěže, kterou každé léto spolupořádají Spolek studentů historie FF UK – FFabula a časopis Obscura.

Každoročně přijímáme umělecké texty, povídky, básně a dramata s historickou tematikou. Soutěž není určena zdaleka jen studentkám a studentům historie, velkou část příspěvků nám tradičně posílá i studentstvo středních škol a široká veřejnost.

Porota složená ze studentů a studentek historie a literární vědy každý rok určí několik inspirativních témat a se začátkem letního semestru vybere vítěze a vítězky v jednotlivých kategoriích. Vyhlášení výsledků soutěže je vždy spojeno s předáváním hmotných cen a společným autorským čtením. Ocenění autoři a autorky se mohou nově také těšit na vydání sborníků nejúspěšnějších příspěvků.

Základní informace o soutěži se můžete dozvědět na stránkách:

<https://ffabula.cz/projects/piste-dejiny>

Témata, konkrétní pravidla připravovaného ročníku a aktuality najdete na FB stránkách *Pište dějiny – Literární soutěž*. S případnými dotazy a hotovými příspěvky se obračejte na:

pistedejiny@ffabula.cz

Pokyny pro autory

Redakce studentského časopisu *Obscura* přijímá autorské texty s historickou tematikou v českém, slovenském a anglickém jazyce, a to vždy pouze v období, kdy je vyhlášena publikační výzva (Call for Articles). Texty jsou přijímány do rubrik Studie, Reflexe, Postřehy, Recenze, Rozhovory, Kunst a Reportáže, přičemž texty v rámci rubrik Studie a Reflexe procházejí oboustranně anonymním recenzním řízením. O publikaci příspěvků z ostatních rubrik rozhoduje sama redakční rada. O vyhlášení publikační výzvy a pravidlech pro publikaci je možné se informovat na webových stránkách časopisu www.obscura.ffabula.cz. Příspěvky je možné zasílat na e-mail obscura@ffabula.cz.

Studie

Akademické texty, zahrnující komplexní analýzu konkrétního tématu či problému, založenou na vlastní interpretaci a analýze pramenů a odborné literatury. Texty přijímáme v rozsahu 10 až 25 normostran, a to včetně poznámkového a bibliografického aparátu (18 000 až 45 000 znaků včetně mezer). Dále je třeba poskytnout krátkou anotaci (max. 500 znaků), anglické résumé (900 až 1 800 znaků) a klíčová slova v češtině a angličtině. Odbornost a relevance textu je posuzována dvěma anonymními odbornými recenzenty*kami – jedním z řad studujících magisterských či doktorských historických programů, druhým z řad akademiků*ček.

Reflexe

Kratší analýzy a kritická pojednání o dílčím tématu či problému s vlastní, důkazy podloženou argumentací; odborné eseje, diskuse a úvahy. Přijímáme texty v rozsahu 5 až 15 normostran, vč. poznámkového aparátu a bibliografie, jež je třeba opatřit krátkou anotací (max. 500 znaků), anglickým résumé (600 až 1 200 znaků) a klíčovými slovy v češtině a angličtině. Odbornost a relevance textu je posuzována jedním anonymním odborným recenzentem*kou, a to z řad studujících magisterských či doktorských historických programů nebo z řad akademiků*ček.

Postřehy

Texty úvahového, subjektivního nebo popularizačního charakteru, kratší tematické eseje, zamyšlení nad aspekty vlastního studia či bádání, nad problémy historické vědy či nad společensky aktuálními problémy s historickou tematikou. Texty přijímáme v rozsahu 5 až 15 normostran včetně bibliografie. Tyto texty neprochází recenzním řízením, jejich relevanci posuzuje sama redakční rada. Přijímáme bez anotace, anglického résumé a klíčových slov.

Kunst

Popularizační texty pojednávající o novinkách na poli současné a populární kultury, zajímavých z hlediska historického bádání – recenze filmu, seriálu či výstavy, rozborů tištěných, obrazových i hudebních uměleckých děl s historickou tematikou. Přijímáme texty v rozsahu do 8 normostran.

Reportáže

Texty pojednávající o důležité události z oblasti historických věd, o nedávných výsledcích historického bádání, o dění na akademickém půdě, zprávy z výjezdů, stáží, zahraničních pobytů, konferencí atd. Přijímáme texty v rozsahu do 5 normostran.

Recenze

Texty kriticky reflektující aktuální a relevantní historicky zaměřenou literaturu v rozsahu do 5 normostran. Redakce nepřijímá recenzní texty od autorů*rek, kteří jsou ve střetu zájmů s autorem*kou recenzovaného díla. Redakce také nepřijímá texty, které jsou pouhým shrnutím obsahu knihy bez autorova*čina vlastního kritického hodnocení.

Rozhovory

Strukturovaný dialog se zajímavou či jakkoliv relevantní osobností české i zahraniční historické vědy v rozsahu do 5 normostran.

Zdroje motivů použitých na obálce:

- DÜRER, Albrecht. The Rhinoceros. 1515. Online. In: Wikimedia Commons. 2013. Dostupné z: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Albrecht_D%C3%BCrer_-_The_Rhinoceros_\(NGA_1964.8.697\).jpg#/media/File:Albrecht_D%C3%BCrer_-_The_Rhinoceros_\(NGA_1964.8.697\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Albrecht_D%C3%BCrer_-_The_Rhinoceros_(NGA_1964.8.697).jpg#/media/File:Albrecht_D%C3%BCrer_-_The_Rhinoceros_(NGA_1964.8.697).jpg). [cit. 2025-12-01].
- ENDLER, Friedrich Gottlob. Plan von Breslau und den ehemaligen Festungswerken. 1816. Online. In: Wikimedia Commons. 2016. Dostupné z: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/41/Plan-von-Breslau-und-den-ehemaligen-Festungswerken_1808_Artist_Friedrich-Gottlob-Endler_publisher_Johan-Friedrich-Korn-der-Aeltere.png. [cit. 2025-12-01].
- HERČÍK, Josef (?). Kupónová známka v hodnotě 1000 Kčs. ČSFR 1990 (?). Dostupné v archivu autorky.
- RIES, Henry. Berliners watching a C-54 land at Berlin Tempelhof Airport. 1948. Online. In: Wikimedia Commons. 2008. Dostupné z: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:C-54landingattemplehof.jpg>. [cit. 2025-12-01].
- První strana z rukopisu Rajhradského breviáře. Online. In: Wikimedia Commons. 2010. Dostupné z: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Christianslegende.jpg>. [cit. 2025-12-01].
- 1 Pice copper coin of the Bombay Presidency. 1821. Online. In: Wikimedia Commons. 2016. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1_Pice_copper_coin_of_the_Bombay_Presidency.jpg. [cit. 2025-12-01].

Z OBSAHU:

Fenomén přirozené znakovosti v Kristiánově legendě
(Ema Jandová)

Úvěr a sociální síť v životě nejvyššího pukrabího
Heřmana Jakuba Černína z Chudenic
(Vojtěch Kuna)

Ideově umělecké rady: jejich geneze a přiblížení reálné funkce
(Petr Lelek)

Česká kubistická architektura jako projev regionalismu
(Jakub Valuch)

Střet západního a východního bloku na poli „třetího světa“
v kontextu globálních dějin
(Petr III)

Havel, Heidegger a život v pravdě
(Hugo Chadima)

Být „sexy a fresh“: festivalizace tzv. sametové revoluce
na příkladu pražských a brněnských oslav roku 2024
(Jonáš Vicherek)

Proč Česko tak šíleně zchudlo aneb Kritické myšlení a výuka dějepisu
(Vojtěch Šafránek)

A další...